

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE
VINDOBONENSIS

VOL. XXXVI.

TYRANNII RVFINI OPERA

PARS I:

ORATIONVM GREGORII NAZIANZENI NOVEN
INTERPRETATIO

EDIDIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G. M. B. H.)

MDCCCCX

TYRANNII RVFINI

ORATIONVM GREGORII NAZIANZENI NOVEN

INTERPRETATIO

176.

IOHANNIS WROBELII COPIIS VSVS EDIDIT

ET PROLEGOMENA INDICESQVE ADIECIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT

1811

1811

1811

VINDOBONAE

F. TEMPSKY

LIPSIAE

G. FREYTAG (G. M. B. H.)

MDCCCX.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae

LECTORI EDITOR SALUTEM.

Iohannes Wrobel, professor olim uniuersitatis Cernouiciensis, cum ante plus uiginti annos id munus ab academia litterarum Vindobonensi suscepisset, ut Rufini presbyteri Aquileiensis scripta propria una cum eiusdem interpretationibus operum Graecorum in Corpore Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum ederet, summa industria ingentem fere librorum manu scriptorum numerum excussit, sed quod omnibus Rufini scriptis omnia subsidia critica simul paranda esse sibi persuaserat, in codicibus conquirendis et conferendis totum consumpsit multorum annorum laborem posthabitis ceteris omnibus editoris officiis ita, ut senex demum ante paucos annos copiis comparatis ad editionem adornandam uti aggrederetur. iam uero ingrauescente in dies ualetudine, quando quidem unum saltem uolumen publici iuris facere uolebat, Gregorii Nazianzeni orationes nouem a Rufino in sermonem Latinum conuersas a Iosepho Zycha Vindobonensi, uiro humanissimo, qui meo rogatu nouas codicum collationes confecit easque in commentarii critici formam redegit, liberalissime adiutus recensere coepit. neque tamen ei contigit, ut editionem uideret impressam; mense enim Iunio anni MDCCCXCIX duodeoctogesimum aetatis annum agens e uita cessit.

Igitur nondum quarta fere editionis parte typis mandata¹⁾ Rufini edendi curam ego suscepi. iam antea enim Wrobelio praeter alia auctor fueram, ut apparatus criticum mihi transmissum onere lectionum codicum haud paucorum, qui minoris uel etiam minimae auctoritatis essent, leuaret, atque duos libros manu scriptos, qui eius sagacitatem effugerant, quam-

¹⁾ In primis textus Rufiniani quaternionibus ea, quae Wrobel ipse nouauit, additamento *scripsi* uel *addidi* in apparatu critico notantur.

quam minime spernendi erant, Oxoniensem et Augiensem dico, indicaueram. codicis autem Reginensis singulari perspecta condicione totum librum lucis ope depingendum curare satius duxeram quam collatione confidere eo tempore facta, quo libri singularitas nondum erat cognita. aegrotanti igitur editori nulla in re deesse cum religionis esse putassem, mortui in prouinciam succedere pietatis erat.

Quod autem editionem huius uoluminis inchoatam facili negotio et breui tempore ad finem perduci posse speraueram, haec spes me fefellit. mox enim eam esse uel optimorum codicum Rufinianorum auctoritatem intellegebam, ut nisi scriptoris scribendi ratione explorata penitusque perspecta certum de sat multorum locorum forma genuina iudicium ferri omnino non posset. itaque impressis iam textus plagulis accuratae de Rufini genere dicendi mihi erant redintegrandae disquisitiones, indices uerborum et elocutionum uberiores elaborandi, quaestiones uariae in Prolegomenis nunc tractatae ab ouo instituendae, aliquot codices praetermissi in usum uocandi, Wrobeltii recensio denuo examinanda, quod tum demum meis ceterorumque uotis posse satisfacere hanc editionem in animum induxeram. in textus autem recensione quoniam haud ita paucis locis a Wrobeltii iudicio dissentio, paulo fusius in Prolegomenis de codicum uirtute agi illosque locos ipsos retractari par erat. itaque eos, qui hoc uolumine utentur, iterum iterumque rogo, ut ea, quae in Prolegomenis exposui, uel certe, quae in Corrigendorum et Addendorum conspectu congressi, diligenter prius attendant.

Augustus Engelbrecht.

PROLEGOMENA.

I.

(1. De interpretationis Rufinianae apud ueteres scriptores auctoritate. — 2. De numero orationum a Rufino translatarum et de tractatu *De fide* ex hac orationum collectione remouendo. — 3. Quando Rufinus orationes Gregorii interpretatus sit. — 4. De natura atque indole interpretationis).

1. Plurimi aestimatam esse ab aequalibus Rufini interpretationem orationum Gregorianarum etiam e uerbis cognoscimus, quae Hieronymus, acerbissimus Rufini aduersarius, in Apologiae aduersus libros Rufini libro I 30 (XXIII 442 M) scripsit cum scriptore quidem cauillans, sed scripta ipsa uolens seu inuitus eloquentiae laudibus exornans: *en tu, qui in me paruam criminariis scientiam et uideris tibi litteratulus atque rabbi, responde, cur scribere aliqua ausus sis et uirum disertissimum Gregorium pari eloquii splendore transferre. unde tibi tanta uerborum copia, sententiarum lumen, translationum uarietas, homini, qui oratoriam uix primis labris in adulescentia degustasti? aut ego fallor aut tu Ciceronem occulte lectitas. et ideo tam disertus es mihiq̃ue lectionis eius crimen intendis, ut solus inter ecclesiasticos tractatores eloquentiae flumine glorieris.* etiam Gennadius in libro de scriptoribus ecclesiasticis c. 17 Rufinum *in transferendo de Gracco in Latinum elegans ingenium* habuisse suo iure dicit. Rufini autem aetate quotienscumque scriptores Latini Gregorii orationes laudant, interpretatione Rufiniana utuntur nec temporibus Rufino posterioribus rem aliter se habere pro certo affirmari potest.

Atque interpretis nomine omisso (cf. infra p. XIX) uerba Rufini afferuntur, ut pauca exempla ponam, ab Augustino, qui semel si non interpretem, attamen interpretationem collaudat

anno fere 421 Contra Iulian. Pelag. I 5, 15 (XLIV 649 M): *sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus orientis, cuius eloquia ingentis merito gratiae etiam in linguam Latinam translata usquequaque claruerunt. sedeat ergo cum istis patribus etiam sanctus Gregorius* (sequuntur loci editionis nostrae p. 253, 23—254, 6; 89, 15—90, 3; 105, 16—19; 158, 16—21); ceteris locis, quos enumerauimus in indice locorum p. 288, Augustinus uerba Latina Gregorii nomine simpliciter addito proponit. item in celeberrima illa epistula Leonis Magni anno 458 data ad Leonem Augustum, cui subiuncta sunt testimonia de libris catholicorum patrum excerpta, *sancti Gregorii episcopi Nazianzeni in homilia de epiphania* (165 c. 9 [LIV 1185 M]) laudantur uerba huius editionis p. 100, 23—101, 3 et 103, 7—10 (cf. etiam Vigil. Thaps. Contra Eutycheten V 23 [LXII 151 M]). etiam in conciliorum actis Rufini uerba afferuntur, nomen reticetur, uelut in collectione codicis Nouariensis XXX 66 saec. X—XI, ubi fol. 88^a et 89^r singulis praescriptionibus praefixis *s̄ci gregorii nanzazeni epi ex libro apologetici, it̄ eiusdē ex eodē libro, eiusdem ex sermone natalis dñi, eiusdem ex eodem sermone, eiusdē s̄ci gregorii ex sermone cuius titulus et (est?) de luminibus id est de epiphania, et post paululum* componuntur hi loci: p. 23, 18 *finis* — 24, 1 *omnia*; 73, 13 *per omnes* — 74, 3 *resurrectio*; 101, 3 *o noua* — 11 *consu(m)matur*; 103, 24 *ecce* — 104, 8 *credebant*; 121, 9 *deum* — 17 *deitas*; 121, 23 *unus* — 122, 7 *diuersitas* (cf. *Spicilegium Casinense* I 174 sq.). denique in Benedicti abbatis Anianensis *Concordia regularum* cap. XXXV sect. 3 *ex libro Gregorii Nazianzeni* afferuntur haec (CIII 1021 M): *eum, qui de Corintho peccauit peccatum quale nec inter gentes, ad paenitentiam Paulus suscepit et non solum suscepit uerum etiam in eo caritatem confirmauit, quando quidem emendationem uidit. et causam facti exposuit dicens, ne forte ampliori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est, correptionis scilicet nimietate praegrauatus. quae uerba sumpta sunt ex orationis De luminibus interpretatione Rufiniana (p. 133, 8—14) paululum*

tantum inmutata ex excerptoris necessitate, qui *nec illum . . suscipis, Paulus tamen suscepit* in unam sententiam contraxit. itaque per errorem H. Plenkers in commentatione *Untersuchungen zur Ueberlieferungsgeschichte der ältesten lateinischen Moenchsregeln* p. 23¹⁾ Benedicti textum cum Rufini interpretatione concordare negat.

2. Rufini interpretatio, si orationum numerum spectamus, tribus codicum classibus tradita est, quarum prima omnes nouem nostrae editionis orationes continet, altera octo tantum nono sermone omisso exhibet, tertia nouem illis sermonibus decimum quendam tractatum *De fide* siue loco quarto (post orationem *De luminibus*) siue loco quinto (post orationem *De pentecoste*) siue loco nono (post orationem *De grandinis uastatione*) inserit. atque praeter priores octo sermones omnibus codicibus traditos quin etiam nona *De Arrianis* oratio a Rufino translata esset, nemo umquam dubitauit. mira autem est libelli *De fide* condicio, quem tamen uerum fetum Latinum esse, non translatum e Graeco sermone in Latinum, hodie ad unum omnes, puto, consentiunt; explicantur enim in eo. ut alia omittam, uoces Graecae (*ratio quaedam est, quae apud Graecos λόγος nuncupatur uel hoc est quod Graeci ὁμοούσιον appellant* [Migne XX 42 C et 44 D]).

Vindicauerunt uiri docti hunc libellum partim Ambrosio (*De fide orthodoxa contra Arianos alias de filii diuinitate et consubstantialitate tractatus*, cf. appendix ad opera Ambrosii XVII 549 M), partim Phoebadio²⁾ (XX 31 M), partim Vigilio Thapsensi (LXII 466, cf. 449 M), ut taceam de eis, qui olim male fidentes codicibus quibusdam, quos supra tetigi, Rufinianis Gregorium Nazianzenum auctorem, Rufinum interpretem libelli esse iudicauerunt. sed iam uersus finem saeculi septimi decimi exstiterunt, qui Gregorium quidem quendam nomine, sed non

¹⁾ *Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, herausgegeben von Lud. Traube*, uol. I. fascic. 3, Monachii 1906.

²⁾ Phoebadii patronus nuperrime exstitit A. Durengues (*La question du De Fide*, Aginni 1909), qui canonicus cathedralis Aginnensis multo cum sudore frustra episcopo olim Aginnensi libellum uindicare nititur.

Graecum sed Latinum, episcopum scilicet Illiberitanum, tractatum nostrum scripsisse contenderent profecti a loco quodam Hieronymi (De uir. ill. c. 105): *Gregorius, Baeticus Eliberi episcopus, usque ad extremam senectutem diuersos mediocri sermone tractatus composuit et 'de fide' elegantem librum hodieque superesse dicitur.* horum partes secutus nuperrime Andreas Wilmart non solum tractatum *De fide*, sed etiam quinque homilias de Cantico canticorum, quas Gotthold Heine anno 1848 publici iuris fecerat, et famosos illos *Tractatus Origenis* qui dicuntur Gregorii Illiberitani esse euincere studuit¹). cui oblocutus Henricus Brewer tria opuscula unius quidem scriptoris esse concessit, sed Rufinum auctorem esse uoluit²).

Ac de codicibus quidem, quibus tractatus *De fide* traditur, accuratissime egit Andreas Wilmart. in commentatione *La tradition des opuscules dogmatiques de Foebadius, Gregorius Illiberitanus, Faustinus*³). exstat igitur tractatus carens praefatione et epilogo in codicibus haud paucis, in quibus cum Ambrosii duobus prioribus libris *De fide ad Gratianum* et actis concilii Aquileiensis (381) coniunctus legitur quique, quamquam saeculum nonum uel decimum non superant, tamen ad sexti saeculi exemplar quoddam, cuius uestigia in codice Parisino Latino 8907 litteris uncialibus saeculo sexto scripto insunt, redeunt. altera libelli forma prologo et epilogo aucta praecedente praeterea formula fidei Nicaenae et subsequente confessione quadam fidei (*Libellus fidei* XX 49 M) codicibus quibusdam Rufinianis interpretationis orationum Gregorianarum seruata est, codice Oxoniensi Laudiano Misc. 276 saec. IX—X, codice Augiensi CXVIII saec. IX—X, codicibus Monacensi Lat.

¹) *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 1906 p. 233—299.

²) *Das sogenannte Athanasianische Glaubensbekenntnis ein Werk des heiligen Ambrosius (Forschungen zur christlichen Literatur- und Dogmengeschichte, herausgegeben von Ehrhard und Kirsch IX 2)* Paderborn 1909. Excursus I: *Ueber Zeit und Verfasser der Exhortatio S. Ambrosii ad neophytos de Symbolo, des Traktats de Fide orthodoxa contra Arianos und der sog. Traktatus Origenis* p. 151—178.

³) Acta academiae litterarum Vindobonensis, classis phil.-hist., uol. CLIX 1 p. 9—24.

3787 saec. X et Monac. Lat. 463 saec. XV, quibus accedunt codices aliquot maximam partem Itali saec. XV.

Atque qui libellum *De fide* Gregorio Nazianzeno adiudicauerunt, magis etiam quam codicum illorum auctoritate eo moti sunt, quod Augustinus in epistula CXLVIII originis Gregorianae testis esse uidetur. hic enim exponens inuisibilem deum inuisibiliter uideri, postquam laudauit locos Ambrosii et Hieronymi, etiam Graecorum scriptorum uolens uti auctoritate Athanasii episcopi Alexandrini orationes aduersus Arianos (I 63. III 14. IV 36 [XXVI M]) innuit et (2, 10, cf. CSEL XLIV 340, 16): *Gregorius etiam, inquit, sanctus episcopus orientalis, apertissime dicit deum natura inuisibilem, quando patribus uisus est sicut Moysi, cum quo faciem ad faciem loquebatur, alicuius conspicabilis materiae dispositione adsumpta salua sua inuisibilitate uideri potuisse. collatis locis De fide (XX 46 et 47 M): sic filium dei . . uisum a patribus approbamus, ut non tolum in illo, quod deus est, uideretur, sed dispositiones rerum futurarum . . in illo per imaginem cernerentur. nam quis filium dei uidere potuit, antequam conspicabilem materiam, sicut ei placuit, assumpsit? et: sic uisus (filius) accipitur, ut alicuius conspicabilis, ut dixi, materiae dispositione adsumpta uideretur, salua scilicet inuisibilitate eius, quae uerba ad dei et Moysis colloquium spectant (cf. paulo ante: cui [Moysi] ipse dominus testimonium perhibuit dicens: nemo erit ex prophetis ut seruus meus Moyses, cui facie ad faciem, ore ad os locutus sum), dubium esse non potest, quin Augustinus nostri tractatus uerba ante oculos habuerit eiusque auctorem Gregorium Nazianzenum existimauerit. nam praeterquam quod Gregorium appellat episcopum orientalem et statim post Gregorii sententiam per antithesin sequitur: hoc est quod etiam noster dicit Ambrosius, etiam postea (4, 15) Augustinus expressis uerbis se testimonia de litteris et Latinorum et Graecorum . . Ambrosii, Hieronymi, Athanasii, Gregorii dedisse dicit.*

Iam uero quomodo fieri potuit, ut Augustinus scriptoris Latini opusculum Gregorii Graeci nomine laudaret? promptum esset explicare Augustinum Gregorii cuiusdam Latini nomen libello

praefixum per errorem ita intellexisse, quasi magni illius Nazianzeni esset; similem enim errorem etiam alibi sanctus doctor commisit, ubi locum laudans ex commentariis in epistulas Pauli, qui uulgo ficto Ambrosiastri nomine noti sunt, *sanctum Hilarium* auctorem ita dicit (Contra duas epist. Pelag. IV 4, 7 = XLIV 614 M), ut eum Hilarium Pictauiensem intellexisse plane constet, quamquam, si omnino commentator ille Hilarius audiebat, alius Hilarius quam episcopus Pictauiensis erat¹⁾. sed Augustinum, ubiubi Gregorii Nazianzeni scripta laudat, nulla alia scripta quam quae a Rufino translata erant intellegere eorumque uerba ex Rufini interpretatione afferre (cf. supra p. VII sq.) reputantes eum, cum ante annum 413 epistulam illam scripsit, libellum *De fide* in collectione orationum Gregorianarum Rufiniana iam inuenisse merito suspicemur, praesertim cum sine ulla causa grauiore scriptoris Latini quamuis homonymi lucubrationem uendidatam esse pro interpretatione exemplaris Graeci parum uerisimile sit et reuera in quibusdam codicibus tractatus *De fide* inter orationes Gregorii a Rufino translatas tradatur.

Quae cum ita sint, iam anno 413 Rufini editionem nouem orationum Gregorianarum tractatu *De fide* auctam uel interpolatam fuisse mihi persuasum est. sed cum de nouem orationum editione uerba facio, talem editionem omnino exstitisse demonstrare debeo. qui enim de hac re et recentissime et doctissime disseruerunt, A. Wilmart et H. Brewer, ad hanc inclinant sententiam, ut ille quamuis dubitanter²⁾ Rufinum ipsum opusculum Gregorii Illiberitani collectioni orationum Gregorii Nazianzeni addidisse uel potius inseruisse, hic³⁾ Rufinum suum ipsius opusculum orationibus e Graeco sermone trans-

¹⁾ Cf. A. Souter, *A study of Ambrosiaster* (*Texts and Studies* VII 4) 1905 p. 3. 161—185.

²⁾ *La tradition des opuscules* etc. p. 23 sq.: *Faut-il aller jusqu' à admettre que Rufin lui-même († 410) a pratiqué l'interpolation? ce serait assez osé assurément, mais encore la manière dont il se réfère à sa traduction n'y contredit pas* etc.

³⁾ L. I. p. 166. 176.

latis per fraudem immiscuisse, uterque collectionem ab initio decem tractatus continuisse arbitretur.

Atque primo obtutu denarius orationum numerus praeter codices quosdam etiam a Rufino ipso confirmari uidetur. Rufinus enim in Historia eccles. II (XI) 9 (XXI 520 M = II 1017, 8 Momm-sen) de Gregorio et Basilio Cappadociae episcopis uerba faciens: *exstant quoque, inquit, utriusque ingenii monumenta magnifica tractatum, quos ex tempore in ecclesiis declamabant. ex quibus nos denas ferme singulorum oratiunculas transfudimus in Latinum.* illud *denas ferme* ita intellegunt uiri docti, ut octo Basilii tractatus, decem Gregorii Rufinum transtulisse dicant. legitur enim in Rufini praefatione ad Basilii tractatus (Migne, Patr. Graec. XXXI 1723): *aliqua tibi in Latinum uerti olim poposceras, Aproniane fili carissime: quod et ex parte aliqua feci in praesenti dum in urbe essem, sed et nunc aliquantum addidi. octo ergo beati Basilii breues istos homileticos transtuli libellos, et sequuntur in editionibus octo libelli. sed ex his septem quidem generis homiletici sunt¹⁾ (I—VI. VIII), unus autem (VII) Epistulam ad uirginem lapsam repraesentat, quae est inter epistulas Basilii XLVI (XXXII 369—382 M) et a ceteris collectionis partibus quodam modo abhorreere uidetur. adde quod in codice Reginensi 141 saec. IX, qui et Basilii et Gregorii sermones a Rufino translatos continet et, quod ad Gregorii sermonum recensionem attinet, optimae memoriae testis est, illa epistula non legitur, sed praeter septem reliquos sermones in editionibus impressos, qui in codice hoc ordine sese excipiunt I. II. III. IV. VI. V. VIII, octauo et nono loco duae homiliae *De ieiunio* (fol. 57^r *Incipit de ieiunio. Canite tuba in initio mensis in die insignis* et fol. 59ⁿ *Incipit de eadem re dictio secunda. Habeant fortasse aliquid [d ex t] difficultatis*, cf. Reifferscheid, *Bibliotheca Patr. Lat. Ital.* I 325) exstant; pertinent autem hae ad Basilii Graecas homilias (Inc.: *σαλπίζατε, φησίν, ἐν νεομηνίᾳ, σάλπιγγι**

¹⁾ Graecus homiliarum textus exstat apud Migne, *Patrol. Graec.* (I) XXX 209, (II) XXXI 197, (III) XXXI 261, (IV) XXXI 371, (V) XXXI 385, (VI) XXXI 463, (VIII) XXIX 459.

ἐν εὐσήμεν ἡμέραν et: παρακαλεῖτε, φησὶν, ἱερεῖς τὸν λαόν, Migne, Patr. Gr. XXXI 163 et 185), sed multo breuiores sunt, ut Bandini, *Biblioth. Leopoldina-Laurentiana* II 733 docet in descriptione codicis Medic. Fesulan. XLIV saec. XV, qui codex eosdem Basilii sermones quos Reginensis 141 eodemque ordine digestos exhibet. itaque certi quicquam de Basilii orationum numero statuere nondum audeo, quoniam ad cuius codicis auctoritatem editionum impressarum recensio facta sit uel certe num hic codex fide dignus sit adhuc nescimus¹⁾ et collato codicum Reginensis et Fesulani textu in praefatione Rufini numerum *VIII* pro *VIII* olim exstitisse et a scribis ad numerum orationum in singulis codicibus exhibitarum accommodatum siue mutatum esse suspicari licet. sed haec ad nostram rem leuiora.

De denario autem numero orationum Gregorianarum etiam uiros doctissimos A. Wilmart et H. Brewer puto aliter iudicatuos fuisse, si omnes codices eorumque uirtutem nouissent. tantum enim abest, ut codices Laudianus cum eius asseclis Italis, Augiensis, Monacenses, qui decem orationes exhibent, optimae uel certe bonae indolis sint, ut tum ipsum deterrimi putandi sint, cum soli contra ceteros stant, id quod paulo post exemplis abunde probabimus. quae cum ita sint, etiam orationem illam his libris solis suppeditatam ab initio in collectione non fuisse, sed postea demum, quamquam iam ante annum 413, inculcatam esse credo. neque imponere debebat Wilmartio subscriptio illa Laudiani, qua codicis cuiusdam s. Melaniae memoria resuscitatur quamque Laudianus communem habet cum codice Atrebatensi 621 et codice Berolinensi theol. 329 saec. XII (cf. infra p. XXXII); nam etiam horum codicum

¹⁾ Qui primus octo illas Basilii orationes a Rufino translatae imprimendas curauit, Iulianus Garnier, in Basilii editione Parisina uol. II (1722) 713—744 in praef. pag. LXXXVI se uno codice Parisino Regio et altero Colbertino usum esse dicit, ex quibus hic octo, ille quinque orationes continuerit. etiam codex Urbinas Lat. 46 (olim 67) saec. XV inde a fol. 201 homilias Basilii octo (I—III. VI—VIII. IV. V secundum ordinem editionis Parisinae) praecedente Rufini praefatione exhibet, itemque codex Lincoloniensis A. 3. 4. saec. XII ex.

refragantibus ceteris consensus imminutae auctoritatis indicium est, qua de re uidenda sunt, quae postea exposituri sumus. ex aestimatione igitur codicum libello *De fide* locum in nostra orationum collectione denegandum esse putamus.

Quid autem, inquires, de ipsius Rufini uerbis *denas ferme se oratiunculas* conuertisse dicentis iudicas? nihil aliud dico quam numero, ut dicere solemus, rotundo scriptorem usum esse, qui eiusmodi numeros rotundos adamauisse uidetur, uelut peregrinans a patria et in orientis regionibus non plus uiginti quinque aut summum uiginti septem annos degens se *ad Latinum sermonem tricennali iam paene incuria torpuisse* dicit (Apolog. I 11 [XXI 549 M]). idem Rufinus cum in Apologia ad Anastasium papam (XXI 623 M) de eadem re uerba faciens declamet: *quoniam ipse post triginta fere annos parentibus redditus sum*, aduersarius eius Hieronymus in Apologia contra Rufinum. II 2 (XXIII 445 M) neglecto illo *paene* uel *fere* scribit: *nisi post triginta annos parentibus redditus nollet eos deserere* (cf. ibidem paulo infra: *post triginta annos ad parentes se reuersum esse iactat*). ergo qui *denas ferme singulorum oratiunculas* dicit, non *denas*, sed plus aut minus *denas* intellegi uult; nec uero mirandum est, si librarius quidam aut uiuo etiam aut mortuo modo Rufino aequae ut Hieronymus illud *ferme* non respexit et, quod nouem tantum orationes in suo exemplari uidebat, denarium numerum inculcata noua oratione, quae fortasse Gregorii cuiusdam, si Wilmartii amplectimur sententiam, nomine circumferebatur, expleuit. uerum utut de orationis auctore iudicandum est, siue Gregorius Illiberitanus fuit siue etiam Rufinus, ut Brewero placet, id mihi certissimum uidetur libellum *De fide* a collectione orationum Gregorianarum a Rufino ad Apronianum missa ab initio afuisse neque postea a Rufino per fraudem insertam esse. restat ut addam etiam hoc libellum *De fide* a genuino collectionis Rufinianae statu excludere, quod sedes libelli in collectionis codicibus, quibus continetur, diuersa est; partim enim quarto uel quinto loco (cf. codices Augiensem et Monacenses) partim

nono loco (cf. codices Laudianum et Italos) collocatus firma sede utpote a librario quodam postea demum (sed ante annum 413) insertus caret, cum ceterae genuinae partes collectionis eodem semper in omnibus uel alicuius auctoritatis codicibus ordine sese excipiant.

3. Quo tempore Rufinus nouem Gregorii orationes interpretatus sit, primis praefationis uerbis edocemur (p. 3, 2): *proficiscenti mihi ex urbe magnopere iniungebas, Aproniane fili carissime, ut tibi absens quoque aliquid operis impenderem, ne nos a consuetis studiis necessitas meae profectionis inhiberet. petebas ergo Gregorium tibi in Latinum uerti.* itaque post Rufini profectionem ex urbe Roma atque non multo post interpretationem ortam esse comperimus; sed quaeritur, quando Rufinus Roma profectus sit.

Atque quamquam non semper ad certorum annorum rationem Rufini uita potest enarrari, tamen ea, quae ad nostram rem faciunt, satis accurate definire licet. scimus enim Rufinum in agro Aquileiensi (Concordiae?) natum, postquam monachus factus *per triginta fere annos*, ut ipse haud satis exacte compluribus locis¹⁾ dicit, in terris orientalibus, maximam partem Alexandriae et Hierosolymis, uersatus est, quarto saeculo in finem uergente Romam rediisse et ibi demum animum ad opuscula Graeca in sermonem Latinum transferenda conuertisse. ac primum quidem Macario quodam uiro nobili rogante Pamphili Apologiae pro Origene librum primum interpretatus est, quamquam se tantum temporis spatium a linguae Latinae terris absentem *nullum usum huiusmodi operis habuisse et ad Latinum sermonem tricennali iam paene incuria torpuisse*²⁾ dixerat. hic enim Macarius aduersus fatum scripturus et in quibusdam de diuinae prouidentiae quaestionibus haesitans *per soporem sibi a domino tale aliquid dicebat ostensum, quod nauis ei quaedam demonstraretur eminus aduentare per pelagus, quae, cum portum fuisset ingressa, nodos suae haesitationis*

¹⁾ Apol. I 11. 21. Apol. ad Anast. 1, cf. Hieron. c. Ruf. II 2. III 6. 26.

²⁾ Cf. Hieron. contra Ruf. III 26: *rursum admones, ut sciamus te per triginta annos Graecis uoluminibus deuoratis Latina nescire.*

absolueret, qua naue Rufinum, qui modo ex oriente aduenisset, significari aiebat (cf. Ruf. Apol. I 11 et Hieron. Contra Ruf. III 24: *numquid nosse potuimus, quod ingrediente te Romam uir nobilis somniaret nauim plenam mercium inflatis intrare uelis?*). quod autem in Pamphili Apologia Origenis περὶ ἀρχῶν libros uidebat laudatos, Macarius a Rufino impetrauit, ut hos quoque libros transferret, qua re summa interpreti inuidia est conflata orta notissima illa inter Hieronymum et Rufinum contentione, cuius documenta hodie supersunt imprimis epistulae ab Hieronymo et ad Hieronymum datae LXXX. LXXXI. LXXXIII. LXXXIV, Rufini Apologiae libri duo et Apologia ad Anastasium urbis Romae episcopum, denique Hieronymi Contra Rufinum libri tres.

Rufinum in uniuersum Romae annum aut eo amplius moratum esse constat; profectus autem est Roma paulo ante Siricii papae mortem, qui die XXVI nouembris anni uel 398 uel 399 (cf. Duchesne, *Liber pontificalis* I p. CCL sq.) obiit et cui Anastasius (398/99—402) successit. impetrauerat enim Rufinus in alienam dioecesin abiturus a Siricio pontifice Romano litteras commendaticias, cf. Hier. Contra Ruf. III 21: *Siricii iam in domino dormientis profers epistulam et uiuentis Anastasii dicta contemnis*; ib. III 24: *tale quid et contra papam Anastasium disputas, ut, quia Siricii episcopi habes epistulam, iste contra te scribere non potuerit*, et de Origenistis uel potius de Rufino disputans Hier. epist. CXXVII 10: *petunt*, inquit, *et impetrant ecclesiasticas epistulas, ut communicantes ecclesiae discessisse uiderentur. non multum tempus in medio, succedit in pontificatum uir insignis Anastasius*. cum hac temporis computatione congruit, quod Hieronymus Contra Ruf. II 2 alludens ad Rufini Apologiam ad Anastasium papam 1 anno 402 scribit: *sicque praetendit longi itineris lassitudinem, quasi triginta annis semper cucurrerit aut biennio Aquileiae sedens praeteriti itineris labore confectus sit*. antequam Roma profectus est Aquileiam, Rufinus litteras ad Hieronymum dedit, quibus se ex oriente reuersum *diu Romae moratum* et spiritalium parentum desiderio demum ad patriam, quam primo

matris amissae luctu uitasset, esse reuocatum scripsit, ut ex Hieronymi responso¹⁾ (epist. LXXXI 1), quoniam Rufini epistula ipsa intercidit, scimus. illud autem *diu*, quod de uno tantum anno dicitur, non miramur, si patriae desiderium eo manifestare uoluisse Rufinum reputamus.

Ad prima uerba igitur praefationis, quam Rufinus interpretationi orationum Gregorianarum praemisit, redeunt paulo ante mensem nouembrem anni 398 uel 399 Rufinum Roma Aquileiam profectum esse et, si Aproniani precibus mox indulsit, proximis mensibus, hoc est initio anni uel 399 uel 400 interpretationem confecisse statuimus. certe anno 402, quo Hieronymus libros Contra Rufinum scripsit, Rufinus Gregorium iam diu transtulerat (cf. ib. I 30), ne dicam de Rufini Hist. eccles. II (XI) 9, ubi eiusdem interpretationis mentio fit.

4. De natura atque indole interpretationis Rufiniana uerba facturi transcribimus, quae Rufinus ipse in epilogo ad interpretationem commentarii, quem scripsit Origenes de Pauli epistula ad Romanos, dicit quaeque etiam ad Gregorii orationes translatae optime quadrant (uol. VII p. 459 Lommatszsch): *sicut in homiliis siue in orationibus in Genesin et in Exodum fecimus et praecipue in his, quae in librum Leuitici ab illo quidem perorandi stilo dicta, a nobis uero explanandi specie translata sunt. quem laborem adimplendi quae deerant idcirco suscepimus, ne pulsatae quaestiones et relictæ, quod in homiliatico dicendi genere ab illo saepe fieri solet, Latino lectori fastidium generarent. nam illa, quae in Iesum Nae et in Iudicum librum et in trigesimum sextum et in trigesimum septimum et trigesimum octauum psalmum scripsimus, simpliciter ut inuenimus et non multo cum labore trans-*

¹⁾ De hac epistula uerba faciens Hieronymus Contra Ruf. I 24 anno 402: *pro quo (scil. Origene), inquit, compulsus sum ante biennium breui libello tuis contra me praeconiis respondere et in ultima responsione Hieronymi aduersus scripta Rufini (Contra Ruf. III 38) paulo post edita de eadem epistula haec afferuntur: multi Romae eius exemplaria habent ante hoc circiter triennium, qui tibi eam mittere noluerunt.*

tulimus. quamvis ergo et in ceteris, quae supra diximus, laboratum nobis sit in supplendis his, quae omiserat, in hoc tamen opere epistolae ad Romanos . . . immensus nobis et inextricabilis incubuit labor. sed delectauit indulsisse laboribus, si modo non, ut in aliis experti sumus, maleuolae mentes . . . labores remunerentur insidiis; nouum quippe apud eos culpa genus subimus. aiunt enim mihi: in his, quae scribis, quoniam plurima in iis tui operis habentur, da titulum nominis tui et scribe: Rufini, uerbi gratia, in epistolam ad Romanos explanationum libri, sicut et apud auctores, inquit, saeculares non illius, qui ex Gracco translatus est, sed illius, qui transtulit, nomen titulus tenet. hoc autem totum mihi donant non amore mei, sed odio auctoris. uerum ego, qui plus conscientiae meae quam nomini defero, etiam si addere aliqua uideor et explere quae desunt aut breuiare quae longa sunt, furari tamen titulum eius, qui fundamenta operis iecit et construendi aedificii materiam praebuit, rectum non puto. unde Rufinum suo nomine non addito translationes edidisse comperimus nec amplius miramur, quod scriptores Latini Rufini nomen in laudandis locis ab eo translatis non afferunt et in codicum quoque inscriptionibus scriptor, qui translatus est, non Rufinus, qui transtulit, nominatur. id unum Rufinus sibi indulsit, ut translationibus suis prologos praemitteret, cf. Gennad. de uir. ill. 17: horum omnium quaecumque praemissis prologis a Latinis leguntur, a Rufino interpretata sunt; quae autem sine prologo, ab alio translata sunt, qui prologum facere noluit.

Satis celeri calamo exarasse Rufinum interpretationem nostram intellegimus, si eum intra breue unius fere anni spatium praeter Pamphili Apologiae pro Origene librum primum aliaque etiam quattuor Origenis περὶ ἀρχῶν libros ad interpretandum difficillinos uertisse reputamus: qui tantum opus tam celeriter interpretatus est, ei paucas orationes Latinae consuetudini tradere ludus erat. insunt tamen in hac interpretatione errores, qui uix excusari possunt, uelut p. 122, 17 *non enim generatur (filius) sed procedit, si tamen etiam in rebus tam*

arduis et tam difficilibus explanationis gratia uti nouis appellationibus fas est, ubi frustra nouae appellationes quaeruntur et ridiculum fere in modum Graeca οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς, εἰ δέ τι καὶ καινοτομήσαι περὶ τὰ ὀνόματα σαφηνείας εἵνεκεν, inusitatis illis aduerbiis omissis, sed aduerbiorum excusatione repetita uertuntur. inepte etiam Gregorii uerba Hieremiae locum quendam laudantis φησί που τῶν ἑαυτοῦ λόγων Ἱερεμίας Rufinus p. 193, 4 ait in quibusdam locis sermonum suorum Hieremias reddidit. pingui Minerua Graeca τὰ μὲν ἔχοντες, τὰ δὲ προσλαμβάνοντες, τὰ δὲ μέλλοντες κατὰ τὴν Σολομόντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην ὁμοίως ἄδη καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ζητοῦντες οἰκουμένην ἑτέραν εἰς κτήσιν ita uertit Rufinus p. 258, 21: quaedam quidem possidetis, alia autem inuaditis, reliqua uero speratis secundum sanguisugam illam Salomonis, quae repleri nullo modo potest, uelut (uel codd. praeter Rp.c.m2) inferos et aquam et ignem, qui requiritis alium orbem terrae ad possessionem, ubi inferos et aquam et ignem cum speratis coniungens se neque uerba Graeca intellexisse neque Prouerbiorum locum nouisse ostendit.

Hic illic Rufinus Gregorii uerba paulum immutata legisse uidetur, uelut p. 148, 2 *sic enim nos de spiritu et intellegere et dicere inspiramur ab spiritu* in codice Graeco repperit οὕτως ἡμεῖς καὶ νοεῖν καὶ λέγειν ἐμπνεόμεθα παρὰ (non περὶ) τοῦ πνεύματος. raro autem contingit, ut Rufini uerbis textus Graeci recuperetur emendatio. atque arborem sciendi bonum et malum ξύλον τῆς γνώσεως appellans Gregorius, si scripturae traditae fides habetur, fere sine sensu dixit: θεωρία γὰρ ἦν τὸ φυτόν, ὡς ἡ ἐμὴ θεωρία, quae uerba facile intelleges, si comparata Rufini interpretatione p. 98, 23 *scientiae namque et intellectus erat haec arbor secundum meam scientiam* Gregorio θεωρίας restitueris.

Quae difficiliora erant ad intellegendum simpliciora reddidit Rufinus p. 127, 6: *uerum Iohannes baptizat et accedit Iesus sanctificans quidem et ipsum qui baptizat, praecipue tamen ut et ueterem Adam insepeliat aquis et ante omnia ut per*

haec sanctificentur aquae Iordanis collatis Graecis πρὸς δὲ τούτων καὶ διὰ τούτους τὴν Ἰορδάνην, ubi utrumque pronomen ad Iesum et Iohannem referendum esse fortasse ne intellexit quidem interpres. mentione dignum est Rufinum, ubi a Gregorii sententia dissentit, diuerso plane modo de eadem re agere. uelut p. 134, 4 id quod obieiebant haeretici: *sed post baptismum peccanti non est uenia* longiore explanatione refutare studuit, quod parum definite nimisque ambigue Gregorius rem tetigerat, non absoluerat uerbis: τίς ἢ ἀπόδειξις; ἢ δεῖξον ἢ μὴ κατὰ κρινε. εἰ δὲ ἀμφίβολον, νικάτω τὸ φιλόανθρωπον. haud raro additis locis biblicis interpres Gregorii uerba, quae nimis breuiter dicta aliquid offensionis habere poterant, explicauit, uelut 130, 9: *deus est*, inquit, *qui baptizat, ut possit et qui baptizatur fieri deus. quotquot enim eum receperunt, dedit eis potestatem filios dei fieri, qui non ex uoluntate uiri neque ex uoluntate carnis, sed ex deo nati sunt* (Ioh. 1, 12—13), Gregorius autem obscurius: πῶς οὐ θεός (scil. βαπτίζει), ἵνα τι παραθαρρήσω μικρόν, ἐξ οὗ καὶ σὺ γίνῃ θεός; locus e scriptura sacra de suo affert Rufinus etiam p. 147, 1. 12. 155, 25 al.

Restat, ut de quibusdam locis pauca separatim disseram, ne scripturae sacrae studiosi in errorem inducantur. primus enim locus in editionibus Gregorii Graecis et in nostra editione ita impressus legitur, quasi de genuino textu trium locorum scripturae sacrae agatur. quod res aliter se habet. primo uerba Graeca et Latina sub uno conspectu ponam.

Gregorius (or. II 113):

Θόβος γὰρ μὴ τοῦτό γε ἀκούσωμεν, περὶ ὧν ἐπιστεύθημεν, ὅτι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν ἐκζητήσω καὶ καθὼς ἀπώσασθαι με τοῦ εἶναι εἰς ἡγουμένους τοῦ λαοῦ μου καὶ ἄρχοντας, οὐ τὸ καὶ γὰρ ἀπώσομαι ὑμᾶς τοῦ

Rufinus (p. 80, 19):

Quin immo uereor, ne et pro his, qui nobis crediti sunt, illud audire necesse sit: animam ipsorum exquiram de manibus uestris, et: sicut spreuistis me, ne essetis duces ac principes populi mei, ita et ego spernam uos, ne

εἶναι ὑμῖν εἰς βασιλέα καὶ καθὼς οὐκ εἰσηκούσατε τῆς φωνῆς μου, ἀλλ' ἐδώκατε νῶτον σκληρὸν καὶ ἠπειθήσατε, οὕτως ἔσται, ὅταν ἐπικαλέσησθε με· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπιβλέψω ἐπὶ τὴν προσευχὴν ὑμῶν οὐδ' εἰσακούσομαι.

efficiatur aliquis ex uobis in regem, et: sicut non exaudistis uocem meam, sed dedistis dorsum durum et inoboedientes extitistis, ita erit, quando uos inuocaueritis me; ego autem non respiciam super orationem uestram neque exaudiam uos.

Ter hic uerba diuina afferuntur atque ad uerbum quidem Graeca uertit Rufinus, quod haud ita saepe accidere solet. ignorans enim, quibus scripturae sacrae locis uerba laudata exstarent, uerbum de uerbo transferre satis habuit. ipse autem Gregorius saepissime sententias scripturarum mutans earumque sensum haud raro ex parte tantum retinens ita affert, quasi ad uerbum expressae sint. quae igitur primo loco laudat uerba, in LXX sic se habent (Ezech. 3, 18): τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς σου ἐκζητήσω. quae autem altero et tertio loco afferuntur, frustra quaerimus in LXX; nam Os. 4, 6 ὅτι σὺ ἐπίγνωσιν ἀπώσω, κἀγὼ ἀπώσομαί σε τοῦ μὴ ἱερατεῦειν μοι praeter spernendi uerbum uix quicquam commune habent neque magis quadrant Nehem. 9, 29 καὶ ἔδωκαν νῶτον ἀπειθοῦντα καὶ τράχηλον αὐτῶν ἐσκληρύρυναν καὶ οὐκ ἤκουσαν et IV Reg. 17, 14 καὶ οὐκ ἤκουσαν καὶ ἐσκληρύρυναν τὸν νῶτον αὐτῶν ad locum tertium. quare uellem ne litteris diductis imprimi iussisset etiam Wrobel Rufini uerba neque intellego, cur p. 80, 24 ad Esai. 1, 15 relegauerit legentes.

Simili modo Gregorius tractauit locum Am. 4, 9, qui in LXX sic exhibetur: ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν πυρώσει καὶ ἐν ἰκτέρω· ἐπληθύνατε κήπους ὑμῶν, ἀμπελῶνας ὑμῶν καὶ συκεῶνας ὑμῶν καὶ ἐλαιῶνας ὑμῶν κατέφαγεν ἡ κάμπη, καὶ οὐδ' ὥς ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος. ἐξαπέστειλα εἰς ὑμᾶς θάνατον ἐν ὁδῷ Αἰγύπτου καὶ ἀπέκτεινα ἐν ῥομφαίᾳ τοὺς νεανίσκους ὑμῶν μετὰ αἰχμαλωσίας ἱππων σου καὶ ἀνήγαγον ἐν πυρὶ τὰς παρεμβολὰς ἐν τῇ ὁργῇ ὑμῶν, καὶ οὐδ' ὥς ἐπεστρέψατε

πρὸς μέ, λέγει κύριος. apud Gregorium autem et Rufinum ei haec uerba respondent:

Gregorius (or. XVI 12):

Rufinus (p. 249, 3):

ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἱκτέρῳ καὶ ἐν πυρώσει καὶ σφακελισμῷ, καὶ οὐδὲν πλεόν· ἔξωθεν ἡτέκνωσεν ὑμᾶς μάχαιρα, καὶ οὐδ' ὥς ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος.

percussi uos in aurugine et in rubigine et in facellatione, et nihil profeci. extrinsecus sine filiis uos fecit gladius, et ne sic quidem conuersi estis ad me, dicit dominus.

In LXX uerba πύρωσις et ἱκτερός de morbis hominum adhiberi apparet neque audienda est Vulgata, quae haec habet: *percussi uos in uento urente et in aurugine*; quod autem imprimis πύρωσις etiam de frumenti uredine accipi poterat (cf. Vulgatae textum), ne perperam intellexeretur locus, Gregorius ἐν ἱκτέρῳ transposuit et καὶ σφακελισμῷ ad πυρώσει addidit respiciens fortasse locum Leuit. 26, 16: ἐπισυστήσω ἐφ' ὑμᾶς τὴν ἀπορίαν τὴν τε ψώραν καὶ τὸν ἱκτερον καὶ σφακελίζοντας¹⁾ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑμῶν ἐκτήχουσιν. atque eo magis errorem cauere uoluit Gregorius, quod plane similis sententia de frugum et fructuum perditione exstabat in Aggaeo 2, 17 (18): ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἀφορίᾳ καὶ ἐν ἀνεμοφθορίᾳ καὶ ἐν χαλάζῃ πάντα τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ὑμῶν, καὶ οὐκ ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος. Rufinus uerba Graeca ad uerbum uertit, quemadmodum facere solebat, ubicumque scripturae locum aut ignorabat aut inuestigare supersederat. itaque Rufinum ἐν ἱκτέρῳ uerbis *in aurugine* et ἐν πυρώσει uerbis *in rubigine* interpretatum et uocem *rubigo* de morbo quodam hominum intellegendam esse pro certo habendum est. quod autem σφακελισμῷ uertit *in facellatione* Rufinus, nouum uerbum e Graeco petittum litteris dedit Latinis. de incipiente littera *f* cum Graecis σφ comparata conferenda sunt *fallere* et σφάλλειν, *funda* et σφενδόνη, *fides*

¹⁾ Sic codex Alexandrinus; ἐπιστήσω .. ἱκτερα σφακελίζοντα cod. Vaticanus.

et σφίδη, *fungus* et σφόγγος sim. neque est, quod geminata littera *l* offendamur; per falsam enim analogiam uocum *fabelatio*, *flagellatio* uel propter seriorum temporum consuetudinem litteram *l* non solum post uocalem longam geminandi (*camelus* [κάμηλος], *cucullus*, *phasellus* sim.), sed etiam post uocalem breuem (cf. *focillo*, *focillatio*, *pugillatio* sim. et φάκελλος pro φάκελος) scribendi ratio *facellatio* a Rufino ipso profecta esse mihi uidetur. ceterum uerba *et in facellatione*, *et nihil profeci* utpote a sacra scriptura aliena litteris diductis non erant scribenda.

Hic illic textum LXX a Gregorio mutatum denuo mutauit Rufinus:

LXX (Agg. 2, 11—13):

τάδε λέγει κύριος παντοκράτωρ· ἐπερώτησον δὴ τοὺς ἱερεῖς νόμον λέγων· ἐὰν λάβῃ ἄνθρωπος κρέας ἅγιον ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ ἱματίου αὐτοῦ καὶ ἄψῃται τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἄρτου ἢ ἐφέματος ἢ οἴνου ἢ ἐλαίου ἢ παντὸς βρώματος, εἰ ἁγιασθήσεται; καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ εἶπαν οὐ. καὶ εἶπεν Ἀγγαῖος· ἐὰν ἄψῃται μεμιασμένος ἀκάθαρτος ἐπὶ ψυχῇ ἐπὶ παντὸς τούτων, εἰ μιανθήσεται; καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ εἶπαν· μιανθήσεται.

Gregorius (or. II 11):

καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ μοι δοκεῖ καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀγγαῖος κατανόησας ἐπὶ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην ἐλθεῖν καὶ ἀληθεστᾶτην εἰκόνα· ἐρωτήσατε ἱερεῖς νόμον, λέγων· εἰ κρέας ἅγιον ἐν ἱματίῳ βρωτοῦ τινος ἢ ποτοῦ ἢ σκεύους ἀψάμενον εὐθὺς ἁγιάσει τὸ πλησιάσαν· τῶν δὲ ἀποψησάντων ἐρωτήσατε πάλιν εἰ καὶ ἀκαθαρσίᾳ τούτων τι προσομιλήσαν, μὴ παρχαρήμια μετέλαβε τοῦ

Rufinus p. 15, 12:

et hoc est quod mihi uidetur etiam beatus Aggaeus intellegens admirandam illam introduxisse percontationis imaginem, cum ad eum dicitur: interroga sacerdotes legem et dic eis: si caro sancta uel uas sanctum contigerit alicuius uestimentum, si sanctificat eum ex eo quod contigit? et cum dixissent sacerdotes quia non sanctificat, dicit ad

μιάσματος, ὡς ἐρούντων γε με- *eos rursum: si immunditia*
 ταλαμβάνειν καὶ μὴ καθαρὸν *contigerit uestimentum mundi,*
 μένειν τῇ κοινωνίᾳ. *utrum polluat eum? et dixe-*
runt, quia polluit.

Interpretem dedisse operam, ut et scripturae sacrae et Gregorio, qui sensum magis quam uerba scripturae sacrae spectabat, satisfaceret, apparet. quae litteris diductis imprimenda curauimus, ad textus biblici formam redegit Rufinus, cum reliqua ad Gregorii uerba accommodaret.

Or. I 61 Gregorius Mal. 1. 6. 7 ἐν τίνι ἐφαυλίσαιμεν τὸ ὄνομα σου; προσάγοντες πρὸς τὸ θυσιαστήριόν μου ἄρτους ἡλισσημένους ita in orationis contextum inseruit, ut diceret: Μαλαχίαν δὲ πῶς παριδεῖν ἄξιον νῦν μὲν ἐγκαλοῦντα πικρῶς τοῖς ἱερεῦσι καὶ ὀνειδίζοντα ὡς τὸ ὄνομα κυρίου φαυλίζουσι καὶ προστιθέντα ἐν τίσιν, ἐν τῷ προσάγειν πρὸς τὸ θυσιαστήριον ἄρτους ἡλισσημένους, βρώματα οὐκ ἀπάργματα. Rufinus de more suo Gregorii uestigia premens nec uero scripturae sacrae immemor habet (p. 49, 23): *Malachiam uero quomodo feremus nunc increpantem sacerdotes amarissime, nunc etiam obiurgantem quod nomen domini spernant? qui etiam addit interrogantibus se: in quo nomen domini spreuimus? et dicit: in eo quod admouistis ad altare panes pollutos et escas ex rapina; quod autem escas ex rapina praebebat, Rufinus apud Gregorium βρώματα ἐξ ἀρπάγματος legisse uidetur.*

Memorable est, quod ad Vulgatae textum paululum accedit Rufinus p. 50, 18: *non ultra respiciam ad hostias uestras nec suscipiam eas de manibus uestris* (Vulg.: *non respiciam ultra ad sacrificium nec accipiam placabile quid de manu uestra*), cum Gregorius (or. II 61) cum LXX habeat: (εἰ) ἔτι ἄξιον ἐπιβλέψαι εἰς θυσίαν (ὁμῶν) ἢ λαβεῖν δεκτὸν ἐκ τῶν χειρῶν ὁμῶν;

Orat. V 13 Gregorius Iob 39, 9. 10 de suo mutauit scribens: εἰ δῆσεις αὐτὸν ἐπὶ φάτνης; εἰ ὑπὸ ζυγὸν ἀχθήσεται; et uerbum uerbo reddidit Rufinus, quare eius uerba (p. 182, 15) litteris diductis non erant scribenda.

II.

(1. De codicibus in apparatu critico editionis adhibitis. — 2. De reliquis interpretationis Rufinianae codicibus. — 3. De codicum classibus et archetypi natura. — 4. De singulorum codicum uirtute).

1. Transimus ad codices recensendos, ex quibus primum afferantur ii, ad quorum auctoritatem textum constituimus, deinde sequantur ceteri.

1. Codex bibliothecae Vaticanae **Reginensis** 141, quem siglo *R* notamus, membranaceus formae octonariae foliorum 170 saeculo nono medio uel exeunte, non ut Reifferscheid (*Bibliotheca Patr. Lat. Ital.* I 325 sqq.) uoluit saeculi IX—X, a duobus librariis scriptus¹⁾ fol. 1—63^r nouem s. Basilii sermones a Rufino in linguam Latinam translatos (cf. supra p. XIII sq.) continet, quos excipit inde a fol. 63ⁿ usque ad fol. 150ⁿ Rufini interpretatio nouem orationum Gregorii Nazianzeni cum interpretis praefatione. in uerbis orationis nonae *ut quid* (ex *quit*) *audit profanus* (pag. 271, 14) in folii 150ⁿ fine haec codicis pars desinit et inde a fol. 151^r tabulae et notae ad annorum, mensium sim. computum pertinentes sequuntur (cf. Reifferscheid l. l. p. 327), quas altera manus, ut uidetur, paulo recentior exarauit. nouem Gregorii orationes eodem ordine quo in hac editione traduntur. singulae codicis paginae uersibus uicenis septenis implentur.

Exemplar, ex quo *R* descriptus est, non ubique satis facile ad legendum fuisse uidetur; in ultima enim linea folii 93^r (p. 90, 20) inter *alto* et *appetibus* spatio 6—7 litterarum uacuo relicto librarium in codice proposito litteras (*alto*)s *toros t(apetibus)* legere non potuisse patet et lacunam altera manus indicauit uerbis supra scriptis *hic deest*. etiam in linea ultima

¹⁾ Quoniam in tabulis indictionum sim., quae fol. 163ⁿ—165ⁿ exstant, anni 804—873 respiciuntur, post annum 873 codicis partem posteriorem exaratam esse patet. nec uero multo post hunc annum librum scriptum esse ex litterarum ductu, qui saeculi noni, non decimi est, concludimus. certe folia 1—150, quae manu paulo antiquiore quam reliqua codicis pars scripta sunt, saeculi noni scripturam ostendere omni pignore contenderim.

folii 73^a (p. 30, 12) primo in R exstabat *et disponere ser* et post spatium 12—14 litterarum *iudicio ac ueritate* sequente spatio uacuo in fine uersus et in initio primae lineae folii 74^r; prius spatium manus altera expleuit (*mones suos in*), posterius intactum reliquit adnotans in margine *aliquid deest* (scil. *dogmatum nostrorum*).

Codex multis locis manum correctricem passus est, quae pauca uere correxit, longe plurima corripit (cf. infra p. LV). corrector ille importunus num codicem alterum in auxilium uocauerit, paucis locis exceptis dubitauerim. in marginibus singularum paginarum passim notae uel glossae ab ipsa manu prima appictae sunt, quarum indolem ac naturam ex specimenibus in notis ad pag. 3, 1. 61, 1. 71, 15. 101, 19. 121. 10. 124, 11. 131, 21. 133, 8. 14. 186, 10 datis facile perspicias. textus in Carolingicae aetatis modum diligentissime interpunctionibus ‘suspensiuā, constanti, finitiua’ (! . ;) distinctus est et haud raro accentibus adhibitis librarius rectae uerborum pronuntiationi consuluit, uelut *castigat, cōrripit, cōdolens, eādem, exhālet, infligunt, inuitent, uēgetis, sēdēt* (= *sed et*) sim. post fol. 102^a unum folium, quod erat quaternionis ultimum, intercudit (cf. p. 117, 22—120, 13) et in medio folio 87^a lacuna non indicata desiderantur, quae in nostra editione p. 69, 5 *cum filiis* — p. 70, 22 *insumere et in* (in add. Rm2) leguntur. persaepe loci occurrunt, ubi complures uoces uel etiam totae sententiae absint. quorum plurimi quidem ita sunt comparati, ut librarius a terminatione ad terminationem pariter uel similiter cadentem oculis aberrauerit, uelut p. 17, 14. 24, 4. 26, 22. 47, 13. 15. 58, 18. 95, 12. 132, 12. 170, 16. 197, 7. 217, 11. 237, 15. 244, 18. 247, 6, sed aliae omissiones (p. 100, 5. 104, 19. 154, 3. 230, 17. 244, 9) hanc explicationem respuunt.

Aliquot locis antiquae capitulationis uestigia supersunt ita, ut ante capituli initium littera *K* exstet, uelut fol. 64^r (p. 5, 12 ante *hunc*), fol. 65^a (p. 9, 15 ante *si ergo*, 9. 20 ante *et*, 10, 1 ante *Uerum*), fol. 66^r (p. 10, 17 ante *Quae*, 10, 25 ante *tum*, 11, 9 ante *Nihil*), fol. 69^a (p. 20, 6 ante *Locorum*), fol. 90^a (p. 80, 1

ante *considerate*), fol. 91^r (p. 80, 10 ante *Ita*, 81, 8 ante *Sed*). ex his locis quamvis paucis singula capitula antiquitus breviora fuisse quam nostra, quae ad editionis Graecae capitulationem accommodauimus, colligitur.

In rebus orthographicis codicem R bonae memoriae testem esse postea fusius declarabimus (cf. p. LI—LIV); sed nihilo minus male scribitur:

e pro *ae*: *celestibus*, *egre*, *egritudo*, *estimēt*, *heret*, *idiote*, *leuaque*, *meror*, *penitentia*, *penituit*, *precipites*, *preparabit*, *pretereuntes*, *preuentione*, *questio*, *seculo*, *tedio*, *uniuerse nature*, *zone*; de littera *e* suo iure pro *ae* posita cf. infra p. LII sq.

ae pro *e*: *cēcidit*, *cēdrus*, *cēlebro*, *commune*, *maxime*, *optime*, *publice*, *adpraehendi*, *acgimus*, *aequi* (195, 22. 270, 4 pro *equi*), *mundumquae*, *paenitus*, *praecibus*, *practiosus*, *praesbiteros*, *praessi*, *uentrae*.

ae pro *oe*: *caepisse*, *praelium*.

i pro *e*: *dililiae*, *diriuat*, *discenderet*, *dispicere*, *dispoliant*, *distruitur*, *diuitiis* (= *de uitiis*), *elimentorum*, *elimosine*, *similis* (= *Semeles*).

e pro *i*: *antequa*, *decadibus*, *deluculo*, *dessidentes*, *feeri*, *sterclitas*; de scriptura *absentium* cf. p. LIII.

o pro *u*: *nobibus*, *sulphore*, *torcolaribus*; sed *luxoriosus* 44, 18 (RO, Cm1) et *luxoriantes* 124, 21 (ROC) fortasse recte.

u pro *o*: *abuno* (= *a bono* 30, 2), *munilium*.

u pro *b*: *operiuus*, *siue* (= *sibi*), *cantauimus*.

c pro *t*: *flagicium*, *maliciae*, *spacia*.

t pro *c*: *audatius*, *dilitiarum*, *fidutiam*, *initiatum*, *pernitium*, *sotiatam*.

g pro *c*: *agrigula*, *diligata* (258, 18), *dogumenta*, *exeguit*.

ch pro *c*: *archan(a)* 21, 16 (ROC). 29, 10 (RO) [*archanis* 113, 5 OCV. 210, 10 CV, Op.c.]. *archanum*—*archanorum* 167, 14 (ROCV); *sepulchra* 55, 13 (ROAC) [238, 19 OC, *sepulcrha* A].

c pro *ch*: cf. p. LIII.

t pro *d* fere ubique scripsit Rm1 in uocibus *aliquit*, *aliut*, *aput*, *haut*, *quit*, sed correxit.

d pro *t*: *inquit*.

f pro *ph*: *colafos*, *faraonem*, *filosophiae*, *finees*, *memfitici*, *orfei*, *soffsticam*, *sofiste*.

h modo omittitur modo superflue ponitur: *arcitectum*, *armonia*, *habiit*, *habundo*, *hiezechihelum*, *hiï*; cf. etiam p. LIII.

ll pro *l*: *tollerant*, *uellis*; de *medella*, *querella*, *cautella* cf. p. LII. aliae consonae duplicantur: *cōmessationibus*, *duppliciter*, *occassionibus*, *pussilus*.

Saepe syllabae in R omittuntur: 15, 13 *intruxisse* (*introduxisse*), 211, 5 *ornatus* (*ordinatus*), *suppliis*, 212, 23 *dare* (*damnare*), 225, 13 *in̄minos* (*intra terminos*), 228, 3 *prōnis* (*profanis*), *commotionibus*, *probilibus* sim.

Praepositionum exeuntes consonae in uerbis compositis non solent assimilari; nec uero desunt assimilationis exempla, uelut *afflictorum*, *alloqui*, *appellatio*, *arrogantem*, *collegerit*, *imminet*, *impius*, *oppressa* sim.

Uno loco excepto (68, 9) in R legitur *quicquid* (18, 5. 7. 41, 19. 91, 4. 93, 22. 96, 19. 106, 25. 128, 6. 136, 2. 156, 5. 268, 21) itemque ceterorum consensu codicum *quicquam* 224, 19, sed 230, 21 unus R *quidquam* exhibet.

Denique praeterire nolo saepe librarium codicis R litteras *a* et *u* confudisse, uelut 9, 3 *gerunt* pro *gerant*, 9, 19 *labefacturi*, 13, 13 *stadium* pro *studium* (cf. 268, 7), 22, 18 *oblatatur*, 23, 19 *etiā cauta* pro *euacuata*, 38, 18 *ultimum* pro *ultimam*, 41, 4 *impiū* pro *impiam*, 43, 21 *periculū* pro *pericula*, 51, 13 *tandē inde* pro *tum deinde*, 241, 20 *coram* pro *quorum*, 270, 12 et sim., unde in archetypo litteras *a* et *u* satis sibi similes fuisse merito conicias. formam autem litterae *a* in modum uetustae scripturae minusculae Carolingicae in superiore parte non fuisse clausam ideoque non solum cum *u* sed etiam cum *is* (ſ) confundi potuisse apparet ex 43, 21. 22. 44, 1, ubi R sexies *periculis* pro *pericula* in suo exemplari legit. denique rei palaeographicae studiosis fortasse expediet comperire librarium codicis R tres uel potius quattuor litterae *a*

formas ita usurpare, ut ab eodem scriba inde a fol. 63^a—88^r ferme ubique forma α, a fol. 88^r—143^a multis locis etiam forma α, a fol. 144^r—150^a praeter α rarius α, saepius α adhibeatur; hic illic etiam forma cc occurrit fol. 65^r, 90^a, 135^r (bis), 149^r. codicis partem, quae Gregorii orationes continet, lucis ope depictam contulit Ios. Zycha.

2. Codex bibliothecae Bodleianae **Oxoniensis Laudianus** Miscellaneus 276, quem littera O significauimus, membranaeus formae maximae foliorum 85 saeculo IX exeunte scriptus est. in fol. 1^r exstat litteris capitalibus exaratum: *in hoc codice libelli s̄ci gregorii nazanzeni numero X*, sequitur index orationum et praefatio Rufini. decem orationes hoc ordine sese excipiunt: fol. 2^r—23^a *apollgeticus in latinum translatus e greco*, fol. 23^a—30^r *de epiphaniis siue de natali domini*, fol. 30^r—37^a *de luminibus quod est de secundis epiphaniis*, fol. 38^r—44^a *de pentecosten de spiritu sancto dicta in ecclesia constantinopolim*, fol. 44^a—51^r *in semet ipso de agro regressus*, fol. 51^r—55^r *de hieremia dicta praesente imperatore apud quem et intercedit pro quodam periclitante*, fol. 55^r—63^r *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 63^r—70^a *de grandinis uastatione cum pater episcopus relicerit*, fol. 71^r—81^r *de fide et de nicena fide*, fol. 81^r—85^r *de arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere*. in calce codicis (fol. 85^r) hymnus ad Michaellem archangelum exstat. numeri quaternionum (in quaternionibus primo et quinto singula folia desunt) litteris A—I (K, L) signati in margine inferiore ultimi cuiusque auersi appositi sunt: fol. 7^a. 15^a. 23^a. 31^a. 37^a. 45^a. 53^a. 61^a. 69^a; sequitur quinio, cuius ultimum folium nunc non numeratum una cum indice K deest (fol. 70—78), et ultimus quaternio septem foliis (79—85) constat.

Plane similis codex saeculo decimo monasterii s. Nazarii Laurishamensis fuerat, qui secundum catalogum antiquum, quem G. Becker, *Catalogi bibliothecarum antiqui*, p. 113 sq. publici iuris fecit, LV nr. 512 easdem Gregorii orationes decem eodem ordine digestas continebat. nec tamen hunc librum eundem fuisse atque Laudianum nostrum pro certo

affirmare ausim. ex catalogi enim illius descriptione Laurishamensem post orationes Gregorianas etiam tractatum *de ordine noui et ueteris testamenti* exhibuisse scimus, qui nunc deest in Laudiano neque umquam adfuisse putandus est, quoniam post quattuor uersus fol. 85^r Gregorii textus finitur et sequens breuis hymnus ad Michaellem archangelum ad ultimum folium rectum ex parte quidem scriptura complendum additus esse uidetur, cum fol. 85^u omnino scriptura careat. itaque paulum dissentio ab Andrea Wilmart (*La tradition des opuscules dogmatiques de Foebadius* etc. p. 20 not. 2), qui recte quidem in codicum collectionem archiepiscopi Laud complures codices Germanicos, inter quos non solum Moguntinos et Virceburgenses, sed etiam Laurishamenses, intrasse monet, sed nimis confidenter Laudianum Misc. 276 ut Laurishamensem 512 agnoscit.

Certe quod ad aetatem codicis attinet, huius agnitionis difficultas nulla est. Laudianum enim illo catalogo antiquiorem esse ne ego quidem nego, quamquam Wilmart codici maiorem antiquitatem assignare uidetur quam ego, qui editorem catalogi bibliothecae Bodleianae¹⁾ Laudianum saeculo XI ineunti attribuentem errasse quidem putem nec uero per typothetae errorem numerum *XI* pro *IX* legi Wilmartio concedam. sunt enim certa quaedam uestigia, quibus codicem ante finem saeculi IX exaratum esse putare uetamur; quin etiam qui librum initio saeculi X scriptum esse contenderit, uix me habebit aduersarium. ceterum de hac re iudicandi facultas penes omnes est, quoniam specimen codicis lucis ope depictum (fol. 1^r) Wilmart commentationi suae addendum curauit. etiam alterum codicem perquam similem Lauriaci exstitisse eodem monasterii catalogo docemur, cf. Becker p. 108 (XLV nr. 373): *liber Victorini in Leuiticum, libri X Gregorii Nazianzeni in uno codice.*

Codex Laudianus ab uno librario litteris nitidis diligenter scriptus est. quae diligentia etiam inde cognoscitur, quod uo-

¹⁾ H. O. Coxe, *Catal. codicum man. bibl. Bodleianae* II 226.

ces litterasue suis locis parum perspicuas supra reposuit, sat multis locis singulas litteras (*i* in *e*, *e* in *i*, *u* in *o* mutans) emendauit, sententias omissas in margine aut supra lineam adscripsit, ut bis tantum (p. 25, 8. 31, 15) textus hiet; nam ea, quae p. 130, 11 et 150, 12 exciderunt, etiam in ceteris codicibus praeter R desiderata librarius in exemplari suo iam non uidit. in fine orationis septimae fol. 63^r subscriptio legitur litteris maiusculis: *usque huc contuli de codicæ scæe melaniae roma* et, si s. Melaniam seniore¹⁾ ipsius Rufini aequalem et amicam fuisse reminiscimur, quae obiit 410—411 (cf. Butler, *The Lausiack History of Palladius* II [1904] 228), ad genuinae memoriae initia hanc subscriptionem redire patet. at de codice ad codicem ex scribarum consuetudine talia additamenta posteritati religiose tradendi propagata Laudiano fuca tam tantum auctoritatem confert. exstat enim alter quoque codex, ut de Berolinensi theol. 329 taceam, eandem subscriptionem exhibens, de quo mox disputabimus, Atrebatensem dico, et mira fortuna factum est, ut hi ipsi duo codices in uniuersum bonae notae non sint et, ubi singulares, quae eorum propriae sunt, lectiones exhibent, minorem etiam fidem mereantur, cf. infra p. LX sq.

Atque praecipue in Laudiano permulta sunt, quae castigatione egeant. unum genus mendorum inde natum est, ut uox substantiuo cuidam antecedens uel succedens nomini illi aut praecedenti aut sequenti falso grammatice accommodaretur (cf. p. 8, 22. 10, 26. 37, 12. 63, 6. 75, 18 al.) aut librarius uoculis similiter desinentibus uel incipientibus deceptus similes syllabas uocesue uel omitteret uel bis poneret (cf. 27, 24. 35, 22. 60, 16. 153, 3. 162, 3. 203, 26. 240, 15 al.). genus autem mendorum longe frequentissimum originem traxit ex confusione uocalium et consonantium, uelut innumeris locis confunduntur *ae*, *oe* et *e*, *e* et *i*, *o* et *u*, *c* et *t*, *d* et *t*, *b*

¹⁾ Etiam Melaniam iuniorem Rufinum senem uidisse probabile est (cf. Rampolla del Tindaro, *Santa Melania Giuniore Senatrice Romana* [1905] p. 200—202 not.) nec uero dubitandum, quin codicis subscriptione Melania senior significetur (cf. Wilmart l. l. p. 24 not. 2).

et *p*, omittitur *h* aut abundat et sim. mirum quantum patet confusio litterarum *i* et *y*; quamquam enim non ita miramur scripturas *illiricum*, *misteria*, *frigum*, *mistica*, *sicamina*, *labilonia*, *olimpiaco*, *idria*, *sillabis*, *sillogismis*, *presbiteros*, tamen pro codicis uetustate notabiliores sunt formae *cybus* (passim), *hystoria*, *cythara*, *hyrsutis*, *tybiae*, *phylosophia*, *ysidis*, *symonis*, *myrum* (= *mirum*). ad librarii morem pronuntiandi cognoscendum magis etiam quam *magestat(e, -em, -is)* p. 119, 13. 160, 1. 185, 9 conferat *nimigitate* 268, 23 (etiam C). codicem lucis ope depictum Ios. Zycha contulit.

3. Codex **Atrebatensis** 621 miscellaneus foliorum 165 formae maioris octonariae saec. X ineunte scriptus, quem littera *A* significamus, fol. 1—71^r praefatione Rufini praemissa Gregorii orationes octo priores praebet. textus in omnibus orationibus foliorum iacturam passus maioribus lacunis hiscit (p. 10, 12—12, 19. 18, 8—21, 7. 27, 5—29, 19. 35, 7—37, 16. 43, 2—45, 15. 48, 11—50, 26. 62, 1—67, 8. 75, 3—77, 14. 80, 3—82, 10. 95, 10—97, 10. 108, 3—113, 9. 142. 10—145, 9. 171, 7—173, 20. 199, 2—201, 9. 224, 10—226. 23. 254, 4—256, 18). etiam hic liber eodem loco, quo O, hoc est in fine orationis septimae, subscriptionem seruauit: *usque huc contuli de codice scae melanie romę* neque tamen multum ad emendationem ualet. in fronte folii primi legitur: *Bibliothecae Monasterii S. Vedasti Atrebatensis 1628*. codicem post Wrobelium contulit Ios. Stalzer.

4. Codex Caroliruhensis **Augiensis** CXVIII, quem littera *C* notamus, accuratissime ab Alfredo Holder (*Die Reichenauer Handschriften I. Die Pergamenthandschriften* [1906] p. 301 sqq.) descriptus saeculi noni uel decimi est et decem Gregorii orationes complectitur, quae hunc seruant ordinem: fol. 2^r—3^u Praefatio sine inscriptione, fol. 3^u—47^r *apollogeticus in latinum translatus e greco*, fol. 47^u—60^r *de theophaniis siue natalis domini*, fol. 60^r—75^r *de luminibus quod ē sēds epyphaniis*, fol. 75^r—94^r *de fide . . . de fide nicaena*, fol. 94^r—107^r *de pentecoste et de spiritu sancto in ecclesia constantinopoli*, fol.

107^r—121^r *de in semet ipso de agro reuerso*, fol. 121^r—130^a *de hieremia dicta presente imperatore intercedens pro quodam periclitante**, fol. 130^a—146^a *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 146^a—161^r *de grandinis uastatione cum pater episcopus reticeret*, fol. 161^r—168^a *contra arrianos* (man. saec. XV). liber ab uno librario scriptus est, correctus autem non solum a manu prima raro, quae singula uocabula correxit et omissa addidit, sed etiam multo saepius ab altero correctore, qui pauca quidem, quae a librario male exarata erant, correxit, multis autem locis scripturam genuinam corruptit uel leuiter corruptam grauius etiam pessumdedit usus codice quodam, qui libri Monacensis 3787 (cf. infra p. XXXVII) persimilis erat. in rebus orthographicis C plerumque cum codice Laudiano conspirat, quocum etiam tractatu *De fide* quamquam non eodem loco inserto consentit. codicem Vindobonam transmissum Ios. Zycha contulit.

5. Codex **Vindobonensis** 759, quem siglo *V* notamus, membranaceus formae maioris foliis 96 constans, quae nouem orationes genuinas (inscriptio orationis II desideratur, cf. p. 84 editionis nostrae et infra p. XL) omisso prologo continent, saeculo XI uel potius XII¹⁾ duabus manibus scriptus est, quarum altera partem priorem usque ad fol. 16^a, altera partem reliquam exarauit. praeter librarios, qui et ipsi nonnulla menda sustulerunt, liber manum correctricem expertus est, qua multi errores emendati, alia uerba integra deprauata sunt. codex etsi persaepe uerborum collocatione a ceteris discrepat, tamen cum R artius coniunctus cum illius lectionibus magnum auctoritatis pondus affert tum solus complures locos integros seruauit. in tegumento codicis haec inscripta leguntur: *Liber hic mihi Petro Lambecio Hamburgensi, S. Caes. Majestatis Consiliario, Historiographo et Bibliothecario Aulico donatus fuit a Turcis in Arce Budensi A. 1666 die 10 Martii*. codicem post Wrobelium Ios. Bick contulit.

1) *Tabulae codicum* I 128 hunc codicem saeculo XI assignant, cautius Denis in catalogo I 612: '*sec. ut uidetur XI*' iudicauerat.

2. Hos quinque libros manu scriptos ad crisin factitandam sufficere cum intellexissem, Wrobelio auctor fui, ut ceterorum codicum quamuis antiquorum lectiones uarias, quas summa diligentia enotauerat, ab apparatu critico aut omnino arceret aut speciminis instar pauca quaedam in notis ad Rufini Praefationem suppeditaret. itaque hoc loco de singulorum horum uirtute summatim rationem reddere satis habemus. sunt autem hi:

1. Codex Lugdunensis 599 (olim 515, quo numero Wrobel usus est) foliorum 60 formae quadratae saeculo IX ineunte uel saeculo VIII exeunte scriptus est. legitur enim fol. 1^r: *leidrat licet indignus tamen episcopus istum librum tradidi ad altare s̄ci stephani* (cf. *Catal. gén. des Manusc. des Bibl. publ.* XXX [1899] 154). Leidratus autem intra annos 798—814 episcopus Lugdunensis fuit¹). hic liber fol. 10^a—60^a priores quattuor orationes continet; quartae orationi desunt in fine sex uersus, quod codex fol. 60^a desinit uoce *corporaliter* (p. 163, 6). uerba Rufini pessime sunt mutata et interpolata ita, ut hic codex uetustissimus idemque fere omnium deterrimus sit. hoc acerbum iudicium comprobatur lectionibus, quae siglo *L* notatae ad huius editionis pag. 3—5 in notis adscriptae sunt (cf. imprimis p. 3, 10. 18. 4, 3. 6. 9. 21. 22. 23. 5, 1. 2). itaque casu p. 159, 6 genuina lectio *testis est* (*et testis est* cet.) in *L* legitur; quae enim proxime antecedunt et sequuntur in *L*, quam corruptus liber sit, satis demonstrant: *si inueniat puerum prudentem et seniorum iudicem facit et lasciuia aetas condemnat impudicam senectutem. testis est daniel, qui uitae merito leones uicit in lacu.*

2. Codex Valentinianus (s. *Amandi*) 150 (olim 143) saeculo IX mundissime exaratus priores octo orationes integras continet et proxime accedit ad codicem Atrebatensem *A* et Bononiensem Gallicum, de quo mox uerba faciemus, ita ut eum mediocris bonitatis textum recensiois Gallicae praebere

¹) Cf. Delisle in *Notices et Extraits des Manuscrits* etc. Paris. 1896 XXXV p. 838.

dicas. immerito igitur huic codici Wrobel deceptus Graeco καθὼς γέγραπται fidem habuit exhibenti p. 160, 15 *cum dicitur*, cum ceteri recte praebeant *cum dicit* (cf. infra p. XLVIII).

3. Codex nunc Petropolitanus Lat. Q. I 46 olim Corbeiensis 112 saec. IX compluribus manibus exaratus foliorum numeratorum 101 uel potius 102, quod fol. 41 bis numeratur, formae octonariae maioris in margine superiore fol. 1^r notam *lib de antiqua corbeja*, in inferiore *Ex Musaeo Petri Dubrowsky* exhibet. continentur octo orationes priores praecedente Rufini prologo his inscriptionibus insignitae: fol. 1^r *incipit prologus*, fol. 2^r *gregorii ep̄i nanzianzeni explicit* (in mg. *pr̄fatio rufini pr̄bi ad upronianum*). *incipit apologeticus in latinum translatus ex greco feliciter*, fol. 40^r *apologeticum s̄ci gregorii ep̄i liber explicit. incipit eiusdem liber II* *Idus. de epifaniis siue de natale dñi*, fol. 47^a *expli* (sic) *lib II gregorii episcopi de epifaniis siue de natale dñi. incipit lib III de luminibus quod est epiphaniis*, fol. 58^a *explicit lib III gregorii episcopi secundis epifaniis. incipit lib IIII de pentec̄s et de sp̄u s̄co dicta* (us s. a m2) *in (eras.) eccl̄e constantinopolim*, fol. 68^r *gregorii ep̄i lib IIII explicit. inc̄pt lib V in semet ipso de agro regressus*, fol. 77^a *gregorii ep̄i lib V expl̄: incipit eiusdē lib VI: de hieremia dicta pr̄sente imperatore: apud quē et intercedit. pro quodam periclitante*, fol. 83^a *gregorii ep̄i lib VI expl̄: inc̄p lib VII: de reconciliatione monachorum*, fol. 91^r *gregorii ep̄i liber VII explicit. incipit liber VIII de grandinis uastatione cum pater ep̄s reticeret*, fol. 101^r des. (cf. p. 260, 22): *cui est gloria et potestas in s̄cula s̄culorum. amen* (reliqua paginae parte uacua relicta). huius codicis inspiciendi facultate hoc demum anno mihi data mox eum cum libris O et A ita conspirare intellexi, ut peculiare eius pretium in crisi factitanda fere nullum sit. speciminis causa affero has eius lectiones: 10, 20 *diu*, 22 *aliqui*, 23 *ex improuiso*, 26 *mei* (*i ras.*), 12, 2 *uiles* (*i s. e.*), 10 *paenitus*, 18, 20 *enim* (*s. etiam m2*), 22 *repperiet*, 19, 16 *aduersus*, 20, 7 *requirunt*, 15 *aguntur*, 27, 24 *feruentes*, 45, 6 *est omnium*, 254, 20 *audit* etc. praeterea conferenda sunt, quae infra p. LXI e Petropolitano enotauimus.

4. Codex Bononiensis Gallicus 30 saec. X foliorum 88 formae quadratae septem orationes priores integras cum praefatione et octauae partem fere dimidiam praebet. deficit enim fol. 78 uerbis *et iniquus in iniquitate perdurat nec aliquid* (p. 248, 5). in praetexto folio auerso adscripta sunt haec: *regnolfus licet exiguus sed in xpi nomine sacerdos et monachus sacro huic loco, s̄ci scilicet bertini monasterio, deuotus istum tradidi librum. quem si quis abstulerit uel alienarit, anathema sit.* cum A saepissime conspirans (cf. notas ad p. 3, 13. 4, 7. 8) et cum Valentiniano affinitate coniunctus (cf. 66, 14 *helias* pro *Samuël*) a Wrobello pluris aestimatus est quam debebat. is enim falso codicis Bononiensis manui alteri fidem habuit p. 120, 3 *oportet* contra necessitatem inculcanti (cf. infra p. XLVII). quod autem Bononiensis unus ex omnibus recte praebet p. 173, 9 *nobis* (*uobis* cet.), id fortasse librarii ingenio aut etiam socordiae debetur.

5 et 6. Duo codices Bambergenses 78 (B IV 13) saec. X et 64 (B IV 6) saec. XI (cf. Leitschuh, *Katalog der Handschriften der Koen. Bibl. zu Bamberg* I 1, 3 p. 450 et 433) octo orationes priores cum praefatione (*praefatio gregorii nanzaneni episcopi uel rufini presbyteri*) continent. ambo eiusdem familiae sunt nec uero ad textus recensioem quicquam ualent; habent enim p. 3, 18 *toruo*, 4, 9 *se deo*, 4, 21 *tantum*, 4, 22 *discepciones accersiens pacifico eos affatur alloquio dicens*, 4, 14 *apud* omittunt, 5, 2 uerba interpolata, quae in Lugdunensi leguntur, etiam in Bambergensibus comparent neque dubium est ceteras utriusque codicis lectiones uel obiter respicienti, quin in deterrimorum codicum numero sint habendi.

7. Codex Monacensis Latinus 3787 saeculi X exeuntis uel XI ineuntis totidem quot codex Augiensis CXVIII orationes eodem ordine se excipientes exhibet, quae folia 1—92 occupant. hic liber cum Augiensi artissime cohaeret, sed propterea dignus est, qui attentius respiciatur, quod ad eius potius quam ad Augiensis fidem editio princeps anno 1508 adornata esse uidetur, de qua mox dicemus.

8. Codex Monacensis Latinus 463 chartaceus foliorum 190

in fol. 190^r haec habet litteris rubris scripta: *Opuscula Sancti Gregorii Nazanzeni episcopi e greco in latinum traducta foelicitèr finiunt. Scripsi ego Hartmañus Schedel. arcii et utriusque medicine doctor: En opera Gregorii magni: que in Germania repperi: Anno dñi MCCCCC: In Nuriñberga. Laus Deo. incipit Rufini textus fol. 7^r: Incipit Praefatio in Apologetico Gregori Nazanzeni de Urbana Vita, 9^r—59^u Apologeticus, fol. 60^r—74^r de Theophaniis siue natali Domini, fol. 74^r—90^r de Luminibus: quod est de secundis Epiphaniis, fol. 90^r—104^r de Pentecoste et de Spiritu Sancto in Constantinopolitana Ecclesia, fol. 104^u—124^u de fide eiusdem sancti Gregorii et episcopi Nazanzeni, fol. 125^r—138^u de smetipso. De agro reuerso uel cum de agro reuertitur, fol. 138^u—147^r de dictis Hieremie presente imperatore intercedent' pro quodam periclitante, 147^r—163^r de reconciliatione et unitate Monachorum, 163^r—180^r de Grandinis uastacione cum pater episcopus reticeret, fol. 180^r—188^u de hiis qui impuro corde et ore de sanctis locuntur (est oratio IX nostrae editionis *De Arrianis*), fol. 188^u—189^u de fide nicena (est *Libellus fidei* XX 49—50 M). differt igitur hic codex a Monacensi 3787, quod tractatum *De fide* quinto, non quarto loco et breue illud supplementum *De fide nicena* non statim post tractatum *De fide*, sed in fine totius orationum collectionis exhibet. textus forma ad eam, quam C cum Monacensi 3787 praebet, proxime accedit, nisi quod etiam corruptior est eo, quod librarius male doctus multa, quae non statim intellegebat, ex suo arbitrio mutauit. codicem, quem Ioh. Wrobel contulerat, meo rogatu denuo inspexit P. Alfredus Feder S. I.*

9. Codex Vaticanus Latinus 306 tribus manibus exaratus inde a fol. 2^r octo priores Gregorii orationes ordine usitato usque ad fol. 88^r continet; atque folia 2^r—37^r saec. X, 38^r—40^u saec. XV, 40^u—88^r saec. XI scripta sunt. textus ad eam recensionem, quae codicibus Atrebatensi, Bononiensi, Valentiniano, aliis repraesentatur, redit.

10. Codex Parisinus Latinus 1705 saec. XI octo priores Gregorii orationes cum praefatione, sed or. V et VI inuerso

ordine, continet. ipse deterioris notae ceterorum codicum Gallicorum similis est.

11. Codex Virdunensis 47 saec. XI octo priores orationes usitato ordine exhibens cum Atrebatensi artius cognatus est.

12 et 13. Codices Vindocinensis 123 saec. XI et Carolopolitanus 173 saec. XII et numero orationum et textus forma originem Gallicam prae se ferunt.

14. Codex Montepessulanus 411 saec. XII orationes octo hoc ordine dispositas: I—IV. VI—VIII. V continet (*liber V de hieremię dictis etqs., liber VI de reconciliatione et unitate monachorum, liber VII de grandinis uastatione etqs., liber VIII in semet ipso de agro regressus*). cum Parisino 1705 haud raro in lectionibus singularibus conspirat.

15. Codex Berolinensis bibl. elector. theol. 329 saec. XII (cf. V. Rose II 1 p. 118) eadem continet quae Atrebatensis una cum eius subscriptione post orat. VII: *usque huc contuli de codice sancte melanie rome.*

His codicibus maximam partem Gallicis adiungendi sunt libri aliquot Britannici et Hispanienses, qui item octo priores Gregorii orationes continent:

16. Codex cathedralis Sarisberiensis 89 saec. XI.

17. Codex Cantabrigiensis coll. Iesu Q. B. 21 saec. XII ex.

18. Codex cathedralis Lincoloniensis A. 3. 4 saec. XII ex., qui praeter octo Gregorii sermones etiam Basilii Caesariensis episcopi homilias octo ex Rufini interpretatione cum eiusdem prologo continet (cf. supra p. XIV not.).

19. Codex cathedralis Dunelmensis B. 4. 1. saec. XII.

20. Codex Lambethanus Londinensis 338 saec. XII.

21. Codex Bodleianus 753 saec. XV.

22. Codex Escorialensis Q III 5 saec. XII.

23. Codex bibliothecae nationalis Matritensis A 158 saec. XIII in.

24. Codex bibliothecae uniuersitatis Matritensis 47 saec. XIII—XIV.

25. Codex Toletanus Matritensis 11, 20 saec. XIV fol. 244^v—269^r.

26. Codex monasterii Sanctae Crucis (*Heiligenkreuz* in Austria inferiore) 312 foliorum 200 formae quadratae saec. XII scriptus primo loco omnes nouem orationes genuinas continet sine praefatione Rufini: fol. 1^r *incipit liber primus. Apologeticus s̄ci gregorii nazanzeni episcopi*, fol. 28^r *explicit Apologeticus s̄ci gregorii nazanzeni ep̄i*, fol. 28ⁿ deficiente inscriptione oratio II incipit, fol. 36ⁿ *expl̄c liber s̄cds, incipit tercius eiusdem. de luminibus. id est. s̄cds cpyphaniis*, fol. 46^r *liber quartus de penthecosten et sp̄u s̄co*, fol. 54^r *incipit quintus cum de agro uenisset*, fol. 61^r *incipit sextus de ieremiae dictis* etqs., fol. 66^r *incipit septimus de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 75ⁿ *incipit eiusdem liber octauus de grandinis uastatione* etqs., fol. 83ⁿ *incipit liber eiusdem VIII. de arrianis et de his qui indecenter de lege contendunt*, fol. 87ⁿ *explicit iste liber*. fol. 88^r—144^r prologo praemisso magistri Iohannis Salesberiensis episcopi Carnotensis passio s. Thomae episcopi et martyris, fol. 145—200 Senecae ad Lucilium Naturalium quaestionum libri septem continentur. hic liber fere ad uerbum eam textus formam repraesentat, quam Vindobonensis 759 praebet. praeter inscriptiones singularum orationum modo enotatas affero e sexcentis exemplis pauca haec: 28, 28 *nonnumquam interdum*, 32, 15 *subsistentia*, 75, 15 *abramici*, 100, 7 *inpu^{ci}dicis*, 113, 9 *occultis et ditis* (et del. et in margine *ab* adscriptum), 117, 12 *ατ-θ-ηωπια*, 176, 7 *ecdē*, 265, 6 *controuersiis*, 266, 25 *aut certe*, 267, 11 *reptis*, alia innumera. quae cum ita sint, ad paruam illam lacunam, qua Vindobonensis in fine orationis IX laborat (cf. p. 276, 14—21), resarciendam hoc codice apte utemur. enotamus igitur has lectiones uarias: 276, 17 *errantes in aliquo periculum non habebunt* (recte ceteri codices *errare... habet*, cf. Graecum τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον), 276, 18 *accipientes sententiam*, 276, 20 *cui est... saeculorum* omissum. codicem Vindobonam transmissum contulit Ios. Zycha.

27. Codex Stuttgartensis theologicus 21 formae octonariae foliis constat 124 non numeratis et saec. XII scriptus

est. fuerat olim, ut manu recenti in fol. 1^r adnotatum est, monasterii Gengenbach. continet nouem Gregorii orationes genuinas ita, ut octaua post quartam inserta sit (fol. 75^a *explicit de pentecoste**[n erasum]. *Incipit de grandinis uastatione cum pater ep̄s reticeret*; fol. 86^a *explicit de grandinis uastatione. Incipit cum de agro reuertitur* et fol. 118^r post ultima uerba orationis *De reconciliatione et unitate monachorum* statim sequitur: *Incipit de arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere*). textum mixtum repraesentat, quippe qui eundem orationum numerum quem RV exhibeat et cum V haud raro consentiat, uelut 75, 15 *abramici*, 193, 8 *reperiens*, 275, 21 *et* omissum, 276, 13 *de mundis*, sed multo saepius cum OAC concordet atque ad codicem C potissimum proxime accedat, uelut p. 193, 5 *et plenus misericordia*, 195. 7 *explosa*, 196, 7 *sed et*, 268, 11 *qui*, 269, 15 *satietas aut nimietas*, 269, 21 *conuiuium* (ante correctionem). luculentissimum mixtae recensionis exemplum exstat 275, 14 *ozeoceinen quod est ipse dixit*, ubi primum uocabulum sensu carens nihil aliud est quam Graecum ΑΥΤΟC ΕΦΗ (uel ΕΦΑ) librariorum inscitia corruptum, quod integrum seruatum est codice V — codex R enim deficit —, cum *quod est ipse dixit* ex alterius familiae codicibus OAC fluxerit. praeterea non pauca suo Marte nouauit librarius.

28. Codex Urbinas Latinus 60 membranaceus foliorum 244 saec. XV splendidissime scriptus et picturis ornatus in tegumenti folio auerso circi imaginem habet, in quo haec litteris maiusculis alternis uicibus aureis aut caeruleis leguntur: *in hoc ornatissimo codice continentur omnia (bis) opera Gregorii Nazanzeni que apud Latinos reperiuntur et opera Iohannis Crisostomi que in circulis sunt adnotata. hic circus decem circulis minoribus circumdatur, quibus tituli singulorum opusculorum inscripti sunt. continet autem codex haec: fol. 1^r rufini aquilegiensis praefatio in operibus Gregorii nazanzeni ex greco in latinum per cum traductis foeliciter incipit*, fol. 2^r *apologeticus*, fol. 28^a *de natiuitate domini*, fol. 36^a *de luminibus quod est de secundis epiphaniis*, fol. 45^a *cum de agro reuertitur*,

fol. 54^r *de quodam periclitante*, fol. 59^r *de pentecoste et de spiritu sancto*, fol. 67^r *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 76^u *de grandinis uastatione*, fol. 85^u—96^u *de fide cum maiore lacuna* (folio enim 91^u medio et fol. 92^r uacuis relictis desiderantur uerba *in patre et filio non solum prophetica* usque ad *uide ergo si potest aliquid esse cui possit pater* [Migne XX 41 A—42C]), fol. 97^r *incipit de inuentione capitis sancti Iohannis baptiste eiusdem sancti Gregorii nazanzeni*, fol. 101^r *de pascate*, fol. 110^r *contra Iulianum imperatorem*, fol. 116^r *epistula ad Cledonium I II*, fol. 123^u *epistula ad uirginem nobilem*, fol. 124^u *explicit epistula sancti Gregorii nazanzeni episcopi ad uirginem nobilem*, sequuntur opuscula Iohannis Chrysostomi in Latinum translata. itaque orationes Gregorii hoc ordine digestae sunt: I—III. V. VI. IV. VII. VIII. (*De fide*). quod ad textus formam attinet, tuo iure in eo recensionem quandam mixtam agnoscas, quae modo cum hoc modo cum illo codice conspirans et innumeris nouis lectionibus recentiore demum aetate a uiro quodam haud indocto excogitatis corrupta editori nullius pretii est. codicem descripsit eiusque partes selectas contulit Aemilius Gaar.

29. Codex Vaticanus Latinus 307 membranaceus foliorum 120 saec. XV octo Gregorii orationes et tractatum *De fide* eodem ordine quò Urbinas 60 exhibet et textus hiatum in tractatu *De fide*, quo Urbinas laborat, etiam in Vaticano 307 deprehendimus, sed lacunae uestigium non exstat; folii enim 106^u in fine legitur *hanc unitatem substantiae* et in initio fol. 107^r *comparari quia talis est filius*, ita ut uerba *in patre et filio* usque ad *possit pater* intercidissee primo obtutu non animaduertas. fol. 112^r legitur: *expliciunt sermones de fide sancti Gregorii Nazanzeni per Rufinum presbiterum ex Greco in Latinum transducti. incipit sermo de inuentione capitis sancti Iohannis baptiste secundum Iosephum*, qui sermo finitur fol. 116^u; folia 117—120 scriptura uacua sunt. textus recensio plane eadem quae in Urbinas est. etiam huius codicis notitiam accuratorem debeo Aemilio Gaar.

30. Codex Laurentianus Aed. Florent. VII saec. XV

(cf. Bandini, *Bibliotheca Leopoldina-Laurentiana* I 20 sq.) Gregorii orationes I—III. V. VI. IV. VII. VIII et tractatum *De fide* continens cum duobus codicibus Italis, quos modo descripsimus, arte cohaeret. etiam in hoc codice lacuna illa in libello *De fide* exstat.

31. Codex Laurentianus Fesulanus XLIV saec. XV (cf. Bandini, l. l. II 733 sqq.) non solum eosdem libellos eodem ordine exhibet quos ceteri Itali sed post libellum *De fide* etiam orationem *De Arrianis*¹⁾ usque ad uerba *Epicurum deum non sentientem* (p. 275, 18); sequitur Rufini interpretatio tractatum Basilii (cf. supra p. XIV).

32. Codex Parisinus Latinus 10594 chartaceus saec. XV codicum saec. XV Italicorum simillimus est (cf. Wilmart l. l. p. 21 not. 4).

33. Codex Laurentianus plut. XVII cod. XXXI membr. formae quadratae maioris saec. XV fol. script. 278 nitidissimus (cf. Bandini, *Catal. cod. Lat. bibl. Laur.* I 355—357) continet Gregorii sermones octo priores cum praefatione, deinde nono loco sermonem *De pascha* (Inc.: *supra custodiam meam stabo* = Greg. or. XLV, Migne P. Gr. XXXVI 623), decimo sermonem *De martyribus et in Iulianum peraequatorem* (Inc.: *quae est haec tyrannis* = Greg. or. XIX, Migne P. Gr. XXXV 1043), undecimo epistolam *ad Cledonium* (Inc.: *quoniam multi accedentes ad tuam uenerationem* = Greg. epist. CII, Migne P. Gr. XXXVII 193), duodecimo *ad uirginem* (Inc.: *uirgo sponsa Christi* = XXXVII 632 M),²⁾ sequuntur Basilii epistolae quinque, alia.

34. Codex Gaddianus CXIII chart. saec. XV continet octo priores orationes cum praefatione (cf. Bandini, *Bibl. Leopold.-Laurent.* II 125).

Praeterea exstant codices haud pauci, qui unam alteramue orationem, imprimis Apologeticum, exhibent, uelut Parisinus

¹⁾ Per errorem igitur Wilmart l. l. p. 21 sermonem *De Arrianis* etiam a Fesulano abesse dicit.

²⁾ Cf. W. Meyer, *Die rhythmischen Gedichte des Gregor von Nazianz* in Actis Acad. Monacensis, classis philos.-philol. XVII (1886), p. 401.

Lat. 17401 saec. X, Parisinus Lat. 1706 saec. XI, Viridunensis 63 saec. XII, alii, quos nominare non tanti est. ne Sangallensis 89 quidem saec. IX, qui orationem VI praebet, dignus est, qui respiciatur. uerbis enim omissis (cf. p. 193, 5. 12. 201, 1 *et*, 204, 24 *etiam*), transpositis (cf. p. 193, 18 *satis mihi*, 195, 15 *ipse nobis*, 201, 19 *habere curam*, 202, 12 *Christi in regno*), mutatis (cf. p. 194, 7 *quaerit*, 20 *pusillanimitate*, 196, 7 *tristia*, 197, 11 *contempnentes descendatis*, 199, 20 *propter caritatem*, 200, 4 *praestant pro pendant*, al.) etiam modicae bonitatis libris deterior est. de hoc codice, qui etiam Cyprianea quaedam continet, conferenda sunt, quae Hartelius in Cypriani editionis praefatione p. XXII exposuit.

3. Codices, quos modo enumerauimus, omnes, qui plus minus integram orationum Gregorianarum collectionem continent, si orationum numerum et quo ordine singulae dispositae sint, spectamus, in tres diuiduntur classes. atque prima classis iis codicibus efficitur, qui omnes nouem orationes genuinas certo quodam ordine tradunt; sunt autem codex Reginensis 141 saec. IX, Vindobonensis 759 saec. XII eiusque assecla codex S. Crucis 312 saec. XII, quibus accedit genuinum ordinem iam non seruans Stuttgartensis theol. 21 saec. XII. secunda classis ex iis libris manu scriptis constat, quorum archetypus olim nonae orationis iacturam passus octo tantum orationes exhibebat; huc referendi sunt libri Gallicae originis (Valentinianus 150 [143] saec. IX, Petropolitanus-Corbeiensis Q. I 46 saec. IX, Atrebatensis 621 saec. X, Bononiensis 30 saec. X, Viridunensis 47 saec. XI, Vindocinensis 123 saec. XI, Parisinus 1705 saec. XI, qui orationem V post sextam praebet, Montepessulanus 411 saec. XII, qui eandem orationem V post octauam demum exhibet, Carolopolitanus 173 saec. XII, denique Lugdunensis 599 [515] saec. VIII—IX, qui, quamquam quattuor tantum orationes priores complectitur, Gallicae recensiois plurima uestigia seruat), libri Britannici et Hispanienses, quos p. XXXIX enumerauimus, Bambergensis 78 (B IV 13) saec. X, Bambergensis 64 (B IV 6) saec. XI, Vaticanus Lat. 306 saec. X et XI, Berolinensis bibl. elect. theol.

329 saec. XII, Laurentianus plut. XVII 31, Gaddianus CXIII, alii. tertia classis eorum codicum est, qui collectionem orationum spurio tractatu *De fide* auctam continent. hunc autem tractatum alii libri antiquiores nono loco ante orationem *De Arrianis* (Laudianus 276 saec. IX), alii quarto loco ante orationem *De pentecoste* (Augiensis CXVIII saec. IX—X et Monacensis 3787 saec. X—XI) inserunt. ab his libris iam interpolatis temporum decursu magis etiam degenerauerunt codices aliquot saeculi XV, ex quibus quinque ut Laudianus 276 tractatum *De fide* nono loco habent, sed orationem IV post sextam transponunt et praeter Laurentianum Fesulanum XLIV ultimam orationem *De Arrianis* omittunt (Urbinas Lat. 60, Vaticanus Lat. 307, Laurentianus Aed. Florent. VII, Parisinus Lat. 10594), unus (Monacensis 463) ad Monacensis 3787 exemplar redit, sed tractatum *De fide* quinto, non quarto loco ita praebet, ut eius supplementum *De fide nicena* sua sede motum post ultimam orationem *De Arrianis* collocatum sit.

Harum trium classium codices hodie seruati ad unum archetypum redeunt, cuius condicionem paucis adumbrare licet. atque communem omnium codicum nostrorum archetypum laborasse mendis certum est. additamenta enim deprehenduntur in eo 238, 2 *sacrificium deo est* (interpolatum ex Ps. 50, 19) et 50, 10 *haec*, uoces omissae 49, 3 *domine*, quod codices aliquot deteriores ex sacra scriptura restituerunt, 148, 1 *et quando uult* (post *uult*), 150, 21 *uos* (ante *nos*), 237, 24 *puri* ante *puro* (add. Cm2), uocula *et* aut omissa aut falso addita 152, 24 (post *sanctificet*), 159, 6 (post *facit*), 241, 12 (post *mouet*, add. Rm2). denique p. 65, 10¹) locum biblicum e textu eiciendum esse contendo; olim enim eum a glossatore uerbis p. 65, 19 *blasphemari facimus in gentibus nomen dei* adscriptum in margine fuisse eo comprobatur, quod non solum superfluous sed etiam in nostris nunc exemplaribus falso loco inculcatus est (p. 65, 10). his adde alios locos, quorum corruptelas item leues ac quodammodo simplices appellaueris: 14, 7 *uoluntati* (pro *uoluptati*), 21,

¹) Numeris crassioribus eos locos significauī, quos in Prolegomenis retractatos aliqua ex parte mutandos esse censi.

23 *recipit* uel *recepit* (*recipiunt*, corr. Rm2), 34, 5 *ei sermo* (*eis sermo*), 58, 3 *ascendit* uel *ascendat* (*ascendet*), 79, 22 *oboedientiae* (*inoboedientiae*), 83, 6 *exordium* (*exodium*), 101, 10 *quod* (*quid*, corr. Rm2), 105, 15 *census* (*censis*), 113, 6 *nomine* (*numine*), 130, 8 *paenitentia* (*paenitentiam*), 141, 18 *sollemnitas* (*sollemnitates*, corr. Rm2), 143, 11 *quingage(n)simum* (*-mam*), 150, 1 *concedimus* (*concedemus*), 155, 10 *ut post dignum erat* (*et*), 168, 1 *potentibus* (*potantibus*), 173, 9 *uobis* (*nobis*), 181, 13 *patitur* (*patietur*), 186, 4 *est* (*et*). 212, 21 *tristitia* uel *tristitiam* (*tristia*, corr. Cm2), 226, 26 *populus sanctus dicebatur* (*p. s. dicebantur*, corr. Rm2), 255, 19 *agriculae* (*agriculturae*), 275, 13 *fabulas* (*fabas*). archetypi mendum ne hac quidem editione sublatum propagatur **215, 9** *ut pro eorum salute retributionem speremus in regno dei, tantum est ut adesse dignetur sapientia dei*, ubi est expungendum erat ad recuperandam locutionem *tantum ut* (= *dummodo*), quae etiam his locis exstat: 46, 11 *dum anathema esse a Christo patitur, tantum ut isti salui fiant*, 230, 19 (*tantum ne*), 260, 10.

Cauendum uero est, ne praepropere archetypi mendositati tribuantur, quae ex Rufiniani sermonis proprietate repetere praestat. itaque codicum lectiones contra Wrobelium defendo his locis: **18, 8** *solet enim quidquid uiolenter adtrahitur, sicut nouellae arboris si quis uicacumen inclinet, relaxata rursum in id quod fuerat redit* (*relaxatum, ... redire* Wrobel). quamquam enim Gregorius scripsit: φιλεῖ γὰρ τὸ βιασθὲν ὥσπερ φυτὸν βίᾳ χερσὶ μετασπώμενον εἰς ἑαυτὸ πάλιν ἀφεθὲν ἀνατρέχειν, ad *solet* mente supplendum est ex enuntiato praecedente *non perseuerare* et *id quod fuerat* ad arborem referendum esse elucet ex loco simili **218, 5** *si quis arboris ramum in aliam partem ui detorqueat et inflectat, si forte remiserit, continuo in id quod fuerat ad matris pectus recurrit et naturae prioris obtinet locum atque ostendit quod uiolenter quidem declinatus fuerit, non tamen redierit uiolenter*. itaque non anacoluthi sed ellipseos quaedam forma hic statuenda est. — **56, 22** *multo* minime necessarium est et propter sequens *multae* etiam displicet, quare codicum

auctoritate fulti uoculam exulare iubemus. — **64, 17** quod omnibus pro hominibus collato textu Graeco scripsit Wrobel, falsus est. nam quae breuius dixerat Gregorius *πᾶσι μικροῦ τῶς πονηροῦς*, Rufinus fusius uerbis *abiectis hominibus et indignis et ut ita dixerim monstribus et beluis* reddidit, ubi hominibus per antithesin propter beluis usurpatur. — **93, 16** si uero quis putat ex eo quod simplicis naturae est diuinitas, idcirco nihil prorsus de ea posse sentiri... uel certe totam posse comprehendere, quia simplex esse intellecta est, non mihi uidetur recte aestimare recte exhibent totum codices; collato enim textu Graeco (τὸ θεῖον) ἢ ὅλον ἀληπτον εἶναι ἢ τελέως λεπτὸν substantiuum totum agnoscendum, cui opponitur nihil de ea. — **120, 3** non sufficit effugere malum, sed oportet continuo etiam operari bonum uocem oportet cum codice quodam deteriore a Wrobelio inculcatam genuinam non esse certo certius est; plane similis enim locutionis exemplum exstat **16, 22** nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes, sed et praestantiores inserere, ubi ex sufficit mente supplendum est oportet¹⁾ ad inserere aequae ut illo loco ad operari. similis zeugmatis forma legitur **69, 8** prope accedere Moyses solus iubetur nec alius cum eo ullus ascendere, ubi ex iubetur ad ascendere supplendum sinitur. — **135, 10** traditam lectionem: noli me contingere; mundus enim ego sum, quod et si est aliquid in uobis puritatis et sanctitatis, inperitimini et nobis in dubium uocare non debui. est enim Rufini proprium illud quodsi, quod idem ualet atque simplex si, per tmesin adhibere, cf. **26, 4** quod etiam si bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur pro quodsi etiam bonorum, **185, 22** quod etiam si nos ab altaribus prohibeant et excludant, scio aliud altare pro quodsi etiam nos; itaque his duobus locis etiam si, non etiamsi erat scribendum. uocula et praeter **135, 10** efficit tmesin etiam **251, 13** quod et si holocaustum possem offerre me ipsum sacrificium, . . non par-

¹⁾ Cf. **95, 3** non sufficebat diuinæ illi bonitati intellegentiam sui apud semet ipsam mouere, sed oportuit... esse plures, qui... bonum esse sentirent.

cerem, ubi falso cum codicibus deterioribus legitur *quodsi et* neque minus falso haec lectio fulcitur textu Graeco: $\epsilon\lambda\iota\delta\epsilon\ \kappa\alpha\iota\ \epsilon\lambda\omicron\kappa\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\mu\alpha\sigma\iota\nu\ \eta\ \theta\upsilon\sigma\acute{\iota}\alpha\iota\varsigma\ \eta\gamma\ \epsilon\tilde{\xi}\iota\lambda\acute{\alpha}\sigma\alpha\sigma\theta\alpha\iota\ \pi\epsilon\rho\iota\ \tau\eta\varsigma\ \delta\rho\gamma\eta\varsigma$, οὐδὲ τούτων ἂν ἐφεισάμην. hic enim $\kappa\alpha\iota$ significat *etiam*, nostro autem loco *et* eodem modo quo 135, 10 particula copulativa est, quae sane mirum in modum abundanti illi *quod* postponitur. relatiui pronominis ui imminuta *quod* a Rufino etiam alia ratione usurpatur p. 4, 10: *quodque cum faceret, in sacerdotium subrogatus est*, ubi *quod* uel *idque* expectaueris. — **160, 15** *hoc erat signum quod infidelibus populis olim fuerat praenuntiatum cum dicitur* (sequitur locus biblicus) rectissime codices, quibus nititur haec editio, exhibent *dicit*, quod impersonaliter sine subiecto adhibitum, de quo usu nuperrime egit Einar Löfstedt (*Spätlateinische Studien* p. 56—59, Uppsala 1908), Rufinus adamat, cf. 254, 7 et ait 182, 14, *inquit* 168, 17. 196, 3. — **182, 13** *unicornis est quoddam animal quod suis legibus uiuit* nostri codices aut *quidem* (*quidam* R) aut *quidam* exhibent; *quoddam* merae coniecturae scribae cuiusdam, cuius inuentum in codicibus inferioris notae inueniri propter sequens *animal* non miramur, debetur. legendum est *quidem*, quod cum sequente *sed* arte cohaeret. — **233, 3** *si quidem possibile est curari eos, nulla sit inuidia* interpolationis instar habendum est *sit* et initio ab omnibus codicibus — addidit m2 in R — merito aberat; ellipsis enim uerbi substantiui frequenter in Rufini interpretatione reperitur. — **241, 23** *aliis cum corripiuntur septuplum in sinum eorum defundi dicitur ultio peccatorum*, quamquam Gregorius $\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\nu\ \kappa\acute{\omicron}\lambda\pi\omicron\nu$ scripsit et 144, 19 *pessimi uicini septuplum in sinum suum recipiunt* legitur, codicum nostrorum lectio *sinus* retinenda erat, quod *eorum* additum est et de uno etiam homine pluralis *sinus* usurpatur a Rufino 157, 10 *quod transire prohibeat diuitem ad Lazarum uel ad sinus Abraham*. — Denique pauca uerba facienda sunt de titulo orationis sextae p. **191** et **193, 2**. quem Wrobel esse uoluit *ad ciues Nazianzenos graui timore percussos et praefectum irascentem* ex nullius codicis auctoritate usus eisdem uerbis Latinis, quibus Iacobus

Billius interpretatus est textum Graecum: πρὸς τοὺς πολιτευο-
μένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιώντας καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον. sed
Rufinus sua sponte titulum Graecum mutasse uidetur, quod
oratio coram ciuibus Nazianzenis habita parum ad eos per-
tinebat, qui in occidente interpretationem Rufinianam lecturi
erant; itaque de suo inscripsit orationem: *de Hieremia dicta*
praesente imperatore apud quem et intercedit pro quodam peri-
clitante secundum optimos codices; deteriorum codicum lectio
de hieremiae dictis a librario quodam profecta est, qui ad
dicta mente supplendum esse *oratio* ignorabat (cf. inscripti-
onem orationis quartae p. 137, 5 in adnotatione). simili modo
Rufinus orationem IX, cui inscribitur apud Gregorium κατὰ
Εὐνομιανῶν προδιάλεξις, alio insigniuit titulo: *de Arrianis quod*
non licet semper et publice de deo contendere, cum quo con-
ferenda est inscriptio orationis XXXII Gregoriana: περὶ τῆς ἐν
διαλέξεσιν εὐταξίας καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου οὔτε παντὸς
καιροῦ τὸ περὶ θεοῦ διαλέγεσθαι.

Nonnullis locis Wrobel grauioribus quam oportuit
usus est medelis ad sananda archetypi menda, quae
maximam partem simplicia esse docuimus. itaque p. 4, 15
apud Nazianzum breue oppidum haud recte emendata esse
puto, quae traduntur codicibus (*nanzanzo* RC *nazanzenzo* O
nazanzi A *nazanzum* codd. deteriores). quod enim codices
nullius auctoritatis accusantium praebent et genetius quoque
in A uilis emendationis speciem prae se fert, forma nominis
in -o desinens ad archetypi mendum referenda esse uidetur,
quod facile tollitur scribendo *nanzanzon* uel *nazianzon*. sic
enim Rufinus etiam in Hist. eccl. XI 9 (p. 1016, 19 Momm-
sen) scripsit, quamquam etiam hoc loco ne uno quidem codice
haec forma seruata est; uariant autem libri, quorum auctori-
tate Mommseni recensio nititur, inter *nanzanzo* NF, *nanzanzo*
LP, *nanzo* O¹ et *nazanzi* O². — 92, 9 esse enim ipsius totum
est et semper est, quod neque coepit unquam neque aliquando
cessabit {uelut} *insuperabile quoddam* . . . *pelayus* non uelut
sed *ut* excidisse uerisimilius est, quod in archetypo falso prae-
cedebat *cessauit* (sic ROCV) et per haplographiam quandam

ut facile omitti poterat. — **107, 10** in archetypo sine dubio exstabat: *si flagella adhibebuntur et uerbera, libens gaudensque suscipe, quia dignus habitus es pro nomine pati.* ita enim legitur in RCm1,0 et, quae interpolauerunt ante *nomine* Cm2 *iesu* et Rm2 *eius*, genuina non esse eorum collocatione diuersa in ceteris codicibus (*iesu pro nomine* V, *pro nomine eius* A) comprobatur. unius autem litterae mutatione medela recuperatur *pro numine* collato 113, 6 *teguntur non pro numine sed pro turpitudine*, ubi pari mendo omnes codices habent *nomine*. — **218, 4** *discissi sumus, sed iterum concompacti sumus* falsa codicum lectio *compuncti* facilius corrigitur scribendo *compancti* (de *a* et *u* mutatis in R cf. p. XXIX) quam quod Rm2 maluit *compacti*. ad analogiam enim uerbi simplicis *pangere* (*panctus*) Rufinus participium uerbi compositi *conpangere* (cf. *depangere*, *repangere*) formasse uidetur *companctus* (cf. *nactus* et *nactus*, *finctus* et *fictus* sim.). — **227, 4** uix recte Wrobel codices deteriores (Paris. 1705, Virdun. 47, Montepess. 411) secutus edidit: *caelum uero esurientibus <manna> ministrabat, poculum petra sitientibus exhibebat*; facilius enim obiectum, quod in archetypo exciderat, *escam* ante *esurientibus* esse potuit et *caelum escam esurientibus ministrabat* ad uerbum respondet Graeco πεινῶσι δὲ οὐρανὸς ἐχορήγει τροφήν.

4. Sed iam aggrediamur ad singulorum codicum uirtutem examinandam, ut uideamus, num tres illae classes ex numero et ordine singularum orationum a nobis constitutae etiam in crisi factitanda quid ualeant. dedimus autem in adnotatione critica lectiones binorum codicum classium primae (Reginensis atque Vindobonensis) et tertiae (Oxoniensis Laudiani atque Augiensis), unius codicis classis secundae (Atrebatensis).

Inter codices principem obtinet locum R, qui saepe solus genuinam seruauit lectionem, cf. 16, 8. 17, 1. 19, 23. 24, 1. 31, 27. 40, 13. 47, 8. 63, 3. 78, 15. 88, 2. 98, 15. 18. 23. 105, 11. 107, 10. 17. 20. 130, 10. 132, 5. 142, 10. 150, 12. 157, 3. 159, 12 etc. etiam **113, 9** *quae mystae talium in occultis et adytis uel faciunt uel patiuntur* cum Rm1 scribendum erat [*abdytis* Rm2, *ditis* V, *abditis* cet.];

quamquam enim duas uoces synonymas uocula *et* coniungere ualde amat Rufinus [cf. ind. uerb. s. u. *abundantia sermonis*], tamen de mysteriorum adytis hic agi patet. — 85 et 87 nescio, cur Wrobel spreuerit, quod R praebet, in inscriptione orationis secundae *de primis epiphaniis* (V inscriptione caret; *primis* omittunt ceteri libri, inter quos C etiam *theophaniis* praebet). quod enim in titulo orationis tertiae omnes codices *de secundis epiphaniis* exhibent, hic a Rufino ipso illud *primis* profectum esse patet.

Ubi autem ne ipse quidem R incorruptae memoriae testis est, corruptelae formam simpliciore quam ceteri libri praebet, uelut 73, 7, ubi *cogitationemque* a uera scriptura *cognitionemque* paulo minus abest (cf. 272, 21) quam *cognitionemque* ceterorum librorum, et 218, 3 *discissi sumus* pro *discissi sumus* (*scissi sumus* V, *discessimus* cet.).

Hic illic R ueram lectionem solus addita tamen iam falsa ceterorum praebet, ut 127, 3, ubi Rufinus Graecam uocem γράμην posuit, quam scriba codicis R Graecarum litterarum imperitus ita depinxit: *spammin* una cum Latina ceterorum codicum scriptura *gram(m)en* (*grammā*); 107, 17 exstat in R *simul cruci adconfigere*, ubi *adfigere* sine dubio Rufinus scripsit (cf. 105, 3 *cruci adfixum*, 147, 9 *cruci adfigitur*), cum *configere* ceteri codices exhibeant.

Praeterea in nominum priorum scriptura egregiae bonitatis specimina praebet R; speciosa enim est prophetae nominis forma 48, 23 *ambacum* (Rm1, *abacuc*, *habacuc* cet.) et doleo, quod 34, 11 Wrobel formam nominis biblici *iambres*, quam Rm1 cum LXX consentiens seruauit (*mambres* cet. cum Vulgata), respuit; neque dubito, quin 24, 12 *Bethlem* (R, Ca.c.) itemque 105, 17 (RO) pro *Bethleem* scribendum sit, utpote forma rarior pro uulgatiore.

Ceterum in rebus orthographicis scriba codicis R omnino satis sibi constans ad exemplaris admodum boni ac uetusti normam, quam, ubi fieri potest, etiam nos sequi par est nec uero Wrobel nisi raro secutus est, suam scribendi rationem direxisse uidetur. scripserat enim ubique *thensaur(us)*

et m2 demum illud *n* erasit (cf. locos in indice uerborum congestos); etiam in numerorum ordinalium exitu *-ensim(us)* litteram *n* religiose Rm1 seruauit (cf. 39, 10. 142, 15. 143, 11. 13. 20. 145, 2. 8. 20. 146, 13. 19. 172, 26. 173, 1. 2. 3. 5); uoces *unianimis* et *unianimitas*, quae octies leguntur (cf. ind. uerb.), ubique sic a Rm1 scribuntur, cum obscurata iam sit in ceteris codicibus huius scripturae memoria, quoniam *unanim.* plerumque praebent. magis consentiunt reliqui codices cum Rm1 in scripturis 131, 5 *nineuitarum* (Rm1,OC), 253, 6 *nineuitae* (VA,ROCM1), 255, 2 *nineue* (R,Cm1), quare etiam 77, 9 *Nineuitis* cum ROCm1 scribendum esse patet. ubique Rm1 scribit *medell(a)*, cf. 19, 3 (RO, *medillam* Cm1), 196, 6 (Rm1,OC), 9 (RCm1,O), quae lectiones cur his tribus locis a Wrobello spernantur, collato 247, 3 *medellas* (RCm1, *medillas* Om1) nescio. etiam in uoce *querella* duplex *l* seruari debebat, cf. 106, 22 *querella* (RCm1,O), 167, 19 *querellis* (R, *quaerillis* Cm1), 169, 5 (RO,Cm2), 201, 2 (RCm1,O); sed uno tantum loco legitur in R *cautellamque* 51, 5 (RCm1,O), cum ceteris locis unum *l* praebeat (126, 2. 170, 23. 213, 6. 222, 8. 273, 3; deficit 69, 17). quodsi recte cum ROC scribitur 24, 12 *praesepe*, non erat, cur 105, 19. 22. 115, 2. 147, 5 contra eorundem librorum auctoritatem (cf. adnot. crit. ad 24, 12) scriberetur *praesaepe*. ceterum hic addere libet usum posteriorum temporum *e* pro *ae* scribendi etiam Rufinum eiusue notarios recepissee optimorum codicum testimonio uideri comprobatum. itaque reperiuntur formae nominum propriorum 15, 13 *aggeus* (ROC), 47, 20 *micheas* (ROC, cf. 49, 23 *micheam* [RCV] in adnot. crit.), 159, 11 *matheus* (RAV, *matheum* C,Vm1), 119, 4 *za(c)cheus* (O.Cm1, deficit R), 130, 17 *zebedei* (ROC), quas ego quidem in textum recipere minime dubito, quoniam formae 43, 4 *heliseus* et 157, 19 *heliseo* omnibus codicibus traditae etiam Wrobello arriserunt. praeterea adde 242, 1 *amorrecorum* (OCV,Rm1), 114, 13 *c(h)aldeorum* (ROAC), 102, 19 *chananea* (VC, *cananea* ROA), 131, 12 *cananeam* (codd.), 228, 12 *nazarei* (codd.), 113, 15 *thebeis* (ROC), similiter 39, 1. 78, 16 *hebreorum* (ROC), 142, 11 *hebreos* (OC), 19 (R),

143, 2 *hebreo* (RC, *ebreo* O), 146, 13 *hebrei* (RO), 55, 9 *pharisei* (RO), 131, 9 *ph(f)ariseus* (ROC), 132, 1 *pharisee* (R, *phariseae* O, *farisee* C); quin etiam inusitatus 88, 12 *iudei* (R), 141, 10 *iudeos* (ROC), 11 *iudeus* (RO), quamquam haud raro R etiam *iudae(us)* exhibet, uelut 104, 3. 5. 6. 10. 13. 162, 10 al., similiter 247, 8 *egyptiorum* (RO), 114, 22 (RC), sed cf. 87, 13. 162, 7. 12. 226, 23. 227, 9. 248, 14. 270, 7. neque dubitandum est, quin Rufinus *demon(es)* scripserit, cf. 24, 18 (R). 65, 12 (RO). 91, 11 (ROA). 104, 4 (O). 5 (*doemones* A). 7 (*daemones* A, *demon* V). 25 (Rm1,O). 115, 23 (C). 134, 6 (ROC). 141, 12 (RO). 154, 24 (ROC). 159, 2 (ROC). 181, 19 (RO). 195, 16 (O). 276, 4 (OC, deficit R), quamquam 104, 10. 12. 13 omnes codices in hac uoce litteram *ae* exhibent (cf. etiam 23, 16 *pedagogus* [ROC], 129, 4 *romphea*, 143, 14 *iubileus* [O,Cm1], 266, 3 *palesmatis*). litterae *h* ponendae parcus uidetur fuisse Rufinus; scripsit enim *ymn(us)*, quam scripturam Rufini temporibus sollemnem fuisse ex uariis eius aetatis carminibus abecedariis, in quibus haec uox a littera *y* incipit, scimus, 106, 5 *ymnum* (RAV), 124, 23 (RAV, *imnum* C), 156, 19 (ROV), 228, 12 *ymnis* (CAV), et optime confirmantur codicibus formae 144, 17 *lamec* (Rm1,OCV), 145, 1 *enoc* (RCV); iam uero 182, 4 *clamide* cum omnibus libris scribere ne Wrobel quidem dubitauit. propter *cordaque* 175, 17 omnibus codicibus traditum etiam *cordarum* 32, 25 (Rm1V) et 114, 19 (AC,Oml) praeferendum erat. attamen 106, 4 *thus* contra solum V seruandum erat. difficile est iudicium, utrum *urgere* an *urguere* scripserit Rufinus. sed forma *urguere* uidetur praeferenda, quoniam eius uestigia uno loco excepto 274, 9, ubi deficiente R ceteri codices *urgeamus* exhibent, ubique comparent: 57, 1 *perurguetur* (ROAC), 63, 7 *urguetur* (OC, *urgeatur* R), 68, 3 *urguemur* (OAC), 104, 12 *urgueri* (OAC), 142, 6 *urqueat* (O), 176, 10 *urquebantur* (Rm1AC), 199, 3 *urguetur* (OC), 200, 6 *perurguentur* (O). 227, 14 *urgueri* (AC), 228, 18 *urguente* (RAC), 243, 11 *urguet* (A), 268, 20 *perurguetur* (OC), 270, 13 *perurguentibus* (R). denique ex codicum auctoritate scripturam *absenthium*

Rufino uindico, cf. 16, 3 *absenthi* (R, OCa.c.), 16, 4 *absentio* (Ca.c.), 199, 25 *absentium* (RO). meo iure edidisse mihi uideor 225, 15 *afluenter* contra RO, Cm2, quoniam 31, 19 *afluentiam* omnes libri praeter Cm2 et 48, 15 *afluentia* RV, Cm1 (A deficit) praebent.

Sed hic illic codicis R, qui ex codice optimo minus diligenter descriptus negligentiae menda saepe prae se fert, singulares lectiones bonitatis speciem mentiuntur, id quod Wrobel non semper perspexit. itaque 17, 17 *sicut nec aetas quidem una omnibus est* R per incuriam *quidem* omisisse putandus est; *nec—quidem* etiam 114, 15 exstat et singulae uoces in R persaepe omittuntur. — 23, 11 *imaginem dei, quae in ea est, uel, si recta est, seruare uel regere, si periclitatur*, praefendum erat *recte inest*; nam etiam Rm1 habebat *recte* et *inest* comprobatur textu Graeco: τὸ κατ' εἰκόνα ἢ μένον τηρῆσαι ἢ κινδυνεύον χειραγωγῆσαι. — 57, 8 *Salomon dicit. et ipse iterum* (sequente loco ex Ecclesiaste deprompto) falso cum R Wrobel *ipse* omisit; eiusmodi enim omissiones haud raro in R inueniuntur, qui e. gr. 67, 3 *ad nos pro ad nosmet ipsos* (cf. etiam 47, 19) habet. — 94, 15 *dictum intellegite* R solus praebet, ceteri *intellege*, quod in sermone coram multis hominibus habito mirum quidem est, sed haec lectio difficilior alio loco comprobatur 202. 5 *patienter, quaeso, accipe* (falso RC *accipite*) *libertatem nostram; scio te ouem esse gregis mei* (quamquam lin. 3 praecedit: *numquid iustum uobis uidetur*), quare etiam *intellege* scribendum erat. — 128, 21 *cuius ne minimum quidem uel extremum aliquid solui potest non solum ab his, qui adhuc carnales sunt, sed ne ab illis quidem, qui spiritum et uirtutem Iohannis habere meruerunt*, cum ceteris praeter R codicibus *meruerint* scribendum erat, quod tales coniunctiui perfecti cum posteriorum temporum tum Rufini proprii sunt, cf. 213, 2 *postquam conualuerit aeger, initia morbi sciscitatur*, 222, 1 *bellator efficitur, cum se uiderit... sentire*, 266, 7 *si fuerint ingressi, quaestionibus omnia replent*, 270, 10. 271, 4 al. de hoc usu fusius egi in commentatione *Die Consolatio philo-*

sophiae des Boethius (Act. acad. litt. Vindob., class. phil.-hist. CXLIV 3 [1902] p. 30).

His locis perlustratis librarium codicis R negligentem quidem et leuidenses mutationes minime aspernantem, sed plerumque non eum esse, quem apertae fraudis insimules¹⁾, concedes. erat autem, qui codicem posteriore aetate recenseret et persaepe infelici manu scripturam primariam temptaret. eius mediocri ingenio debentur quaedam emendationes, quae tamen ita in promptu erant, ut quasi sua sponte legenti se offerrent, uelut 21, 23 *recipiunt* pro *recipit*, 101, [10 *quid* pro *quod*, 226, 26 *dicebantur* pro *dicebatur*, 241, 12 *et* post *mouet* additum, 259, 1 *uelut* pro *uel*, et quod 218, 4 pro uitioso *conpuncti* scripsit *compacti*, sensui quidem satisfecit, sed *conpancti* genuinam fuisse scripturam supra (cf. p. L) docuimus. praeter hos autem paucos locos ea, quae manus altera in R nouauit — fere omnes enim correcturae, rasurae, additamenta in R alteri manui debentur —, repudianda sunt ut figmenta scioli cuiusdam hominis, qui codicis alterius auxilio omnino non nisus id egit, ut, quae in exemplari suo repperit singulariter dicta, ad tritum et usitatum, ut ei quidem uidebatur, dicendi usum reuocaret et ne in orthographicis quidem rebus bonam codicis R indolem intactam relinqueret.

Hanc lectionum, quae debentur manui correctrici codicis R, condicionem quod Wrobel non satis perspexit, retractandi mihi sunt hi loci: 16, 4 *mellis uero etiamsi duplum iniciatur absinthio, non poterit ipsum obtinere dulcedo* Wrobel in apparatu critico adnotare neglexit *ipsum* non primitus, sed supra rasuram manu altera esse scriptum. sed falsissimum est *ipsum*, quod pingui Minerua ad *absinthio* referri librarius uoluit, cum recte praebeant ceteri *eius* (scil. *mellis*); absolute enim usurpatur *obtinere*, ut 61, 9 *ubique obtinet inpudentia*, 73, 9 *ueritas obtinet et umbra pertransit*, cf. 87, 17. — 16, 25

¹⁾ P. 242, 6 *utrum expediat uelut in suppliciis positos humiliari uox humiliari* Graeco *ταπεινοῦσθαι* confirmatur; itaque R *emendari* praebens fraudis crimine hoc loco absolui non potest.

nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes . . . , sed et praestantiores inserere . . . nec putare umquam aliquem nobis factorum bonorum finem aut proficiendi terminum positum reprobandum est quod scripsit Rm2 putandum; ut enim ad inserere ex sufficit mente supplendum est oportet (cf. supra p. XLVII), ita etiam ad putare. — 19, 9 anima autem, quae est diuina et a deo ueniens ac supernae nobilitatis consors, ad quam etiam redire festinat, licet socio deteriori conligata est, falso erasit Rm2 ac et super nobilitatis scripsit est desiderans praedicatum ad anima; neque enim conligata est cum licet coniungendum est, quod sine uerbo hic et 97, 27 adhibetur, sed cum anima, cuius praedicatum est, quamquam Gregorius dixerat εἰ καὶ τῷ χείρονι συνεδέθη; nam uoce demum consors enuntiatum relatiuum finiri etiam textus Graecus testimonio est: (ψυχὴν) τὴν ἐκ θεοῦ καὶ θείαν καὶ τῆς ἁνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν. — 34, 11 iambres genuinum Rm2 mutauit in mambres ceterorum codicum non codice quodam usus, sed ex notitia Vulgatae (cf. supra p. LI). — 46, 14 quamquam uiuit antecedit et ducit sequitur, falso scripsit Rm2 mundum sibi crucifigit et se mundo (scil. Paulus), recte ceteri crucifixit, cf. Graeca: ζῶν . . . καὶ κόσμον ἑαυτῷ σταυρώσας καὶ σταυρωθεὶς κόσμῳ . . . ἡγείται. — 72, 1 et esset sardium pretiosum inauris in aure mea cum ceteris codicibus etiam Rm1 praebebat (scilicet sardiū pretiosū, quod mutauit manus altera in sardius pretiosus^{1a}) neque est, cur substantiuum neutrius generis in lingua Latina in usu fuisse negemus, cum Graece saepius etiam σάρδιον quam σάρδιος dicatur. — 147, 17 si non deficimus in tribulationibus et labores agonesque pro pietate non declinamus Rm2 et A alterum non interpolauerunt (cf. adnot. crit.). — 161, 22 datur etiam discretionis donum, quo discerni et intelligi posset, Rm2 superfluo scripsit possit, quoniam coniunctiuus imperfecti post praesens uel praesentis post imperfectum etiam alibi apud Rufinum inuenitur, cf. 48. 18 ascendere iubentur, ut mcrerentur, 55, 2 qualiter agere debeant, designabat. — 172, 8 quid uero boni operis . . . egeritis inquiri: si quid misericordiae

ita gestum est, ut operante dextera sinistra nesciret, uel certe si quid ita a uobis gestum est, ut luceret lux uestra coram hominibus . . . et ex discipulis probaretur magister. quid certe ita gestum est, ut hi qui subintroeunt explorare libertatem nostram . . . dicant quia uere deus in uobis est . . . et ueneratur? falso si etiam ante quid certe a RCm2 additur; tertiam enim interrogationem directam esse uocula certe postposita (contra lin. 5 uel certe si quid) apparet. — 195, 24 proxima nobis ostendat auxilia, ut uelimus et adsint, inuocemus et antequam dicamus praesto sint, Rm2 antequam etiam ante inuocemus addito sensum pessumdedit; uolens enim circumscribere Graecum θελῆσαι δεῖ μόνον, ἔρμῆσαι μόνον Rufinus uelimus et adsint uariauit uerbis inuocemus (scil. mente) et antequam dicamus praesto sint. — 141, 20 in animae thesauro percunne aliquid et perpetuum recondamus Rufinus scripsit thesauros uel potius thensauros et falso erasit Rm2 alterum s; praefert enim scriptor pluralem uocis sensu translato adhibitae, cf. 73, 1 thesauros scientiae, 239, 22 thesauri linguae, 243, 13 thesauri irae dei, 258, 18, et recondere in cum accusatio dicere solet, ubi collocandi notio in uerbo inest, cf. 146, 5. 6 refec-tionis reliquias . . in duodecim cophinos . . in septem sportas recondere, 256, 7 messes in horrea mures recondant (cf. 257, 16); ubi autem in cum ablatiuo legitur, occultandi uis uerbo subicitur, cf. 123, 23 (deus) occasum splendoris sui in hac uili et humili carne nostra recondit.

Contra mirandum est, quod ne aliis quidem codicibus adstipulantibus codicis R auctoritas Wrobelio tanta uisa est, ut eius lectionem reciperet his locis: 38, 23 *aut satis stulti mihi uidentur aut temerarii*, quamquam ex parte succurrit textus Graecus λίαν εἰναι μοι φαίνεται ἀνοήτων ἢ πολυηρῶν, tamen cum RC uerba transponenda sunt *aut stulti mihi satis uidentur aut temerarii*, quod plane simile uerborum collocationis exemplum exstat 4, 2 *notae tibi satis et familiares sumus. — 69, 21 (Moses) tabulas suscipit, ad multitudinem quidem uulgi tabulas litterae, ad eos autem, qui capiunt quae sunt spiritus, tabulas scriptas*

spiritu dei uiui dubium non est, quin uerba *scriptas spiritu dei uiui* locum II Cor. 3, 3 (*pistula*) *scripta non atramento, sed spiritu dei uiui* respiciant. ibi quod uersio Latina antehieronymiana ad exemplar Graecum (ἐγγεγραμμένα οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος) *inscripta* habuisse uidetur, cum Vulgata *scripta* praebeat, apud Rufinum contra CV et Vulgatam — in R hic locus lacuna haustus est — *inscriptas* scribendum est. — **91, 22** *uos omnes, quibus perfrui huiusmodi deliciis cordi est, expurgatas mihi adhibete aures* male confirmata (OA) lectio *omnes quibus* (pro *o quibus*) ne Graeco quidem textu ὅσοι (τροφᾶτε τὰ τοιαῦτα) fulcitur. nam etiam altero loco Rufinus interiectionem *o* cum pronomine *uos* coniunctam enuntiato relatiuo praeposuit 149, 2 *uos o qui aduersamini et resistitis, contrario spiritu agimini*, ubi *O* denuo *omnes* pro *o* exhibet (et similiter A 150, 6). — **115, 8** *quibus singulis propriae et festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria* prius et recte tradunt Rm1CV utpote fortius et elegantius dictum. — **135, 17** *ibi sine dubio in igne baptizantur* non erat, cur Wrobel propter Graecum ἐκεῖ τῷ πυρὶ βαπτισθήσονται uni A fidem haberet et *in* omitteret. ut enim Luc. 3, 16 ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς scripsit, contra Ioh. 1, 26 ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι, ita ex auctoritate codicum fere omnium scripsit Rufinus *in igne* memor fortasse scripturae sacrae Matth. 3, 11 *ipse uos baptizabit in spiritu sancto et igni* (cf. Luc. 3, 16). — **165** et **167** Wrobel inscriptionem orationis quintae esse uoluit *in semet ipsum de agro regressum* collato textu Graeco εἰς ἑαυτὸν ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα. sed cum ex notis editionis Maurinae plures codices pro ἐπανήκοντα praebere ἐπιστάντα, nonnullos ἐπιστάς compertum habeamus, dubium esse non potest, quin pro *regressum*, quod praeter Valentinianum nullius codicis auctoritate confirmatur, scribendum sit cum ROA adstipulantibus Bononiensi et Virdunensi aliisque collato Graeco ἐπιστάς *regressus* (scil. loquitur). — **171, 10** *uerum ista quoquo modo se habent* RV recte praebent coniunctiuum habeant, cf. 194, 2 *uerum quoquo modo quis accipiat*. — **185, 15** *diligenter notamus quis ad dexteram sedeat uel*

quis ad sinistram, quis uero medius et quis excelsior, quis uero considat humilior, uel quis praecedat, quis autem simul incedat et elegantior et concinnior est lectio codicum RV quisue considat. — 206, 4 *per Christum Iesum dominum nostrum* non desideratur, quod abest in optimis codicibus ROC, *Iesum* et suo iure abest, cf. 137, 4 *per Christum dominum nostrum*.

Ceterum R etiam cum aliis codicibus consentiens nequaquam ubique dux fidus est, uelut respuendi sunt RA 95, 9. 97, 18. 99, 10. 107, 3. 129, 1. 130, 15. 188, 18. 219, 11. 237, 7, RO 97, 2. 104, 25. 125, 13. 134, 9. 136, 13. 167, 9. 17. 178, 12. 237, 15. 239, 10 et de falsis lectionibus in RC, RV, RCV, ROC, RAC, ROV, ROA obuiis aliis occasionibus datis disputabimus.

Cum codice R proxime coniunctus est affinitate V, quippe qui nouem item orationes omisso subditio *De fide* tractatu eodemque ordine exhibeat et locis tam corruptis quam genuinis cum R contra ceteros conspiret. atque RV soli rectam lectionem praebent 8, 16. 52, 15. 58, 2. 114, 9. 119, 3. 128, 6. 171, 10 (cf. supra p. LVIII). 183, 4. 185, 15 (cf. supra p. LIX). 194, 12. 198, 3. 210, 1. 17. 212, 1. 227, 3. 232, 8. 240, 4. 259, 8, falsam 47, 15 (uerba propter homoeoteleuton omissa). 75, 11. 76, 24 (forma prisca *gerunda* fortasse recta, cf. 76, 16 *gerundi* RCa.c.V). 100, 7. 112, 6. 153, 21. 205, 5. 212, 2. 253, 21. 270, 16; ceterum V a communis archetypi memoria paulo longius abest quam R, cf. 113, 9 *adytis* R, *ditis* V, *abditis* cet., 128, 1 *insequetur* R, *insequeretur* V, *insequitur* cet., 150, 14 *coartamus* R, *coartamur* V, *coartemus* cet.; 32, 15 per calami errorem R pro *substantia* scripsit *subsistantia*, unde in V *subsistentia* natum est; 28, 28 *nonnumquam interdum* in archetypo exstitisse uidetur et hodie in V exstat, cum R alterutram uocem e glossa repetendam esse recte perspicuens falso *interdum* praetulerit; 75, 15 V falso legit, quod in R compareret *abramiei*, ut *abramici*, cum Rufinus scripserit *abrahamei* uel potius *abramei*. ad solius V auctoritatem textus constituendus est 60, 9 *quid* (quod cet.), 102, 9 *amicas* (*amicas* bis cet.), 176, 7 *caedem* (*eadem* cet.), 240, 18 *ex*

sceleribus (*ex celeribus* cet.), 251, 12 *ego* (*ergo* cet.), 267, 22 *geramus* (*generamus* cet.). denique V + A *ceteris* praestant, 42, 15 *miseratus* (*miratus* cet.), 58, 11 *palmo* (*palma* cet.), 97, 2 *existebant* (*existebat* cet.), 116, 14 *probauimus* (*praeuauimus* cet.). 152. 23 *praestet* (*praestet et* cet.), 156, 15 *qui* (*qui id* cet.), 178, 16 *tristia* (*tristitia* cet.), item V + O 14, 13 *et* (om. cet.), 130, 6 *poculi* (*poculum* cet.) atque V + C 220, 16 *concordiae* (*concordiā* cet.).

Tertio loco nominandus est C, quem artiore quodam uinculo cum R cohaerere hi loci docent: 32, 2 *deposcant* C, *deposcunt* R (qui *a* et *u* confundere solet, cf. supra p. XXIX). *deposcat* cet., 43, 18 *cotidianas et* C, *cottidiana sed et* (*et* s. m2) R, *cottidiana et* cet., 228, 21 *an nescitis* C, *unde scitis* R, *aut nescitis* cet. conspirant autem RC in natiua lectione contra ceteros 7, 5. 12, 22. 17, 2. 31, 8. 46, 11. 58, 11. 59, 4. 72, 17. 93, 3. 98, 3. 106, 23. 114, 15. 120, 11. 123, 8. 128, 3. 135, 16. 153, 1. 179, 3. 181, 2. 185, 14. 204, 1. 215, 3. 5. 219, 8. 229, 15. 246, 14. 253, 7 al., quamquam iidem codices etiam falsa tradunt, cf. 13, 5. 38, 15. 53, 10. 55, 17. 59, 1. 60, 12. 67, 12. 74, 12. 94, 11. 95, 12. 96, 1. 121, 11. 171, 6. 202, 5. 211, 5. 213, 7. 214, 16. 215, 2 al. solus C recte exhibet 81, 22 *ego* (deficit A, *ergo* cet.), 198, 10 *semper manet* (*semper permanet* cet.), 212, 11 codice A assentiente *adpropiauuerunt* (*adpropinquauerunt* cet.) et minus corruptum est 266, 11 *colūna* pro *coalumna* quam *alumna* ceterorum. denique praeterire nolo saepissime C cum O conspirare, sed hunc consensum prauae lectionis indicium esse, cf. 5, 4. 7, 8. 9, 10. 10, 20. 11, 1. 23, 6. 13. 29, 3. 32, 19. 37, 15. 40, 13. 42, 13. 45, 19. 47, 20. 51, 3. 54, 9. 59, 19. 63, 6. 64, 9. 68, 10. 73, 14. 77, 8. 80, 15. 81, 16. 82, 3. 83, 10. 90, 22. 91, 11. 101, 26. 102, 5. 105, 21. 113, 13. 14. 118, 5. 18. 120, 2. 16. 121, 16 etc.

Minimae auctoritatis sunt O A, quorum cognationem cum subscriptio illa in fine orationis septimae (cf. supra p. XXXII sq.) prodit tum innumerarum lectionum falsarum communitas. nec tamen prorsus inutiles ad crisin factitandam dicendi sunt, quo-

niam soli genuinas lectiones, quas etiam Petropolitanus (cf. supra p. XXXVI) exhibet, praebent: 10, 6 *prouocari* (Petropol. m2, *peruocari* cet.), 15, 18 *rursum* (*responsum* cet.). 87, 17 *incedit* (*et obtinet*) (cf. *πλεονεχτει*), 106. 26 *uitio* (A, *uitii* O, *uis* uel *ui* cet.), 136, 10 *ac* (*ad* cet.), 196, 7 *maerores* (*merores* Petropolitanus, *memores* uel *memoris* cet.). quin etiam eorum uterque solus principalem memoriam seruauit, uelut A (Petropolitano non assentiente) 51, 18 *earum* (*eorum* cet.), 73, 12 *destructione* (*-nem* cet.), 162, 9 *meos capadoces* (*medos* [*moedos*] *cap[p]adoces* cet.), 245, 5 *iudicaturum* (*iudicandum* cet.) et O (consentiente Petropolitano) 49, 23 *malachiam* (deficit A, *micheam* cet.), 81, 18 *multam* (deficit A, *multa* cet.), 122, 18 *nouis* (*nobis* cet.). nec tamen adduci possum, ut credam A solum recte exhibere 135, 17 *igne pro in igne* (cf. supra p. LVIII, *igni* Petropolitanus) et 141, 3 *de sollemnitate huius diei* pro *de sollemnitate huius die*, quod cum ceteris etiam Petropolitanus praebet.

Quae modo de codicum uirtute disputauimus, si perpenderis, summa opus esse cautione in lectionibus eligendis concedes neque de quibusdam locis, quibus diuersae lectiones pariter arrient, prorsus certum ferri iudicium non posse infitiaberis.

III.

(1. De editione princepe. — 2. De huius editionis ratione).

1. Editio princeps interpretationis Rufinianae prodiit Argentorati 1508 edita ab Iohanne Adelpho Mulingo et impressa ab Iohanne Knoblauch. formae quadratae minoris constat foliis 100 non numeratis, in quorum primo legitur: *hi sunt in hoc codice libelli* | *X. diui Gregorii Nazanzeni* | *Apologeticus. Liber. I.* | *De epiphaniis siue natali domini* | *De luminibus. quod est de secundis epiphaniis* | *De fide liber. I.* | *De Nicena fide: de penthecoste & spiritu sancto* | *De semetipso ex agro reuerso.* | *De dictis hieremie presente imperatore* | *De reconciliatione & unitate monachorum* | *De grandinis uastatione* | *De arrianis q non liceat sp & publice de deo cōtēdere.* in fol. 2^r epistula dedicatoria

hanc habet inscriptionem: *Doctissimis & excellentiss. uiris diuine sapiētie cultori|bus. Georgio Bohē Moguntiñ. & Ioanni flāmingo | Boppardieñ. ecclesiarū p̄sbyteris Ioannes | Adelphus Mulingus Argeñ. | S. P. D. et finitur fol. 3^a: Et bñ ualete ex ueteri Argētoraco. II. Kalēñ. Ianuarias. Anno huius seculi octauo supra sesquimillesimum. sequuntur fol. 4^r loci ex Hieronymi et Iohannis abbatis Spanhemensis catalogis ecclesiasticorum scriptorum ad Gregorium pertinentes et fol. 5^r: *incipit prefatō rufini*, fol. 5^a *explicit prologus | incipit apollogeticus | sancti gregorii nazanzeni*, fol. 31^a *Explicit Apollogeticus Gregorii Nazanzeni*, fol. 32^r *incipit de theophaniis | siue de natali do|mini*, fol. 39^a *explicit de theophaniis | siue natali domini | Incipit de luminibus id est de secūdis theophaniis*, fol. 48^r *Explicit de luminibus quod est de se|cundis epiphaniis San|cti Gregorii | Incipit eiusdem de fide*, fol. 59^r *explicit de eide (sic) sancti gre|gorii. Incipit de fide Nicēna*, fol. 59^a *Explicit de fide Nicēna. | Incipit de Penthecoste et de san|cto spiritu in ecclesia Cō|stantinopoli*, fol. 67^r *Explicit de Penthecoste et | de spiritu sancto in ecclesia cō|stantinopoli. Incipit | De semetip̄o: de | agro reuerso*, fol. 75^r *Explicit de semetip̄o de agro reuerso. Incipit de | ieremie dictis. presente imperatore in|tercedente pro quodam peri|clitante*, fol. 79^a *Explicit de dictis ieremie p̄sente imperatore. | Incipit de recōciliatiōe et unitate monachorum*, fol. 88^r *Explicit de reconciliatōe & unitate monachorum | Incipit de grādinis uastatione. cum palter episcopus reticeret*, fol. 96^r (omisso *Explicit*) *de arrianis q̄ non liceat semper et publice de deo contendere*, fol. 100^r *Explicit liber. B. Gregorii Nazanzeni episco|pi translatus a quodā Rufino. Impres|sus Argētine p̄ Ioannē Knob|louch. Anno dñi. M|. d. VIII. Hilarii. quicumque lectiones editionis principis uarias in apparatu critico siglo v insignitas perlustrauerit, eas saepissime cum codice Augiensi C, qui ipse decem orationes eodem ordine dispositas continet, haud raro tamen cum lectionibus manus alterius consentire uidebit. nec uero editor Augiensem ipsum ante oculos habuisse censendus est, quod C compluribus locis ab v discrepat. fere prorsus autem editio consentit cum Mona-**

censi 3787, Augiensis assecla. quod ut demonstremus, locos, quibus *v* contra Augiensem cum Monacensi aut solo aut codicibus quibusdam deterioribus adstipulantibus stat, ex schedis meis transcribo, quoniam in apparatu critico hic illic tantum Monacensis mentionem feci: 49, 19 *habitaculum*, 65, 11 *nos*, 68, 14 *et*, 93, 25 *dei* om., 121, 3 *prius* om., 134, 10 *sicut*, 146, 13 *ualeamus* — *ergo*, 154, 19. 175, 18 *ergo*, 155, 1 *denique*, 175, 20 *tamen* add., 188, 11 *perfectaque*, 240, 12 *nos* om., 241, 23 *sinum*, 242, 5 *seruatur* (cum R), 252, 8 *clamemus*, 255, 10 *aliquid* om., 255, 24 *ubique* om., 261 inscriptio orationis *De Arrianis* in Monac. et *v* eadem est, 270, 24 *ne* om., 274, 21 *eleuare*. sed in *v* fol. 37^a post uerba *erigi mandabatur* (p. 103, 5) hoc glossema exstat: *in deuteronomio (qui dicitur secunda lex: & euangelice legis p̄figuratio. Deuteron enim grece dicitur secundū. nomos uero lex) ubi inter ceteras leges ueteris testamenti sic dicitur. Si uideris asinū fratris tui aut bouem cecidisse in uia nō despicias: sed subleuabis cum eo*, quod cum absit a Monacensi, ne ex hoc quidem codice editionem principem fluxisse pro certo affirmare audeo. adde quod etiam singularum orationum inscriptiones in Monacensi a *v* paululum differunt.

Altera editio prodiit Lipsiae 1522 (*D. Gregorii cognomento Theologi episcopi Nazanzeni opera e graeco sermone in latinum uersa: quorum catalogum reperiēs in proxima pagella*). insunt autem praeter alia orationes I—III. *de fide. de fide Nicena. IV—IX*, sed oratio II (*in natalicia Christi festa sermo*) ex interpretatione Petri Mosellani Protegensis edita est. quoniam enim nouem orationes cum duobus tractatibus *de fide* et *de fide Nicaena* denarium orationum numerum a Rufino ipso ex uulgi opinione confirmatum egredi uidebantur, editor orationem II manu satis infelici e collectione Rufiniana remouit (cf. index editionis fol. 1^a) et modernam huius orationis interpretationem loco antiquae substituere maluit. textum Rufinianum ex editione principe repetiuisse uidetur, ut tamen suo Marte quaedam corrigeret, uelut recte edidit p. 4, 1 *ambitiosius*, 5, 1 *mittite in mare* (om. *me*), 275, 14 αὐτὸς ἔφη (sic), 275, 16 μετενσω-

μάτῳσιν, alia, aut mutaret, uelut p. 266, 13 *quum* (pro *quomō* in *v*), 266, 16 *quisquis* pro *quisque*, alia.

Tertia editio post quadringentos fere annos nostra est; quoniam enim patres Maurini in Gregorii editione unum Rufini prologum edendum curauerunt, etiam Migne hoc prologo imprimendo contentus erat (P. Gr. XXXVI 736). multis igitur gratum nos facturos speramus, si Rufini interpretationem, quae ab antiquis occidentalis ecclesiae scriptoribus, qui Gregorium Nazianzenum curabant, fere sola in usum uocata est nec uero nisi editionibus rarissimis et insufficientibus usque ad hunc diem uulgata erat, publicauerimus.

Quod autem tractatum spurium *De fide* ne appendicis quidem loco huic uolumini inseruimus, ea erat causa, quod Andreas Wilmart illum libellum una cum Phoebadii et Faustini opusculis dogmaticis propediem in hac scriptorum ecclesiasticorum Latinorum collectione publicaturus est.

2. Restat, ut de editionis nostrae ratione pauca uerba faciamus. atque singulas orationes in codicibus capitum uel sectionum signis uel numeris olim fuisse distinctas in R uestigia quaedam exstant (cf. supra p. XXVII), sed pauciora sunt quam quae hodie in usum uocari possint. quoniam igitur editio quoque princeps capitulorum numeris caret, lectorum commodo consulentes ipsi singulas orationes in tot capita, quot in Gregorii editionibus iam dudum reperiuntur, diuisimus. inde factum est, ut nonnullis locis, quibus capita Graeca cum Latinis non congruerent, huius capituli numerus una cum antecedente imprimeretur (cf. p. 30, 21. 72, 16. 75, 6. 76, 12. 77, 17. 144, 6. 237, 21). longiora capita numeris in margine positae distinctae. in rebus orthographicis scriptura codicis R repraesentatur, quam religiosius etiam quam factum est seruandam fuisse supra exposuimus.

Vindobonae mense Augusto anni MDCCCXC.

Augustus Engelbrecht.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

(Numeris Romanis uncinatis Prolegomenon paginae significantur)

IN TEXTU:

- Pag. 2 Codex Reginensis 141 saec. IX, non saec. IX—X attribuendus est (XXVI), cod. Vindobonensis 759 potius saeculo XII (XXXIV); cod. Lugdunensis (olim 515, nunc numero 599 insignitus est (XXXV), cod. Valentinianus (olim 143) a Wrobelio p. 160, 15 allatus hodie numero 150 signatur (XXXV)*
- 4, 15 Nazianzon uel Nanzanzon scribendum (II)*
- 16, 4 eius pro ipsum legendum (LV)*
- 16, 25 commate post uideatur posito putare scribendum (LVI)*
- 17, 17 quidem post aetas addendum (LIV)*
- 18, 8 relaxata...redit restituendum (XLVI)*
- 19, 9 ac post ueniens addendum et lin. 10 est delendum (LVI)*
- 23, 11 recte inest scribendum (LIV)*
- 26, 4 etiam si pro etiamsi distinguendum (XLVII)*
- 34, 11 Iambres scribendum (LI et LVI)*
- 38, 23 uerba sic transponenda: stulti mihi satis (LVII)*
- 46, 14 crucifixit scribendum (LVI)*
- 56, 22 multo superflue additum delendum (XLVI)*
- 57, 8 ipse ante iterum inserendum (LIV)*
- 64, 17 hominibus pro omnibus restituendum (XLVII)*
- 65, 10 uerba nomen...est ut glossema uncis includenda (XLV)*
- 69, 21 inscriptas scribendum (LVII)*
- 72, 1 sardium pretiosum scribendum (LVI)*
- 78, 17 derelicta pro typhetae errore derelicta corrigendum*
- 80, 21. 24 uerba sicut...regem et sicut...exaudiam uos litteris non diductis scribenda (XXI sq.)*
- 82, 24 filiorum pro iliorum corrigendum*
- 85 et 87, 2 primis ante epiphaniis inserendum (LI)*
- 91, 22 o pro omnes scribendum (LVIII)*
- 92, 9 ut pro uelut addendum (II)*
- 93, 16 totum pro totam restituendum (XLVII)*

- 94, 15 *intellege pro intellegite scribendum (LIV)*
 104, 19 *typothetae error dicit in dici corrigendus*
 107, 10 *Iesu delendum et numine pro nomine scribendum (L)*
 113, 9 *adytis pro abditis scribendum (L)*
 115, 8 *post propriae addendum et (LVIII)*
 120, 3 *oportet delendum (XLVII)*
 128, 21 *meruerint scribendum (LIV)*
 135, 10 *crux delenda et quod et si scribendum (XLVII)*
 135, 17 *in ante igne inserendum (LVIII)*
 141, 20 *thesauros uel potius thesauros scribendum (LVII)*
 147, 17 *non delendum (LVI)*
 160, 15 *dicit scribendum (XLVIII)*
 161, 22 *posset scribendum (LVI)*
 165 et 167, 2 *regressus scribendum (LVIII)*
 171, 10 *habeant scribendum (LVIII)*
 172, 8 *puncto post magister posito si delendum et lin. 13 post uenē-
ratur interrogationis signum addendum (LVI)*
 182, 13 *quidem pro quoddam scribendum (XLVIII)*
 182, 15 *uerba aut alligabis . . . accedet litteris diductis non scriben-
da (XXV)*
 185, 15 *altero loco quisue pro quis uero scribendum (LVIII)*
 185, 22 *etiam si pro etiamsi distinguendum (XLVII)*
 191 et 193, 2 *De Hieremia dicta praesente imperatore, apud quem et
intercedit pro quodam periclitante pro tituli forma non genuina
restituendum (XLVIII)*
 195, 24 *prius antequam delendum eiusque loco comma ponendum (LVII)*
 206, 4 *Iesum delendum (LIX)*
 211, 11 *temperamentum pro temperamente corrigendum*
 215, 9 *est delendum (XLVI)*
 218, 4 *conpancti scribendum (L)*
 227, 4 *caelum uero <escam> esurientibus ministrabat uoce manna deleta
scribendum (L)*
 232, 10 *typothetae error nomine in nomina corrigendus*
 233, 3 *sit delendum (XLVIII)*
 241, 23 *sinus pro sinum scribendum (XLVIII)*
 249, 3 *uerba et in facellatione, et nihil profeci litteris non diductis
scribenda (XXII—XXIV)*
 251, 13 *quod et si pro quodsi et scribendum (XLVII)*

LOCIS LAUDATIS ADDE:

73, 22 cf. I Cor. 1, 30

76, 9 cf. Eccl. 3, 1. 8, 6

76, 23 cf. Matth. 5, 18

80, 21. 24 loci laudati cf. Os. 4, 6 et cf. Es. 1, 15 delendi (XXI sq.)

105, 16 scribendum: August. Op. imperf. c. Iulian. I 52. 53. 70

107, 15 cf. Ps. 44, 2

223, 20 cf. Ps. 10, 3

IN APPARATU CRITICO:

16, 4: ipsum ex eius Rm2

43, 19: et] set Rm1 sed et s. l. add. & Rm2

49, 1: iudicium Rv

72, 1: sardiū | pretiosū Rm1 sardius | pretiosus (s. l. † a) Rm2

78, 23 (non 24): in Christo] a mortuis A

113, 16: similis († e s. pr. et alt. i) R

169, 7: permulgentibus V

210, 10: archanis C, Op.c., v archananis V

261 et 265, 2 in inscriptione codicis V legendum est DE ARRIANIS
pro DE HIS

IN INDICIBUS:

288 med. col. pr.: August. c. Iul. Pel. II 3, 7. cf. 67, 21

291 extr. col. alt.: Nazianzos (Nanzanzos): apud Nazianzon (Nanzanzon)
breue oppidum 4, 15

300 med. col. alt. s. u. apud: Nazianzon (Nanzanzon) pro Nazianzum
adde: rubigo de morbo hominum 249, 3
dominari c. gen. (loc. bibl.) 47, 1

VOCUM ORTHOGRAPHIA:

absentium (LIII)
affluenter, affluentia (LIV)
Aggeus (LII)
Amorrei (LII)
archanus (XXVIII)
Bethlem (LI)
Chaldei (LII)
Chananea (LII)
clamis (LIII)
corda (LIII)
demonēs (LIII)
Enoc (LIII)
facellatio (XXIII sq.)

Hebrei (LII)
Heliseus (LII)
iubileus (LIII)
Lamec (LIII)
luxoriosus, luxoriari (XXVIII)
Matheus (LII)
medella (LII)
Micheas (LII)
Nazarei (LII)
Nineue, Nineuitae (LII)
pedagogus (LIII)
perurguere (LIII)
pharisei (LIII)

praesepe (*LII*)

querella (*LII*)

quicquid, quicquam (*XXIX*)

sepulchrum (*XXVIII*)

Thebei (*LII*)

thensaurus (*LI*)

thus (*LIII*)

uicensimus, tricensimus, quinquagensimus sim. (*LII*)

unianimis, unianimitas (*LII*)

arguere (*LIII*)

ymnus (*LIII*)

Zacheus (*LII*)

Zebedeus (*LII*)

I.

APOLOGETICUS.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

In praefatione Rufini speciminis instar adnotantur etiam lectiones uariantes selectae, quas exhibent hi codices:

- L* = codex Lugdunensis 515 saec. IX in.
B = codex Bononiensis Gallicus 30 saec. X.
M = codex Monacensis 3787 saec. X—XI.
P = codex Parisinus lat. 1705 saec. XI.
a.c.,p.c. = *ante correctionem, post correctionem* ipsius manus primae.
a.r.,p.r. = *ante rasuram, post rasuram.*

PRAEFATIO RUFINI AD APRONIANUM.

Proficiscenti mihi ex urbe magnopere iniungebas, Aproniane 1
 fili carissime, ut tibi absens quoque aliquid operis inpenderem,
 ne nos a consuetis studiis necessitas meae profectionis inhiberet.
 5 petebas ergo Gregorium tibi in Latinum uerti, uirum per
 omnia incomparabilem, qui uerbo et operibus clarus splendi-
 dissimum lumen scientiae Christi ecclesiis praebuit, dum ea
 docuit quae fecit nec se ipsum condemnauit agendo contraria
 quam docebat. is Cappadocia domo episcopo patre, matre 2
 10 quoque satis religiosa oriundus fuit. Athenis et altus et
 eruditus ut pauci nec tamen in conuersatione scholari uel
 aetatis uel sodalium inlecebris cedens prodidit pudicitiam,
 sed tamquam a deo sibi commissum thesaurum ad domum
 castam reportauit integrum signaculum castitatis. denique 3
 15 cum philosophiae studiis apud Athenas floreret, uidit per
 soporem sedenti sibi et legenti duas decoras satis dextra
 laeuaque feminas consedissee. quas ille castitatis instinctu
 oculo toruiore respiciens quaenam essent et quid sibi uellent

1 PREFATIO (*in mg. man. ant. add.* Uidetur rufinus hunc librum
 transtulisse qui ad apronianum scribit) *R* INCIPIT PRAEFATIO O
 PRAEFATIO RUFINI AD APRONIANUM *A* Incipit praefatō Rufini *v*;
a codice V praefatio, a codice C inscriptio abest 2 proficiscente O
 Aproniane *ROCMv, om. ALBP* 4 nec *R* 6 operius *Ra.c.* 9 quē *A*
 cappadotia *R* capadocia *OAv* cappadocie *P, Lp.c.m2* 10 et *pr. om. L*
 alitus *Mv, Cp.c.m2* altus (*in mg. † alitus*) *B* 11 scholari *OABMPv*
 12 prodedit *Ca.c.* perdidit *AMv, La.c.m2* 13 sibi] suo *AB* thesau-
 rum (*h s. l., erat n in ras.*) *R* 14 castum *A* 15 philosophiae *R*
 phylosophyae *C* uidet *R* 17 leuaque *ROCV* 18 toruo *L* re-
 spiciens *Cp.c.* et *RB* uel *OACLMPv* uelint *RA* uellint *O*

percontabatur. at illae eum familiarius et ambiciosius conplec-
 tentes aiunt: 'ne moleste accipias, iuuenis, notae tibi satis et
 familiares sumus — altera enim ex nobis Sapientia, altera
 Castitas dicitur — et missae sumus a domino tecum habitare,
 quia iucundum nobis et satis mundum in corde tuo habita- 5
 4 culum praeparasti.' tum deinde, cum ob eximium in litteris
 profectum Athenis ut oratoriam doceret adstringeretur, furtim
 nauem ingressus abscessit. et cum se inexplorato mari commi-
 sisset, tempestate uexatus est, in qua deo se seruiturum uouit.
 quodque cum faceret, subito a patre episcopo in sacerdotium 10
 subrogatus est. quod aegre ferens discessit ad tempus; post-
 modum uero regressus libellum hunc apologeticum dixit in
 ecclesia causas suae abscessionis uel etiam reditus allegans.
 5 post haec etiam defuncto patri succedit in episcopatum apud
 Nazianzum breue oppidum. et inde, cum post Ualentis Arriani 15
 tempora ecclesias catholici recepissent, Constantinopolim ad
 instituendam uel docendam ecclesiam transire exoratus est.
 ubi cum magnificum opus in uerbo dei ageret et infinitas
 cottidie paene multitudines ab hereticis ad fidem ueram
 conuerteret, ut fieri solet, gloriam aemulatio subsecuta est. 20
 ille uero tam erat in timore dei perfectus, ut, cum sensisset
 causa sui esse inter episcopos disceptationem, statim sponte
 discederet dicens illum tantummodo propheticum sermonem:

1 percontabatur (u s. o m2) *L* (in mg. † percunctabatur) *B* percuncta-
 batur *A* ambiciosus *v* 3 sumus] *add.* et *L* 5 iocundum
RCp.c., OALBMP 6 tum] tunc *A* litterarum *L* 7 adstringeretur
 (re s. l.) *O* astringeretur *ABv* 8 nauem (i s. e *C* nauim *v*) ingres-
 sus *ROCLMPv* nocte egressus *AB* abcessit *R*; *add.* furtim nocte
 egressus abscessit *P* comisisset *O* 9 uexatus (est in qua *add.* m2)
 domino (deo m2) se seruiturum promisit (nouit m2) *L* se deo *CMv*
 10 quod cum faceret *A* 11 egre (*sic semper fere*) *R* 12 apollogeti-
 cum *ACv* in *exp.* *R* 13 cause (a s. e) *C* abs. suae *L* alli-
 gans *Ca.c.P., Bp.c.m2* 14 defuncto patre *A* in episcopatu *O* 15 nan-
 zanzo *RCM* nazanzęzpo *O* nazanzi *A* nanzanzi *B* nazanzum *Pv* opidum
Cv 16 tempore *RB* recipissent *O* constantinopoli *O* 19 cottidie
RM cottidiae *O* cotidie *ACLBP* quotidie *v* pene *APv* 20 secuta *M*
 21 tam] ita *L* 22 disc.] mu*sitationem *L* 23 serm.] uerbum *L*

'si propter me est tempestas ista, tollite me et mittite in mare, et desinat a vobis commotio'.

Huius neque uita aliquid probabilius et sanctius neque 6
eloquentia clarius et inlustrius neque fide purius et rectius
5 neque scientia plenius et perfectius inueniri potest, qui solus
sit, de cuius fide ne dissidentes quidem inter se, ut fieri
solet, partes et studia disputare potuerint, sed id obtinuerit
apud deum et ecclesias dei meriti, ut, quicumque ausus
fuerit doctrinae eius in aliquo refragari, ex hoc ipso quia
10 ipse magis sit hereticus arguatur; manifestum namque indi-
cium est non esse rectae fidei omnem qui in fide Gregorio non
concordat. hunc ergo absque ullo prorsus scrupulo lege, sciens 7
tamen quod eloquentiae eius praefulgidum in Graeco lumen
non parum necessitas interpretationis obscurat. in quo utrum
15 nostri sermonis paupertas an ipsa interpretationis natura hoc
agat, tu, qui utriusque linguae habes peritiam, magis pro-
bato.

1 cf. Rufini Hist. eccles. II 9 Ion. 1, 12

1 si *om.* *A* haec tempestas *L* et mittite me *CLMv* 2 desinit *B*
desinet *v* dimittetur *A*; *add.* et uale dicens eis ad ecclesiam suam redit
omnibus eum cum lacrimis prosequentibus *L* commocio hec *A* quas-
satio *Rufin. Hist. eccles. II 9* 3 Huius *om.* *AP* probabilius ali-
quid *A* 4 eloquentiae *O, Ca. c.* 5 inuenire (i s. *alt.* e) *O* 6 dessi-
dentes *Ra. c.* 7 solet] *add.* et *B* potuerunt *P* optinuerit *O*
9 qui *L* 10 sit magis *OALBP* 11 recte *R* omnemque qui *v*
12 concordet *L* prorsus *om.* *Cv* lege scrupulo *OABP* 13 greco
OC 14 interpretaetionis *OC* 17 *add.* FINIT GREGORII EPI NAN-
ZANZENI INCIPIT APOLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS
IN GRECO *R* EXPLICIT PRAEFATIO (*add.* RUFINI s. l.) GREGORII
EPI NAZANZENI INCIPIT APOLLOGETICUS IN LATINUM TRANS-
LATUS E GRECO FELICITER *O* INCIPIT APOLLOGETICUS GRE-
GORII NAZANZENI EPI LIBER DE GRECO IN LATINUM TRANS-
LATUS *A* FINIT PREFATIO RUFINI. INCIP APOLLOGETICUS
IN LATINUM TRANSLATUS E GRECO *C* PROLOGUS EXPL. *Lm2*
FINIT PREFATIO RUFINI. INCIP APOLLOGETICUS IN LATINU
TRANSLATUS E GRECO *M* EXPLICAT PRAEFATIO GREGORII EPI
NANZANZENI. INCIP APOLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS

EX GRECO FELICITER *B* EXPLICIT PROLOGUS GREGORII NA-
ZANZENI EPI· INCIPIT EIUSDEM APOLOGETICUS IN LATINUM
EX GRECO TRANSLATUS *P* EXPLICIT PROLOGUS INCIPIT APOL-
LOGETICUS SANCTI GREGORII NAZANZENI *v*

I.

APOLOGETICUS.

1. Uictus sum et fateor me esse superatum; subiectus
sum domino et obsecraui eum. dignum etenim est, ut
5 mihi beatus Daudid aperiatur sermonis ostium, immo uero ille
ipse qui in Daudid loquebatur et qui etiam nunc per eum
loquitur. optimus namque ordo est, ut totius uel uerbi uel
operis et a deo nobis origo sumatur et in deum consummatio
referatur. causa, pro qua dudum uelut taedio quodam et 2
10 indignatione superatus abscessi et elongaui fugiens et
habitaui in deserto non paruo tempore, alia fortassis aliis
uideatur, his qui uel odio erga me, ut fieri solet, uel amore
detinentur. et id quod tunc feri quidam uidebamur et inmites,
nunc uero mansueuimus et regressi sumus in hoc quod antea
15 fugeramus, alius quidem culpat inconstantiae, alius amplectitur
factum. nihil enim hominibus suauius quam aliena loqui et 3
aliena curare, maxime si eueniat uel odio aliquos uel amore
praeueniri. a quibus praecipue semper occultatur ueritas et
furatur. alii igitur, ut dixi, putent alia, ego uero absque omni
20 uerecundia quod uerum est in medium proferam utrisque

3 cf. Ps. 36, 7 10 Ps. 54, 8

2 INCIPIT LIBER ·I· APOLOGETICUS SCI GREGORII NAZAN-
ZENI EPISCOPI V 4 a domino v 5 adaperiat OCv ostium]
ostium Ca.c. exordium OAV 6 in Daudid om. V nunc etiam v
7 optimus C ut] et Cv 8 et] ut OCv statuatur A in deo OCv
consummatione feratur Ca.c. 11 aliter A aliis] ab his A 12 ui-
detur v his om. A erga] circa V 13 quidam O quidem
CVp c., Av et inmites] etiam inmites O 14 et egressi A 15 fu-
eramus V fugeramus (g exp. m2) C inconstantiam A 16 enim post
hominibus Cv 17 amare (o s. a m2) C 18 perueniri R 20 in medio V
utrisque C

partibus satis faciens, id est tam his qui affectu in nos quam etiam his qui odio permouentur, in quibusdam quidem ipse mei accusator existens, pro quibusdam uero etiam satis faciens.

2. Et ut nobis secundum ordinem sermo procedat, primo 5 de formidine mea ac metu pristino disseram. neque enim patiar in me suspiciones cuiquam remanere eorum qui uel
2 bona nostra uel contraria curiosa examinatione discutiunt. est enim et hoc religionis officium uerbi satisfactione curare, si qui illi forte sunt qui uidentur suspicionum spiculis uulnerati, 10 quoniam quidem peroptimum est, ut neque peccando quis neque positus in suspicione peccati, si fieri potest et res indulget, offendiculum fratribus ponat aut scandalum. scimus enim scandalizanti unum ex minimis quam sit a domino grauis animaduersio constituta. 15

3. Ego igitur, o optimi et religiosi uiri, neque ut inperitus haec aut stultus incurri neque — ut et ego parum aliquid glorier — adrogans quis et diuinas leges statutaque despiciens. noui etenim quia, sicut in corpore nostro alia sunt membra quae regunt corpus atque omnibus eius motibus praesident, 20 alia sunt quae reguntur et obsequium rectoribus praebent, ita etiam in ecclesia statuit deus aequitatis eam lege dispensans et per diuinam prouidentiam suam, qua uniuersa componit, 2
2 meritorum temperans priuilegia. alios constituit regi et gubernari — quibus hoc utilius est —, ut uerbo et opere rectorum 25 ad id quod expedit inbuantur; alios pastores dedit et doctores

14 cf. Matth. 18, 6. Marc. 9, 42. Luc. 17, 2 26 cf. Eph. 4, 11

3 existens *AV* pro quibus *A* 5 prima *R* primum *Cv* 7 suspicionis (suspitionis *V*) quicquam *AV* 9 uerbis *R* 10 fortasse *Cv* uidentur (n s. l.) *R* 12 suspicionem *O* 13 post offend. *ras. V* 14 grauis a domino *V* 16 o optimi (ὦ ἁγρότεροι) *R, Vp.c.* optimi *OACv* o optimae *Va.c.* 17 haec *om. V* 18 diuinae legis statuta// *C(v)* leges *Vp.c.* dispiciens *OC* 19 sicuti *V* membra *Cv* 22 etiam] et *Cp.c.,v* legem *OAv* 23 quam *V* componet *Ca.c.* 25 ut et uerbo *V* rectorē *O* 26 inbuantur *Cp.c.*

ad perfectionem ecclesiae, eos scilicet qui prae ceteris uirtute animi praediti familiariter deo adsistant et id officii in ecclesia gerant, quod uel anima in corpore uel mens et ratio operatur in anima, ut utraque pariter compaginata et sibi inuicem mixta, 5 in quo quid deest et in quo abundat uelut in membrorum diuersitate consonantia facta per spiritum perfectum et integrum atque aptum ad omnia corpus existat et dignum quod Christum habeat caput.

4. Quamuis ergo ne aliis quidem ullis animantibus absque 10 rectoribus esse et gubernaculis tutum sciam, multo tamen magis hominibus idcirco quod amplius his et maius periculum impendit errantibus, a quibus siquidem illud quod primum est seruari non potest ne delinquant, hoc certe in eis secundum salutis obtinet locum, si corrigantur ac reuocentur a de- 15 licto. si ergo hoc uerum apparuit et bonum iustumque uisum 2 est, certum est malum esse e contrario et inutile uel omnes fieri uelle rectores, ut nullus qui regi debeat iam supersit, uel rursum regendi officium neminem uelle suscipere, per quod utique claudicare continuo et labefactari poterit omne 20 corpus ecclesiae nemine scilicet gubernante. et ubi iam nobis 3 uel quomodo aut a quibus coletur deus? quo pacto sacrosancta mysteria ad instar caelestis imaginis celebrabuntur, per quae utique in terris adhuc positi caelestibus ordinibus sociamur? erit sine dubio illud quod dictum est, ut non sit rex neque 25 princeps neque sacerdotium neque sacrificium. et omnia illa nobis quoque accident, quibus pro inmensis sceleribus prior ille populus condemnatus est.

5 cf. Eph. 4, 16 6 cf. I Cor. 12, 20 7 cf. Eph. 4, 15 24 cf. Os. 3, 4

2 adsistunt *V* 3 gerunt *Ra.c.Vp.c.m2* 5 habundat *Ca.c.,v* 7 existat *AV* 8 habet *C* 10 tutum] studium *OCv* sed multo magis *A* multū *R* 11 idcirco (*sic semper*) *v* 12 impendit *ROC* impendit *V,Ap.c.* 16 e contrario malum esse *Cv* 19 utique] scilicet *v* labefacturi *Ra.c.* labefactori *Ca.c.* 20 neminem—gubernantem *C* scilicet] quoque *v* ubi nam a nobis *v* 21 colitur *ROCv* colatur *V* quo pacto—sociamur *om. A* 22 mysteria *Ca.c.* 25 nobis illa *A* 26 accedent *OC,Ra.c.*

5. Uerum ne hoc quidem nouum aut peregrinum est his, apud quos diuinae philosophiae studia uigent, ut ex ordine discipulorum quis in magistrorum adsumatur officium, sicut ne nautae quidem probabili, si res poscat, ad inspectionem prorae transferri uel ex illo loco, si uentorum probabiliter 5 collegerit disciplinam, ad ipsa nauis gubernacula prouocari. uel fortissimo militi curam turmae cohortisque committi uel bene agentem turmam ad totius exercitus transferri 2 magisterium. non ergo existimet quis eorum, qui in alienis negotiis grauissimi censores fiunt et ex suis uitiiis aliena 10 gesta perpendunt, quod ego erubnerim ministerii huius gradum maiora desiderans. non ita ego sum uel diuinarum rerum magnitudinis uel humanarum humilitatis ignarus, ut non magnum arbitrer uniuersae naturae mortalium quoquolibet modo et in quolibet ordine adpropinquare deo, qui solus in- 15 accessibilem omni creaturae habitat lucem.

6. Quae igitur ratio est inoboedientiae meae? uisus sum etenim in illo tempore nihil meum habere nec meis moribus simile, sed audacius contra dicere inpudentiusque resistere. causas ergo huius rei, quod iam dudum desideratis, audite. 20 praecipua fuit illa perturbationis meae causa, quod subito 2 mihi superuentum est. et sicut, cum sonus aliquis repentinus increpuit, turbantur animi inprouiso terrore perculsi, ita ego quoque territus omnem resolui uerecundiam, quae mihi semper in omni uita mea comes indissociabilis fuit. tum deinde re- 25 cordatio me silentii et quietis meae uehementius perturbauit,

15 cf. I Tim. 6, 16

1 aut] ac (χαί) V 2 philosophiae R phylosophiae C 4 probabilis v
res (s s. l.) RO 5 proreste (s [?] s. l.) A 6 collegeret O colligerit V
prouocari OAv peruocari cet. 10 grauissimi—uitiis in mg. A 11 ego C
12 gradum praesumens A maiora des.—p. 12, 19 et nusquam om. A
maiora praesumens † († s. l.) desiderans O 14 mortalium esse Vp.c.
20 causam V quod] quā V dudum (παλαι)] diu OCv 21 illa fuit V
22 et sicut sonus cum alicui v aliquis RCp.c. aliqui OV 23 incre-
puit v ex inprouiso OV ego R 24 perterritus v semper mihi V
25 indessociabilis Ca.c. retardatio R 26 me] mei Ov uehementis V

cum id mihi inpediri uiderem quod ego a principio uitae
 meae singulariter dilexi et in magnis maximisque periculis
 deo uoui. cuius desiderio eo amplius concitabar, quo mihi 3
 iam uidebar eius saltim ianuam contigisse, atque inde acrius
 5 accendebar, ex quo mihi notiora eius bona fiebant. et ideo
 non tuli me uiolenter in medias turbas pertrahi populorum
 et uelut de templo quodam quietis tumultuosis uitae huius
 fragoribus obici.

7. Nihil enim re uera mihi ad beatam uitam praestantius
 10 uidebatur quam uelut clausis carnalibus sensibus et extra
 carnem mundumque effectum quempiam in semet ipsum con-
 uerti, id est suos sensus atque animos conspiciari alienumque
 effectum a mortalium curis sibi soli loqui et deo, ut altior
 cunctis uisibilibus factus mentem suam repleat diuinis sensibus
 15 et caelestibus formis absque ulla admixtione terrena uere
 speculum immaculatum effectus imaginis dei et ex ipsius
 lumine semper lumen accipiens, auspicia quaedam uel initia
 futuri in semet ipso saeculi ferens atque in terris adhuc
 positus consortio quodammodo perfruens angelorum, despecta
 20 ac derelicta fragilitate terrena ad superna et caelestia spiritus
 sancti subuectione transferri. si quis forte uestrum huiusce- 2
 modi amoris aliquando sensit ardorem, scit quae dico et quae
 loquor agnoscit et quare perturbatus sim nouit ac facile
 ueniam dabit. ceteris autem non ero nimius in satisfactione,
 25 quibus fortassis huiuscemodi sermo, dum opus eius ignoratur,
 etiam derisui esse potest, et his praecipue quibus inuidiae
 languor recte iudicandi praepedit sensum; et operi optimo
 uitiosum nomen infligunt philosophiam cenodoxiam uocantes

13 cf. I Cor. 14, 28 16 cf. Sap. 7, 26

1 id] hic *C* hoc *v* inpedire *OC* 3 quo] quod *V* 4 saltim (e s.
 i) *O* ad quae *V* 12 sensos (u s. o) *O* 13 efectum *Ca.c.* mor-
 talibus *R* se sibi *Cv* 15 amixtione *V* 19 dispecta *O, Ca.c.*
 20 ad] ac *v* 23 ac] et *V* 24 in satisfactionem *V* 26 dirisui *Ca.c.*
 eius (s. esse) *O* esse multis potest *v* quibus praecipuae *V*
 28 filosophiam *R* filosofiam *C*

et praeclara sapientiae studia iactantiae appellationibus infa-
 mantes, quibus libenter uilis quoque et inperitae multitudinis
 3 consensus accedit. paratior namque est inperitorum turba ad
 derogandum bonis studiis quam ad imitandum, ut sit eis
 omni genere delictum, uel dum manifesta et publica mala 5
 non uitant uel dum occultis et reconditis non credunt bonis.

8. Ad haec accessit etiam illud — proferam etenim omnia
 apud uos et nihil iam tegam secreti —, quod siue rusticitatis
 siue libertatis meae fuerit uos probate. erubui de quibusdam,
 quos uidebam nihil penitus ad emendationem uitae suae, nihil 10
 adquisisse correctionis ad mores, quin immo et nequiores
 effectos inmundis, ut dicitur, pedibus inruentes certatim in
 sancta et, priusquam digni haberentur primo aditu ac ianuis,
 ad tribunal continuo tendere atque ad sacerdotium festinare
 et repulsis ceteris ipsi sacris altaribus incubare, ut iam non 15
 ad formam et exemplum plebi praebendum ordo ille uideatur,
 sed occasio quaedam in abundantia et securitate uiuendi, nec
 officium ducatur futuro dei iudicio obnoxium, sed segura
 2 quaedam et nusquam discutienda administratio putetur. et
 sunt paene plures numero rectores isti quam illi quos regunt, 20
 ut nusquam sit illud apostoli quod ait: non omnes prophetae,
 non omnes magistri. hic enim omnes magistri, omnes
 prophetae, ita ut secundum antiquum prouerbum merito
 3 dicatur quod et Saul in prophetis. et re uera nulla nobis
 antiquorum historia tradidit uel tantum in ecclesia fuisse 25

12 cf. II Reg. 19, 24 21 I Cor. 12, 29 24 I Reg. 10, 11. 12.
 19, 24

2 uiles (i s. e) *O* et *O s. l.* etiam *Cv* inperite multitudinis
 (perite s. mul *m2*) *V* 4 bonis] nobis (u s. b) *C* nouis *v* 6 occultis *C*
 9 libertatis *v* probate uos *V* 10 penitus *O* nihil *alt. exp. R*
 11 adquisisse *Ca.c.* ad mores] a. moris *m2 ex* ad moris *V* 12 se effec-
 tos *V* 13 ac ianuis *R* 15 ipsa *R* ipsis *V, Cp.c., v* 17 habundantia *C*
a.c., v 20 poene *R* pene *C* 21 et (ut s.) *R* et *V* qui *Oa.c.*
 22 mag.] ministri *A* hi *v* omnes pphetae omnes magistri *OAV* 23 ita
 ut et *R* 24 sauli *V*

ministorum numerum uel tam uiliter congregatum. unde et religioni ac doctrinae nostrae obprobrium nascitur quod sacerdotia uel ministeria ambitione potius et ad gratiam quam meritorum iudicio deferuntur. cuius rei uitium uel labem
 5 etiamsi prohibere supra nos est, at certe erubescere et auersari pars aliqua pietatis est.

9. Quod uero me maius omnibus et supra cuncta quae superius diximus deterrebat illud est — ueniendum namque est ad summum ipsum uerbi fastigium et proferendum quae
 10 uera sunt; neque enim fas est in talibus fallere —: arbitrabar non esse simile, sicut et nunc quoque arbitror, pecora uel armenta regere et hominibus praeesse atque animas moderari. ibi enim studium est gregem uel armenti uel pecoris
 15 ualidum membris et laetum carnibus facere; quod prospiciens uel armentarius ille uel pastor comantes herbis et uirides riuus deligit campos, quos fecundiores probarit ad pabula, et hos ipsos alternis pastibus innouat et ab aliis ad alios gregem transmouet saltus. sed et ad requiem perquirat nemorosa cubilia. agit autem gregem interdum uirga, praecipue tamen
 20 calami uel fistulae suauitate permulcens. nec aliud ultra operis uel armentario inminet uel pastori, nisi quod parua quaedam sollicitudo requiritur aduersum insidias atque improbitatem luporum et, sicubi forte aegrum pecus, uel reuisere oculo uel palpando curare, umbras in aestibus prospicere, strata recu-

14 cf. Uergil. Aen. III 220

1 uiliter] uiriliter *O* et om. *R* 2 relegione *O* relegioni *Ca.c.*
 3 ad gratiam] gratia *v* 5 at] ad *OCa.c.* aut *A* ac *V* auersari (μεινν)]
 aduersari *RCv* 7 maius (μεϊζον)] magis *V* magis me *v* omni-
 bus om. *V* et] ut *A* cuncta] omnia *A* 10 arbitrabar *Ap.c.*
 13 studii (i alt. s. l. m2) *C* stadium *R* et gregem *V* pe-corum *A*
 14 membris *C* 15 uiridis *V* 16 deligit *v* delegit *RAC* dili-
 git *OV* probaberit *O* 18 perquiret *R* 19 aget *ROC* 22 sollici-
 tudo (s. & solitudo) *A* requiretur *O* 23 pecos (u s. o) *R* reuis-
 sere *Ca.c.* reuiuiscere (in *mg.* & reuisere) *A*

bantibus mollia atque herbida prouidere perflarique recubantium
locum auris spirantibus sinere, quem propter decurrentis riui
frigida unda perstringat, cantare quoque et uelut alloqui greges
4 aut antiquitatis aliquid aut amoris. ad haec uel iugulare pin-
guis quodque uel in pretium uertere licet, uirtutis uero 5
animi et industriae nulla cura huiuscemodi pastoribus inminet,
per quam necesse habeant uoluptati gregis magis quam suae
obsequi.

10. Homini uero cum perdifficile sit scire regi, id est
regenti se obtemperare, multo difficilius est scire alios regere 10
et regere secundum istam nostram disciplinam, quae ex diuina
lege descendit atque ad deum ducit. cuius quanto spes et
gloria maior est, tanto et periculum grauius quippe habentibus
2 intellectum. quem rectorem primo omnium, ut mihi uidetur,
oportet sicut argentum uel aurum probari et ex omni parte 15
circumspici atque in omni tempore et actibus contemplari, ne
quid forte habeat intra se admixtionis alienae uel materiae
uilioris et raucum sonum aeris uel plumbi admixtione respon-
deat et lateat intrinsecus adulterinum aliquid, quod ignis
3 examinet et resoluat. quod malum utique tanto fiet perni- 20
ciosius, quanto numerosioris populi rector extiterit, sicut
certe grauius est in multos diffundi pestem quam unum
pestilentia consumi.

11. Nec cadaueris foetor ita perniciosus est, si unum polluat
locum, sicut si sparsim saeuo nidore diffuso corrupti aëris 25

19 cf. I Cor. 3, 13

1 recumbentium <i>A</i>	2 sinire <i>Ca.c.</i>	propter] prope <i>Cv</i>	decur-
rentibus riuis <i>Cv</i>	3 unda] umbra <i>A</i>	4 uel <i>om. A</i>	5 in <i>om. A</i>
in pretium] impetum <i>V</i>	ueritatis <i>A</i>	7 uoluptati (<i>ῥῆδονῆς</i>)	<i>scripsi</i>
uoluntati <i>codd., v</i>	8 obsequia (a <i>ex o</i>) <i>A</i>	9 perdifficile cum sit <i>v</i>	
10 regenti (t s. d) <i>R</i>	12 descendit <i>O</i>	atque] et quae <i>A</i> et s. l. <i>R</i>	
13 tanto et (<i>τοσοῦτος καὶ ὁ κίνδυνος</i>)	et <i>om. RACv</i>	14 quē rectorē ut	
mihi uidetur primo omnium <i>V</i>	15 probare <i>R</i>	ex <i>om. A</i>	19 ignis
<i>om. Cv</i>	20 fit <i>A</i>	perneciosius <i>Cp.c.</i>	21 numerosiores <i>Ra.c.</i>
extiterit <i>RAV</i>	22 in multis <i>A</i>	23 pestilentiae <i>O</i>	24 faetor <i>RC</i>
perniciosius <i>O</i>	est] et <i>V</i>	25 diffuso (u s. <i>pr. o</i>) <i>R</i>	

morbū pluribus generet. ita si quis est in rectore uitiorum
 morbus, facile in eos qui ei ad obtemperandum praesto sunt
 traditur atque transfunditur; et multo facilius quod malum
 est ab eo transit quam si quid in eo uirtutis et industriae
 5 fuerit. in quo ego quoque soleo crebro apud memet ipsum de 2
 talibus conferens admirari plurimum, quod tam facile et sine
 aliquo labore atque ullis adminiculis malitia proficit et nihil
 tam facile est quam effici malum, etiamsi nemo doceat, nemo
 compellat, rarum autem et perdifficile sit fieri bonum, et ita
 10 quasi conscendendus sit arduae cuiusdam et praeruptae rupis
 ascensus, licet plures prouocent, licet multi inuitent, etiamsi
 omnes faueant et hortentur. et hoc est quod mihi uidetur 3
 etiam beatus Aggaeus intellegens admirandam illam introdu-
 xisse percontationis imaginem, cum ad eum dicitur: interroga
 15 sacerdotes legem et dic eis: si caro sancta uel uas
 sanctum contigerit alicuius uestimentum, si sanc-
 tificat eum ex eo quod contigit? et cum dixissent sacer-
 dotes quia non sanctificat, dicit ad eos rursum: si immun-
 ditia contigerit uestimentum mundi, utrum polluat
 20 eum? et dixerunt quia polluit.

12. Hoc est ergo quod etiam noster hic nunc sermo recen-
 suit, quoniam perdifficilis est adsumptio boni naturae morta-
 lium, uelut si ignis humidae alicui materiae adhibeatur. parati
 autem sumus ad recipiendum malum quam plurimi et apti,
 25 uelut si aridae quis stipulae scintillam ignis inicit, quae
 insuper etiam uentis spirantibus animetur. ita uelocius malitiae 2

14 Agg. 2, 12—14

1 morbus uiciorum *A* 2 ei obtemperant dum *V* 3 traditur (h s.
 d) *O* est malum *v* 4 quam] quoniam *v* 6 ammirari *Cp.c.,v*
 7 adminiculis *C* amminiculis *v* proficit *V* 10 conscendendus (f in
ras.) *R* cōdescensus *v* et *om. v* 12 et *alt.*] sed *O* 13 etiam]
 iam *A* aggeus *ROC* introd.] instruxisse (s *pr. s. l.*) *R* 14 per-
 cunctacionis *A* 15 si *om. v* caro sancta] sacrosca *OAv* uel]
 et *Cv* 16 contingit *A* 18 rursum] responsum *RCVv* 22 per-
 difficile *R* bonae *AV* 23 umidae *Ra.c.* 24 **picipiendum *C*
 percipiendum *v* 25 qui *Ca.c.,v* incitat *Oa.c.* 26 inspirantibus *V*

parua scintilla consumimur quam uirtutis ignibus uel accendi
 uel etiam concalescere possumus. nam et melli plurimo parum
 absinthii iniectum uelocem amaritudinem tradit, mellis uero
 etiamsi duplum iniciatur absinthio, non poterit ipsum obtinere
 3 dulcedo. sic breuis gleba fluuii ripae subducta pondus totius 5
 fluminis deriuat in praiceps, obsistere uero et auertere lap-
 sum fluuii uix magnis molibus et immensis machinis queas.

13. Propter quod primo omnium uerendum, ne inueniamur
 pulchrae et decorae uirtutis quidam pictores pessimi uel certe
 aliis pictoribus, id est plebi, quae eam debet in semet ipsa 10
 depingere, imaginis eius pessima praebentes exemplaria, uel
 certe ne accidat nobis res usitati prouerbii, ut, qui ad alios
 curandos praesumus, inueniamur ipsi scatentes ulceribus.

14. Tum deinde quod, etiamsi se ipsum aliquis a totius
 peccati contaminatione custodiat, ne hoc quidem sufficere 15
 aestimo huic qui erudiendis atque instituendis ad uirtutem
 2 populis praeest. neque enim satis est malum non esse eum
 cui docendi summa committitur — quod utique culpabile et
 dedecorosum est etiam in his qui docentur —, sed oportet
 eum etiam omnibus bonis esse actibus praeditum secundum 20
 mandatum illud quod dicit: declina a malo et fac bonum.
 nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes et malarum
 rerum formas abolere, sed et praestantiores diuinioreque
 inserere atque conscribere, ita ut multo magis nobis uirtus
 3 animi quam humana dignitas adquisita uideatur. nec putandum 25

12 cf. Plutarch. de adul. et am. c. 32 21 Ps. 36, 27

1 consumitur *A* 2 conualiscere (e s. i) *O* possumus *ACv* plu-
 rimum *Oa.c.* 3 absinthii *R,Ca.c.* absinthii (i s. e) *O* tradit (μετα-
 δίδωμι) trahit (h in ras.) *A* 4 iniciatur *ROC* absinthio *Ca.c.*
 ipsum] eius *OACVv* obtineri *Cp.c.,v* 5 fluui* *R* 6 diriuat *R*
 7 quaeas *OC* 8 uerendum est *OACVv* 10 ipsam *AV* 12 accedat *CV*
 13 praesumens (u s. en) *O* saucientes (s. ati; sau ex sca) *C* sauciati *v*
 14 tunc *A* etiam *AV* 15 nec *v* 18 calcabile *C* (a pr. ex u) *v*
 20 actibus esse *Cv* 22 animas *Oa.c.* indignas *C* 25 putandum
 (dum in ras.) *R* putare (εἰδέναι) cet. v, fort. recte

umquam aliquem nobis factorum bonorum finem aut proficiendi terminum positum, nec ita ut lucrum ducenda sunt quae recte nobis gesta sunt quam detrimento computanda sunt quae nondum implere ualuimus. et ascensus nobis quidam putandus
 5 est uita haec, ex quo nihil refert explicuisse quod ascenderis, nisi quod restat euaseris. nec nosmet ipsos ex ceterorum con- 4
 latione metiamur et magnum putemus, si forte aliquibus praestantiores inueniamur, sed damnum potius illud arbitremur, si non digna loco et gradu nostro geramus et, si qua gerun-
 10 tur nobis, non ex neglegentium comparatione, sed ex praecepti auctoritate pendantur, siue illi neglegentius siue etiam aliquanto studiosius uiuunt, quia uirtutum formas non ex proximorum nostrorum gestis, sed ex uerbi dei auctoritate suscepimus, a quo omnia et in quo omnia et ad quem omnia
 15 referuntur.

15. Nec putandum est eadem omnibus conuenire, sicut nec aetas una omnibus est nec uultuum liniamenta uniuersis eadem nec totius terrae una est qualitas nec stellarum unus est splendor. conuenire ergo idiotae et simpliciori cuique
 20 putandum est, ne male agat et ut caueat omnia agere quae ad poenam trahuntur uel grauissima legis animaduersione plectuntur. huic uero qui aliis praeest omni opere peccati 2

2 cf. Phil. 3, 7 12 cf. II Cor. 10, 12 14 cf. Rom. 11, 36.
 I Cor. 8, 6 18 cf. I Cor. 15, 41

1 factorum *R* factum *ACV, Os.l., v* 2 ut lucrum] ad lucrum *OAV*
 quae recte nobis gesta sunt *om. V* 3 a nobis *OCVv* quam] quo-
 niam *v* detrimenta *Rp.c.* 4 uoluimus *R* quidam nobis *v* 5 nihi *C*
 explicuisse refert *v* refret *C* 6 ceterorum *C* 7 metiamur]
 utamur *R* forte *om. A* 10 a nobis *O (a s. l.) V* 11 illi *om. v*
 aliquanto (ἐπὶ πλεόν)] aliquando *R* 12 qui *A* uirtutem (u s. e) *O*
 13 suscipimus *C* suscipiamus *v* 14 et ad quem omnia *om. R* omnia
om. C 17 nec aetas *R* ne aetas quidem *OC* nec aetas quidem *AVv*
alt. ne *O* uultuum (προσώπων)] uultus *Cv* 19 est *om. v* ideotae (*C'a.c.*)
 20 mala *A* 21 paenam *R* penam *C*

postergum relicto proficere in optimis conuenit, ita ut possit
 profectus sui exemplo inuitare et inlicere ceteros ad uirtutem
 praecipue per humilitatis a domino nobis traditam formam.
 non enim oportet ui uel necessitate constringere, sed ratione
 et uitae exemplis suadere, quia omne quidquid extorquetur 5
 inuitis cum eo quod tyrannicum uidetur ne perseuerare qui-
 3 dem potest. solet enim quidquid uiolenter adtrahitur, sicut
 nouellae arboris si quis ui cacumen inclinet, relaxatum rur-
 sum in id quod fuerat redire. quod autem ex proposito fit
 et uoluntate, tam legitimum quam certum est ualidissimis 10
 scilicet uinculis propriae uoluntatis adstrictum. unde et regere
 gregem uoluntarie et non ex necessitate ad Hebraeos scribens
 apostolus praecipit.

16. Sed est aliquis neque malus neque qui ad uirtutis
 summam peruenerit, et non uideo, qua confidentia ad do- 15
 cendum ueniat qui ipse hac fide non accessit ut disceret.
 re enim uera mihi uidetur esse ars artium et disciplina
 disciplinarum hominem uel regere uel inbuere, qui certe est
 inter omnes animantes maxime et moribus uariis et uoluntate
 2 diuersus. haud segnus sane quis etiam ex medicina corporum 20
 curas quoque contemplantur animarum et, quanto difficilem
 captu corporalem inuenerit medicinam, tanto difficiliorem repe-

11 cf. I Petr. 5, 2

1 posttergum *C* 3 precipue tamen *v* pro humilitate a dom. n.
 tradita *R* formam *om. R* 4 ex necessitate *V* 5 quicquid *ROv*
 extorquetur *Oa.c.* 6 nec pers. quidem *A* 7 quicquid *Rv* 8 ui *om. O*
 ui—*p. 21, 7* aguntur *om. A* cacumen eius ui incl. *v* relaxatum—re-
 dire *scripsi* relaxata—redit *codl. v; an anacoluthon statuendum?* 10 uale-
 dissimis *Ca.c.* 11 adrestructum *R* 12 uoluntariae *RO, Ca.c.* he-
 breos *RCv* hebreos *O* scribens petrus *Cv* 13 praecipit (*διακλἐύεται*)
 praecepit *OCV* 15 qu**a R* 16 hac fide] had fidem *R* acces-
 serit *R* discederet *R* discederet *C* 17 res *Ca.c.* esse *s. l. O*
 arci-um *C* 18 regi (*i ex e*) *C* 20 haut *R* aut *V* haut (*h s. l.*) *O*
 signius (*e s. pr. i*) *C* etiam] enim *O* 21 quanto difficilem—tanto
 difficiliorem = *ὅταν ἐργώδης—τόταν ἐργωδέστερα* 22 repperiet *OC*
 repperit *V*

riet animarum, siquidem et substantiae qualitas multo est
 praestantior et finis rerum multo pretiosior. illa namque cor- 3
 poribus exhibet medellam et erga temporalem materiam curam
 adhibet ac diligentiam, quae sine dubio naturae suae fragili-
 5 tate quandoque soluetur, etiamsi nunc artis adiumento reparetur.
 certum est enim quod uel aegritudine uel tempore corpus
 omne resoluitur nec ultra naturae suae terminos perdurare
 fragilitatis condicione permittitur.

17. Anima autem, quae est diuina et a deo ueniens, super-
 10 nae nobilitatis est consors, ad quam etiam redire festinat, licet
 socio deteriori conligata est et deuincta, fortassis etiam propter
 alias causas, quas solus nouit ille qui uinxit et conligauit
 deus et si quis ille est qui ab ipso de huiusmodi mysteriis
 inluminatus est et instructus, uerum, quantum ego intellegere
 15 possum, duabus, opinor, ex causis: una, ut per agones certami- 2
 num, quae ei sunt aduersum terrena, caelestis gloriae heredi-
 tatem petat et, sicut aurum igni, praesentis uitae aerumnarum
 probetur examine, quo uirtutis praemia non ex dei dono
 tantum speret sed, ut uere uirtus summum ei bonum sit,
 20 suo eam opere ac labore conquirat, ut a creatore quidem
 nobis naturaliter insitum uideatur bonum, a nobis autem
 uoluntate nostra ac proposito excultum et liberi arbitrii
 utriusque motus exercitio propagatum; alia uero, ut etiam 3

15 cf. Eph. 6, 12

2 fines *R* multo est *O* praetiosior *RO* 3 exhibet *Ca.c.*
 medellam *RO* medillam *Ca.c.* medicinam *v* temperamentalem *C* 5 solui-
 tur *V* saluetur *Cv* nunc] non *v* 6 uel *pr. om. v* 8 condicione *O*
 conditione *cet. v* 9 supernae (*ante uocem spatium duarum litterarum,*
in quo uidetur exstitisse ac) *R* ac supernae *cet. v* adquā *ex* atquā *R*
 10 nobilitatis est (*est s. m2*) consors *R* nobilitatis consors *cet. v*
 11 sortio *O* colligata *C* deuincta (*n s. l.*) *O* 12 uinxit|
 iunxit *Cv* colligauit *C* 13 si qui** (*eras. ab*) *O* si qui *Ra.c.Cv*
 15 oppinor *O* 16 aduersus *OV* 17 igne *Rp.c., v* 18 dono dei
v donā (*o s. a m2*) *C* 19 ei *om. R* 23 alia uero (*ἑτερον δέ*) *R*
 alia uero causa *cet. v*

hanc deteriore substantiam corporis secum traheret ac sursum in supernis sedibus conlocaret soluens paulatim eius crassitudinem, qua retardatur, ut hoc, quod est deus animae, fiat etiam anima corpori gubernans ministram sibi materiam et deo secum offerens fidelem conseruam. 5

18. Locorum ac temporum et aetatis ceterorumque similium differentias medici requirent, quando et qualibus uel medicamentis uel cibis opus sit uel qualiter a noxiis abstinendum, uti ne artis disciplina superetur per desideria aegrotantium; interdum et ferri sectione utuntur et uirulentioribus medica- 10
2 mentis. quae omnia quamuis cum magno labore peragantur, nihil tamen in his tale geritur, quale est mores corrigere, uitia purgare, emendare uitas et propositum ad meliora conuertere atque omnia quae intra nos uel etiam extra nos geruntur sedula circumspectione moderari, ut omne quod in 15
nobis est beluinum ac ferum a natura nostra separantes, si quid lenitatis et mansuetudinis est, si quid homine dignum et deo carum, pro illis omnibus inseramus aequumque iudicium inter animam habeamus et corpus numquam deteriori naturae subicientes meliorem, quod est utique iniquissimum, 20
3 sed semper imperio animi et seruitio corporis abutamur. quae prima est lex dei et optime constituta per uniuersam eius creaturam obseruanda siue uisibilem siue etiam quae sensum uisus excedit.

19. Considero etiam illud quod haec omnia, quae supra 25
memorauimus a medicis obseruari, singula quaeque secundum

1 rursum *V* 3 quare tardatur *V* ut *eras. V* 4 ministru (ā s. u) *O* 6 et *om. V* aetatis *RO, V a.c., v* aetates *C, V p.c.* 7 requirunt medici *v* requirunt *OCV* 10 uirolentioribus *CV* 12 corrigere *Ca.c.* 13 uitas (ἡθως)] uitjas *O* 15 geruntur] aguntur *O* 16 nostra] nām (*exp. m2*) *C, om. v* 17 hominem *V* homini *Cv* 19 numquid *Ca.c.* 20 subitientes *C* quod utique iniquissimum est *V* 21 seuitio *v* utamur *v*, sed abutamur eodem sensu adhibitum est, cf. index 22 optime *RV* 23 obseruandā *Cv* sensu *Ca.c.* 24 excedunt *R* 25 considera *Cv*

naturae suae ordinem permanent nec fieri ullo modo potest,
 ut aliquid aut contra artem aut contra naturam medicus
 moliatur, quippe cum qualitas ipsa materiae corporalis cedat
 et obsequatur medicinalibus disciplinis, nisi si qua forte
 5 inciderit inpatientia uel inquietudo languentis, quam et ipsam
 utique uel obseruare uel prohibere non est difficile. apud nos 2
 uero omnia aguntur in spiritu et est summum studium uin-
 cere eos qui se male carnaliter amant nec ullo modo uolunt
 nobis cedere aduersum semet ipsos dimicantes, ita ut sit
 10 nobis bellum quoddam aduersum eos pro quibus militamus,
 dum unusquisque tantum studii gerit in contegendis et occul-
 tandis morbis ac uitiiis peccatorum, quantum habere oportebat
 studii ad aegritudinem medico reuelandam.

20. In quo et fortes sibi ac constantes uidentur aduersum
 15 salutem suam et prudentes aduersum uitam suam, dum uelut
 furtum aliquod intra se atque intra arcana mentis suae
 abscondunt peccatum, tamquam ab illo oculo qui uidet omnia
 latere possit id quod ab hominibus latet, uel dum excusant
 excusationes in peccatis, cum propriis uitiiis et passionibus
 20 rationes quasdam commentantur et malorum suorum aduocati
 fiunt; uel certe cum more surdae aspidis, quae non exaudit 2
 uocem incantantium nec medicamentis sapientium cedit,
 quo solo aegritudo animae curatur, sermonem non recipiunt
 commonentis; uel certe, quod est ultimum malum, cum

7 cf. Gal. 5, 25 17 cf. Eccli. 23, 27. 39, 24 18 cf. Ps. 140, 4
 21 cf. Ps. 57, 5—6

3 cedat corporalis *v* corporali *Rp.c.* 5 exciderit *V* languentis *C*
 6 obs. eruare *R* 9 demigantes *Ca.c.* 11 gerat *Cp.c.m2,v* 12 morbis]
 moribus *A* 14 fortes (s s. l.) *O* cōstantes aduersum suam salutem:
 uidētur et prudētes *v* 15 dum ut uelut *A* 16 furtum] futurum *V*
 archana *RCv* archanum *O* 17 uidit *O* 18 posset (it s. et) *R* ab
 omnibus *v* 20 commentantur *om. A* 21 fiunt] sunt *R* cum more]
 commore *O* cōmouere *A* 22 medicamentis (φαρμάκω:)] medicamento
Rp.c. 23 quod *O* recipiunt (un s. alt. i) *R* recipit *OAVv* recepit
 (i s. e) *C*

palam iam et impudenter peccata defendunt et uelut mente capti publice et sine pudore in omne flagitium praecipites eunt et tunc in eos, qui aliquantum se pro salute uel impedire uel retardare certe cupiunt, tamquam inimicos et aduersarios etiam ulciscuntur odientes eos qui redarguunt in portis et sanctum sermonem exsecrantes, infelicissimi omnium in tantum semet ipsos punientes, quantum amplius in aduersarios desaeuierint, sicut hi qui insania et furore correpti proprias carnes laniant, quas mente capti alienas putant.

21. Haec sunt, pro quibus ego hanc nostrae disciplinae medicinam multo difficiliorem puto quam illam quae corporibus solis medetur. quae quanto difficilior est, tanto utique pretiosior et utilior. nam illa quidem pauca quaedam de profundioribus tractat, quam plurima uero artis suae atque operis in oculis atque in manibus gerit; in hac uero nostra erga interiorem cordis hominem omnis cura est atque omne studium geritur et aduersum hostem, qui nos intrinsecus inpugnat atque oblectatur in sensibus. est nobis omne certamen, qui nobis ipsis aduersum nos gladiis abutens morti nos tradit. aduersum haec ergo omnia multa quidem, immo tota fide, maiore uero dei gratia, aliquanto quoque, ut ego arbitror, etiam nostro studio ac labore nitendum est, quod in uerbo atque opere demonstratur, ut possimus, quod in nobis est pretiosius, uel curare animas a languoribus uitiorum uel purgare a maculis peccatorum.

22. Finis autem utriusque medicinae — hoc enim restat ostendere — unius quidem est, ut sanitas corporis uel, si est,

5 cf. Am. 5, 10

1 et utroque loco om. V 2 omni O flagitium (ci s. l.) R 5 red-
argunt O 6 execrantes O exsecrantes Ca.c. 7 quanto O, Ap.c.
8 desaeuierint RO desaeuierint C hii ROCv 9 laniunt A 10 hanc]
a V pro Rs.l. 11 medicina Vp.c. 15 in pr. om. OA nostra]
nam C 17 aduersus Cv qui in nos C 18 oblectatur Ra.c. qui
nobis] quibus (ex quibus) R qui in nobis V 19 alt. abuersum C
20 ergo om. v maiora O immo tota] immota A 21 ego om. v
24 languoribus (u s. o) C 27 unus A, Rp.c. est pr. om. v

conseruetur uel, si discesserit, reuocetur. quae non satis certum
 est utrum semper profuerit his qui ea usi sunt, cum uideamus
 frequenter aliquantis corporei roboris fortitudinem nocuisse,
 dum in hac fidentes nonnulli uel latrociniis uel raptibus
 5 uacant. media tamen haec sunt, sicut paupertas atque diuitiae
 uel humilitas et claritas et cetera his similia, quae media
 idcirco dicuntur, quia ex proposito utentium uel ad bonum
 uel ad malum trahi possunt. alterius uero, id est nostrae 2
 huius medicinae, finis est incitare animam ad uirtutem et
 10 eripere ex hoc mundo et offerre deo atque imaginem dei,
 quae in ea est, uel, si recta est, seruare uel regere, si pericli-
 tatur, uel, si conlapsa aut oppressa est, reparare inserto cordibus
 Christo per spiritum sanctum atque ad ultimum hominem
 filium dei facere atque in caelesti beatitudine cum caelestibus
 15 conlocare.

23. Ad hoc nobis paedagogus data est lex, ad hoc medii
 legis et Christi missi sunt prophetae, ad hoc spiritalis lex
 adinpletur et finis omnium Christus aduenit. hoc est quod
 agit euacuata diuinitas, hoc promouet carnis adsumptio et
 20 hoc est quod ex utroque mercamur. haec est noua illa
 commixtio dei et hominis, ut per unum utrumque habere
 possimus. propterea namque deus corpori anima mediante 2
 commixtus est, ut coniungeret separata atque in concordiam
 et pacem discordantia reuocaret in unum se et per se reuocans

10 cf. Gen. 1, 26 12 cf. Eph. 3, 17 16 cf. Gal. 3, 24 cf. Rom.
 3, 21 18 cf. Rom. 10, 4. Hebr. 12, 2

1 conseruetur (s *an f incertum*) *C* 2 qui in ea uisi *Cv* uisi *R*
 uideamus *Oa.c.* 3 corpore *Cv* 4 raptibus *Vp.c.* 5 sicut et *OCVv*
 6 claritas] elaritas *O, Ca.c.* hilaritas *Cp.c., v* his] huius *R* 10 ad
 imaginem *Cv* 11 recta (a *ex e*) est *R* recte inest *cef. v* 12 con-
 lapsa est aut oppr. est *CVv* inserendo *Cp.c.m2, v* 13 xpm *C, Oa.c., v*
 16 pedagogus *ROC* datus *C* 19 agit (g s. l.) *O* euacuata
 (κενωθεῖσα)] etiā cauta *R* promouit *OCv* 23 commixtus *C* 24 se
 et] sed et *A*

omnia ab uno patre generis nostri prius prodita: animam suscepit propter inoboedientiam animae, carnem propter malam oboedientiam, pro qua et simul condemnata est, ut, sicut in carne et anima fuerat condemnatio, ita in carne et anima fieret salus. Christus ergo pro Adam, pro eo qui factus 5 est sub peccato ille qui erat sine peccato.

24. Et introducitur pro uetere nouus, ut huius passione uoluntaria ille qui inuifus passus fuerat curaretur, quo scilicet pro singulis nobis hoc quod supra nos erat redderetur. con-
pletur ergo nouum misericordiae sacramentum erga eum qui 10 per inoboedientiam decedit. propterea noua natiuitas et uirgo mater et Bethleem pro Edem et praesepe pro paradiso, parua et uisibilia pro occultis et magnis. idcirco et pastores caelestem gloriam uident propter agnum et pastorem; propterea stella
duce magi adorant et munera offerunt, quo scilicet nemo iam 15 ultra uel idola uel stellas adoraret; propterea Iesus baptizatur et testimonium ei de caelestibus perhibetur et ieiunat et temptatur et uincit eum qui uicerat; propterea daemones fugantur, aegritudines curantur et magnorum praedicatio mini-
mis iniungitur. 20

25. Propterea infremescunt gentes et populi inania meditantur; propterea lignum aduersum lignum et manus patienter

6 cf. I Ioh. 3, 5. I Petr. 2, 22 12 cf. Gen. 2, 8 cf. Luc. 2, 16 14 cf. Matth. 2, 9—11 16 cf. Matth. 3, 13—17 17 cf. Matth. 4, 2 18 cf. Matth. 4, 3—10 cf. Luc. 8, 30 19 cf. Matth. 9, 35 21 cf. Ps. 2, 1

1 prius proditam animam suscepit *v* proditam *OACV* anima *R*
2 carnem *R* 3 condemnata *O* 4 fuerat condemnatio—et anima
om. R condemnatio *O* 7 Et *om. A* passione *R* 8 fuerat
passus *Cv* quod scilicet *V, Ca.c.* 12 bethlem *R* betleem *O* bethleem
(*e tert. m2 s. l.*) *C* bethlehem *v* edem *Va.c.* aedem (*n s. m*) *O* ae-
de. (*m eras.*) *C* eden *A* ede *Vp.c., v* ede *R* praesepe (*sic semper fere*)
ROC praesaepae *AV* 14 et *om. V* 16 idolum *A* adorarent *O*
ihs ROC 18 demones *R* 21 infremescunt (*i s. alt. e*) *O* medi-
tantur inania *Av* 22 aduersus *v*

extenduntur aduersum manus incontinenter extensas: pro solutis
et remissis praebentur clauis confixae, pro his quae eiecerunt
Adam praebentur manus quae orbem terrae complectantur et
reuocent. pro humilitate exaltatio, pro suauis et pernicioso
5 gustu suscipitur fellis gustus et mors pro morte mutatur,
tenebrae pro tenebris, sepultura pro sepultura, resurrectio pro
resurrectione. haec omnia cura quaedam erga nos est dei et
medicina infirmitatis nostrae ueterem Adam ad eum statum
unde decedit reparans et reformans atque ad arborem uitae
10 restituens, unde nos arbor sciendi boni et mali inopportune
et extra tempus sumpta depulerat.

26. Huius ergo nos medicinae et curationis ministri et
adiutores sumus, quicumque praeesse populis uidemur. qui
nescio an in id saltem profecerimus, ut uel proprias infirmi-
15 tates curare ualeamus, nedum alienis languoribus medicari et
animarum maculas sollicita eruditione purgare.

27. Tum deinde corporum quidem medici laborem, uigi-
lias ac sollicitudines tolerant et, sicut ait quidam sapientis-
simus eorum, alienos casus propriis maeroribus perferunt
20 aliqua ipsi proprio labore exquirentes et inuenientes ad meden-
dum, aliqua etiam ab aliis mutuantes, et nihil prorsus est
quod eos praetereat. ne minimum quidem neglegunt, sed omnia 2
magna et summa deputant, quaecumque ad sanitatem corporis
aliquid conferunt, summum bonum putantes, si quid per

2 cf. Gen. 3, 24 10 cf. Gen. 3, 5. 22 12 cf. I Cor. 4, 1. 3, 9
18 cf. Pseudo-Hippocrates de flatibus c. 1

1 aduersus *v* 2 clauis *O* eicerunt *O* 4 exaltatio (al *ex* ul;
in mg. † *exulta*) *A* 5 suscipitur *OCa.c.* mutatur] gustatur
(s s. l.) *R* 6 pro sepulturis *A* et resurrectio *V* 7 quadam *Rp.c.*
ergo *O* est *om.* *R* 8 ad eum *om.* *O* 9 cecidit *V* reparant et
reformant *R* atque etiam *v* 10 restituent (u s. *alt.* e) *R* mali
et boni *O* bonum et malum *V* 14 proficerimus *ROV, Ca.c.* 15 me-
dicinari *v* 17 lab.] ac *add.* *V* 18 tollant *R* quaerant *OA*
quidam *om.* *R* 19 alienas causas propriis morbis pferunt *v* me-
roribus *C* praeferunt (s. † perferunt) *A* 24 aliquid *om.* *R* pro-
ferunt *V*

industriam suam uitae huic, quam supra terras agimus, conferre uideantur, et interdum uitae hominum pessimorum, quibus olim ex hoc mundo discedere commune fuerat bonum.
 3 quod etiamsi bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur, cum id continuo ipsa uetustas 5 aetatis ac senectutis absoluat! quid enim est quod unusquisque bonorum ex hac uita lucretur, cum certum sit quia nemo prudentium diligere id debeat quod omni pacto paulo post omissurus sit?

28. Nos uero, quibus periculum pro salute est animarum 10 et quibus pro immortalitate certamen est et uel de gloriae uel de poenae aeternitate contentio — e quibus alterum uirtus, alterum desidia praeparabit —, quantum oportet laboris studique suscipere, quantum industriae uel uirtutis adhibere, ut curati uitis, emendati moribus, proposito correcti possimus 15 et transferre uitam nostram a praesentibus ad futura et
 2 subicere ac subdere terram spiritui! sicut ergo non una medicinae species omnibus adhibetur, ita neque idem sermo conuenit uniuersis, non idem motus competit feminae et uiro uel seni ac iuueni, neque pauperi et diuiti, laetis ac tristibus, 20 incommodis et uegetis, principibus et subiectis, sapientibus et inperitis, timidis et audacibus, iracundis et mitibus, proficientibus et declinantibus.

29. Et ut adhuc interiora perquiram, non eadem conuenient his qui in coniugiis sunt et his qui liberi sunt a 25 coniugali iugo. sed et inter ipsos rursum differentia est, eo-

10 cf. I Petr. 1, 9

1 terram *v* 3 discedere *Cp.c.* commune *R* 4 consulunt per
 haec *V* 8 prudentum *Cp.c., v* diligere *C* 9 obmissurus (b *ins.*) *R*
 amissurus *AVv* 11 certam *R* (a *p.c.*, ut uidetur) 12 paenae *O*
 penae *C* e] ae *V* 13 praeparauit *OAV* 14 uirtutes (i s. e) *O*
 uirium *v* 15 emendati (at *in ras.*) *C* propositi correpti *V*
 18 medicina *Ca.c.* 19 competit *O* conuenit *v* 22 proficientibus
 et declinantibus *om. R* 25 in coniugio *A* 26 *εἰρη* *R*

rum qui in desertis uitam ducunt et eorum qui communem et cum ceteris mixtam habent conuersationem. et rursum non eadem aptabuntur his qui rationabiles sunt in fide et perspicaces in scripturis et his qui sola simplicitate proficiunt, sed et his qui ex urbana conuersatione descendunt et illis qui ex agresti et rustica ueniunt; non eadem simplicibus et astutis, neque in negotiis positis et procul ab eis agentibus ac quietis, neque his qui post plagas peccatorum conuersi sunt et his qui ante experientiam mali delegerunt bona. in quibus singulis permulta habenda est differentia, quoniam quidem etiam motus ipsi eorum et concupiscentiae permultas inter se differentias gerunt. denique ex ipsa iterum corporali elementorum ratione considera: quamuis ex eisdem omnes subsistamus elementis, tamen uniuscuiusque corporis est quoddam proprium temperamentum.

30. Et propter hoc non omnibus eadem medicamenta conducunt, sed alius alio indiget uel medicamento uel cibo uel potu et singulis diuersa conueniunt. ita etiam animas diuersus ac uarie compositus sermo curabit. et erunt mihi testes horum illi ipsi qui passi sunt, quod alios quidem sermo solus emendat, alios exempla conuertunt, nonnulli stimulis incitandi, alii frenis inhibendi sunt pro eo quod tardiores alii et pigri sunt ad opus bonum — qui utique competenter sermonum uerberibus excitantur —, alii uero feruente spiritu nimium concitati mensuram aequitatis excedunt, uelut cum generosus et feruidus pullus et iugi adhuc nouitatis inpatiens ultra definita metarum spatia cursu lasciuiore diffunditur; quos utique refrenans et reuocans ad statutas lineas mandatorum sermo melius temperabit.

24 cf. Rom. 12, 11. Act. 18, 25

4 perspicui et perspicaces *v* 5 urbana ex conuersatione *v* -uer-
satione—*p.* 29, 19 decli- *om.* A descendunt *O, Ca.c.* 6 ueniunt
om. Cv 12 intra *R* 13 elementorum *R* considerata *v* hisdem
(*h s. l.*) *O* 14 elementis *R* et (est *s. et*) *R* 15 proprium *om.* *v*
curauit *V* 24 feruentes *O* 26 pullus iugique *v*

31. Multis laudari profuit, aliis uituperari, utraque tamen si in tempore proferantur, alioquin magis inopportune prolata nocuerunt. alios consolatorius sermo correxit, alios increpatio, et aliis conuenit coram omnibus argui, aliis secretius commo-
 2 neri. nonnulli etenim monita secretiora contemnunt, erube- 5
 scunt uero publicam notam; alii autem publice conuerti inpu-
 dentiores fiunt secretae increpationis mysterium uenerantes et
 oboedientiam sui uelut quoddam munus honesto ac sedulo
 officio retribuentes.

32. Aliorum conuenit obseruari omnia diligentius et usque 10
 ad minimum discuti, eorum praecipue qui, dum mala sua arte
 quadam celare se putant, eriguntur aduersum ceteros et
 inflantur; aliorum uero oportet nonnulla praeterire, ut uidentes
 tamquam non uidisse et audientes tamquam non audisse
 uideamur secundum prouerbii sententiam, uti ne ad contemptum 15
 ultimum ueniant per increpationem, qui fortassis erubescunt
 culpas extendere ac multiplicare, donec eas ignorari putant,
 audaces uero et praecipites efficiuntur, cum eis ultimum
 emendationis atque unicum remedium interrupta fuerit uere-
 2 cundia. interdum etiam irasci debemus aliquibus non irati et 20
 contemnere aliquos sed non contemnentes et desperare non
 desperantes, quando quidem ita uniuscuiusque requirit ingenium;
 alios uero curare lenitate debemus, alios humilitate, coniun-
 gendo eis uidelicet nosmet ipsos et unam eandemque spei
 regulam pollicendo. et alios quidem uincere, ab aliis autem 25
 uinci interdum melius fuit; et aliorum quidem prosperitatem
 et potentiam, aliorum uero paupertatem et deiectionem conlau-
 dare nonnumquam conuenit et amplecti.

33. Non enim, sicut uirtutis et ignauiae ordo se ac species
 habet, ut una semper in laude sit et alia semper in culpa, 30

13 cf. Matth. 13, 13

6 inprudiciores (ci s. l.) *R* 7 secreta *RO* secreti *Ca.c.* 10 obseruare *R*
 11 sua *om.* *V* 12 se *om.* *C* 14 non—tamquam *om.* *V* 16 ultimum
om. *V* 21 desperare *O, Ca.c.* 22 desperantes *O* ita *om.* *V* requi-
 ret *O* 24 eademq: *C* 28 nonnumquam interdum *V* interdum *R*

ita etiam nostrae disciplinae ordo deposcit, ut quod sanum
et utile et commodum est id semper aeger recipiat animus —
uerbi gratia uel acrius corripī uel lenius commoneri uel ex
omnibus, quae supra commemorauimus, alterum semper eligere —,
5 sed ab aliis quidem hoc, ab aliis autem quod contrarium est
recipi potest, prout uel tempus uel res uel ipsa animorum
aegritudo permittit. uerum uniuersa sermone distinguere et 2
explicare per singula, ita ut omnem medendi curam per
ordinem describamus, impossibile puto etiam his qui sapien-
10 tiaē ipsius meruerunt arcana cognoscere.

34. Quantum autem nobis per uerbum dei patefactum est
et breuis experientia potuit inuenire, illud generali intentione
obseruandum puto: ut sicut his, quibus per districtos in
excelso funes incedere disciplina est, huc uel illuc declinare
15 discrimen est et deuiare aliquantulum, quamuis illud perexi-
guum uideatur, interitus est, omnis autem eis in eo salus est,
si contentam et directam incessus sui lineam teneant, ita et
in his nostris actibus, in quamcumque quis partem quacum-
que ex causa declinauerit, siue id malitia siue etiam inperitia
20 faciat, ultimi periculi res est. si uero et aliis praesit, non 2
sibi soli sed et ceteris aeterni causa efficietur interitus.
igitur uia regia incedendum est et neque his quae a dextris
sunt neque illis quae a sinistris sunt intendendum, sicut et
prouerbialis ante sermo praemonuit. sufficiat ergo haec de

22 cf. Num. 21, 22 cf. Prou. 4, 27

1 deposcit ordo *V* 3 acrius] alacrius *OCv* 7 uerum etiam *V*
sermones *R* et *om.* *R* 9 describamus *O* distribuamus *Cv* 10 ar-
chana *ROv* cognoscere *C* 12 inueniri *Ca.c.* 13 ad uerba quibus—
disciplina est *Om2 in mg. glossam* Scenobates *gř adscripsit* ut sicut
pleonastice dictum pro ut uel sicut districtos *V* 15 illud (*d in*
ras.) *C* 16 eo (*o in ras.*) *R* quō (*hoc s. quō m2*) *C* hoc *v* 17 con-
tem-tā *ex contemptā O* directum *Ca.c.* 20 uelutīn (*ultimi s. uelutīn*
m2) *O* 21 soli *om. R* 22 qui *O* a] ad *ROC* 23 qui *O* a]
ad *R* sicut**** et (*sicut eras.*) *R* 24 ante *om. Cv* de uitiiis]
diuitiis *R* deuitiis *ex diuitiis Om2*

uitiis nostris et passionibus memorasse et quid operis ad sui curam a bono pastore deposcant, ab eo scilicet, qui secundum scripturae sententiam scienter scit animas pecorum suorum et regit gregem secundum uerbum dominicum et disciplinam pastoralem, quam a uero pastore omnium suscepimus Christo. 5

35. Ipsam uero uerbi dei curam et doctrinae rationem quomodo explicare ualeam — ut ultimum dicam quod primum est et magnum —, quoniam quidem hodie, ut uideo, omnes 5 magistri sunt et omnes philosophantur? quod ego satis miror, si omnes hi, quos uideo in ecclesia ad faciendum sermonem 10 in populo procedere, bene et recte norunt dare conseruis suis in tempore tritici mensuram et disponere sermones suos in iudicio ac ueritatem dogmatum nostrorum consequenter et rationabiliter explanare, quaecumque de mundis uel mundo philosophari oportet, quae de materia, quae de anima, quae 15 de mente, quae de intellectualibus naturis siue bonis siue contrariis et, quod est maximum et quod constringit et continet ac componit uniuersa, de prouidentia et de singulis, quae uel contra rationem accidere — humanam uidelicet — uel iuxta rationem uidentur. 20

36. 37. Sed et de primo nostro statu ac nouissima reformatione, de praefigurationibus et ueritate, de utroque testamento, de aduentu Christi primo ac secundo, de incarnatione eius

3 cf. Prou. 27, 23 5 cf. Ioh. 10, 11. 14. Ezech. 34, 23 8 cf. Matth. 23, 10 11 cf. Luc. 12. 42

1 ac sui cura *C* 2 a bono] ab uno *R* deposcant *R* deposcat *OAV*
3 scit] pascit (pa in mg. add.) *R* 4 reget *OC* dñi cūq̃ *C* domini v
dei *A* 9 ergo *C* 10 hii *ROCv* 11 p̃cedere (o s. ē) *C* 12 in
ultima paginae linea *Rm1* scripsit et disponere ser- addita in margine
nota aliquid deest; postea addidit -mones suos in iudicio ac ueritate et
spatio uacuo relicto omisit dogmatum nostrorum 13 ueritate *OCv*
dogmatum *Cv* et consequenter et *R* 14 quaecumque quidē mundis uel
inmundis (in s. l., is in ras.) *R* mundo] de mundo *AV* 15 animo
Rp.c. 19 accedere *OACVv* uel om. *O* 21 duo textus Gregoriani
capitula in unum contraxit Rufinus; etiam hoc capitulum arte cohaeret
cum antecedente, ex quo praedicatum primi enuntiati supplendum est

et passione ac resurrectione atque ascensione in caelos, de fine omnium, de iudicio, de retributione uel tristium uel bonorum, supra omnia uero et quod primum est, de beata et principium omnium tenente trinitate qualiter sentiendum
 5 sit. in quo et periculi summa consistit his qui ad inluminandos ceteros praesunt, uti ne uel in unam subsistentiam ac personam sermone contracto tamquam deorum multitudinem uitans quis solas appellationes nominum putet et eundem patrem et filium et spiritum sanctum aestimans nominari
 10 ad Sabellii impietatem ex huiusmodi confusione ac permutatione declinet, ut, dum unum omnia nominari putat, nihil esse unumquemque designet, quoniam quidem desinet esse quod est, cum in alterutrum id, quod esse dicitur uniuscuiusque, transfunditur — uel certe, quod absurdum est, compositus nobis ex diuersis introducitur deus secundum illas
 15 uulgi fabulas, quibus ex diuersis formis unum animal adumbratur atque depingitur —, neque rursum intersecantes dei naturam secundum Arrii uesaniam et intra Iudaicam paupertatem diuinitatis affluentiam concludentes, ut soli ingenito patri
 20 summam deitatis adscribant uelut metuentes ne corruptio nobis deitatis fieri uideatur, si deus pater sit ueri dei et aequalis sibi filii per naturam, neque tria deitatis initia sibi inuicem contraria proferant et diuersa, ut per multa principia rursum ad paganorum errores, unde discessum fuerat, redire
 25 uideantur.

38. Neque in tres substantias alienas a se inuicem et diuersas fas est dirimi deitatem secundum Arrium. oportet

1 et] ac *OA* ac] et *OA* 2 fide *R* de *alt.*] et *A* tribulatione *R*
 4 tenenti *Vp.c.* et trin. *V* 5 periculum summum *v* 8 uitantes
 qui—putent—estimantes—declinent—putant—designent *v* qui *AC*
 omnium *A* et *om.* *OAV* eum *A* 10 sabelii *O* sabelli *V* 11 unum
om. *V* putet *R* 12 quidem si (si s. *l.*) *O* desinit *Cv* designet
OA designat *V* 13 cum *om.* *O* 15 introd.—diuersis *om.* *O*
 19 affluentiam *Cp.c.,v* soli *R* solo *cet.* *v* 23 contr.] aduersaria *V*
 26 in tres] inter *A* 27 diuersas (*ἀλλοτρίαις*) diuisas *OACVv*

enim non ita putare se unumquemque deferre deo patri, ut ei auferat hoc ipsum quod pater est — cuius enim erit pater, si ab eo natura filii separatur et creaturis reliquis sociatur? non enim hoc est filium esse uel alienari a patre uel commisceri ac refundi in patrem —, neque rursum tantum putare agere 5 pro Christo, ut neque ipsi seruetur esse quod filius est; cuius enim erit filius, si non origo sua referatur ad patrem, ut sit ille qui genuit et iste sit qui est ex illo progenitus?

2 origo enim pater est non exigui alicuius et indigni, sed deitatis et bonitatis origo est, quae in filio et spiritu 10 sancto intellegitur et sentitur, in illo uelut filio et uerbo, in hoc uelut spiritu ab ipso procedente. et ita necessarium est, ut et unum deum secundum ueritatem substantiae fateamur et patrem ac filium et spiritum sanctum in sua quemque subsistere substantia sentiamus. 15

39. Haec plus fortasse quam tempus sinebat protraxerim uolens uel uitam uel sermonem uel intellectum demonstrare eius qui populis praeest, quo possit in utroque perfectus fieri habitaculum spiritus sancti, per quem solum deus et intellegitur et interpretatur et auditur. mundorum namque 20 est mundum contingere et sanctorum est sancta cognoscere.

2 sciendumque illud in primis est quod perdifficile negotium est in multitudine permixta atque diuersa, ubi et aetas et institutio uaria, de talibus disputantem et uelut multarum chordarum quandam citharam ferientem inuenire et proferre 25

11 cf. Ioh. 1, 1 12 cf. Ioh. 15, 26

1 differre *Ca.c.* 2 offerat *O* etenim *V* 3 creatoris (u s. o) *O*
 4 filium esse *R* esse filium *cet. v* pr. uel *om. V* alinari *Ca.c.*
 6 ipsis *R* illi *v* 9 non] nec *v* 14 ac] et *Cv* 15 substantia]
 subsstantia *R* subsistentia *V, om. A* 18 quo] qui *OA* 19 feeri
Ra.c. per quem solum (ὁ μόνος) *RAV* per quem solus *OCv* 20 et
 pr. *om. v* mundorum *exp. C* 22 difficile *R* perdeficile *Ca.c.*
 23 et ante aetas *om. A* 24 uaria] *add. est OA* 25 cordarum (h s.
add.) *R* cordarum *V* quamdā (m in *ras.*, dā in *mg.*) *R* cytharam
RAv chitharam (h post t s.) *C*

aptum ad omnes praedicationis uerbum et ita uelut plectrum
singulis admouere, ut nusquam sonus offendat auditum. triplici
namque ex modo in ecclesia dicentium periculum pendet, ex
sensu ex uerbo ex auditu, ut perfacile eueniat in uno saltem
5 aliquo, si non in omnibus labi. aut enim minus inluminatus est 3
sensus aut ad explanandum defuit sermo sufficiens aut bene
prolata crassior non recepit auditus; et ex uno quolibet
horum casu fit in omnibus periculum ueritatis. et quidem
in aliis quibusque studiis et doctrinis facile uel profertur
10 sermo uel recipitur, in his uero nostris scholis ipsa auditorum
expectatio dicturo periculum generat.

40. Tamquam enim de deo audituri et de summa om-
nium spe ac salute suscepturi uerbum quanto calidiores
erga fidem fuerint, tanto adtentiores et scrupulosiores erga
15 audiendum fient, ita ut, sicubi aliquid secus dicentis sermo
sonuerit, non titubationem linguae putent, sed prodicionem
fidei pietatisque condemnent. et iudicant omnia non docentis
ratione sed propriis sensibus, non his quos in ecclesia audiunt
sed quos de domo secum deferunt conseruantes dogmata non
20 quae rationabiliter didicerunt sed quae ex consuetudine non
probabili tenuerunt. et hoc dico adhuc non ualde malorum 2
hominum uitium, qui, licet regulam non teneant ueritatis,
tamen religiose haec pati uidentur et habere zelum dei sed
non secundum scientiam et ideo fortassis uidebuntur non

19 cf. Act. 16, 4 23 Rom. 10, 2

2 admoueri *O* offendit (a s. i) *O* 3 ex om. *OA* pendit *O**Ca.c.*
et ex sensu et ex uerbo et (et s. l. *C*) ex auditu *Cv* 4 eueniunt *V* sal-
tem *V, Cp.c., v* 7 prolatus *V* crassior] gratior (ti in *ras.*) *R* recipit *O*
10 sermo corr. in sermo *R* percipitur ex precipitur *C* scholis *OACv*
scholis *V* 11 expectatio in *mg.* *O* 12 et tamquam enim *R* 13 cali-
diores (θερμότεροι) *OV* callidiores *RA, Cp.c., v* 17 pietatemque *A* con-
demnpnent *Cp.c.* docentes *OACv* 18 rationem *O* 19 dogmata* (m
eras.) *O* 20 pr. quae] q; (s. l. ue) *C* 21 probabili (b pr. ex p) *C*
23 hec tamen religiose pati uid. v relegiose *O**Ca.c.* et habere
uidentur et habere zelum dei *A*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei<s> sermo apte 5 et competenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctrinam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod 15 forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent 2 uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8
17 cf. Matth. 7, 6

1 condemnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prompte *O* prumte *Ca.c.* ei<s> (εἰ τις αὐτῶν ἄψαυτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampadas *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsus *om. V* 10 in excelsus (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* iambres (m s. i) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolentia *Ra.c.* comitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O, Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] et (ut s. et) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde
 ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud
 uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo
 post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
 5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
 ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut
 fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia re-
 spuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt
 facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
 10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur
 quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen
 accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sono-
 ras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
 15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum
 charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta
 sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa
 dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis
 postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
 20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam
 et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quo-
 que serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est
 quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam
 uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
 25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata.
 alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor.
 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* fre-
 quenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultie *Ra.c.*
 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contemnere *O, Cp.c.*
 11 accedere *O* (i s. *pr. e*), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O*
 15 pure *R* elementa *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.*
 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex e*) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatas *R*
 22 exercitio (c s. *†*) *C* aratri *O* 23 et uomeris est nescius *O*

conceptas malitiae formas corde detrudere, tum deinde bonitatis imaginem uirtutum ceris uariantibus reformare, ut, quam multae ac diuersae fuerant in anima species deprauationis, tam multae sint et restitutionis. quorum omnium scientia ac disciplina uigere debet apud eum, cui animarum instituen-
 5 darum cura committitur. ex quibus nos quam plurima nunc breuitatis studio praetermittimus.

44. Sicut enim uerbi gratia, si fieri posset ut ex multis animalibus ac bestiolis genere ac specie diuersis, magnis et exiguis, ferocioribus et mitioribus, asperioribus et lenioribus, 10 unum aliquod animal uel bestia una constaret, haec utique ad mitigandum si cui crederetur, quantum ei inmineret operis ac laboris, quantum eius requireretur industriae, ut unicuique bestiarum uel animalium, prout mos exigit singulorum uel prout natura poscit, occurreret! quoniam quidem neque eadem 15 uox apta est omnibus neque eisdem, ut ita dicam, sibilis aguntur. sed ne cibus quidem cunctis unus atque idem est nec palpan-
 2 di ac fouendi mos unus est bestiis, ita ut interdum hisdem ipsis quibus mitigantur aliae ad furorem aliae suscitentur. quibus ergo se modis singulis quibusque bestiae huius 20 ille eruditor aptabit? quomodo se ad uniuscuiusque naturam atque ingenium commodabit? nonne necesse erit eum, cum sit apud semet ipsum simplex et constans, tam fieri uarium et tam in diuersa mutabilem quam poscit ipsa diuersitas bestiarum, ut unumquodque animal pro naturae et ingenii 25 sui oportunitate curetur, quo possit totius bestiae corpus ex tanta diuersitate compositum recte inter se inuicem bestiolis
 3 moderatis in pace ac tranquillitate persistere? ita ex multis ac diuersis et moribus et linguis et institutionibus uelut

3 species *om.* v 5 cui cura an. inst. v 7 praemittimus V 8 pos-
 sit O 11 uel] et v 12 mitigandum (ti s. l.) R 14 exigit
 (er s. g) R 15 occurrerit (re s. l.) O, *om.* v quidem neque ea
 neque R 17 nec v tibus (c s. t) C cunctis *om.* v 18 nec]
 et R 19 isdem Ov hisdem C alii—alii O 22 nonne] non CVv
 25 pro natura V 26 quod poscit (d m2 s. l. C) Cv

unum animal conpositum sibique dissimile commune hoc corpus ecclesiae qui instituendum suscepit ac regendum, cum esse debeat ipse apud se semper immobilis et idem, necesse habet tamen singulorum se et moribus et institutionibus
5 conformare ac sermonem suum aptare singulis oportunum.

45. Quoniam quidem alii lacte indigent, hi uidelicet quibus prima adhuc religionis rudimenta traduntur, et cum sint paruuli in fide, uirilis adhuc, ut ita dixerim, cibi uigorem
10 ferre non possunt; quem utique contra uires si quis ingerat, fortassis oppressi et degrauati, dum mens non sufficit ingesta suscipere — sicut ne in paruulis quidem corporalis materia decoquere ualet maiores uiribus cibos —, etiam priorum iacturam ac detrimenta persentient. alii uero sunt qui sapientia indigent, quae profertur et praedicatur inter perfectos, et
15 cibus excelsioribus ac ualidioribus uti possunt pro eo quod exercitatos habent sensus ad discretionem boni uel mali, ueritatis atque mendacii. quos utique neque lacte potari neque holeribus pasci, id est infirmo ac fragili conuenit cibo; alioquin nequaquam roborabuntur in fortitudine Christi neque
20 crescent laudabili incremento, quo oportet omnem perfectum in ipso crescere in uirum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

46. Et ad haec quis idoneus? non enim debemus esse sicut plurimi adulterantes uerbum dei et miscentes aquam
25 uino, id est laetificanti cor hominis uerbo sermonem uilem

6 cf. Hebr. 5, 12. I Cor. 3, 1 sq. 14 cf. I Cor. 2, 6 15 Hebr. 5, 14 17 cf. Rom. 14, 2 20 cf. Col. 2, 19 21 Eph. 4, 13 23 II Cor. 2, 16 24 II Cor. 2, 17 cf. Esai. 1, 22 25 cf. Ps. 103, 15

2 suscepit (i s. e) O suscipit V 3 exsemplum R 4 et moribus se u
6 lactem Ca.c. lactae V hii RO 9 uires Rp.c. ingenerat C
11 non suscipere O 12 decoquere O maioribus RO maioris Ca.c.
uiribus (ui s. l.) R 13 persentient V 14 perfectos (p s. l.) RC
15 cibus excelsioribus (τροφιῆς ὑψηλοτέρως) cibus excellentioribus OCv
ac] et v 16 sensus O 17 holieribus OACv 20 omne A 25 id
est om. v laetificantes O, Va.c. letificantes Cv laetificantis Vp.c.

admiscere et per terram repentem, qui uel iocum moueat
 uel temporale aliquid narret, ita ut carnalis lucri ex hoc
 nobis aliquid nundinari uideamur, cum ita singulis loquimur,
 ut ipsi delectantur audire, et sumus uelut uentriloqui quidam,
 id est de uentre et pro uentre loquentes et uentri in uerbis 5
 nostris omnibus prouidentes, quod est uere de terra loqui.
 ut placere potentibus et diuitibus uideamur, quos magis
 laedimus, immo quos perdimus et quorum sanguinem inno-
 centem effundimus, id est animarum simplicium uitam in
 interitum damus, quae utique de nostris manibus exquirentur. 10

47. Pro his ergo omnibus considerabam multo esse melius
 peritioribus aliis cedere regendi habenas quam currus praeci-
 pites per inperitiam dare, et magis accommodare aurem ad
 oboedientiae auditum quam linguam inperitam mouere. haec
 egomet mecum disserens et consiliario usus memet ipso non 15
 malo, ut opinor, sin minus, certe uel sedulo, dicta factaque quae
 ad pietatem pertinent discere potius ignorans malui quam
 2 docere. optabile namque est et mihi percarum usque ad ulti-
 mam discere senectutem, quoniam quidem nulla aetas ad perdi-
 scendum sufficere potest, docere uero alios affectare eum, qui 20
 non sufficienter instructus est, res mihi uidetur antiqui prouer-
 bii 'in dolio discere artem figuli', hoc est in periculo
 animarum doctrinam discere pietatis. quique aut satis stulti
 mihi uidentur aut temerarii: stulti pro eo, si in tantum bruti
 sunt ut inperitos se esse non sentiant, temerarii, si intellegunt 25
 quidem, audent tamen adire negotium.

10 cf. Ezech. 3, 20. 33, 8. Epist. Hier. 6 22 cf. Plat. Gorg. p. 514 E

1 admisere (ce s. epe) *R* ammiscere *Cp.c.,v* et om. *A* 2 carnales (i s.
 e) *O* 4 dilectantur *Ca.c.* delectentur *Cp.c.,v* uentriloqui (qui s. l.) *O*
 6 et quod est *v* 7 placere (re s. l.) *R* et ut *A* 10 manibus
 nostris *V* 12 habenas (n s. l.) *O* 13 accomodare *O* adcommo-
R, Ca.c. ad oboedientiam et auditum *V* 15 egomet] ego et *R* ergo
 et *Cv* 16 sin] sint *A* factaque] quantaq; *O* 17 discedere *V*
 18 ultimum *Ra.c.* 19 discere s. l. m2 *C* 20 effectare *Ra.c.* eum]
 et *A* 23 disceere *C* stulti mihi satis *RCv* satis mihi stulti *A*

48. Hebraeorum seniores tradunt quod fuerit talis quaedam apud eos antiquitus laudabilis observatio, ut non omni aetati omnis scriptura uel legenda uel discenda committeretur pro eo quod non expediret omnes omnia cito discere, quia nec
 5 capere possunt omnes omnia, et idcirco laedi eos potius quam iuari, si nondum capaces ea quae sunt profundiora cognouerint. sed cetera quidem omnia, quorum etiam historica 2 narratio inprobabilis non est, a puero statim discunt, eas uero scripturas, quae uili indumento litterae pretiosa intrin-
 10 secus contegunt sacramenta, nulli ante uicesimum et quintum annum discere uel etiam scire committitur, quo scilicet sit hoc uelut munus quoddam propositum exercitio uirtutis his, in quibus ad illud aetatis et uita probabilis et ornatus morum et intellegentiae capacitas apparebit; qui utique iam ualeant
 15 bene et confidenter ascendere ab inferioribus litterae ad superiora spiritus et excelsa.

49. Quid ergo? apud nos inter docere et doceri nulla erit differentia, nulla discretio? nec inter tribum et tribum fiet ulla diuisio? nec illi ultra Iordanem et isti intra Iordanem
 20 hereditatem sorte suscipient? nullus populis nostris finalis terminus dabitur? nulla uiuendi regula figetur, sed ita in 2 confuso habebuntur omnia et ita unusquisque quod uidebitur rectum in oculis suis faciet, ut plurimi ex nobis, uti ne dicam omnes, ante paene quam primos infantiae deponant
 25 pilos, dum adhuc puerile balbutiunt uixdum dominicas ingressi

15 cf. II Cor. 3, 6 18—21 cf. Ios. c. 13—21

1 hebreorum *ROCv* quod fuerit apud eos quaedam talis *Cv* 2 antiquitatis (*s. † antiquitus*) *A* obseruantia *A* 3 uel discenda *om.* *R* 4 expedierit (*e tert. s. r*) *O* discere (*s s. l*) *R* 5 ledi (*l s. r.*) *R* 6 iurari (*u s. r*) *C* profutura *R* 7 cognouerunt (*i s. u*) *C* hystorica *O* historiaca *V* 9 ueli *R* 10 nullum *O* nullum *A* quintum et uicesimum *O* uicesimum *R* uigensimum *Cp.c.* uigesimum *v* 11 quos *V* 12 minus *O* 16 et *om.* *Cv* 19 ulli (*i s. u*) *O* *pr.* iordanen *V, Cp.c.* *alt.* iordanen *C* 20 hereditatis sortē (*~ m2 C*) *Cv* susciperent *V* nullis (*u s. i*) *A* 21 terminis *O* figietur *R* 22 confusione *A* uedebitur *R* 24 plurimos (*s. † primos*) *R* deponat *C* 25 balbutiunt *C*

aulas, antequam sacrorum uoluminum nomina saltim ipsa cognoscant, antequam nouae uel ueteris scripturae uel auctores discant uel stilum cognoscant — nam illud non dico, antequam bosor abluant et animae uitia deponant —, sicubi forte duos uel tres sermones ex antiquis tractatoribus didicerint 5 et hoc fortasse ex auditu magis quam ex lectione, aut si paucos ex Dauid sparsim didicerimus psalmos ac deinde ueste fusciori ac bene composita utamur, uel si etiam usque ad zonae cingulum philosophiam ostentemus speciem nobis pietatis et faciem huiusmodi adinventionibus colorantes, 10 continuo iam admirationi esse uolumus et laudi, praeesse iam populis cogitamus, Samuhel aliqui nobis uidemur ab ipsis incunabulis consecrati, sapientes quoque et doctores et diuinorum mystae, et inter scribas et legis doctores nosmet ipsos ordinamus et uelut caelestes quidam incedimus quaerentes ab 15 hominibus uocari rabbi dicentes: 'nusquam prorsus suscipienda est littera, sed omnia spiritaliter intellegenda' — alioquin deliramenta quaedam uideri et somnia —, insuper et indignamur, 3 nisi uehementer et fauorabiliter conlaudemur? et haec beni-

12 cf. I Reg. 1, 24—28 15 cf. Matth. 23, 7

1 uoluminum] uel omnium *A* saltem *V, Cp.c., v* 2 ueteres *V*
 3 antequam bosor abluant = πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀποπλύνασθαι; bosor, quod omnibus codicibus traditur, Engelbrechtio monente genuinum esse eo comprobatur, quod media aetate uocem bosa (= stercus, caenum, lutum) in usu fuisse Du Cange docet (cf. etiam Francogallicum 'la bouse') et generis neutrius forma in -or ex analogia uocis ador explicari potest atque in sermone uulgari, cui etiam bosor attribuire non dubito, paedora pro paedores, quae uox idem quod bosor significat, dictum esse scimus (cf. Corp. Gloss. Lat. IV 270, 4 et neutrum calor apud Plaut. Merc. 860) 4 sicubi] siqui *Cp.c., v* 6 et om. *R* 8 fusciori] rusticiori *A*
 9 zonam et cingulum *A* philosophiam *R* filosofiam *C* ostendemus *C*
 10 huiusmodi *R* 11 esse om. *V* 12 samuel *AC* aliquid *O* uidemur nobis *v* 13 incunabulis *C* cunabulis *v* et diuinorum—doctores om. *A* alt. et exp. *RC*, om. *v* diuinorum myste (riorū s. e) *R* (ὁψηλοῦ τὰ θεῖα): diuinorum mysteriae *O* diuinorum mysteria *V* diuinorum mysteriae (orū s. ae) *C* diuinorum misteriorum *v* 15 uelut] ut *R* 16 rabi *V* nusquam] nos quam *V* 19 et haec—quique nostrorum om. *A*

gniores ac simpliciores quique nostrorum; uerum spirituales isti fastidiosi iudicantes singulos et condemnantes et pro nihilo omnino ducentes, si ita libuerit, abscedunt etiam communionem nostram uelut inpiam recusantes.

- 5 50. Quodsi aliquem eorum lenioribus monitis adire uelimus et adsertione rationabili conuenire dicentes: 'quaeso te, o uirorum optime, respondeas mihi: artem aliquam uel disciplinam ducis esse tibia canere uel citharam ferire?', sine dubio disciplinam esse fatebitur. 'quid deinde de sapiente
10 sentis atque ipsa sapientia, id est de diuinarum humanarumque rerum disciplina et scientia?' concedent etiam hoc. 'et quid? meliores esse illas artes quam sapientiam ducimus, an multo his omnibus praestare sapientiam?' scio quod etiam hoc concedent; et hucusque fidem in responsionum ueritate seruabunt.
15 quid ergo? citharae quidem et tibiae disciplina habebit doctrinam atque institutiones suas et tempus ad hoc discendi dabitur et labor ac studium adhibebitur et mercedes doctoribus praestabuntur, interdum etiam, sicubi quis peritior magister auditur, ob hoc peregrinatio quoque longa suscipitur, et quid-
20 quid illud est quod ad elimatam pertineat eruditionem, etiamsi sit sumptuosum, toleratur et geritur, sapientiam uero, quae omnium et princeps est et inuentrix et in semet ipsa habet omnia et continet, cuius nomine etiam deus uocari magis quam ceteris quibus humanum sermonem uti fas est appella-

22 cf. Sap. 1, 7 23 cf. I Cor. 1, 30

1 quique *O* spirituales *Cv* 2 condemnantes *Cp.c.* 3 omnino] omnia *Cv* abscedunt (i s. e) *O* 4 impia *R* 5 lenioribus *Ra.c.*
6 assertione *Cp.c.* 8 ducis *ROA* dicis *CVv* cytharam *R* 9 quid deinde? sapienter sentis. at quid de ipsa sapientia *Cp.c.,v* 10 atque ipsa] atque de ipsa *V* id est] uel *A* 11 concedunt *Cv* 12 dicimus *A* 13 concedunt *RA* 14 fidem seruabunt in responsionū ueritate *v* 15 cytharae *Cv* 17 labor ac] labore *Cv* 19 suscipitur (i s. e m2) *C* quicquid *ROCV* 20 elimatū (a s. u m2) *C* peteneat *Ca.c.* 21 sumtuosum *O, Ca.c.* 22 ipsam *V* 23 uocariq; magis *C* 24 adpellationibus *R*

tionibus gaudet, ita leue et ita nullius momenti existimabimus,
 ut putemus uoluisse quempiam tantum et statim esse sapien-
 3 tem? nonne hoc ultimae est et desperabilis inperitiae? si
 ergo eis talia uel his similia aut etiam ualidiora proponamus,
 apud illos super saxa seminamus et narramus fabulas auribus 5
 surdis, ita ut ne in hoc quidem sint sapientes, ut saltim
 commoniti agnoscant inperitiam suam. unde mihi uidetur digne
 eis et competenter dictum Salomonis aptari, quo ait: est
 malitia quam uidi sub sole, uirum qui uidetur
 apud se sapiens esse. hoc autem sine dubio longe ne- 10
 quius, si is etiam doctor subrogetur aliorum qui semet ipsum
 ignorat esse inperitum.

51. Qui languor lacrimis ingentibus et luctu magis quam
 uerbis indiget. unde et ego frequenter apud memet ipsum
 miseratus sum huiusmodi homines sciens quod uelle uideri 15
 sapientem hoc est omnino non esse sapientem. sed grande
 impedimentum est hominibus ad uirtutem falsae et inanis
 2 gloriae praesumptio. cuius tamen morbi penitus effugere macu-
 lam Petri fortasse uel Pauli sit, qui, cum uerbi et sapientiae
 et gubernationis gratiam percipere a Christo meruissent, omni- 20
 bus tamen omnia facti sunt, ut omnes lucrifacerent. nobis
 uero satis est, si uel gubernari nos recte patiamur et regi ab
 his quibus regendi gratia gubernandique concessa est.

52. Uerum quoniam Pauli et ceterorum similium eius
 fecimus mentionem, omittentes, si uidetur, ceteros omnes qui 25

5 cf. Luc. 8, 6 cf. Eccli. 25, 9 (12) 8 Eccle. 10, 5. Prou. 26, 12
 20 cf. I Cor. 9, 22

1 ita et *A* leue (κοῦφόν τι πρᾶγμα)] leuē *R, Cp.c., v* existimabimus
 (ὀποληψόμεθα)] *estimabimus C estimabimus v* 3 desperabilis *O, Ca.c.*
 5 apud] aut *R* apud illos scdm scripturas super *v* supra *OA*
 6 saltem *V, OCp.c., v* 8 solomonis *Ca.c.* quod *A* 9 uidi ex uiri *R*
 11 is *C, om. A* 13 langor *Ca.c.* luctu* *OC* 15 miseratus
 (κατηλέησα)] miratus *ROCv* scientes *Ca.c.* uidere (i s. e) *C*
 18 paenitus *R* effugire *O, Ca.c.* 19 petri et pauli (fortasse sit s. l.) *A*
 fortasse *om. V* 21 tamen omnia τᾶπεν *C* facta *O* 24 eius *om. A*
 25 obmittens (b s. l.) *R* si] ut *v*

uel per legis lationem uel per prophetiam uel per militiae
magisterium uel per aliquam huiuscemodi procurationem popu-
lis praefuerunt, sicut Moyses uel Aaron uel Hiesus aut Helias
uel Heliseus omnesque iudices, Samuhel quoque et Daudid et
5 multitudo cetera prophetarum, Iohannem etiam baptistam,
sed et duodecim discipulos domini atque eos qui uel cum
ipsis uel post ipsos cum labore multo et sudore populis
praefuerunt temporibus suis singuli, omnes hos nunc interim
omittentes Paulum solum adhibebimus ad adsertionem uerbi
10 nostri et in ipso ac per ipsum considerabimus, quid et quan-
tum sit cura ac diligentia animarum, uel si parum operis et
prudentiae requirit aut parum consilii laborisque deposcit.
uideamus ergo quid Paulus dicit de Paulo et ex ipso quid
istud sit negotii de quo agitur addiscamus.

15 53. Omitto enumerare labores et uigilias, in siti et fame
miserias toleratas, in frigore et nuditate; omitto illos extrin-
secus insidiantes, intrinsecus resistentes; omitto persecutiones,
Iudaica concilia, carceres, uincula, accusatores, iudicia, cotti-
dianas et momentarias mortes; quod in sporta per murum
20 demissus est, quod lapidatus est, quod uirgis caesus est;
omitto circuitus orbis terrae, pericula in mari, pericula in
terris, diei ac noctis profundum, naufragia, pericula fluminum,

15 cf. II Cor. 11, 27 16 cf. II Cor. 11, 28 18 cf. II Cor. 11, 23
19 cf. II Cor. 11, 33 20—22 cf. II Cor. 11, 25—26

1 per *alt. om. R* 2 magisterium—*p. 45, 15 gloriatur om. A* 3 mo-
ses *Ca.c.* iesus *O* ihesus *Cv* 4 samuel *O, Va.c.* 5 profetarum *C*
8 prefuere *v* post singuli *eras. autem O* 9 obmittentes (*b s. l.*) *R*
ad adsertionem] assertorem *v* assertionem *Cp.c.* 10 desidera-
bimus (*† con s. de*) *R* considerauimus *Ca.c.* 14 sit *om. V* egitur
Ca.c. 15 obmitto (*b s. l.*) *R* 16 in nuditate *R* obmitto *Rp.c.*
17 et intrinsecus *V* 18 concilia (συνέδρια)] consilia *CVθ* car-
caeres *C* cottidiana *ROV* cotidianas *C* 19 et] sed et (*et s. l.*) *R*
momentaneas *Ov* sportam *C* 20 dimissus *C* 21 periculū *R* peri-
culiς (*† s. iς*) *R* 22 diē ac noctis *Ca.c.* die ac nocte *Cp.c., v* pro-
fundum (τὸν βυθόν)] profundi *Cp.c.* in profundo maris *v* periculis *Ra.c.*

pericula latronum, pericula ex genere, pericula in falsis fratribus, manuum labore uictum quaesitum, sine sumptu euangelium; quod theatrum factus est et hominibus et angelis is qui medius dei et hominum consistebat, pro hominibus quidem agones et certamina sustinens, deo autem substantialem populum comparans et adquirens. praeter haec ergo omnia quis digne exponere ualeat cottidianam pro singulis prouidentiam et sollicitudinem omnium ecclesiarum? erga omnes misericors, erga omnes fraterno distentus affectu: offendiculum quis patiebatur, et Paulus infirmabatur; scandalizabatur alius, et Paulus urebatur.

54. Sed docendi enumerem studium ac laborem? sed curarum uarietatem? sed lenitatem dicam et iterum austeritatem aut ex utroque temperamentum, ut neque multa asperitate exulceraret neque nimia benignitate resolveret? leges dat seruis et dominis, principibus et subiectis, uiris et mulieribus, parentibus et liberis, nuptis et innuptis, continentibus et luxuriosis, sapientibus et insipientibus, circumcisioni et praeputio, ecclesiae et saeculo, spiritui et carni. pro aliis quidem laetatur et gratias agit, alios uero castigat et corripit; alios gaudium et coronam nominat, alios uero stultitiae notat; cum aliis quidem bene currentibus currit, alios autem male currentes refrenat et reuocat. nunc separat de ecclesia, nunc recipit et caritatem confirmat; nunc luget aliquos, nunc laetificatur ex

1 cf. II Cor. 11, 26 2 cf. I Cor. 4, 12 cf. I Cor. 9, 18 3 cf. I Cor. 4, 9 4 cf. I Tim. 2, 5 8 cf. II Cor. 11, 28 9—11 cf. II Cor. 11, 29 15 cf. Eph. 6, 1—9. Col. 3, 18—22 18 Rom. 2, 25. 26
21 cf. Phil. 4, 1. Gal. 3, 3 23 cf. I Cor. 5, 5 24 cf. II Cor. 2, 8

1 pericul[is] (a s. is, sic ter) R 2 manuum ex manum R manu Ca.c. labore V, Ca.c. sumtu Ca.c. 3 theatrum (s. spectaculu) O et angelis et hominibus v is] his V 5 sustenens Ca.c. 7 cottidianam CV 8 sollicitudinem C 10 non infirmabatur v 11 superabatur V 15 et neque Cv legis C 16 principib; (b; in ras.) C 18 luxuriosis RO, Ca.c. 20 agit gratias (gratias m2 add.) V age[re] (it s. et) R corripit] corrigit V 22 currentes Cp.c. 23 recepit Ca.c. 24 aliquos] alios R

aliis; nunc lacte potat, nunc mysteria reuelat; nunc se deicit
 et exaequat humilibus, nunc secum erigit humiles et exaltat;
 nunc proponit spiritum mansuetudinis, nunc superbis et
 adrogantibus apostolicae potestatis uirgam minatur; nunc eri-
 5 gitur aduersum erectos, nunc efficitur discipulis tamquam si
 nutrix foueat paruulos suos; nunc apostolorum omnium est 3
 minimus, nunc documentum sui pollicetur per eum qui in se
 loquitur Christus; nunc reuerti desiderat et esse cum Christo,
 nunc permanere in carne propter eos qui indigent necessarium
 10 probat; non enim quaerit quae sua sunt, sed quaerit quae
 filiorum sunt eorum, quos in Christo per euangelium genuit.
 quod utique singulariter obseruandum est his qui spiritualibus
 populis praesunt, ut in omnibus quae sua sunt neglegant et
 contemnant pro utilitate ceterorum.

15 55. Gloriatur ergo Paulus, sed in infirmitatibus ac tribulatio-
 nibus suis, et uelut pretioso quodam monili mortificatione
 Christi adornatur; excelsior est supra omne quod carnale est,
 exultat autem in spiritualibus et gloriatur; et cum non sit
 inperitus in scientia, tamen per speculum et in aenigmate
 20 uidere se dicit. confidit spiritui, et tamen corpus affligit
 uelut clandestinum aduersarium destruens, quid nos edocens
 per haec et quid erudiens nisi nihil ex his quae deorsum
 sunt praesumere neque inflari per scientiam neque carnem
 aduersum spiritum erigere? pugnat ergo ille pro omnibus, 2
 25 orat pro omnibus, zelatur omnes dei zelo, accenditur pro
 omnibus et inflammatur, pro his qui extra legem sunt,

1 cf. I Cor. 3, 2. 15, 51 3 cf. I Cor. 4, 21 5 I Thess. 2, 7
 6 cf. I Cor. 15, 9 7 cf. II Cor. 13, 3 8 cf. Phil. 1, 23. 24 10 cf. I Cor.
 13, 5 11 cf. I Cor. 4, 15 15 cf. II Cor. 12, 9 16 cf. II Cor.
 4, 10 19 cf. I Cor. 13, 12 20 cf. I Cor. 9, 27

2 exaequat (ex s. l.) O 3 proponat (i s. a) O 4 arrogantibus O, Cp.c.
 uirgam (ῥάβδον) uirga Cv uirga V 6 paruulos C est omnium OV
 12 spiritualiter Cp.c. 13 populo Cp.c., v in] pro C (s. l. m2), v
 17 adornatus Ca.c. excelsior est] excelsiorem (exp. m. rec.) A pr.
 est] et Vp.c.m2 18 autem] ergo A 19 in alt. om. O, Ca.c. 20 spiritu
 A, Op.c. 22 quid om. V nisi om. C 24 aduersus AV spir.] xpm A

pro his qui in lege sunt, magister gentium, Iudaeorum
 aduocatus. pro quibus etiam audet aliquid ultra quam fas
 est, pro fratribus scilicet secundum carnem, ut et ego audeam
 simile aliquid dicere. ultra mandatum dei nititur; nam proxi-
 3 mos suos non sicut se sed plus quam se diligit. denique se 5
 etiam abiecto illos pro se introduci orat ad Christum. o
 singularem mentis magnificentiam! o caelestem spiritus calo-
 rem! imitatur et in hoc Christum, qui factus est pro nobis
 maledictum, qui infirmitates nostras tulit et languores nostros
 portauit et elegit, ut ita dicam, extra pietatem fieri pro 10
 pietate, dum anathema esse a Christo patitur, tantum ut isti
 salui fiant.

56. Et quid dicam per singula? uiuit non sibi sed Christo
 et praedicationi uerbi; mundum sibi crucifigit et se mundo;
 omnia parua ducit et exigua pro desiderio Christi. etiamsi ab 15
 Hierusalem in circuitu usque ad Illyricum repleat euangelium,
 etiamsi usque ad tertium caelum raptus ascendat, etiamsi in
 paradisum deducatur et ibi audiat uerba quae non licet
 hominibus loqui, in his omnibus non gloriatur nisi tantum
 in infirmitatibus suis. sed haec Paulus et si qui forte sunt 20
 2 in spiritu similes ei. nos uero uereor ne secundum illud
 quod scriptum est stulti quidam simus principes Taneos
 aut exactores populos racemantes uel beatificantes populum
 ad seductionem et semitas pedum eorum conturbantes

1 cf. II Tim. 1, 11 2 cf. II Cor. 11, 21 3 cf. Rom. 9, 3
 8 cf. Gal. 3, 13 9 cf. Esai. 53, 4 11 cf. Rom. 9, 3 14 cf. Gal. 6, 14
 15 cf. Phil. 3, 8 16 cf. Rom. 15, 19 17 cf. II Cor. 12, 2. 4 19 cf.
 II Cor. 12, 5 22 cf. Esai. 19, 11 23 cf. Esai. 3, 12. 9, 16

1 quae (i s. ae) *O* iudeorum *Cv* 3 secundum scilicet *A* 4 aliquid
 simile *OA* 6 introduci *R* 10 portabit *Ra.c.* eligit *Ra.c.* 11 esse
om. OAV 14 praedicatione *A* crucifigit (*g in ras.*) *R* crucifixit
cet. v 15 duxit *v* siderio *A* 16 hierusalym *Ca.c.* illiricum *O*
 iniliricum *Ca.c.* 20 fortes *O* 22 quidem *A* sumus *OA, Ca.c.*
 tanaeos *V* thaneos *Cv* 23 populus *O* farcinantes *ex* racinantes *C*
 fascinantes *v* 24 conturbant *A*

aut etiam ex illis, de quibus dicitur quia inlusores domi-
nabuntur eorum et iuuenes praepositi et pueri sensi-
bus, qui fortassis ne panem quidem uel uestimentum habea-
mus ad hoc ipsum ut principes aliquorum simus, aut prophe-
57 tae docentes iniqua et qui beatificamur in cassum. multum
certe nobis deest, ut simus sacerdotes loquentes in corde
Hierusalem. quae omnia Esaias inputat et exprobrat, cuius
labia per Seraphin ignea pruna purgantur.

57. Sed quid? opus quidem tantum ac tale est et tam
10 laboriosum cordi sensibili, periculum uero leue aut nullum
et lapsus contemptibilis? et quidem multum mihi metum
intentat. hinc quidem beatus Osee iudicium dicens esse de 2
nobis sacerdotibus et principibus: quoniam, inquit, laqueum
facti sumus in specula et sicut rete quod extensum est
15 super Itabyrium, quod extensum est ab his qui humanas
animas capiunt. sed et desecandos esse malos prophetas com-
minatur et igni consumendos iudices eorum. cessandum quoque
esse ab ungendis regibus et principibus ordinandis, quoniam
ipsi sibi statuerunt reges et non per deum.

20 58. Hinc autem deterret beatus Michaeas non ferens fabri-
cari Sion in sanguine et Hierusalem in iniquitate principum

1 Esai. 3, 4 3 cf. Esai. 3, 7 4 cf. Esai. 9, 15 6 cf. Esai.
40, 2 8 cf. Esai. 6, 6 13 Os. 5, 1 16 cf. Os. 6, 5 17 cf. Os.
7, 7 19 cf. Os. 8, 4 20 cf. Mich. 3, 10

1 aut etiam] esaias etiam *A* de quibus *om.* *V* 2 pueri sensibus
(ἀπαλῆς τῶν προφητῶν)] pueri senibus *R* 3 n̄ habeamus (n̄ *in mg.*) *R*
4 ut] et *A*, *om.* *R* aliorum *A* sumus *R* profetae *C* 6 nobis
certe *C* 7 imputauit *A* 8 syraphin *R* seraphyn *A* syrafin (e *s. y*) *C*
seraphim *v* purgauit *OACVv* 9 tantū quidē opus *v* quidem *eras. V*,
om. A et tam (καὶ οὕτως) *ROC* etiam *AV* 11 contemptibilis *OC*
12 hinc—principibus *om. A* oseae *O* oseę *V* 13 et principibus
om. R et de principibus *OV* laqueus *v* 14 reſte *R* 15 super—
extensum est *om. RV* Itabyrium] tuguriū *v* 16 capiant (u *s. alt. a*) *V*
detestandos *Cp.c.,v* 19 ipsi *om. R* 20 perterret *Cv* pererret *O*
micheas *ROC* referens *O* 21 hierusalem *O* in *om. R* prin-
cipiū *R*

suorum, qui cum muneribus iudicabant, et cuius sacerdotes cum mercedibus respondebant et prophetae cum pecunia diuinabant. pro quibus uel aliis similibus iniquitatibus dicit quia Sion sicut ager arabitur et Hierusalem sicut casa in pomario derelinquetur et mons, in quo domus 5
 2 dei est, erit sicut lucus siluae. lugens quoque quod rarum quemque inueniat recte incedentium, uelut si spica alicubi post messorum uel racemum post uindemiatores inueniatur, arguit nihilo minus interdum et principes expetentes et iudices uerba ad gratiam loquentes et paene similiter sicut beatus 10
 Daud exclamat: saluum me fac, domine, quoniam defecit sanctus.

59. Iohel autem nobis beatus etiam lamentationem iniungit et luctum praecipit his qui altari deseruiunt, cum famis uastitas inmineret — in tantum deliciae et affluentia prohibentur 15
 in penuria ceterorum —, denique sanctificare iubentur ieiunium et praedicare curationem, senes quoque et paruulos adhibere,
 2 aetates omni miseratione dignas. sed et ipsi ascendere iubentur ad templum et in cinere se saccoque prosternere — quoniam quidem misera facta est terra et ablata est de domo 20
 domini libatio et hostia —, ut per nimiam humilitatem misericordiam mererentur.

60. Quid uero dicam de Ambacum? qui feruentioribus usus eloquiis ad ipsum sermonem suum contulit deum et uelut

1 cf. Mich. 3, 11 4 Mich. 3, 12 6 cf. Mich. 7, 1. 2 9 cf. Mich. 7, 3 11 Ps. 11, 2 13 cf. Ioel 1, 13 16 cf. Ioel 1, 14 19 cf. Esai. 58, 5 20 cf. Ioel 1, 13

2 respondeant *Ca.c.* et] ut *A* et prophetae—diuinabant *om.* *V* 3 uel] et *v* quiasion (sio s. l.) *R* 4 hierusalym *Ca.c.* causa *R* cassa *C* 5 pomerio *A, Vp.c.* derelinquitur *C* relinquetur *OA* 6 locus *V* lucens *R, Va.c.* 7 uelut] uel *R* uelud *C* 8 racemos *V, Oa.c.* uindemiatores *R* 10 poene *A* 11 Daud—*p.* 50, 26 induit *om.* *A* 13 ioel *O* beatus s. l. *O* etiam *om.* *R* 14 luctus *v* praecepit *O* deserui *Va.c.* 15 fastitas (u s. f) *C* diliciae *O, Ca.c.* affluentiae *O* affluentia *Cp.c.* prohibetur *RV, Ca.c.* 18 et] ad *Ca.c.* 19 cinerem *C* se *om.* *R* prosterni *Rp.c.m.2* 22 mereantur *V* 23 ambacū (corr. abacuc *m.2*) *R* abacuc *OCV* habacuc *A* Abachuc *v*

benignitatis dominicae fiducia pro iniquitate iudicum in ipsum,
 ut ita dixerim, inuehitur dominum dicens: usque quo,
 <domine>, clamabo, et non exaudies? uociferabor ad
 te uim patiens, et non saluabis? ut quid mihi
 5 ostendisti labores et dolores, ut aspiciam infelici-
 tatem hanc et impietatem? in conspectu meo fac-
 tum est iudicium et iudex accipit. propterea sub-
 uertitur lex et non perducitur ad finem iudicium.
 tum deinde pro his omnibus comminatio subsequitur huius- 2
 10 modi: uidete, contemptores, et aspiciite et admira-
 mini mirabilia et exterminamini, quoniam opus
 ego operor. et quid opus est omnia proferre quae continet
 comminatio? transeamus modice tristiora. cum ergo uel defle-
 uisset inpios uel aliquatenus reuocasset a malis, reuocare
 15 conatur etiam principes et doctores malos prohibens eos tur-
 bulenta aqua potare gregem, id est uti debere uerbo limpido
 et perspicua sinceraque doctrina et ebrietatem legis, id est
 errores malae intellegentiae, nequaquam proximis propinare
 neque speluncas eorum ad habitandum serpentibus ac bestiis
 20 praeparare, quod est in animas auditorum cogitationes malas
 inicere et consilia uenenata demergere. isti quidem talia ad
 nos et de talibus disputant.

61. Malachiam uero quomodo feremus nunc increpan-
 tem sacerdotes amarissime, nunc etiam obiurgantem quod

2 Hab. 1, 2—4 10 ibid. 1, 5. Act. 13, 41 15 cf. Hab. 2, 15
 23 cf. Mal. 1, 6

1 iudiciu *Rv* 2 domino *Ra.c.* 3 domine (κύριε) *codd. quidam*
deteriores, om. codd. nostri et v uociferabo *V* 7 accipit (λαμβάνει)]
 accepit *RCv* accepit munera (mun. s. l.) *O* 8 non *om. v* 10 con-
 temtores *Ca.c.* 13 modice (μικρόν)] modi (o s. i) *R* uel *om. R*
 14 aliquatinus *Ca.c.* 15 eos *om. V* 16 potare *O* 17 ebrietate. *C*
 18 erroris *Ca.c.* propinquare *V* 19 habitandum (ha s. l.) *R* habi-
 taculum *codd. quidam deteriores et v* 20 in *om. V* 23 μηκέτι
 (s. m2 malachiam) *R* micheam *CVv* ferimus *CV* 24 amaris-
 simę *R*

nomen domini spernant? qui etiam addit interrogantibus se:
in quo nomen domini spreuimus? et dicit: in eo
quod admouistis ad altare panes pollutos et escas
ex rapina, et quod tales uotiuas suas uictimae offerrent regi
omnium deo, quales si principibus suis obtulissent susceptae 5
non essent, clauda scilicet ac morbida et corrupta ac polluta
2 animalia. tum deinde etiam Leuitas testamenti dei commonet
— quod est testamentum uitae et pacis —: ut timore
timeatis dominum et a facie nominis eius reuerere-
mini: lex, inquit, erat ueritatis in ore eius et ini- 10
quitas non fuit in labiis eius. in pace directus
est et ingressus est mecum et multos ab iniqui-
tate conuertit, quoniam labia sacerdotis seruau-
bunt scientiam et legem requirent ex ore eius,
3 quoniam angelus domini omnipotentis est. nollem 15
autem proferre cum his etiam maledictorum sermones, sed
timeo subtrahere aliquid ueritati. quantum sufficit tamen et
expedit, proferam: non ultra, inquit, respiciam ad ho-
stias uestras nec suscipiam eas de manibus uestris.
et tantum est quod exacerbat dominum iniuria sacerdotum, 20
ut etiam ipsa sacrificia repellat ac respuat.

62. Zachariae autem cum recordatus fuero, perhorresco
falcem deferentis e caelo, qui et ipse similiter aduersum
sacerdotes multa testatur. sed et lesum ipsum, sacerdotem
magnum, sordidis uestibus introducit, quibus ablatis candidis 25
2 eum et sacerdotalibus induit. sed et quaecumque angelus ad

2 Mal. 1, 6. 7 6 cf. ibid. 1, 13 8 ibid. 2, 5—7 18 ibid. 2, 13
23 cf. Apoc. 14, 14—19 24 cf. Zach. 3, 3—5

1 addidit *Cv* 3 et *om. v* 4 offerent *Ca.c.* 6 *pr. ac]* et *O*
alt. ac] et *Cv* 7 leuitas *R* 10 lex, inquit, erat ueritatis (*νόμος, φησίν,*
ἔν τῷ ἀληθείας) *scripsi* lex inquit haec erat ueritatis (ueritas *C*) *codd.* lex
inquit haec erat ueritas *v* 12 mecum] metum *O* iniquitate *O*
15 *om̄p̄s O* 18 expetit *Cp c., v* 20 exaceruat *C, Vp.c.* 22 zacharie *R*
cum] si *s. l. O* perhorresco *Ca.c.* 23 deferentes (i *s. e. fin.*) *O*
aduersus *R* 24 hiesum *RC* ihesum *V*

eum loquitur, quamuis haec maiora quam ad homines pertinet uideantur et humani sacerdotii supergredi statum atque ideo silentio tegenda sint, tamen quoquo modo etiam ipsi Iesu a dextris stare diabolus dicitur et aduersari ei. quae res utique
 5 mihi fragili homini multo maiorem incutit metum cautellam-
 que denuntiat.

63. Quantum uero ceteros pastores incusat et culpat, quantum castigat et corripit! quis est tam saxei cordis et adamantinae duritiae, qui non audiens intremescat? uox, inquit,
 10 lamentantium pastorum, quia misera facta est gloria eorum; uox frementium leonum, quia haec et haec passi sunt. et tamquam in praesentia ac sub oculis lamentationem ponit et luget eos qui indigna patiuntur. tum 2
 deinde paulo inuidiosius repetit et amarius prosequitur dicens:
 15 pascite oues iugulationis, quas qui cōparanti uigulant nec paenitentiam agunt. et hi qui uendunt eas dicunt: benedictus dominus, quoniam ditati sumus. et pastores earum nihil patiebantur nec dolebant pro his. propterea non parcā ultra his
 20 qui habitant terram, dicit dominus. et iterum ait: exsurge, framea, super pastores et percutite pastores et eripe oues, et superducā manum meam super pastores, et: iratus est furor meus super pastores, et super agnos uisitabo. multa quoque addit 3
 25 et aduersum populum et aduersum populi duces cum ingen-

3 cf. Zach. 3, 1 9 ibid. 11, 3 15 ibid. 11, 4—6 21 ibid. 13, 7. cf. Matth. 26, 31. Marc. 14, 27 23 Zach. 10, 3

1 pertinent *V, Op.c.* 2 et ut *A* statum] ista tum *V* 3 sunt *Aa.c.*
 quoquomodo *RAV* quomodo *OCv* hiesu *RA* ihesu *V* a* *O* ad *C*
 4 zabulus *OA* diabolus *C* 5 cautellamque *RC* cautellamque *O* 7 accusat *Cv* 8 quis *ex* quid *Cp.c.m.2* 9 intremiscat *RCp.c., A* 12 hac *O*
 13 lugit *V* tum deinde] Tamdē inde *R* 14 inuidiosus *R* 16 hii *ROC, om. A*
 17 quoniam meditati *V* 18 earum *A* eorum *cet.*
 24 addidit *Cv*

tibus minis. uerum ego metuo, ne molestior uidear per ordinem cuncta dinumerans, et ideo omitto plura retexere.

64. Praetereo et duos illos qui apud Danihelum referuntur seniores, de quibus praedixerat dominus: quia processit iniquitas ex Babylone a senioribus, qui uideban- 5
2 tur populum gubernare. Ezechihelum sane penitus praeterire non possum, qui tam praeclara uidet tamque magnifica, qui mysteria tam recondita enuntiat, quomodo speculatoribus praecipit, ne reticeant malitiam in ciuitate et gladium super eam uenientem, quia neque ipsis expedit reticere neque his 10 qui delinquant profuit non audire. sed et illis ponitur silentii sui poena et istos interitus non moratur.

65. Sed et alio loco quomodo luctum quendam super pastores introducit dicens: uae super uae erit et nuntius super nuntium, et requiretur uisio a propheta et lex 15 peribit a sacerdote et consilium a senioribus. et rursum: fili hominis, dice ei: tu es terra, super quam non pluit, super quam imber non descendit in die irae; in medio autem tui principes tui sicut leones rugientes et diripientes praedam atque animas 20
2 comedentes per potentiam. et paulo post rursum: sacerdotes, inquit, contemnebant legem meam et polluebant sancta mea; inter inmundum et sanctum non discernebant, sed omnia erant eis unum, et a sabbatis meis obuelabant oculos suos. comminatur quoque 25

4 Dan. 13, 5 8 cf. Ezech. 33, 2—6 14 ibid. 7, 26 17 ibid. 22, 24, 25 21 ibid. 22, 26

2 mitto *V* 3 danihelem *A*, *Cp.c.* danielem *Vv* 5 babylonia *O* babylone *Cv* a *om.* *O* 6 hezechihelum *R* ezechielum *O* ezechielem *A Vv* hezechihelum (e s. u) *C* 7 uidit *O* 9 praecipit (διακελεύεται) praecipit *O* reticiant *O* 10 ipsi *v* nequihis *R* 11 derelinquant *C* illis] his *v* 12 penam *O* istis *A*, *Cp.c.*, *v* interitos *O* 14 ne (bis) *Or* 15 et *pr. om.* *OAC* 16 et *pr. om.* *C* 18 pluet *A* descendet *A* descendit *OC* 20 deripientes *C* 21 comedentes (m *pr. in ras.*) *O* 22 contemnabant (e s. *pr.* a) *O* meam et] me autem *V* 24 eis erat *O* eis erant *A* erant (n s. l.) *RC* a *om.* *A* 25 obuelabant (παρεκκλύπτων) auerte ibant (auert *in ras.*) *R*

consummare se parietem et eos qui lutant uel ungunt eum, qui sunt illi qui peccant et illi qui operiunt peccata eorum et contegunt; quod utique de malis principibus et sacerdotibus dicitur, qui declinant, inquit, domum Israhel secundum
5 cor suum, quod alienatum est in concupiscentiis suis.

66. Praetereo uero commemorare quaecumque dicit de his qui se ipsos pascunt, qui lac comedunt et lana induuntur, qui quod crassius est iugulant et se ipsos pascunt et oves non pascunt, qui infirmum non confortant, qui contritum non
10 colligant, qui quod errat non reuocant et quod periit non requirunt et quod ualidius est non conseruant, sed adfligunt et conficiunt et dispergunt, ita ut dispergantur oves per omnes campos et per omnes montes pro eo, quod non sint pastores, et efficiuntur oves in depraedationem a uibus caeli
15 et bestiis terrae, dum non est qui requirat neque qui conuertat. unde et ita ait propheticus sermo: uiuo ego, dicit 2 dominus, pro eo quod haec ita sunt et factae sunt oves meae in praedam. ecce ego ad pastores, et exquiram oves meas de manibus eorum. et illas
20 quidem congregare se dicit ac reparare, illos uero passuros ea quae malis pastribus praeparata sunt.

67. Uerum ne si gula quaeque dinumerans prophetarum dicta sermonem in longius protraham, unius adhuc tantummodo prophetae faciens mentionem, illius scilicet qui ante-
25 quam plasmaretur in utero agnitus est et antequam ex uulua procederet sanctificatus est — Hieremias hic est —, ceteros

1 cf. Ezech. 13, 15 4 ibid. 14, 5 6 cf. ibid. 34, 2—5 16 ibid. 34, 8. 10 24 cf. Hier. 1, 5

1 consummare *A* lutant] lutant (iniu s. uŧa m2) *R* liniunt *Cv* uel] et *v* eos *V* 4 qui declinant (πλᾱγ:αζόντων)] quod et liniunt (od et u ex a fact. in ras.) *R* 6 Praetereo—dicit in *mg.* *A* de his dicit *Cv* 7 lanam *Cv* 8 crassum *AV* grassius *Ca.c.* iugulantes *Va.c.* 9 infirmum *R* 10 colligant *ROC* colligunt *A* erat *R* periit (τὸ ἀπολωλός)] perit *RCv* 13 sunt *O* 14 efficiuntur sic omnes *codd.* 17 ita hec sunt *v* 20 passurus *Ca.c.* 23 in *om.* *A* tantummodo prophetae tantummodo *A* 24 faciens (ᾱ s. εἰς) *R* 25 plasmeretur *O*

praeteribo. quaerit hic aquam capiti suo et oculis suis fontem lacrimarum, ut digne possit deflere Israhel uel eorum qui prae-sunt ei malitiam.

68. Dicit enim ad eum dominus de sacerdotibus: sacer-
dotes non dixerunt: ubi est dominus? et qui obti- 5
nent legem meam non sciebant me, et pastores
inpie agebant in me. tum deinde dicit: pastores impru-
dentes et dominum non exquisierunt. et propterea
non intellexit omnis grex et dispersus est. et rur-
sum: pastores multi corruperunt uineam meam et 10
polluerunt portionem meam, quae erat desidera-
bilis; fecerunt eam desertam et inaccessibilem.
2 et rursum aduersum eos mouetur et dicit: o pastores, qui
perdunt et dispergunt oues gregis mei! propterea
haec dicit dominus aduersum pastores: populum 15
meum uos dispersistis et oues meas expulistis
et non requisistis. ecce ego dabo uindictam super
uos secundum pessimas adinuationes uestras. ulu-
lare quoque pastores praecipit et lugere arietes ouium, quia
adinpleti sunt dies eorum ad iugulandum. 20

69. Sed quid demoror tam multa de ueteribus proferens,
quasi uero Pauli regulae non sufficiant, quas de episcopis et
presbyteris statuit? uigilantes esse iubet et sobrios, non
uinolentos, non percussores, docibiles, in omnibus inculpabiles.
2 illud uero capitulum ne proferre quidem in medio audeo, 25

1 cf. Hier. 9, 1 4 ibid. 2, 8 7 ibid. 10, 21 10 ibid. 12, 10
13 ibid. 23, 1. 2 18 cf. ibid. 32, 20 23 cf. I Tim. 3, 2. 3. Tit. 1, 7. 8

1 capiti (i *alt.* ex o) O 2 israel Vv 3 in malitiam A malitia V
5 non dixerunt *in ras.* A 7 impio O impi.e C 8 et *pr.* exp. R
exquaesierunt Oa.c. exquesierunt Ca.c. 9 grex] *add.* ex pascua sua OC
pascua sua v et *pr.*] sed Cv 10 multi (πολλοί)] simul OA
13 aduersus A 14 disperdunt et perdunt A 15 aduersus AV
non s. l. R 19 precepit O arietes Cp.c. 22 uero om. A
23 praesbis R praesbiteris C et om. v 25 in medium OA in medio
(ū s. o) V

in quo dominus discipulos suos ad praedicationem mittens de singulis quibusque qualiter agere debeant designabat: quales ipsi esse, quibus etiam indumentis quibusque calciamentis uti deberent, quam expediti, quam ab omnibus paene nudi et, ut ita dicam, caelestes incedere super terras, ut non minus exemplo uitae uirtutem quam uerbis docerent ac dictorum fidem gestorum ueritas conprobaret.

70. Sed et illud quoque me non minus commouet, cum Pharisei arguuntur et scribae, quos utique longe nos oportebat in uirtute ac iustitia superare. et uereor nunc, ne forte eos in malitia superemus, ita ut conpetat nobis etiam illud dici: 'serpentes, generatio uiperarum et duces caeci et culicem colantes et camelum glutientes et sepulcra dealbata, uelut intrinsecus inmundi et extrinsecus religiosi, parapsides mundae deforis' et alia quaecumque in illos uel dicta uel exprobrata sunt.

71. Has egomet mecum cogitationes diebus ac noctibus uoluens in ipsis, ut ita dicam, medullis meis conficior et consumer continuatisque suspiriis tabesco carnibus ac toto corpore deliquesco. non me permittit hic angor erecto ac resupino pectore et elatis ac sublimibus oculis incedere, sed humiliat animam meam et contrahit mentem, ipsi quoque

3 cf. Matth. 10, 9. Marc. 6, 8. 9. Luc. 9, 3 12 Matth. 23, 33. 24—28. Luc. 11, 39

2 *caue ne deberent inuitis omnibus codicibus scribas* designabant
Ca.c. 3 *esse RA essent OCVv* quibusque] quibus *A* calciamentis (*caltiam. A*) *sic omnes codd.* 4 *ab s. l. O* hominibus *Ca.c.*
poene C pene O 5 *terras RCV terram OAv* ut] et *O* ut et *A*
6 *dictorum] doctorum ACv* 8 *commouet] exemplo uitae commouet V*
9 *pharisei ROv farisaei C* arguntur *Ca.c.* oportebat nos *v*
10 *uirtute] ueritate v* 11 *superemus C* 13 *colantes (s. l. linquentes) R* *came+lum C* *glutientes OAV, Cp.c.* *glucientes v* *sepulchra ROAC*
14 *parabsides O parapsides A* *monde Ov mundi C munda V*
15 *deforis] intus (s. l.) et deforis V* *exprobrata Ca.c.* 17 *ergomet R e+gomet C*
18 *meis om. R* 20 **liquesco C liquesco v* *nonne Ca.c.* *me om. A* *permittit A* 21 *sed et A*

linguae uincula inponit ac frena nec me permittit quomodo
 aliis praeesse debeam cogitare neque quomodo alios emendem
 aut corrigam, sed quomodo ipse, si fieri potest, iram futuri
 iudicii effugiam uenientem et parum aliquid me ipsum a filio
 2 perditionis abstraham et faciam alienum. mundari enim prius 5
 oportet et sic alios mundare, sapientem prius fieri et sic alios
 facere sapientes, lumen effici et ita alios inluminare, accedere
 ad deum et ita alios adducere ad deum, sanctificari et ita
 alios sanctificare, manus habere rectas et sic indigentibus
 porrigere manum, recti esse consilii et sic aliis rectum dare 10
 consilium.

72. Et quando, inquiunt, ista erunt? hi qui omnia cita
 malunt esse quam cauta, qui tam cito aedificant quam cito
 destruunt. et quando, aiunt, lucerna ponetur super candela-
 brum? quando talentum dabitur nummulariis? dei, inquiunt, 15
 2 gratia temporibus et circuitu longo non indiget. haec qui
 feruidiores sunt erga amicitias magis quam erga religionem,
 quibus tardum est omne quod differtur, quasi non uel in
 ultima aetate melius sit aliquid inuenire prudentiae quam
 perurguere ineruditam iuuentutem, quia et multo melius est 20
 pauci temporis regnum legitimum quam tyrannis longi tem-
 poris, quia et <multo> melior est exigua pars cum iustitia
 quam multae possessiones cum iniustitia. aut non pretiosius
 ducitur exiguum auri quam multi ponderis plumbum?

4 cf. Ioh. 17, 12. II Thess. 2, 3 14 cf. Matth. 5, 15. Marc. 4, 21.
 Luc. 8, 16. 11, 33 15 cf. Matth. 25, 27. Luc. 19, 23

3 potes *v* 4 me ipsum abstraham *a f. perd. v* 5 faciem (*a s. e*) *C*
 mundari enim me *V* 6 oportet—prius *om. Rm1*, conuenit et sic alios
 mundare sapientem *add. m2* 8 ad dominum *utroque loco C alt.*
dnm v et alios ita *v* 9 alios *om. ROA* 10 manum porrigere *V*
 tūp dare *R* 12 hii *RO* 14 ponitur *OV* 15 nummulariis (*u s. o*) *R*
numolariis O numulariis V nummulariis Cp.c. 16 gratiae *Cv* indi-
 gent *Cv* 18 tarde *A* est *om. A* in ultimam etatem *O* 20 per-
 urgere *ACVv* quia multo et melius *C* 21 pauci* *O* tyrannis *R*
 tyrannidis (*di s. l.*) *O* tyrannides *C* (*i in e mut.*) *v* longe *Ra.c.*
 22 multo *addidi coll. lin. 20, om. codd. v* 24 dicitur (*u s. pr. i*) *O*
 dicitur *A*

73. Et omnis pars quae in primis perurguetur in nouissimo non bene dirigetur. nam et illud quod super petrosa seminatum est cito quidem exortum est, sed quia non habuit altitudinem terrae, ad primos statim aestus solis exaruit. et
 5 domus, cuius fundamenta non usque ad soliditatem petrae deducta sunt, incursus imbrium et impetus fluminum ferre non potuit. praeterea 'uae tibi, ciuitas, cuius rex tuus iuuenis' Salomon dicit. et iterum: noli esse uelox in uerbis. quodsi ille praecipit uelocem ad uerba non
 10 fieri, quanto magis in opus tantum et tam magnum uelociter prosilire non expedit! quasi uero tamquam e luto sub die formatum subito produci oporteat ueritatis magistrum, quem utique cum angelis adsistere oportet deo et cum archangelis glorificare atque in caelestibus altaribus offerre hostias Christo
 15 et apud ipsum et cum ipso fungi sacerdotio, ut reformetur quod dilapsum est, ut diuina in homine imago reparetur, ut superiori mundo habitatores sui reddantur et — ut simul totum dicam —, ut ex hominibus in deorum numerum transeant.
- 20 74. Scimus cuius sumus ministri et ubi et quali sacerdotio fungimur, ubi sumus et quo mittimus quos praeparamus.

2 cf. Matth. 13, 5. 6. Marc. 4. 5. 6. Luc. 8, 6 5 cf. Matth. 7, 26. 27. Luc. 6, 49 7 Eccle. 10, 16 8 Eccle. 5, 1 11 cf. Hiob 10, 9
 15 cf. Rom. 12, 2

1 perurguetur *Vv* 2 bene dirigetur] benedicatur *Cv* 3 est *post* exortum *om.* *Cv* 4 a. primo
 digeritur *V* supra *A* 5 fundamentum *A* 6 de-
 ducta] decursa *Cv* ymbrium *A* 7 uerbis graecis οὐαί σοι πόλις
 ἥς ὁ βασιλεὺς σου νεώτερος *respondent codd. OACV et v, tuus exp. R*
 8 Salemon *v* et iterum] et ipse iterum *OACVv, fortasse recte*
 9 in uerbis (b *exp.*) *R* precepit (prae-) *OA* 10 et] ac *A*
 11 prosilire *Oa.c.* expetit *Ca.c.* 17 superi *A* habitatoris *Oa.c.*
 simul totum] si multorum *V* 18 numero *R* 20 cuius *Op.c.*
 21 mittimus (ποῦ πέμποντες) *ROC* mittimur *AV* quo praepara-
 mur *A*

nouimus altitudinem dei et humanam infirmitatem et uirtutem infirmitati datam. caelum excelsum, terra autem profunda. et quis ascendet illuc eorum qui pro peccato proiecti sunt? quis tenebris et obscuritate circumdatus et carnis crassitudine obuolutus tota mente pure perspiciet totam mentem? 5 quis est qui permisceatur stantibus et inuisibilibus, cum sit adhuc in his quae uidentur et ubi nihil stat? uix enim hic aliquis positus eorum qui ualde purgati sunt uidere poterit imaginem quandam et simulacrum boni sicut hi qui solem 2 intuentur in aquis. quis ergo est qui digne intueri possit eum 10 qui metitus est manu aquam et caelum palmo et uniuersam terram pugillo, qui statuit montes pondere et colles statera? quis erit locus requietionis eius et cui adsimilabitur?

75. Quis comprehendere poterit eum qui uerbo et sapientia 15 fabricatus est hominem et a se inuicem dissidentia in unum adduxit atque conposuit, miscuit terram spiritui et conpaginavit animal uisibile et inuisibile, temporale et immortale, terrenum et caeleste, contingens deum et non comprehendens,

1 cf. Ps. 11, 9 2 Prou. 25, 3 3 cf. Prou. 24, 27 (30, 4) 4 cf. Eph. 4, 18 11 Esai. 40, 12 13 cf. ibid. 66, 1. Act. 7, 49 14 cf. Esai. 40, 18, 25 15 cf. Ps. 32, 6, 103, 24

2 terram autem profundam *OACv* 3 ascendet (ἀναβήσεται) *scripsi cum codd. quibusdam deterioribus ascendit RCVv (cf. Prou. 24, 27) ascendat OA* pro peccato *scil. originali* 5 perspiciet *RCV respiciat OA* *alt. totam mentem (νοὸν ὅλον) CVv, exp. R, om. OA* 6 et quis est *A* ***stantibus C* 7 et ubi] aut (*ex ut*) ubi *R* 8 purgatus est *O* depurgati sunt *Cv* 9 bonis *C* 10 *alt. intueri A* 11 metitus *RCv* mensus *OAIV* 12 pugillā (o s. a) *C* 13 statara (*an statura incertum*) *A* requisitionis *C* 14 adsimilabitur *sic codd. omnes* 16 diffidentia *V* 18 et inuisibile *om. R* 19 terrenum *C* prae-hendens *V*

adproximans et longe positum? dixi, inquit, sapiens ef- 2
ficiar, Salomon, et ipsa sapientia longe facta est a
me, longe plus quam erat. et qui adiecerit scien-
tiam adiciet dolorem, quia non tantum laetificant ea
5 quae inuenta sunt per scientiam, quantum contristant illa
quae effugiunt et comprehendendi non possunt, sicut euenire solet
his quibus adhuc sitientibus abstrahitur poculum.

76. Haec sunt quae mihi suadebant melius esse audire
uocem doctorum quam supra uires fieri doctorem: si altitudo
10 caelestium et puritas supernorum uix possunt capere clari-
tatem dei, cuius abyssus opertorium est, cuius tenebrae lati-
bulum, cum lux ipse sit totus et lucem habitat inaccessibilem,
qui in omnibus est et extra omnes est, qui omne bonum est
et supra omne bonum est, qui inluminat mentem et effugit
15 mentem in tantum secedens quantum accesseris sensu sci-
licet, ut, dum ipse ultra refugit et abscedit, prouocet et
inuitet ad interiora amatorem sui et amplius desideretur, dum
iam quasi comprehensus elabitur.

77. Cum ergo talis et tantus sit quem quaerimus et quem
20 desideramus, quem sequimur et ad quem festinamus, qualem
oportet esse eum, per quem desiderantes animae accessum
habere debent ad illum qui quaeritur et desideratur? mihi
quidem ingens metus est, ne etiam de ipso thalamo sponsi
foras proiciar conligatus manibus pedibusque, uelut qui mihi non
25 praeparauerim indumenta nuptialia, sed qui temere inrepperim

1 Eccle. 7, 23. 24 3 ibid. 1, 18 11 cf. Ps. 103, 6 cf. Ps. 17, 12
12 cf. I Tim. 6, 16 23 cf. Matth. 22, 11—13

1 et (*s. l.* ad) *R* dixit *R* dixit *C* inquit salomon (*om. sal. in*
lin. 2) *v* 2 solomon *C* 3 longe *exp. R* adiaecere *C* adicerit *A*
4 adiciat *A* dolorem (*ἀλγῆμα*) laborem *OAV* 5 quantum *Ca.c.*
7 abstrahitur (*itur s. l.*) *R* 10 possit *v* caritatem *V* 11 aby-
sus *O* 12 habitat *A* 15 accesserit *V* sensui *O* sensus *V* 16 dum
ut *V* 17 et] ut *v* 19 *alt.* quem *om. OCv* 20 et *om. Cv*
festinemus *Va.c.* 23 me-tus *R* 24 mihi qui *A*

2 in medium recumbentium. et quidem — ut prodam aliquid
 eorum quae apud nos latent — et ego a pueritia inuitatus
 sum a deo et in ipsum iactatus sum ex utero ac de uentre
 matris donum maternae promissionis oblatus sum, et post
 haec per pericula confirmatus sum et desiderium eius in me 5
 conualuit et in id omnia concurrerunt. unde etiam ego obtuli
 me in possessionem ei cui fueram ex incunabulis mancipatus
 et a quo fueram de periculis liberatus; obtuli ei omnia
 mea. quid dico omnia? hoc quod habere solum uidebar:
 litteras et instituta liberalia, ex quibus hoc solum lucri 10
 habui, ut uiderer habere quod contemnerem et quibus Chri-
 3 stum praeferrem. delectatus sum magis in uerbis dei et
 effecta sunt mihi eloquia eius sicut fauus mellis, et uocaui
 prudentiam et sapientiae dedi uocem meam. sed ne in
 ceteris quidem neglexi, id est iracundiam cohercere, refre- 15
 nare linguam, oculum pudicius agere, uentrem castigatius
 gubernare, calcare humanam gloriam. sed uelut insipiens
 loquor, dum non a uobis celatum uolo quod in his quidem
 prout potuimus studium gessimus non satis esse ceteris
 inferiores.

20

78. Philosophari uero secundum deum et scire animarum
 gubernacula continere et praeesse ceteris ac regere alios,
 cum ipse recte regentibus oboedire nondum didicerim, supra
 me esse negotium duxi praecipue in hoc tempore, in quo

3 cf. Ps. 21, 11 12 cf. Ps. 118, 103. 18, 11. Prou. 16, 24
 13 cf. Prou. 2, 3

1 ut prodam *om.* *V* 2 uos *v* 3 de uentre matris meae et donum
 maternae *V* 4 domum *R* oblatus (i s. a) *R* 5 hoc *v* 6 in
 ipso *A* in *om.* *V* id *om.* *O* concurrerunt mihi *V* optuli *RC*
 7 incunabulis (in *exp.*) *C* cunabulis *v* 9 quid] quod *ROAC* 11 con-
 tempnem *C, Oa.c.* 12 praeferre *RC* 14 neq̃ *A* 15 coercere *R*
 choercere *Ca.c.* frenare *OA* 16 pudicitius *R* (ci *pr. s. l.*), *O*
 pudicitius *Cv* castigantius *Vp.c.* castigatus uel castigatur *A* 17 sed
 haec uelut *Cv* inspicies *O* 18 a nobis *v* 21 filosofari *R* philo-
 sofari *C* filosofari (a *m2 et ri s. l.*) *O* 23 nondum] non *V*

uidemus homines huc atque illuc conuerti et conturbare omnia, ut nihil esse melius uideatur quam fugere e medio et latere. omnia enim inpugnat et perturbat inimicus et uelut 2 in caeca caligine bellum mouet, quo magis aduersum se 5 inuicem dimicent membra, ut effugentur reliquiae, si quae illae sunt, caritatis, dum noua nomina nouis sacerdotibus adquiruntur et, sicut scriptum est, effusum est obprobrium super principes.

79. Effugatus est timor omnis ex animis et ubique obtinet 10 inpudentia. quicumque uoluerit scientiae sibi uindicat summam et profunda spiritus intra se esse deputat. omnes autem ex hoc docti et catholici uolumus uideri, si alios reprehendamus et inpios iudicemus. interdum etiam iudices eligimus de deo eos qui ignorant deum, et iactamus sancta canibus et mittimus 15 margaritas ante porcos pollutis uidelicet auribus et animis diuina mysteria publicantes. quod utique ex uoto cedit inimicis, quibus cum ecclesiam nostram adire non liceat, per nos tamen sancta nostra conculcant. aperuimus ergo omnibus non portas 2 iustitiae sed maledicendi et obtrectandi aditum atque insolentiae uiam. et illos solos optimos iudicamus, non qui ne uerbum quidem otiosum de ore protulerint propter timorem dei, sed quicumque potuerint de fratribus latius et acerbius obtrec-

7 Ps. 106, 40 11 cf. I Cor. 2, 10 13 cf. I Cor. 6, 1. 7 14 cf. Matth. 7, 6 18 cf. Ps. 117, 19

1 uera confessio humilitatis exemplumque salutis, *deinde* de seculi perturbationibus, *denique* (ad lin. 9) deflenda narratio de transgressionibus populorum *in mg. adscriptum in R* conturbare (i s. e) *OC* conturbari *Av* 2 omnia *om. Cv* 3 conturbat *Cv* uelut] ut *Cv* 5 membra *C* 6 nouis] nobis *V* 7 adquiruntur (ad s. r.) *O* et *om. A* effusum (u s. e) *C* alt. est *om. A* obprobrium *R* 9 effugatus (ἐξώρισται) *ROAV* et fugatus *Cv* 10 uendicat *OCp.c., Av* 13 interdum etiam iudicemus si eligimus *V* iudices *om. Cv* elegimus *O* 17 adire] audire *V* 18 nostra] iam *O* aperimus *A* 19 aditum] animum *A* 20 non] *Nē R* 22 quaecumque *A* acerbius *O*

tare uel certe qui subtiliter et figuraliter momorderint et sub lingua sua posuerint laborem et dolorem, et uenenum aspidum fuerit sub labiis eorum.

80. Obseruamus inuicem diligenter non nostra sed aliena peccata, non ut plangamus sed ut inputemus et exprobremus, 5 nec ut curemus sed ut amplius uulneremus. malos autem et bonos non ex moribus neque ex conuersatione sed ex partibus iudicamus, et ea quae placebant hodie in aliquo, crastino, si fuerit partis alterius, displicebunt, et qui laudabatur hesterno 10 culpabitur hodie. tum uero ea quae apud alios culpantur apud nos in admiratione habentur. ignoscimus autem omnia facile et libenter fautoribus nostris, etiamsi in pie committantur, ut in malis benigni uideamur et magnifici.

81. Facta sunt omnia sicut ab initio, cum mundus nondum erat per ordinem suum speciesque dispositus, sed cum erant 15 confusa omnia et inconposita et potentem conditoris manum uirtutemque poscebant. sumus ergo uelut in nocturno quodam proelio perexiguo lunae lumine utentes et ipso interdum interuenientibus adsiduis nubibus obfuscato — sociorum et hostium 20 agnitio nulla, nulla discretio — uel sicut in nauali certamine cum et uentorum rabies perurguet et fluctuum aestus adtollitur, impulsiones contorum resultant, clamor nauticus intonat, fragor nauium concrepat, uulneratorum gemitus et aëris ipsius confundit uniuersa mugitus et nec uirtuti tempus nec consilio locus est, ita nos quoque — miserum me! — inruimus in alterutrum 25

1 cf. Ps. 9, 28 2 cf. Ps. 13, 3. 139, 4

1 qui subtiliter—p. 67, 8 lamentantur *om. A* 2 posuerunt *V* 5 in-
potemus (u s. o) *R* 8 iudicemus *Ca.c.* eaque *R* placebunt *R*
9 fuerint partes *Vp.c.* externo *R* hesterno (he s. l.) *O* esterno *V*
10 exculpabitur *R* culpatur *O* culpabitur (u s. e) *C* 12 fautoribus *C*
auctoribus *O* 18 praelio *O* et in ipso *R* ipsa *Vp.c.* 19 adsiduis
om. v obfuscato *R, Va.c.* obfuscatio *Vp.c.* 20 agnitio nulla (nulla
s. l. m2) *C* nulla agnitio *v* se certamine *V* 21 perurget *RACV*
22 contorum] cunctorum *Cv* 23 et] est *R* 24 consilii *R* 25 mise-
rum me (μεῖν τοῦ πάλω)] o (s. miserum) miserum me *O* miserrime *V*

et mordemus inuicem ac laniamus, scilicet ut ab inuicem consumamur.

82. Sed fortassis plebs quidem ita est, sacerdos uero aliter. immo uero illud mihi nunc uidetur impleri quod dictum est: 5 factus est sacerdos sicut populus, quod aliquando in maledicti loco dicebatur. aut fortasse uulgus quidem ignobile et inperitum urguetur his malis, nobiliores uero quique in populo et uastiores aliter agunt. quin immo isti etiam mani- 2 festius et ualidius inpugnant sacerdotes; sed fortassis, quoniam etiam isti saeculi homines sunt adhuc, idcirco haec faciant, continentes uero nostri et in hoc ipsum, ut dicunt, uacantes deo quietius agant. isti uero etiam apertum bellum et certamen inpudens aduersum sacerdotes gerunt eo magis quo specie religiosi habitus facilius eis credi a uulgo etiam calum- 15 niantibus potest, praecipue cum de fide, quae est summa rerum, quaestiones mouent. non illos dico, de quorum numero 3 esse etiam ego opto et desidero unus ex ipsis fieri, qui integro et sano proposito certamen pro ueritate suscipiunt, qui pro fide dei ceruices suas et animam ponunt; melior est 20 enim talis pugna quae deo proximum facit quam pax illa quae separat a deo; propterea enim et mansuetum bellatorem iubet esse spiritus sanctus. non ergo de huiuscemodi bellatoribus dico, in quorum numero me quoque cupio inueniri.

83. Sed sunt quidam qui ingentes rixas mouent ex rebus 25 uel sermonibus paruīs, uel etiam non diuinis sed humanis motibus incitati. hi quam plurimos adsciscunt insaniae suae

5 Esai. 24, 2. Os. 4, 9

3 sacerdos uero (ὁ δὲ ἱερεὺς) <i>R</i> sacerdotes uero <i>cet. v</i>	4 nunc <i>om.</i>
<i>Cv</i> 6 maledicto <i>OCv</i> 7 urgeatur <i>R</i> urgetur <i>AV</i>	nobiles <i>V</i>
qui•que <i>O</i> 9 etiam quoniam <i>v</i> 10 istius seculi <i>v</i>	faciunt <i>V</i>
11 nostri <i>in ras. m2 C</i> 12 apertius (<i>cf. φανερώς</i>) <i>Rp.c.</i>	13 quos <i>R</i>
14 a uulgo credi <i>Cv</i> 19 animas <i>O</i> 20 deum proximum faciat <i>V</i>	
21 saeparat <i>C</i> 22 huiusmodi <i>V</i> 24 sed eos quidem qui ingentes—	
motibus incitati sibi quam plurimos adsciscunt <i>Cv</i> 26 hii <i>RO</i>	

socios, dum contentioni atque insolentiae suae magnificum et venerabile omnibus fidei nomen inponunt foedissimae intentionis suae causam honestissimi huius uocabuli specie colorantes. ex his ergo, ut mihi uidetur, et odio habemur inter gentes et, quod est grauius, nec habemus fiduciam dicendi 5 quia oderunt nos gratis. sed et ipsi nostrorum populo pessime commendamur, et his praecipue qui uel honesti uel religiosi uidentur in plebe.

84. Hi enim cum aliquid aduersum quempiam de sacerdotibus uel ministris dei culpabile uel reprehensibile ab istis 10 qui supra dorsum nostrum fabricantur audierint, tamquam pro honestate ac religione animi sui execrabilius quod criminatur accipiunt, et quod de uno iam crediderint id de omnibus 2 sentiunt. et facti sumus theatrum quoddam publicum non angelis et hominibus, sicut athleta dei Paulus dicebat, qui 15 aduersum principatus et potestates agones desudabat, sed theatrum facti sumus abiectis omnibus et indignis et, ut ita dixerim, monstris et beluis per omne tempus et in omni loco, in plateis in tabernis in conuiujs in consilijs. etiam usque ad ipsam scaenam — quod cum lacrimis dico — deducimur et 20 a turpissimis atque impudicissimis histrionibus inridemur, et nihil iam ita delectabile geritur in mimis, nihil ita grate cantatur in comoedijs quam Christianus.

11 cf. Ps. 128, 3 14 cf. I Cor. 4, 9 16 cf. Eph. 6, 12

1 insolentiae (in s. l.) O 2 nomen R 3 honestissimi Rp.c. 4 hodie C 6 oderunt O et om. v 7 honeste Ra.c. 9 hii RO
aliquis OC 10 ab istis om. v 11 fabricantur R fabricant v 12 ac|
et v religione Rp.c. execrabilius O exsecrabilius C criminatur OV
13 iam de uno v de hunc C crediderint] ore ediderint V
14 sumus Rp.c. 15 athleta R dei om. R 16 aduersus R agones R
agones (s. paene euan.) C 17 abiectis omnibus (πᾶσι τοῖς
πονηροῖς) scripsi abiectis hominibus codd. v 18 omnes R 19 conuiujs
(ui pr. s. l.) C consilijs RC concilijs OV 20 scenam O
scenam RC dicam V 22 ita iam delectabile V 23 comoedijs R
comoedijs O comedijs Cv cristianus O

85. Hoc autem nobis inde descendit, dum nos inuicem inpu-
gnamus, dum uidemur nobis nimis catholici, nimis fideles
et zelo dei excitari, sed non sicut expedit, et certare pro deo,
sed non sicut fas est nec ut lex certaminum continet, quia
5 certamen nostrum in hoc uenit, ut uictoriam capiamus infa-
mem, ut tunc magis perdamus palmam, cum in certamine
uicerimus. aut non legimus quia nemo coronatur nisi legi- 2
time certauerit? certanti sola non sufficit uirtus, nisi et
artis athleticae instituta seruauerit. tu autem, ut uideo, pro
10 Christo aduersum Christum pugnas. nomen enim dei per
uos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.

86. Daemones quidem usque adhuc cum inuocatur nomen
Christi contremescunt, et ne nostra quidem malitia euanescere
fecit uirtutem tanti nominis et potestatem; et nos non reuere-
15 mur hoc nomen sed agimus omnia ad iniuriam tanti nominis,
et pro eo quod mandatum habemus ita agere, ut uidentes
homines opera nostra bona magnificent patrem nostrum qui
in caelis est, nos uim praecepti in contrarium permutantes per
contentiones nostras blasphemari facimus in gentibus nomen dei.

20 87. Et quidem externa bella non metuo nec istam bestiam
quae nunc insurrexit ecclesiis pertimesco — in quo inest
diaboli plenitudo —, licet ignes minetur, licet gladios intentet

7 II Tim. 2, 5 10 Rom. 2, 24; cf. Esai. 52, 5 12 cf. Iac. 2, 19
16 cf. Matth. 5, 16

1 inde] interim *R* 2 pugnamus *Oa.c.* nimis et fideles *v* 3 ex-
petit *C* 6 tunc] hanc (a ex u) *R* 7 nisi qui *V* 8 sola *om.* *Cv*
10 *notandum est uerba* nomen enim—scriptum est *omnibus codicibus*
hic tradita in fine capitis 86 *textus Graeci exstare breuius formata*
11 *nos v cum codd. quibusdam deterioribus* 12 demones *RO* 13 con-
tremiscunt *V, Cp.c., v* et ne nostrae quidem malitię *R* et iam quidem
malitia *C* et iam quidem nostra malicia *v* uanescere *RCv* 14 facit
in faciat m2 V *pr. et]* *add. s. l. iā R* potestas *Rp.c.* 17 patrem]
deum patrem *O* patrū *R* 18 uim praecepti] diuinū preceptum *v*
intrarium *Ra.c.* 19 dei] domini *R* 20 *ad bestiam in codd. quibusdam*
deterioribus glossa de iuliano apostata exstat 21 exsurrexit *CV*
22 diabuli *O, Ca.c.* diabolus *Va.c.* ignis *O, Ca.c.* gladius *ROCa.c.*

et bestias, licet cruces et praecipitia praeparet, licet super omnes qui ante se fuerunt persecutores crudelior fiat, licet noua suppliciorum genera exquirat: unum mihi est ad omnia ista remedium, una uictoria, libenter mortem suscepisse pro Christo.

5

88. Ad istud autem intestinum bellum quid agam nescio, quae mihi auxilia conparem, qui mihi sapientiae sermo succurrat, quod donum spiritus inuocem, quibus armis spiritalibus aduersum diaboli astutias me circumdem, quis Moyses extensis in monte manibus et crucis iam tunc simulacra praenuntians 10 bella ista cohibeat, quis Hiesus castrorum dei probabilis militiae princeps, quis Daud aut psallens in cithara aut in fundibulo pugnans et a deo uirtute praecinctus ad bellum et digitos aptatus ad proelium, quis Samuhel orationibus caelum concitans. imbrem eliciens, tonitrua mouens — quis haec digne lamen- 15 tabit et flebit?

89. Hieremias nempe aliquis nouam lamentationem pro nostra noua hac captiuitate conscribens exclamet iterum ad deum et dicat: parce, domine, populo tuo et non tradas in obprobrium hereditatem tuam, ut domi- 20

7 cf. I Cor. 12, 8 8 cf. Eph. 3, 7 cf. ib. 6, 11 9 cf. Ex. 17, 11 11 cf. Ios. 5, 14 12 cf. I Reg. 16, 16 et 17, 49 13 cf. Ps. 17, 33. 40 et 143. 1 14 cf. I Reg. 12, 17. 18 19 Ioel 2, 17

1 precipiciam *Ca.c.* 2 omnes *om. R* fuerint *v* 3 suppliciorum noua genera *O* 4 suscepisse *O* 6 istum *O* istud *Ca.c.* 7 quæ (i s. æ) mihi sap. *O* 8 donum] bonum *R* 9 diabuli *OC* astutias (μεθοδείας)] astutiam *O* moses *Ca.c.* 10 in monte (ἐπὶ τοῦ ὄρους)] in montem *OV* 11 ihs *CO* ihesus *V* iesus *v* dei] et *add. V* 12 cythara *OCv* fundibalo *OV* fundibula *v* 13 uirtutem *V* praecinctum *V* digitos aptatus (τοῖς δακτύλοις γυμναζόμενος)] digitis (*p.c*) aptatus *R* digitos aptatos *OV, Ca.c.* 14 Samuhel] helias *codd. quidam deteriores* oratibus *O* orantibus *V* 15 lamentauit *O, Ra.c.* lamentabitur *Cv* 16 flebitur *C* fleuit *O, Ra.c.* 17 hieremiās *C* nemphe *C, Ra.c.* aliquis (s. is *add. a*) noua lamentatione pronam nouā (s. nouā *add. ut*) hanc captiuitatē *C* 18 hac] ac *V, Oa.c.* 19 deum] dñm *O* et dicat *om. v* 20 tradas] des *V* ut] et *R*

nentur eorum gentes. quis pro nobis Noë et Danihel et 2
Iob orabit ad dominum, ut cesset et quiescat parumper a
nobis ista uastatio, ut aliquando redeamus ad nosmet ipsos
et uelut depulsa ab oculis caligine recognoscamus quod unius
5 patris filii, quod fratres sumus, ut non iam ultra populus
dei Iudas et Israhel dicatur nec Roboam et Hieroboam nec
Hierusalem et Samaria, quæ nunc in captiuitatem traduntur,
nunc domi lamentantur?

90. Et ego quidem fateor inualidissimum me esse ad huiusce-
10 modi proelia et propterea terga me dedisse confiteor. unde
et uelans faciem meam confusione sedi singularis, quia amaritu-
dine repletus sum. quaesiui et tacere tamquam intellegens
quod tempus malum sit, quia recalcitrauerunt dilecti et facti
sunt filii discedentes. uitis quoque laeta palmitibus et uitis 2
15 uera, tota fructifera in amaritudinem uersa est et diadema
decoris conuersum est in ignominiam; signaculum dexteræ
meæ et corona gloriationis in confusionem facta est mihi. si
uero quis alius audacter et fortiter huiuscemodi proeliorum
paratus est subire certamina, hunc ego et beatum dico pro
20 confidentia sua et prae me fero.

91. Illorum uero bellorum nondum facio mentionem, quibus

1 cf. Ezech. 14, 14. 20 11 cf. Thren. 3, 28 et 1, 20 13 cf.
Mich. 2, 3 cf. Deut. 32, 15 14 cf. Os. 10, 1. Hier. 2, 21 15 cf.
Sap. 5, 17 et Os. 4, 7 16 cf. I Cor. 9, 2 17 cf. I Thess. 2, 19
21 *Illorum*—p. 68, 17 *subleuare*] cf. Aug. c. Iul. Pel. II 7 (XLIV 677 M)

1 gentes eorum *Ov* et *pr. om. v* 2 orabant *O* cessit *Ca.c.*
3 nosmet ipsos] nos *R* 4 et *om. O* repulsa *V* recognoscamus
Ca.c. 6 *isrl R* *hislrl C* *israhel V* hyeroboam *C* 7 hyerusalem *C*
iherusalem *V* 9 inualedissimum *Ca.c.* me *om. A* ad] ab *R*
10 proelio *Rp.c.* unde *om. V* 11 sedi—amaritudine *om. R* sedi
ex sed hi *O* 12 quaesii *R, Ca.c.* quaesiui et tacere (*ἐζήτησα καὶ*
σιωπήσα)] qua si non tacerem *V* 13 recalcitauerunt *Ra.c.* 14 discen-
dentes *RCa.c.* descendentes *Cp.c.* 15 deadema *Ca.c.* 17 meae]
tua *A* 18 audaciter *C* proeliorum] praemiorum *V* 19 subicere
Ca.c. et *exp. C* 20 praemiū fero *Cp.c., v* 21 bellorum] uerborum
Aug. l. c.

intra nosmet ipsos propriis uitii ac passionibus in pugnamur
 et die noctuque ignitis stimulis corporis humilitatis huius et
 corporis mortis urgemur, nunc latenter nunc etiam palam
 prouocantibus ubique et iniritantibus rerum uisibilium inlece-
 bris, luto hoc faecis, cui inhaesimus, caeni sui foetorem uenis 5
 capacioribus exhalante, sed et lege peccati, quae est in mem-
 bris nostris, legi spiritus repugnante, dum imaginem regiam,
 quae intra nos est, captiuam ducere studet, ut spoliis eius
 cedat quidquid illud est, quod in nos beneficio diuinae ac
 2 primae illius conditionis influxit. unde uix aliquis fortasse 10
 longa se et destrecta regens philosophia et paulatim nobilitatem
 animae suae recolens naturam lucis, quae in se est humili
 huic et tenebroso luto coniuncta, reuocet ac reflectat ad deum;
 uel si certe propitio eo agat, utrumque pariter reuocabit, si
 tamen longa et adsidua meditatione insuescat sursum semper 15
 aspicere et deorsum male trahentem ac degrauantem materiam
 3 sibimet adstrictam frenis artioribus subleuare. prius autem
 quam hoc obtineat et ut, in quantum fieri potest, ceteros
 homines cordis puritate praecedat, praeesse his uelle non
 debet, quorum se purgatorem esse non sentit, nec tutum 20
 putare mediatorem effici populi apud deum — quod est
 speciale officium sacerdotis —, nisi se proximum et amicum
 uideat dei.

1 *intra—l. 7 repugnante*] cf. Augustini op. imperf. c. Iulianum I 67
 (XLV 1089 M); *intra—l. 10 influxit*] cf. ibid. VI 14 (XLV 1528 M) 2 cf.
 Phil. 3, 21 et Rom. 7, 24 5 cf. Ps. 39, 3 6 cf. Rom. 7, 23; August.
 op. imperf. I 69 (XLV 1092 M)

2 et post huius s. l. O 3 morti V urgemur RV 5 et ante
 luto add. V fecis CO caeni sui] censui Oa.c. faetorem C
 fetorem O facto R 6 capatioribus OC exhalante OA exalantes C
 exhalantes v 7 legis R lege C, Oa.c. legem A m. rec. repugnantem
 A, Oa.c. repugnanti V 9 quicquid Cp.c., v in nobis R 10 inlucit
 OCv 11 districta OACV regens] ligans Ap.c. philosophia R
 philosophy O philosophiam Ca.c. et om. R 13 coniunctam A m.
 rec. 14 uel] et v cum codd. quibusdam deterioribus eo] deo Aug.
 reuocauit O 15 assidua Cp.c. insuescit v 17 astrictam A

92. Uerum unde in hunc metum uenerim, ne forte me arbitremini plus iusto esse meticulosum, indicare uobis debeo, ut non tam timidum me quam consulentem mihimet iudicetis. deus cum ad Moysen loqueretur in monte plures quoque alios
 5 cum eo iussit ascendere, in quibus erat et Aaron cum filiis suis sacerdotibus et septuaginta presbyteri ex senioribus, qui omnes adstantes eminus iussi sunt adorare, prope uero accedere Moyses solus iubetur nec alius cum eo ullus ascendere. ex quo manifeste indicatur quod non est cuiuslibet proximum
 10 fieri deo, nisi sit aliquis qualis Moyses, qui capere in semet ipso possit gloriam dei. sed et antea, cum primum legis latio 2 pararetur, ceteros quidem tubarum sonus et fulgura ac tonitrua perstrebebant, caligo quoque et fumus montis ardentis et metus ac terror horribilis, ita ut uel bestia, si montem
 15 contigisset, lapidaretur — et ita procul adstantibus magnum eis erat uel sonitum uocis audire, et hoc sanctificatis cum omni diligentia et cautela —, Moyses uero solus et montem ascendit et nubem ingreditur et flagrantibus nusquam flammis aduritur et tabulas suscipit, ad multitudinem quidem uulgi tabulas
 20 litterae, ad eos autem, qui capiunt quae sunt spiritus, tabulas scriptas spiritu dei uiui.

93. Nadab uero et Abiud, quoniam alienum ignem ad

4 cf. Exod. 24, 1—9 11 cf. Exod. 19, 16 14 cf. Hebr. 12, 18—20
 17 cf. Exod. 24, 15. 18 20 cf. II Cor. 3, 6—8 cf. I Cor. 2, 14
 21 cf. II Cor. 3, 3

2 meticolosum *O* cum *ante* indicare *add. sed del. C* 3 dimi-
 dum *Oa.c.* 5 iussit cum eo *Cv* et *om. A* cum filiis—*p. 70, 22*
 indulgetur insumere et *om. R* 6 praesbiteri *C* ex] et *V* 7 astan-
 tes *Av* 8 moyses *Ca.c.* nec ullus cum eo alius *Cv* 9 est] et *V*
 10 cappare *Ca.c.* 12 ceteris *Cp.c.* sonitus *Cv* fulgura
OV, Aa.c. Cp.c. ac] et *v* 13 perstrebebant *Oa.c.* mortis *Oa.c.*
 14 orbilis *Ca.c.* 15 asstantibus *Cp.c.* astantibus *A* 17 cautella
Ca.c. 19 suscipit (*δέχεται*) suscepit *OV* rursus accipit *Cv* 21 in-
 scribtas *O* inscriptas *A* (*cf. II Cor. 3, 3 ἐγγεγραμμένη*) spiritus *V*
 22 ignum *Ca.c.*

incensum altaris obtulerant, pro hoc solo consumuntur igni,
 et eundem paene locum poenae et interitus quem culpa et
 impietatis habuere. et ne Aaron quidem idoneus ad interceden-
 dum fuit, cum utique pater esset et secundus post Moysen
 deo honore sacerdotii propinquaret. Heli quoque sacerdos pro
 filiorum iniquitate damnatur, quod eos diuina sacrificia teme-
 rantes minus seuera animaduersione plectebat. miserum me
 et quidem cohercuit et quidem corripuit, sed lenitate et
 mansuetudine patris, non seueritate et auctoritate pontificis.
 quid Oza ille, qui arcam testamenti domini, cum iuuenca
 fetus inpatiens directi limitis orbitam declinasset, iam iamque
 lapsuram manu sedula ac sollicita sustentasset, nonne tantum-
 modo pro hoc, quod sancta tetigerat, a deo morte multatus
 est?

94. Scio ego ne corporis quidem maculas in sacerdotibus prae-
 termitti sed perscrutari et requiri omnia per legem, ne quid corpo-
 ralis uitii uel hostia habeat uel sacerdos. quae utique figurae
 sunt perfectionis eius et puritatis, quae esse debet in corde et
 anima sacerdotis. sed ne ipsa quidem indumenta sacerdotalia
 uel ministerii uasa cuilibet contingere saltim aut contrectare
 fas est. ipsa quoque sacrificia non passim omnibus sed certis
 quibusque indulgetur insumere et intra certum tempus et
 intra praefinitum locum. sed ne compositionem quidem olei

1 cf. Leu. 10, 1. 2 5 cf. I Reg. 2, 12 sqq. 10 cf. II Reg. 6,
 6. 7 15 cf. Leu. 21, 17. 22, 18—20. Deut. 18, 13 21 cf. Leu. 8, 31

1 obtulerunt OA igne A 2 paene om. Cv locum poenae suo
 loco om. ita post interitus legitur: locum paene O et impietatis] etiam
 pietatis C etiam et impietatis v 3 abuere A ne] neque CVv
 quidem om. V idoneos Oa.c. 4 mosen Ca.c. 5 heli O
 7 adanimaduersione A s. miserum add. o O 8 cohercuit C, Op.c.
 9 pontificis O 10 ozias AVa.c., v oz*^a* OVp.c. ozia C 11 orbita Cv
 15 nec Cp.c., v 16 per legem debet (debet s. l. m2) C 20 mini-
 steria V saltem Cp.c., v 22 indulgetur Oa.c. indulgentur Cv intra
 ex tra R, qui ab hac uoce denuo incipit, cf. notam ad p. 69, 5 23 olei]
add. et s. l. R

- chrismatis imitari cuiquam fas est neque mixturam incensi.
 et quid amplius dicam? ne ipsum quidem templum ingredi 2
 sinitur qui non fuerit etiam in minimis quibusque anima
 mundus et corpore. et quomodo temere et inconsiderate inrui-
 5 mus in ipsa sancta sanctorum, quo uni soli pontifici et ipsi
 semel in anno ingredi fas erat, cui soli accedere ultra interius
 uelum licebat et arcam testamenti ac propitiatorium et Cherubin
 uidere, quae nunc omnes sibi et uidere et contingere licitum
 putant!
- 10 95. Haec igitur ego sciens et quoniam nemo dignus est
 summi dei uel sacerdos esse uel sacrificium, qui non prius
 semet ipsum exhibuit hostiam uiuam sanctam placentem deo
 et rationabile suum obsequium gessit et immolauit deo sacrifi-
 cium laudis et spiritum contribulatum, quod solum sacrifi-
 15 cium expetit deus ceteris omnibus abiectis atque contemptis,
 quomodo poteram audere ad sacerdotium accedere et ad
 hostias offerendas et imaginem ac figuram sacramentorum
 caelestium celebrandam? uel quomodo habitum sacerdotalem 2
 nomenque suscipere, qui non prius scirem me operibus sanctis
 20 consummasse manus meas, qui nondum oculum docuissem
 recte uidere creaturam dei, qui non aurem meam prius
 aperuissem eruditioni domini, ita ut mererer addi mihi aurem,

1 cf. Exod. 30, 9. 25 5 cf. Exod. 30, 10. Leu. 16, 34. Hebr.
 9, 7 12 cf. Rom. 12, 1 13 cf. Ps. 49, 14 14 cf. Ps. 50, 19 22 cf.
 Esai. 50, 5

1 crismatis *OACV* imitare (i s. e) *O* iniciari *v* cuiquam] cui-
 que *A* 3 non *om. v* in *om. A* 4 audiant temerarii sacerdotes *R*
in mg. 5 ipsa *om. A* quod *Rp.c.* et ipse *O* 6 interius]
 ulterius *V* 8 sibi omnes *V* contingere (προσάπτειν)] tangere *A*
 10 ego *om. V* et quoniam (καὶ ὅτι)] quoniam *A* 11 primum *V*
 12 deo placentem *Cv* 13 et *post* gessit *om. v* immolabit *Ra.c.*
 14 contrilatum *Ra.c.* 15 sub sua persona describit qualis esse debeat
 qui ad sacerdotium accedit *R in mg.* 16 audire *Oa.c.* 18 cele-
 brandum *O* sacerdotale *OA* 19 susciperem *V* 20 consummasse *O*
 21 qui non prius aurem meam *V*

quae non grauit̃ audiret, et esset sardius pretiosus inauris
in aure mea, quod est sermo sapientis in aure oboedientis?
qui non prius os meum aperui et adtraxi spiritum uel dilataui
os meum, ut spiritu repleretur ad proloquenda mysteria et
3 dogmata pietatis? qui non obtuli linguam meam, ut soluatur 5
in tempore et repleatur exultatione in psalmis et canticis
domini exurgens uelut plectrum matutinum in psalterio et
cithara, exurgens diluculo et clamans ad dominum usque
quo raucae fiant fauces meae et adhaereat lingua mea faucibus
meis? priusquam supra petram stent pedes mei et consummentur 19
sicut cerui, ut dirigantur secundum deum gressus mei, ut non
infirm̃entur nec paulo minus effundantur uestigia mea? prius-
quam omnia membra mea fiant arma iustitiae et omnis in
me mortalitas absorbeatur a uita et subiecta sit caro spiri-
tui?

15

96—99. Quis audeat adire ad istum gradum, antequam castis
et igne examinatis eloquiis domini cor accendatur et mentem,
dum adaperit ei scripturas? antequam describat ea tripliciter
in latitudine cordis sui, ita ut sensum habeat Christi? ante-

1 cf. Esai. 6, 10 cf. Prou. 25, 12 3 cf. Ps. 118, 131
cf. Ps. 80, 11 4 cf. I Cor. 14, 2 6 cf. Ps. 125, 2 7 cf. Ps. 56, 9
9 cf. Ps. 136, 6 10 cf. Ps. 39, 3 cf. Ps. 17, 34 11 cf. Ps.
118, 133 12 cf. Ps. 72, 2 13 cf. Rom. 6, 13 14 cf. II Cor. 5, 4
16 cf. Ps. 11, 7 18 cf. Luc. 24, 32 cf. Prou. 22, 20 19 cf. Hier.
17, 1 cf. I Cor. 2, 16

1 sardius pretiosus (us ex ã, s. l. ł a) *R* sardium pretiosum *OCVv*
sartium pretiosum *A* inauribus *C* 2 in aurea mea *Ra.c.* in
aurem̃ oboedientis *C* oboedienti *AV, Op.c.* 4 misteria *O* 5 solue-
retur—repleretur *A* 6 exultatione *AV* 8 cythara *OAC* deluculo *R*
9 adh̃erebat *C* 10 petra *R* pedes mei stent *A* consumentur *ROv*
11 non *om.* *A* 13 in *exp.* *R* in me mortalis absorbeatur uita *v*
14 me *om.* *R* immortalitas *A* mortalis *C* auita (culpa s. a) *C*
16 ad *exp.* *R* 17 cor (καεῖς τὴν καρδίαν)] corde *OA* accendatur
(ur *paene eras.*) *C* accendat *v* mentē *Ra.c.* mente *OAV* mens *Rp.c.*
18 dum (ἐν τῷ διανοιγῆναι)] ut *OA* apperiat (ria in *ras.*) *O* aperiat *A*
ei (ἀντῷ)] eis *V* ea] ei *O* 19 in latitudinem *Cv*

quam absconditos ceteris inuisibiles atque obscuros thesauros
scientiae ingredi mereatur, ita ut perceptis inde diuitiis possit
etiam ceteros ipse ditare spiritalibus comparans spiritalia?
antequam contempletur, sicut contemplari dignum est, delecta-
tionem domini et uisitet templum eius, immo potius ipse fiat
templum uiui dei et habitaculum Christi in spiritu? antequam
figurae et ueritatis discretionem cognationemque cognoscat,
ut possit scire diligentius, a quo debeat recedere et quid
debeat obtinere, quoniam ueritas obtinet et umbra pertransit,
et ut integre possit effugere a uetustate litterae et seruire
in nouitate spiritus et ex integro transire ad gratiam a lege,
quae completur spiritaliter in destructione corporis? antequam
per omnes Christi appellationes uirtutesque decurrat per
opera et scientiam siue eorum quae summa sunt seu quae
propter nos inferiora sunt eius et nouissima? id est scire
quod deus est et quod filius dei, scire etiam quomodo
est, quod imago est, quod uerbum, quod sapientia,
quod ueritas, quod lux, quod uita, quod uirtus, quod
uapor, quod aporroea, quod splendor, quod creator
est, quod rex, quod caput, quod lex, quod uia, quod
ostium, quod fundamentum, quod petra, quod marga-
rita, quod pax, quod iustitia, quod sanctificatio, quod
redemptio, quod homo, quod seruus, quod pastor,

1 cf. Esai. 45, 3 3 cf. I Cor. 2, 13 4 cf. Ps. 26, 4 6 cf. II
Cor. 6, 16 cf. Eph. 2, 22 10 cf. Rom. 7, 6

1 inuisibilis *Oa.c.* thesauros *Ra.c.* 2 scientia *R* inde *om.* *Cv*
posset *V* 3 ipsæ *Ca.c.* spiritalia spiritalibus comparans *v* 4 con-
templetur (tur in *ras. m2*) *C* dilectationem *O* 5 uisitem *V* 6 di-
uiui di *Oa.c.* 7 figuram *R* cognationemque (συγγένειαν) *scripsi*
cogitationemque *R* cognitionemque *cet.* 8 recedere *C* (de *s. l.*) 9 quo-
niam] quomodo *v* obtinetur *Cv* 10 effugire *Oa.c.* 12 in destruc-
tione (ἐν τῇ καταργήσει) in destructionem *ROCV* 13 Christi (τοῦ
Χριστοῦ)] spiritus *A* uirtutes *om.* et que *exp. R* discurrat *V* 14 ope-
ram *O, Ca.c.* et] in *v* 15 et eius *Cv* est *om. A* 16 quod dei
est *O* et *om. v* alt. deus *Ra.c.* 19 uapor] pavor *C* aporroea
RCv ἀπορροία aporroea *O* ἀπορρωία *A* 21 ostiam *Ra.c.* hostium *Cv*
margarites *Ra.c.* margaritæ *C*

quod agnus, quod sacerdos, quod hostia, quod primogenitus omnis creaturae, quod primogenitus ex
 4 mortuis, quod resurrectio. quis audeat, antequam horum
 omnium nominum re ipsa et opere particeps fiat, antequam
 in his singulis in semet ipso ea explendo communicet Christo 5
 ac particeps eius in his singulis fiat, antequam uacet et
 discat loqui sapientiam dei in mysterio absconditam, antequam
 factus uir destruat quae sunt paruuli et adnumeretur iam in
 numero Israhelitico atque in exercitu dei, antequam possit
 tollere crucem Christi et sequi eum ac perdere animam suam 10
 propter eum, ut inueniat eam in uita aeterna et efficiatur in
 plenitudinem Christi — quomodo potest audere quis accedere ad
 magisterii gradum et docere ea quae in semet ipso nondum
 sentit inpleta?

100. Dicebam apud memet ipsum: nauigent alii et ingen- 15
 tium lucrorum spe subeant marina discrimina, mihi gratius
 est supra solidam terram stanti exigui caespitis sulcis herbam
 frumenti requirere et in egenis rebus tenuem uitam ducere
 quam peregrinas diuitias in fluctuum periculis quaerere.

101. Fortioribus quidem et potentibus damnum est non 20
 officia administrare maiora neque erga plurimos exercere uirtu-
 tem, sed in paruis rebus et modicis coartari, uelut si quis
 ingenti luminis lampade locum parui conclauis inluminet aut

2 cf. Col. 1, 15 cf. Col. 1, 18 7 cf. I Cor. 2, 7 8 cf. I Cor.
 13, 11 9 cf. Num. 1, 3 10 cf. Matth. 16, 24. Marc. 8, 34. Luc. 9, 23
 cf. Matth. 10, 39. Luc. 9, 24. 17, 33. Ioh. 13, 20 11 cf. Eph. 3, 19

1 agnos *Ra.c.* ostia *O, Ra.c.* 3 morte *A* 4 ope *V* participes *O*
 5 in his] uel in his mihi *A* in ante semet *om. R* ipsa *Rp.c.* ipsa
Oa.c. explenda *V* commicet *Oa.c.* 6 eius] ipsius *V* 7 loqui]
 quis *A* 8 in *om. R* 9 exercito *Oa.c.* dei] domini *OA* posset
Ca.c. 11 eam] eu *R* in uitam aeternam *OV* 12 plenitudine *RCv*
 audire *Oa.c.* 13 nondum in semet ipso *A* 15 nauigant *Aa.c.* alii
Ca.c. 17 super *A* cespitis *R, O (ex cespites)* cispitis *C* 18 in
 rebus egenis *Cv* 19 querere periculis *v* 22 cohartari *A* 23 ingen-
 tis *Cv* conclauis (i s. e) *O*

arma potentia et uirilia exiguo uelit corpori et puerilibus
 membris inserere; paruis autem tutius est paruus onus et
 non supra uires leuare, ne uel derisui fiant, simul et peri-
 culum subeant, sicut ne turrem quidem aedificare conuenit
 5 alii nisi ei cui inpensae quoque perficiendi praesto sunt.

102. 103. Haec est apologia et excusatio fugae meae et hae
 causae sunt quae me a uobis, o fratres et amici carissimi, separa-
 uerant uel abstraxerant; tales namque tunc me cogitationes
 ut longius abscederem perurgebant. reuocauit autem me primo
 10 quidem desiderium uestri et magis illud quod desiderabar
 quam quod ego desiderabam. nihil enim tam ualidum est ad
 dilectionem quam si ex utraque parte constet affectio. secundo 2
 uero maxima mea cura et sollicitudo praecipua sanctorum
 parentum ueneranda canities, qui pro me magis quam pro
 15 ipsa senectute laborabant: Abrahamei huius capitis honor et
 angelici instar aspectus et matris Sarrae, quae nos etiam
 spiritaliter genuit in euangelii fide, debita reuerentia, quibus
 necessarium erat baculum me senectutis existere. quorum
 contemplatione et ut eis debita officia pietatis exsoluerem,
 20 etiam philosophiae studia contempsim, quae mihi pretiosa et
 cara supra omnes facultates affectusque ducebam. in quo, ut

4 cf. Luc. 14, 28

1 potentiae *Cv* 2 tutius (*ὑπεράλεια*) aptius *Rp.c.* totius *Oa.c.* est]
 et *V* 3 lauare *R* derisui *RCa.c., O* fiant—*p. 77, 14* si infama *om.* *A*
 4 turrim *Cp.c., v* edificare *O* 5 presto sint *Cv* 6 huc usque apol-
 logia gregorii pro fuga sua. Abhinc sermonem facit ad fratres cur re-
 uersus sit *R in mg.* apolloogia *Cv* et] id est *v* et ante excusatio
om. C et *alt. om. V* haec *OV, Ca.c.* 7 o fratres et amici
 (*ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί*)] o *om. VCv* 9 ut] et *Ca.c.* perurgebant *RV*
 primum *Cv* 10 quo *OV* 11 quo *RV* enim *om. C* ualidius
ex ualidus *C* 12 si *om. C* 14 canicies *O* 15 abramiei *R* (*corr.*
abrahā mei, quod repetitur in mg.) abrahe mei *O* abraheei *C* abraheii *v*
 abramici *V* 16 angeli *C* sarę *V* sarrae *C* sare *v* 18 meae *O*
 existeret *Ca.c.* exsistere *V* 19 ut et eis *O* pietatatis officia *V*
 20 etiam] magis (a *s. l.*) quam *Rp.c.* philosophiae *C* contemsi *Ca.c.*
 21 dicebam *Ca.c.*

uerius dicam, hoc ipsum philosophatus sum, ne philosophari
 3 uiderer. non ergo tuli effundi mihi haec omnia et aboleri
 unius occasionis obtentu neque auferri mihi paternas benedic-
 tiones, quas quidam ueterum sanctorum traditur etiam arte
 furatus parente cibis et hirsutis pellibus falso. duae quidem 5
 istae sunt causae, quibus praecipue cessi et quae intentionem
 meam quam maxime mitigare potuerunt. et puto quod neutra
 harum uideatur indigna, cui cedere debuerit ille cogitationum
 tumor, quoniam quidem et uinci tempus est, sicut et omni
 rei tempus est. et fortassis expedit interdum bene uinci quam 10
 male uincere.

104. 105. Tertium uero est quod me maxime et supra omnia
 subiecit et subdidit. quod cum exposuero, de reliquis iam
 tacebo. recordatus sum dies antiquos et in tantis
 rebus tam difficilibus tamque arduis. non fui ausus satis cre- 15
 dere consiliis meis, sed gerendi sententiam ex sanctorum
 uirorum auctoritate quaesiui et exempla ueterum rebus praesen-
 tibus regulam posui. neque enim superfluo haec nobis scripta
 sunt neque ut Graecorum more ex his erudiremur aut delecta-
 2 remur in uerbis. quod in fabulis eorum uel historiis fieri 20
 solet, ut compositi carminis suauitas et dulcedo ipsa narrandi
 inliciat animos et delectet auditum; nostrae litterae, in
 quibus iota unum uel apex otiosus non est, omnia quae uel
 gesta referunt uel gerenda praecipiunt uitae nostrae instituta
 ac regulas ponunt, ut, si quando forte dubiis in rebus delibe- 25

5 cf. Gen. 27, 21—30 14 Ps. 142, 5

1 ducam *V* ipso *O* filosofactus *Ra.c.* filosofatus *C* ne]
 non *O* filosofari *RC* 3 offerri *Ca.c.* 4 arte *om. v* 5 furatus
 esse *Cp.c.,v* parenti *v* furatus parente] figuratus parasse (*ass in*
ras.) *R* cibis] ciuis (*s. cutis*) *O* set *R* 8 debuerat *O* 9 quo-
 niam] quem *v* 10 est *om. V* expediat *V* 12 me suo loco *om.*
post omnia s. l. R 16 consiliis suo loco non perspicuum *s. l. rep. O*
gerundi RCa.c.,V 19 gregorum *Ra.c.* grecorum *OC,Rp.c.* ex his
om. V aut] ut *R* ac *O* 20 uel] siue *V* 21 et *om. v*
 22 inliceat *RCa.c.,O* 23 unum uel aq̄ *C* apix *Ca.c.* que *Cp.c.*
 24 gerunda *VRa.c.* generanda *Ca.c.* 25 deliberandis *V*

randi nos necessitas inuenit, ad maiorum exempla redeunt
inde discamus quid nobis eligendum sit, quid cauendum.

106. Cuius ergo historiae recordatus sum et unde mihi
ocasio consilii huius exorta est? dicam ego breuiter et uos
5 patienter audite. fugiebat aliquando Ionas a facie dei, immo
potius fugere se putabat. sed comprehendebatur ab insecta-
tione maris, a tempestate, a sorte, a uentre ceti et trium
dierum ac noctium sepultura formam futuri mysterii praesa-
gante. et ille quidem fugiebat, ne uel tristis nuntii Niniuitis 2
10 minister existeret uel postmodum mendax inueniretur, si per
paenitentiam ciuitas saluaretur; neque enim saluti eorum inui-
debat, sed mendacii ministerium declinabat dignitati prophe-
ticae in omnibus deferens, quam utique in se uelut deformari
uidebat, si infamaretur macula falsitatis, dum uulgus ignarum
15 et inperitum intellegere ac prospicere non potest profundam
futurae dispensationis scientiam.

107—109. Ego autem audiui sapientissimum quendam uirum de
his exponentem et rationem huius historiae, quae quasi absurda
uidetur, ita reddentem, quo ne hanc quidem causam fugae
20 poneret beati Iona, ut in Ioppen descenderet et ex Ioppe
fugeret in Tharsis, quasi uero inquires ignorare deum crederet

5 cf. Ion. 1, 3 sqq.

2 elegendum *RO* 3 unde (*ex* ende) *R* 5 faciæ *Ca.c.* 6 ab
insectatione] obsecutione *v* 7 coeti *O* 8 sepulturam *V* forma
Ca.c. presagante *C,O* (*ex* presegante) psagiente *v* 9 et ille
quidem (ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν)] et ideo ille quidem *Cp.c.v* tristi *V*
nineuitis *RCa.c.* nineuetis (i s. *alt.* e) *O* 10 exsisteret *RV* 12 men-
datii *RO* dignitatē prophetica* *Cv* propheticæ *O* 13 differens *Cv*
quem *O* 14 infirmaretur *O* a uoce -retur *denuo inc. cod. A,*
cf. notam ad p. 75, 3 15 et s. l. *O, om. A* ac percipere non
posset *v* posset *Cp.c.* 17 audii (s. l. *h u*) *R* uirum *om. V*
18 exponantem *Ra.c.* hystoriae *A* 19 quo] quoniam *v* quidem
om. V fuga *V* 20 pone *Oa.c.* imponam *v* beato *Cp.c.,v*
ione *Av* in *om. R* iopen *VCv* iopem *A* discenderet *O,Ra.c.*
iope *VCv* 21 tarsis *O* quasi] ut in *ras. V* deum ignorare *v*
ignoraret *O* ignore *Ca.c.* deum] iam *V*

quod agebat, aut hoc esset fugere a facie dei, mari se et fluctibus dare. non dicam hoc propheticae scientiae, cui etiam profunda innotescunt et obscura inluminantur, sed ne cuiusquam quidem hominis quamuis ignari et inperiti esse arbitror, quin immo et e contrario, quicumque ille ingressus 5 fuerit mare, tunc uero maxime salutem suam in manus dei 2 commisisse se dicit. non ergo ignorabat Ionas adesse et in mari et ubique praesto esse ualidissimam dei manum, quam etiam aliis praedicaturus mittebatur, neque effugere se usquam diuinitatis potentiam praesumebat — non hoc credendum est —, 10 sed quoniam praeuidebat id suo hoc ministerio ab spiritu praefigurari, quod spreto et abiecto populo suo Israhel donum propheticae gratiae transferretur ad gentes, propterea subterfugit praedicationis officium, ne patriae gentis abiciendae 3 triste praeberet obsequium. inde denique derelicto loco, qui 15 est contemplatio laetitiae — ita enim Hebraeorum lingua Ioppe interpretatur —, derelicta ergo ‘contemplatione laetitiae’, magnificentiae scilicet illius et dignitatis antiquae, in pelagus se maeroris ac tristitiae dedit. inde tempestas, inde somnus, inde naufragium, inde excitatur et in sortem mittitur 20 et confitetur fugam et praecipitatur et a ceto suscipitur et non consumitur, sed ibi inuocat deum et pro Christo ante Christum post tertium diem resurgit in Christo. uerum de

3 cf. Rom. 11, 33

1 esse *A* se *om.* *AV* 2 hoc *om.* *V* 3 nec *v* 5 e* contrario *C*
 7 commississe *O* se *om.* *Cv* dicitur *Cv* adesse *eras.* *R*
 8 mare *ex mari* *R* 9 praedicaturis *Ra.c.* usq: quā (*s. q: add.*
uā) *C* 11 sed] se *O* id *C*, *om.* *v* hoc ministeriu *Ca.c.* hoc
 suo ministerio *v* a *v* 12 spetto *Ra.c.* isrl *R* israel *V* 13 pro-
 feticae *C* transferetur *RO* transfiguretur *V* 14 praeditionis *R*
 15 relicto *OACVv* 16 hebreorum *ROCv* 17 iope *Vv* 18 et
om. *OA* dignatatis *Ra.c.* indignitatis *Ca.c.* 19 ac] et *v* 20 som-
 nis *Oa.c.* excitatur (ἐξυπνίζεταί)] exercitatur *A* in sorte *O* 21 prae-
 cipitatur] *add.* et non consumitur *V* coeto *A* suscepitur *Ca.c.*
 22 antichristum *Ca.c.* 24 tertiam *OACv* in Christo] a mor-
 tuis *A*

his nos sermo paulisper expectet, ut postmodum, si deus dederit, latius et diligentius explanetur.

110. Nunc autem id quo nobis sermo directus fuerat prosequamur, quoniam quidem illi fortassis et uenia fuit
 5 propter hanc quam diximus causam officium differre propheticum; mihi uero quae excusatio sufficiet, quae causa subueniet, qui relinquetur satis faciendi locus ulterius reluctanti? et nescio utrum graue aut leue dicam sacerdotii quoquo modo inpositum iugum pertinacius recusanti.

111. Si enim hoc, quod solum inter omnes excusationes
 fortius habemus, concedatur nobis, quod longe inferiores sumus
 quam sufficiat ad sacerdotium perfungendum, sed quid facie-
 mus quod ex alia parte perniciosius inoboedientiae crimen
 incurrimus? et erit nobis fortasse grauius ex contemptu quam
 15 putamus esse ex temeritate discrimen, quoniam quidem delin-
 quenti in hanc partem nullus emendandi ultra aut corrigendi
 superest locus.

112. Medius ergo inter duos istos timores ascendendi ac
 descendendi positus et memet ipsum hinc atque hinc aequa
 20 lance perpendens et nunc in illam nunc in istam partem uelut
 uentis inpellentibus uergens ad ultimum cessi huic qui amplius
 praeponderabat inoboedientiae timori, quique depulso illo alio
 utpote ualidior ac uehementior totum me sibi uindicauit et

1 nos *om.* *R* 3 id quo] id ad (ad *s. l.*) quod *R* id in quod (id
s. l.) *O* in id quo *A* id de quo *v* 5 profeticum *C* 7 reluctanti
A et reluctanti *C* (di *in ras.*) *v* 8 leue aut graue *A* graue aut
 graue aut leue *R* quoquomodo *Cp.c.* 9 recusanti *Ca.c.* recusandi *Cp.c.*, *v*
 12 sufficit *R* perfugendum *Oa.c.* sed *om.* *V* 13 perniciosius
Cp.c. 14 quam] quod *in ras.* *V* 15 ex temeritate] de extremitate *A*
 delinquendi *R* 16 in hac parte *AV* 18 timoris *R* timor* *C*
 accedendi *R* ac *Cp.c.* et *A* 19 discendendi *Oa.c.* descedendi *Ra.c.*
 discedendi *Rp.c.* des///cendendi *C* positus ē *Cp.c.* 20 in ante illam
om. *A* 21 uerguens (*alt.* u *s. l.*) *O* urguens *A* 22 inoboedientiae
 (ἀπειθεΐας) scripsi oboedientiae *codd.* *v* 23 utpote *Aa.c.* ac *om.* *A*
 uendicauit *A, Cp.c.*, *v*

2 tenuit. considerate ergo si recte et iuste nosmet ipsos inter
 hos medios libramus timores, dum neque adsumimus incon-
 cessos honores neque eos qui delati sunt refutamus, quia in
 alio inpudentia, in alio inoboedientia condemnatur, utrumque
 autem inperitiae uitium est. medii ergo quidam incedere 5
 cupimus inter nimium timidos et nimium temerarios, ut simus
 quidem uerecundiores his qui ad indebitos honores foeda
 ambitione nituntur et paulo confidentiores his qui futuri
 iudicii metu etiam bonorum actuum cuncta refugiant.

113. Ita ergo in talibus ego deliberans et unumquodque 10
 suis ponderibus metiens addidi etiam hoc ad animi confiden-
 tiam, quod mereatur aliquid retributionis a deo oboedientiae
 fides et impleatur id quod deest, dum integre creditur id quod
 est, ut efficiat fides perfectum quem metus habuit imperfectum.
 scriptum enim legimus quoniam qui timet non est perfectus 15
 in caritate; perfecta autem dilectio foras mittit timo-
 rem. e contra uero uidebam quod inoboedientiae et incredulitatis
 periculo auxilia nulla succurrunt. nec aliquid inuenio quod fidu-
 ciam tribuat diffidenti, quin immo uereor, ne et pro his qui nobis
 crediti sunt illud audire necesse sit: animam ipsorum 20
 exquiram de manibus uestris, et: sicut spreuistis
 me, ne essetis duces ac principes populi mei, ita
 et ego spernam uos, ne efficiatur aliquis ex uobis
 in regem, et: sicut non exaudistis uocem meam,

15 I Ioh. 4, 18 20 Ezech. 3, 18 21 cf. Os. 4, 6 24 cf.
 Esai. 1, 15

2 libramus *C* libremus *v* 3 dilati *V* delati (de *s. ras.*) *O* refu-
 tamus—*p.* 82, 10 temporis *om.* *A* 4 alia inpudentia *v* in alio
s. l. m2R condemnatur *Cv* 5 quidam] quideē *exp. m2C, om. v*
 6 scimus *R* 9 actuum (*s. monilia*) *C* 11 metiens] metuens *V*
 13 impleatur *p* (*p insert.*) id quod est quod deest *R* id quo deest *C*
 deest] est *v* 15 scriptum est (est *paene eras.*) *O*, (est *exp.*) *C* 16 foras
s. l. O foris *v* 17 e contrario (*rio s. l. man. rec.*) *O* inoboedien-
 tia *Ra.c.* 19 ne] uē (*t s. e*) *R, om. CV* 22 principes et duces *R*
 duces et principes *Cv* ita et ego (ὡς τὸ καὶ ἐγώ)] ita ego *O* 23 aliqui *O*

sed dedistis dorsum durum et inoboedientes ex-
titistis, ita erit quando uos inuocaueritis me,
ego autem non respiciam super orationem uestram
neque exaudiam uos. non accadat nobis a iusto iudice
5 talia audire responsa neque ueniat ad nos uox ista ab eo,
cui quamuis misericordiam cantemus, sed et iudicium simul
cantabimus.

114. Sed iterum ad antiquorum historias et ueterum nobi-
lium gesta reuoluimur. e quibus uidemus quosdam quidem,
10 cum ad regendos populos subrogarentur uel ad officium prophe-
ticum per dei gratiam uocarentur, promptissime cessisse inui-
tatos, alios uero aliquamdiu inuitantis gratiam distulisse. nec 2
tamen alteros ex eis uidemus esse culpatos nec reprehensam
esse aut in his oboedientiae promptam celeritatem aut in illis
15 timoris circumspectam cunctationem, quoniam quidem illi magni-
tudinem ministerii uerebantur, istis fides fiduciam dabat certis
quod omnia possibilia sunt credenti. paratus erat Aaron,
sed Moyses multum restiterat, Esaias promptus obtemperat,
sed iuuenilem Hieremias formidabat aetatem nec prius prophe-
20 tia ministerium suscepit quam a deo pollicitationem uirtutis
ac stabilitatis acciperet.

115. His ego rursum cogitationibus reparatus sum et
huiuscemodi consiliis adsidua conluctatione mitigatus ac uelut

6 cf. Ps. 100, 1 17 Marc. 9, 22

2 uos *R* et uos *OCVv* inuocaueritis (ἔταν ἐπικαλέσθησθε) *R* in-
uocabitis *OCVv* 4 accedat (i s. e) *O* accedat *C* 6 cantemus] *in mg.*
add. Isaiam et hieremiam inducit *O m. rec.* 7 cantauimus *R* 8 anti-
quarum *O* 9 reuoluimur (ῥέρομαι:] reuoluamur (a *ex corr.*) *R* reuolui-
mus (r s. s) *O* 10 uel ad] uelut *R* 11 promptissime *Oa.c.* prophe-
tissime (ba s. phē m2) *C* inuitos *C* 12 aliquandiu *R* 13 uidimus *C*
14 esse *om. C* prumtam *O, Ca.c.* 15 circum inspectam *V* certi *OCv*
17 credēdenti *R* haaron (h *in ras.*) *V* 18 moses *Ca.c.* multa
praestiterat *R* multa *V, Ca.c.* isaias *V, Oa.c.* ysaias *v* prump-
tus *O* promptus *C* obtemperat *sic codd. omnes* 19 iuuenalem *Oa.c.*
20 suscipit *V* 21 acceperit *OCv* 22 ego (ἐγώ)] ergo *ROV*
23 mit.] mollitus *O*

ferrum incudibus superpositum malleorum quibusdam ictibus
 mollitus sum et edomitus. accessit nihilo minus ad maturi-
 tatem consilii etiam cuncta mitigans et decoquens tempus.
 supra omnia uero illud quod scriptum est: consilia mea
 iustificationes tuae sunt, quibus ego omnem uitam 5
 2 meam credidi. propter quod non resisto neque contra-
 dico, ait dominus meus, qui non ad principatum populi
 uocabatur, sed ut ouis ad occisionem adducebatur. pro-
 sterno ergo me et procido ac subdo me potentissimae manui
 dei et ueniam peto praeteriti temporis otii et dilationis, si 10
 quid mihi forte ex hoc criminis nascitur. tacui, sed non semper
 3 tacebo. secessi parum aliquid temporis, ut me ipsum discu-
 terem ac uisitarem et in quantum tristitiae meae conso-
 latio nasceretur. nunc uero ueni in ecclesiis exaltare domi-
 num et in cathedra seniorum conlaudare eum. si illud culpam 15
 habuit, ueniam hoc meretur.

116. Sed quid adhuc uerbis prolixioribus opus est? habetis
 iam nos, o pastores et conpastores; obtines nos, o sanctissime
 et dignissime grex Christi; obtines nos, pater, in omnibus
 uictos et cedentes in omnibus, magis tibi subiectos Christi 20
 legibus quam naturae. ecce iam habes nostram subiectionem,
 2 redde tuam benedictionem. dirige nos orationibus, uerbo instrue.
 spiritu confirma; benedictio enim patris confirmat domos
 iliorum. et confirmer tam ego quam spiritalis haec domus, in

4 Ps. 118, 24 6 Esai. 50, 5 8 Esai. 53, 7 9 cf. I Petr. 5, 6
 14 cf. Ps. 106, 32 23 Eccli. 3, 9 24 cf. Ps. 50, 14 cf. I Petr. 2, 5

1 malleorum *O* 2 mollitus] mitigatus *O* 3 decoquens *OC*
 4 super *Cv* 6 propter quod] propter ea *C* (ea *m2 s. l.*) *v* 7 ait] ait
eras. et sed s. l. R 8 oues *Ra.c.* oues (*i s. e*) *O* ad *s. l. m2 C*
 octisionem *V* 9 ego *R* et] ac *O* procedo *CVv* ac] et *O* 10 dei
 et ueniã di et ueniam peto *C* 11 forte mihi *v* 12 et] (*s. ut*) *R*
 memet ipsum *A* 13 quantumc̃q; (*c̃q; s. l.*) *R* quantum posset *Cp.c.m2,v*
 14 ecclesias *Cp.c.,v* 16 mereatur *A* 18 optinete *V* 19 nos *om. v*
 o pater *C* (*o insert.*) *v* 20 magis subditos legibus xpi *V* tibi subi.]
 ubi subditos *C* xpe *O* 22 dirige] digne *Cv* uerboq; *C* (*q; s. l.*) *v*
 23 domus *O* 24 et] (*ut s. et*) *Cm2*

qua requies mea in saeculum saeculi, in qua habitabo, quoniam elegi eam, ut ab hac ecclesia et ab hac domo ad ecclesiam primitiuorum, quae in caelis adscripta est, transferri pariter mereamur.

- 5 117. Nostra quidem haec est satisfactio apud uos et sermonis nostri istud exodium. deus autem pacis, qui fecit utraque unum et nos inuicem reddidit nobis, qui sedere facit potentes in sedibus et qui eleuat de terra inopem et de stercore erigit pauperem; qui elegit Dauid seruum
 10 suum et adsumpsit eum de gregibus ouium, cum ultimus esset et iunior in filiis Iesse; qui dat uerbum euangelizantibus uirtute multa ad perfectionem praedicationis suae, tenens manum dexteram nostram in uoluntate sua dirigit nos et cum gloria adsumat nos. ipse regat regentes, ipse dirigit
 15 dirigentes, ut possimus pascere gregem eius cum disciplina et non in uasis pastoris inperiti; ipse praestet uirtutem et fortitudinem populo suo et exhibeat ipse sibi mundum et candidum gregem atque in omnibus immaculatum ac supernis ouilibus dignum, ubi est habitatio laetantium in splendoribus sanctorum, ut in templo eius omnes dicamus gloriam, grex simul
 20 et pastores, in Christo Iesu domino nostro, cui gloria in saecula saeculorum. amen.

1 Ps. 131, 14 2 cf. Hebr. 12, 23 6 cf. Rom. 15, 33 Eph. 2, 14
 8 I Reg. 2, 8 9 Ps. 77, 70 10 cf. I Reg. 17, 14 11 Ps. 67, 12
 13 cf. Ps. 72, 24 16 cf. Zach. 11, 15 cf. Ps. 67, 36 17 cf. Eph.
 5, 27 19 cf. Ps. 86, 7 cf. Ps. 109, 3 20 cf. Ps. 28, 9

2 ut] et *R* 4 mereamur pariter *V* 5 sermones *Ra.c.* sermones
 (i s. e) *O* 6 exodium *scripsi* exordium *codd. v* 7 reddidit (ἀποδοῦς)]
 reddit *R* 9 erigit *O* 10 de] e s. l. *R* a *OCv* 11 et *exp. R*
 iet *C* iunior] *R* 12 uirtute multa (δυνάμει πολλῇ)] uirtutem mul-
 tam *AC* 14 regat (t s. l.) *O* erigat *A* ipse dirigit dirigentes
om. V 15 et *om. R* 16 is ipse *R* 17 ipsi *O* 18 immacu-
 latam (u s. alt. a) *O* 20 gloria *V* 21 ihu *ROCv* 22 amen] *add.*
 INCIPIT DE PRIMIS EPIPHANIIS ID EST DE NATALI (I ex E) DÑI
R LIBER APOLOGETICUS SCĪ GREGORII EPISCOPI EXPLICIT;
 INCIPIT DE EPIPHANIIS SIUE DE NAT DÑI FELICĪT *O* EXPLICIT

LIBER APOLLOGETICUS SCĪ GREGORII EPI. INCIPIT EIUSDEM
DE EPYPHANIIS SIUE DE NĒ DNI A FINIT APPOLLOGETICUS
SCĪ GREGORII NAZANZENI. INCIPIT DE THEOPHANIIS SIUE NA-
TALIS DÑĪ C EXPLICIT APOLOGETICUS SCĪ GREGORII NAZAN-
ZENI V Explicit Apollogeticus Gregorii Nazanzeni. INCIPIT DE THEO-
PHANIIS SIUE DE NATALI DOMINI v

II.

DE EPIPHANIIS SIUE DE NATALI
DOMINI.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

II.

DE EPIPHANIIS.

1. Christus nascitur: gloriamini; Christus e caelis: occurrere;
Christus in terris: exaltamini. cantate domino, omnis
5 terra, et — ut simul utrumque conplectar — laetentur caeli
et exultet terra propter caelestem, deinde etiam terre-
strem. Christus in carne: cum tremore et laetitia exultate — 2
tremore propter peccatum, laetitia propter spem —; Christus ex
uirgine: uirginitatem, feminae, amplectimini, ut matres efficia-
10 mini Christi. quis non adoret primum et nouissimum, initium
et finem?

2. Ecce iterum tenebrae soluuntur, ecce iterum lumen
exoritur, ecce iterum Aegyptus tenebris condemnatur et iterum
Israheli columna lucis accenditur. populus, qui sedebat in
15 tenebris ignorantiae, uideat lucem magnam scientiae. uetera
transierunt; ecce facta sunt omnia noua. littera
iam recedit et spiritus incedit et obtinet; umbrae discedunt,
ueritas inlustratur. Melchisedech adest et ille, qui natus fuerat
primo sine matre, nunc quoque nascitur sine patre. naturae
20 iura soluuntur. repleti oportet superiorem mundum. Christus 2

4 Ps. 95, 1 5 ibid. 11 10 cf. Apoc. 22, 13. 1, 17. 8 13 cf. Ex. 10, 21
14 cf. Ex. 13, 21 cf. Esai. 9, 2 15 II Cor. 5, 17 18 cf. Hebr. 7, 1. 3

8 christiani e caelis *O* e caelo *V* occurrit *O* 4 exaltamini
(ἐψάθητε) exultamini *A, Ca.c.* exultate *Cp.c., v* 5 et *s. l.* *R* (ut—con-
plectar) sic *uncis incl. O* utraque *C* conplector *RCa.c.* 6 ex-
sultet *AV* 7 exsultate *AV* 9 faeminae *C* complectimini *A*
10 adorat *ACVv* 12 soluuntur tenebrae *Cv* resoluuntur *OA* 13 egyptus
O condemnatus *Ra.c.* condemnatur *Cv* 14 ascenditur *Ra.c.*
15 ignorantiae *om. R* uideat *O* 16 et ecce *O* facta] parata *V*
17 et obtinet (πλεονεκτηί) *om. RCVv* descedunt *Ca.c.* 18 inlustratus *Ra.c.*

iubet et quis resistet? omnes gentes, plaudite manibus, quia puer natus est nobis, filius et datus est nobis, cuius potestas in humero eius — quia exaltatur in cruce, quam sibi ipse portauit — et uocatur magni consilii angelus, paternae scilicet uoluntatis nuntius atque index fidelis. clamet Iohannes; parate uiam domini; ego autem diei huius clamabo uirtutem et gratiam nuntiabo. 8 incorporeus carne uestitur, sermo crassescit, inuisibilis uidetur, inpalpabilis atque incontrectabilis contingitur et palpatur, qui ante omnia saecula est initio censetur, filius aeternus 10 fit iterum filius, Iesus Christus heri et hodie ipse et in saecula. Iudaei scandalum patiantur, gentiles inrideant, heretici linguae suae uenena commoueant: tunc credent cum uiderint eum ascendentem ad caelos; quodsi nec tunc, certe uel cum uiderint eum uenientem de caelis iudicis praeditum 12 maiestate.

3. Sed haec postmodum. nunc uero epiphaniae, id est natiuitatis Christi, nobis sollemnitas geritur; utroque enim modo appellatur et res una duplici uocabulo nuncupatur. apparuit enim deus hominibus per natiuitatem, quod erat semper 20 et qui est ex eo qui semper est — in quo non est causas rationesque discutere; super haec enim omnia est;

1 Ps. 46, 2 2 Esai. 9, 6 6 Matth. 3, 3. Marc. 1, 3. Luc. 3, 4 11 Hebr. 13, 8

1 resistit *RC* plaudete *Ca.c.* 2 filius et (υἱὸς καὶ) *R* cum signis transpositionis et om. *OAV* filius et—nobis om. *Cv* 3 in humero (ἐν τοῦ ὤμου) *R* qui *Cv* exaltatur (ὑπεκαίεται) *R* exaltabitur *R* 4 portabit *R, Oa.c.* uocabitur (ἰσχυριζέσθαι) *R* 6 iudex *A* iohannis *O* 8 crassessit *Ca.c.* 9 inpalpis *A* 10 secula *RC* scilicet *O* censet uir *Ra.c.* 11 ihs *ROC* ihesus *V* ipse est et *Cv* 12 iudei *Bv* patiantur *C* 14 eum om. *V* in caelos *V* quod sine et tunc *O* 17 sed hoc *v* epiphania *OV* epyfania *AC* epyphanie *v* 18 natiuitas *C* sollemnitas *O* solempnitas *Cv* geritur (ἡ α. s. i) *R* 19 hoc modo *OA.* apellatur *C* 20 quod erat (τὸ μὲν ἔστιν) *R* 21 ex eo quod *O* 22 enim haec *V* omnia enim *v*

neque enim est sermo ullus sermonis antiquior aut ratio
 rationis anterior —; hoc autem, quod nouissime factus
 est propter nos, quos dudum esse fecerat, ut et bene
 nobis ac recte esse donaret, immo uero dilapsos a bono
 uitae statu per malitiam peccati rursum repararet et ad se
 denuo per incarnationis suae gratiam reuocaret. nomen ergo
 diei ex eo quod apparuit — ἐπιφανῆναι etenim Graeci
 nominant apparere — epiphania uel theophania nuncu-
 patum est; pro eo uero quod natus est natalis dicitur
 dies.

4. Haec est ista sollemnitas, haec est diei huius magna et
 gloriosa festiuitas: aduentum dei factum ad homines celebra-
 mus, ut nos ad deum proficiscamur, immo ut reuertamur ad
 deum — sic enim rectius dicitur —, ut uetere homine
 deposito nouo induamur et, sicut in Adam omnes mortui
 fuimus, ita in Christo omnes uiuificemur. cum Christo
 ergo nascamur et cum Christo cruci adfigamur et consepelia-
 mur ei in morte, ut cum ipso etiam resurgamus ad uitam.
 necesse est enim nos perpeti utilem hanc et necessariam
 uicissitudinem, ut, sicut ex bonis ad tristitia deuoluti sumus,
 ita ex tristibus ad meliora repareremur. ubi enim abun-

14 cf. Eph. 4, 22. 24. Col. 3, 9. 10 15 cf. I Cor. 15, 22 sicut—
 p. 90, 3 iustificet] cf. August. contra Iulian. I 5, 15 (XLIV 649 sqq. M)
 17 cf. Rom. 6, 4 21 Rom. 5, 20

1 ullus] illius V sermone C (ne m2 ex nis) v aut—anterior om.
 ACv ratio om. O 2 factum A 8 quod Ra.c. esse exp. et
 ipse ss. R ut et (iva xai)] ut R 4 hac Ra.c. esset C di-
 lapsos O 5 statum V 6 denuo] denuti (?) C nomen est ergo V
 7 epiphane R ΕΠΙΦΑΝΗΝΑΙ O ΕΥΛΙΑΝΗΝΑΙ A epiphane V epifane C
 epyphanie v greci ROC grece nominatur v 8 apparere Ca.c.
 epyphania Av epyfania C theufania C 11 ista] illa R 12 et
 aduentum R dnr OA hominis Ra.c. 13 immo et requ. V 14 sic]
 si A ueteri O 16 fuimus R sumus OACVv Aug., fort. recte ita
 et in Cv Aug. 17 crucifigamur Aug. 18 mortem Aug. etiam om. R
 19 enim om. C 20 e bonis A tristia (κα λυπηρά)] tristitiam AC
 21 habundauit RACVa.c.,v

dauit peccatum, superabundauit gratia, ut, quos
gustus ligni uetitus condemnauit, Christi crux gratia largiore
3 iustificet. ideo ergo diem festum celebramus non humanae
deuotionis sed diuinae dignationis, non eorum quae ex mundo
sunt sed eorum quae supra mundum sunt, non infirmitatis 5
nostrae sed remedii, non formationis nostrae sed reforma-
tionis.

5. Propter quod nequaquam postes ac ianuas coronemus
nec plateas et conpita perornemus nec cantatricum statuamus
choros, ut aures sonis musicis delectemus, nec lenocinantes 10
oculis prouideamus aspectus neque odoratus nostros effemi-
natis nidoribus delectemus nec gustum inlecebrosis saporibus
inritemus nec tactui concedamus male prospecta contingere.
2 neque ergo delicatis uestibus ac fluidis resoluamur neque
ornamentorum splendore gloriemur, non auri fulgore, non 15
colorum fucis fallentibus rapiamur, non comensationibus et
ebrietatibus uacemus, quibus cubilia et impudicitiae ab apostolo
coniunguntur, quoniam quidem a malis doctoribus pessima
doctrina procedit et de seminibus nequam seges criminosa
3 concrescit. non ergo altos toros tapetibus exstruamus nec 20
pretiosa tentoria uentri et gurgiti praeparemus, non uini
peregrina nomina et antiquos consules requiramus aut coquorum
noua et exquisita commenta, neque terra et mare multi pretii

16 cf. Rom. 13, 13

1 superhabundauit *RAC, Va.c., v* et gratia *v* 2 uetiti *A* con-
demnabit *Ra.c.* 4 qui *Cv* 5 qui *v* mundo *Ca.c.* 8 propter hoc
quod *A* potes *RCa.c.* 9 conpeta *RVa.c., OC* competitiva *Rp.c.* com-
pita *Vp.c.* nec] et *C* cantatricum *ROa.c.* 10 aurisonis *A* de-
lectemur *AV* ne *Cv* 12 delectemur *AV* 13 mala *A* 14 ergo
eras. *V* enim *A* fluidis *V* 15 fulgoribus *Cp.c., v* 16 comesat. *V*
cōmessat. *ROA, Cp.c.* comissat. *Ca.c.* 17 impudicitia *R* apostolo *O*
18 coni.] condemnantur *R* 20 non] ne *R* alto † (*sequitur lacuna 6 litt.*)
appetibus (*in mg. † hic deest*) *R* altis *CV* thoros *OAVv* tappetibus
OC tapetētibus *A* extrahamus *R* extruamus *OCv* neque *Cv* 21 teu-
toria] conuinia *OA* guttori *O* gutturi *v* 22 aut] neque *V, om.* *OCv*
quoquorum *Oa.c.* cocorum *AV, Op.c.* quorum *Cv* 23 nunc terra nunc
mari *Cp.c., v* ne *Vp.c.* terrae *R*

nobis stercora conferant; hoc enim nomine mihi videntur honorandae deliciae. non ergo alter alterum uincere per 4
incontinentiam studeat; mihi enim incontinentia est omne quidquid plus est quam sufficit et hoc aliis esurientibus et
6 indigentibus his, qui ex eodem luto atque ex eadem massa formati sunt.

6. Quin immo, fratres, haec gentilibus concedamus: illorum sit talis ista sollemnitas, qui etiam deos suos iustis carnis et tetrīs putant nidoribus delectari. illi consequenter sollemn-
10 tatem diuinam uentris distensione concelebrent pessimorum daemonum et factores et praedicatores et cultores nequissimi. nos uero, a quibus uerbum dei colitur et adoratur, etiamsi delectari oportet et deliciarī, in uerbo dei delectemur et
15 sollemnitatis ipsius ratione deliciarum nobis efficiatur causa conueniens. non sint ergo ab eo qui nos inuitauit aliena nobis 2
et peregrina conuiuia. me autem utimini ministro, ego uobis conuiuii huius epulas ministrabo: sermonem uobis, inquam, bonis et fidelibus amicis domini mei, exhibebo, dominicas
20 dapes, quam potero copiose, quam potero affluenter, utpote peregrinus ciuibus, urbanis rusticis, deliciosis agrestis, diuitibus pauper. hinc ergo iam incipiam; sed uos omnes, quibus 3
perfrui huiusmodi deliciis cordi est, expurgatas mihi adhibete aures et purificata corda deferte, quoniam quidem de
25 deo fit uerbum et diuinus est sermo, ut percipere possitis

2 delitiae R deliciae O 4 quicquid R, Op.c., v 5 endigentibus
Oa.c. ex adēm massa A 7 gentibus O 8 talis om. R sol-
lemnitas O 9 teoris Ra.c. delectare O 10 distensione Ra.c.
concelebrant R 11 demonum RO demoniorum A factores (κλίσται)]
factores († u s. c) R fautores OC, v 18 oporteret V dilittari R
deliciari O 14 dilitias R intellegentia] explanatione OA 15 dili-
tiarum R deliciarum Ca.c. 16 inuitant (alt. n exp.) R 17 magistro V
19 exhibeo A 20 affluenter ROv utpute O, Ca.c. 21 ciuibus
Oa.c. deliciosus Ra.c. deliciosis O, Ca.c. agrestus Cp.c. 22 omnes
quibus (δσοι)] o quibus RCVv 23 deliciis OC exhibete ACv ad-
hibite O

oibum numquam egerendum. fiet autem et integer et brevis, ut neque contristet in eo quod deest neque efficiat ex satietate fastidium.

7. Deus erat quidem semper et est et erit, immo uero est semper; nam 'erat' et 'erit' saecularium et caducorum temporum partes sunt: semper ergo est. et ita de se ipso commemorat, cum Moyse daret in monte responsa dicens: qui est misit
 2 me ad uos. esse enim ipsius totum est et semper est, quod neque coepit umquam neque aliquando cessabit (uelut) insuperabile quoddam ac sine fine substantiae pelagus nullis terminis limitibusque circumdatum, omnem supergrediens sensum,
 10 omne tempus atque omnem naturam, quod solo mentis contemplari possit intuitu et hoc subtili admodum et perexigua inspectione non ex his quae in ipso sunt, sed ex his quae circa ipsum sunt, ut ipsa ueritatis species non tam ex ipsa
 15 ueritate quam ex his quae ueritati sunt proxima contempletur. effugit enim priusquam teneri queat et priusquam adprehendi possit elabitur tantum se cordi offerens — et hoc si purum sit —, quantum humanos oculos ictus corusci perstringentis et cito praetereuntis inluminat: idcirco, ut ego arbitror, quo
 20 per hoc, quod omnino quantulumcumque ex eius lumine perspicui potest, ad intuendum inuitet et prouocet. quod enim

7 Ex. 3, 14

1 eregendum *Ra.c.* (*s. l. reicienda*) 2 ut] et *R* quo deest *R*
 neque efficiat] queat *s. ras. m2* (*s. neq: generat*) *O* fiet *C* (*a s. e*) *v*
 4 *pr. et om. V* 6 et ita] etiam *V* de se ipse *V* 7 mosi *Ca.c.*
 8 enim] etiam *R* iam *O* *pr. est om. R* 9 cepit *Rv* cessabit
 (*καταόμενον*) cessauit *ROCV* uelut (*ὡς*) *addidi, om. codd. v* in-
 superabilem *C* 10 ac] hac *O, om. R* fine *om. C* substantiam *C*
 substantiam *v* termini *Ra.c.* 12 *pr. omnem Ca.c.* contemplari]
 comprehendi *A* 14 inspectione] expectatione *Cv* quae—his *om. V*
 15 ipsas *Rp.c.* non] nam *B* 16 *alt. ueterati Qa.c.* 19 quan-
 tum, ex *C* ictos *Oa.c.* chorusci *A* corusci fulguris oculos
 perstringentis *v* 20 praetereuntis *Oa.c.* ut *exp. R, om. A* quo]
 quia in *ras. V* quoque *v* 21 quod] ut *Cv* omnino] domino *V*
 quantulumcumque *Ra.c.* 22 respici *A* perspicue (*re s. ce*) *R* potens *R*
 intudum *Ra.c.* inuitet—prouocat *A*

penitus sentiri non potest nec adpetendi aut inquirendi tribuit
 spem. quod autem uel ex parte sentiri potest admirationi est, 4
 et quod in admiratione est, et desiderari copiosius potest.
 cum autem desideratur desiderantes purificat, cum autem
 5 purificat deo similes facit, cum uero eos sibi similes fecerit,
 tunc eos uelut proprios iam et domesticos facit etiam in
 conloquiis et sermone participes. audeat fortassis aliquid am-
 plius fragilitatis nostrae sermo. deus iam diis effectis inseritur
 et dinoscitur, ut est illud: deus stetit in synagoga
 10 deorum, in medio autem deos discernit. absque ullo 5
 est ergo fine credenda diuinitas et ad sentiendum etiam ipsi
 difficilis menti, et hoc solum est quod ex ea comprehendimus,
 quia comprehendere non possit. si uero quis putat ex eo quod
 simplicis naturae est diuinitas idcirco nihil prorsus de ea
 15 posse sentiri, tamquam quae pro ipsa simplicitate effugiat
 intellectum, uel certe totam posse comprehendere, quia simplex
 esse intellecta est, non mihi uidetur recte aestimare. quid
 enim horum quae sunt simplicis est naturae? nulli quippe
 natura sua simplicitas est, quia neque his quae composita
 20 sunt natura uel substantia sua haec ipsa compositio est.

8. Infinitum uero quod dicitur dupliciter intellegitur, secun-
 dum initium et secundum finem; quidquid enim extra haec
 est nec ab his clauditur hoc infinitum appellatur. nam cum
 in anteriora se mentis acies extendit et initii profundum
 25 reuoluens nullam potest ubi stare possit principii dei inuenire

9 Ps. 81, 1

8 *pr. et om. R* admirationi *Ca.c.* *alt. et om. OAV* desiderare *Oa.c.*
 potest *est O* 5 fecerit] facerit *V* 7 sermo *R* participes (*s. l.*
particeps m.2) *R* 8 fragilitas nostra *Cp.c.m.2* deus] di *C* 9 syna-
 goga *R* congregatione *OCVv* 10 deus *O, Ra.c.* 11 diuinitatis *Ca.c.*
 ipsi difficilis conatibus menti *O* ipsis difficilis conatibus mentis *Cv*
 13 si uero ex eo quis *V* 15 sentire *A, Oa.c.* quae *om. A*
 16 totam (*scil. diuinitatem*) scripsi totum *codd.* 17 estimari *V* qui *O*
 18 est *eras. V* 19 naturae *V* 20 naturae uel substantiae suae *A*
 21 dupliciter quod dicitur *V* 22 quicquid *Rv* 24 extenditur *Cp.c., v*
 25 dei *om. v cum codd. quibusdam deterioribus*

crepidinem, huius partis infinitum et inexplicabile aeternum,
 2 id est sine initio, appellatur. cum uero ad inferiora et ad
 ultima, id est quae futura sunt et sequuntur, aspicimus,
 huius loci infinitum immortale ac perpetuum nominatur. cum
 uero utrumque simul dicimus, uel aeternum uel sempiter- 5
 num nominamus; aeternum enim uel sempiternum neque
 tempus neque partem temporis recipit — neque enim mensura
 ulla concluditur —, sed sicut in hoc mundo tempus dicitur
 quod solis cursibus designatur, ita in aeternis rebus aeternitas
 appellantur illa ipsa spatia, quae aeternae naturae perpetuitate 10
 3 signantur. haec mihi nunc interim philosophari de deo suffi-
 ciat; neque enim ultra progredi uel res patitur uel tempus
 indulget, quoniam quidem de adsumptione carnis dicere sollem-
 nitas admonet. cum autem dico de deo, de patre et filio et
 spiritu sancto dictum intellegite. deitas enim neque supra 15
 haec diffunditur, uti ne plebem deorum introducere uideamur,
 neque infra haec angustatur, ne iterum paupertatem uideamur
 suscipere et penuriam deitatis, id est neque Iudaice unum
 deum dicentes neque secundum gentiles per plurimos ober-
 4 rantes. in utroque enim similis est ex errore perniciēs, licet 20
 sibi uideantur utraque esse contraria. nostra etenim sancta
 sanctorum, quae Seraphin et contegunt et glorificant trinis
 sanctificationibus, in unam dominationem deitatemque concur-

21 cf. Hebr. 9, 3 22 cf. Esai. 6, 2. 3

2 et] *add.* etiam *v* et ultima (*om.* ad) *A* 3 secuntur *OC* aspi-
 ciemus *V* 5 uel *alt. om.* *v* 6 nominamus] *add.* quomodo deus aeternus
 et sempiternus dicatur et de horum nominum proprietate *in mg.* *R*
 7 enim *om.* *A* 8 sicut] *add.* secundum philosophos *v* 9 cursibus *bis*
Ra.c. 10 appellatur *O, Vp.c., v* illa—signantur *om.* *V* perpetue-
 tate *C* 11 signatur *RCa.c.* de deo philosophari *A* philosophari *C*
 13 solemnitas *O, om.* *R* 14 ammonet *O* de deo patre (*om. alt.* de) *A*
 15 intellegite *R* intellege *cet. v* 16 uti ne (*ἵνα μὴ*) *R* (*e s. r.*) ne *A*
 deorum] iudaeorum *C* 17 ne] neque *R* 18 pe nuriam *O* est
om. *A* 19 gentes *A* oberrantes] obseruantes *A* 20 perniciēs *Cp.c.*
 22 seraphyn *A* seraphym *C* *pr.* et *om.* *OA* contegunt *A* 23 dei-
 tatemquae *Ra.c.*

runt, sicut et alius quidam ante nos sapiens magister optime magnificeque disseruit.

9. Uerum, ut dicere coeperamus, non sufficiebat diuinæ illi bonitati intelligentiam sui apud semet ipsam mouere et
 5 intra se sui scientiam retinere, sed oportuit dignumque fuit ad diffundendum propagandumque latius bonum esse plures qui beneficiis in se perceptis bonum esse sentirent; summum etenim bonum est non solum esse bonum, sed et præstare bonum. idcirco ergo primo omnium caelestes animo uoluit esse
 10 angelicasque uirtutes, et ipsa statim uoluntas eius effectus erat et opus creaturae uerbo adimpletum et spiritu consummatum. et ita extiterunt secundae claritates, ministeria primae illius claritatis, siue hos intellectuales spiritus appellemus siue ignem incorporeum atque extra omnem materiam intellegendum seu quolibet alio nomine nuncupandi sunt; uicino
 15 certe et proximo his quæ supra diximus capiendi sunt intellectu. de quibus uelim quidem sentire quod immobiles fuerint ad malitiam et solos habuerint in se bonos motus utpote diuino ministerio præstolantes et ab aeterno illo lumine primis
 20 claritatis traducibus inlustrati — nostra enim hæc secundae deriuationis splendore gloriantur —, sed suadet me non eos immobiles ad malum sed difficile mobiles aestimare et dicere ille qui pro fulgoris claritate Lucifer prius, postmodum uero propter superbiam tenebrae et factus et dictus est,

1 quidam *om. A* sapiens *om. A* 2 deseruit *Ra.c.* 4 ipsum
A manere *v* 8 non solum bonum esse *Cv* 9 caelestis *O, Ca.c.*
 animo uoluit esse = ἐννοεῖ animos *RA* animo (us *s. o*) *O* animas *v*
 esse uoluit *R* esse *om. CV* angelicasque esse *V* 10 -asque
 uirtutes—*p. 97, 10* creuerat corpus *om. A* 11 *alt.* et] est *R* spm
Ra.c. consummatum *Ov* 12 extiterunt *R* extiterunt erunt *C*
 secundae clar.] iidem: claritatis *v* claritates (*λαμπρότητες*) claritatis *O*
 claritates—illius *om. RC* 16 his *om. C* intellecto *Va.c.*
 17 uelim *Oa.c.* immobilis *Oa.c.* 18 utpute *O, Ca.c.* 20 n̄//
V enim *s. l. R* 21 deprivationis *Ra.c.* 22 difficile mobiles
 (*δυσκίνητους*) difficile (*s. † facile*) mobiles *R* 23 pro] prae *V* clari-
 tatem *Oa.c.* 24 et factus (*καὶ γινόμενος*) et factus est *R*

sed et omnes apostatae et refugae angeli, qui sub ipso effecti auctores malitiae per declinationem boni tam sibi quam humano generi extiterunt.

10. Hoc ergo modo et propter haec intellegibilis ille extitit mundus, prout me possibile est de his philosophari sermone 5
exiguo et paruo magna et inmensa pendentem. uerum cum bene et digne prima cessissent, secundi deinde mundi intuetur exordium, materialis scilicet huius et uisibilis, qui ex caelo constat et terra et his quae inter utrumque sunt spatiis et rebus, laudabilis quidem pro singulis quibusque speciebus, 10
multo uero laudabilioris ex harmonia omnium uniuersorumque
2 conpage. in quo summa est et stupenda ex contrarietate concordia, dum inter se inuicem diuersa sunt, cum singulis tamen singula conueniunt et ad unius mundi perfectionem cum uniuersis cuncta concordant, ut ostenderet quia non 15
solum aptam sibi et conuenientem naturam, uerum etiam longe a se diuersam substituere potest. apta namque et conueniens est deitati intellectualis ac spiritalis natura, quae sola mente sentitur; alienum uero et longe a se positum est quidquid uisibile est atque corporeum, et multo magis ab eius 20
natura aliena ac diuersa sunt quaecumque exanima sunt et
3 immobilia uel caduca. sed fortasse dicat quis eorum qui cupidi sunt festiuitatis quae in manibus est audire rationem: 'quid haec ad causam? quid currus agis extra metas? illa nobis quae ad sollemnitatem pertinent dissere.' et sane faciam, 25
licet paulo superius coeperim raptatus excelsioris uerbi dei desiderio.

11. Igitur mens et materia hoc modo quo superius diximus

1 sed et omnes *bis pos., semel exp. R* apostatae *R* apostatae *C*
refugae (*s. l i*) *R* refugia *C* 4 extitit *Ca.c.* existit *v* 5 sermo
R.a.c. 7 cessent *v* intuitur *Ca.c.* 8 materiales *R.a.c.* 9 quae
inter] qui in *Cv* 10 laudabilibus *v* 11 laudabilior *O* armonia
ROV, Ca.c., v 12 ex *om. R* 18 intellectuales *Oa.c.* 19 quicquid *Rv*
22 uel] et *Cv* 23 est] et *C* 24 qui haec *R.a.c.* metus *R.a.c.*
25 pertineant *O* disserere *Oa.c.* 26 excelsiores *Oa.c.*

a se inuicem discreta, unumquodque intra naturae suae terminos, existebant et magnificentiam creatoris uerbi ipsa sui prolatione monstrabant uelut quidam laudatores ac praedicatores taciti excellentiae conditoris. nondum tamen facta fuerat utrorum-
 5 que commixtio nec sibi inuicem natura discordans in concordiam uenerat. uerum ut ars inmensae dei sapientiae nosceretur et bonitatis eius maiora munera sentiremus, unum animal ex diuersis atque contrariis, id est ex inuisibili et uisibili substantia, opificis uerbi dei molitione construitur. et ex materia 2
 10 quidem, quam et ipsam nuper creauerat, corpus adsumitur, uita uero ab ipso inseritur, quam rationabilem animam et imaginem dei praedicat sermo diuinus. et hoc modo factum hominem uelut alterum quendam mundum in breui magnum atque in exiguo totum statuit in terris, alium angelum,
 15 cultorem sui, e caelo terraque commixtum, qui intueri quidem posset uisibilem creaturam, inuisibilis autem facturae intellegere ac sentire mysterium, et regnaret quidem in terris, ipse uero a superioribus regeretur. idcirco etenim et terrestris 3
 est et caelestis, temporalis et immortalis, uisibilis et inuisibilis,
 20 humilis et excelsus, spiritus propter gratiam, caro propter elationem: illud ut intellectum habens gratiae magnificet et conlaudet auctorem, hoc ne magnitudine muneris elatus lapsum ruinae excelsioris incurrat. est ergo animal quod hic quidem instituitur, alio uero transferatur et, ut pandatur summa
 25 mysterii, animal quod imitatione dei efficiatur deus. ad hoc 4
 nobis namque uitae huius proponitur cursus, ad hoc nobis exiguum licet in hoc mundo ueritatis lumen accenditur, ad

2 existebat *RO, Ca.c.* creatores *Oa.c.* ipsa *om.* *RO* sua *v*
 probatione *R* 4 et excellentiae *O* 5 in concordia *C* 6 et uerum *C*
 nasceretur *O* 9 opifices (*s del. uid.*) *O* 18 uelut in alterum *A*
 15 intueretur (*e pr. m2 ex i C*) quidem (*om. posset*) *Cv* possit *OA*
 16 inuisibiles *Ca.c.* intellegeret *Cp.c., v* 17 sentiret *Cp.c., v* regnare *A*
 18 et *om. RA* et caelestis et terrestris *Cv* 19 est *om. C* 21 illud
 ut] illud *C* 22 magnitudinem *Ca.c.* elatum *Ca.c.* 24 alias (*s s. l.*) *O*
 pandantur *Cv* 25 efficitur *A*

hoc diuina nobis claritas reuelatur, ut et agnoscendus nobis pariter et imitandus sit ille qui nos ex diuersitate coniunxit quique et resoluet et rursus magnificentius conligabit.

12. Hunc ergo ab se hominem, sicut supra diximus, creatum in paradiso posuit — quisque ille est iste paradisu — liberi arbitrii facultate donatum, ut omne bonum non minus esset eius qui eligeret quam illius qui boni semina in conditione praestiterat. posuit igitur eum uirgultorum uel arborum immortalium colonum, id est diuinorum sensuum cultorem uel eorum qui simpliciter cogitantur uel eorum qui profundius et perfectius uoluuntur in mente. nudum eum conlocat, id est uitae simplicis statum tribuit et nullius artis uelamine indumentoque circumdat; talem namque oportebat humani generis esse principatum. huic dat legem, quo scilicet haberet operandi materiam libertas arbitrii. lex autem erat mandatum et distinctio, quarum fructibus arborum utendum ei esset et a quibus abstinendum. abstinendum uero erat ab arbore sciendi bonum et malum, quae tamen arbor neque ab initio male plantata est neque postmodum prohibita per inuidiam — non illuc iaculentur linguas suas hostes dei neque imitatores serpentis existant —; bona enim est, si in tempore sumatur et oportune capiatur. scientiae namque et intellectus erat haec arbor secundum meam scientiam, cui soli operam

6 cf. Gen. 2, 8 18 cf. Gen. 2, 17

1 nobis om. Cv	ut om. V	agnoscendos Ra.c.	3 resoluit C
et alt. s. l. R	rursum OAV	colligauit C, Ra.c.	5 hunc a se
hominem ergo A	6 quisque ille est, est iste par. v	7 facultatum	
Oa.c. donatus Rv	8 et eius C	elegerit OA	12 nudum]
nondum A	eum] enim v	conlogat Ra.c. collocauit A	13 uite
Ca.c. uelamina Ra.c.	14 circumdatae V circumdatum Cv	tale	
OCv ac tale A	15 principatum (τὸν ἀπ' ἀρχῆς) R	principium cet. v	
materiam operandi V	18 quibus R quibus fructibus cet. v	abstineat	
abstinendum V	20 male (κακῶς)] mala R	22 exsistant R	23 opur-
tunae Oa.c.	scientia (δωσπία) OACVv; sed aliter intellexit locum		
Graecum Rufinus	24 meam] eam OC		

dare illis tantummodo utile est, in quibus iam perfectioris
 capacitas intellectus est. aut non uidemus cibum fortem et 4
 solidum perniciosum esse lactantibus paruulis, qui nullo alio
 nisi solo lacte ali possunt? uerum quoniam inuidia diaboli
 5 et deceptione mulieris, quam et ipsa perpressa est ut fragilior
 et uiro intulit ut ad persuadendum aptior — miserum me!
 mea enim miseria est lapsus parentis —, inmemor efficitur
 dati sibi praecepti et mortiferi saporis gustu inlecebroso
 superatur ibique omne illud opus magnificum humanae construc-
 10 tionis effunditur. simul enim et a ligno uitae et a paradisi 5
 cultu et a deo propter peccatum exsul agitur et extorris
 effectus pelliciis circumdatur indumentis, crassiori quippe hac
 et mortali uel corruptibili carne. et hoc est per quod primum
 agnoscit confusionem suam et abscondere se atque occultare
 15 a deo gestit. aliquid tamen etiam in hoc lucri consequitur:
 mortem, per quam intersecari quodammodo possit termina-
 rique peccatum, ne perpetuum atque immortale permaneat
 malum. et quodam genere fit ei poena remedium; ita namque
 intellegendus est punire deus.

20 13. Uerum cum in hunc res nostrae deuenissent statum, nus-
 quam abest deo eruditionis cura, nusquam emendationis nostrae
 sollicitudo discedit. nam pro multitudine peccatorum, quae radix
 illa malitiae pullulabat, diuersis et temporibus et causis remedia
 quaerebantur uerbo lege prophetis, beneficiis comminationibus
 25 uerberibus, aquarum inundationibus ignis incendiis, bellis uicto-

1 utilis *R* perfectioris (τοῖς τὴν ζῆν τελωτέροις)] perfectioris *A*, *Op.c.*
 perfectiois *v* 2 capacitatis *A*, *Op.c.* 3 lactentibus *A*, *Cp.c.*, *v* 4 dia-
 buli *Ca.c.* sabuli *OA* 5 est perpressa *V* 6 o miserum (o s.) *O*
 me *R* 7 mea (a s. l.) *R* parentis lapsus est *A* lapsos
 parentes *O* 8 percepti *A* 9 omne *om.* *V* 10 a *alt. om.* *RA*
 11 exul *O*, *Cp.c.* exterioris *R* extoris *Ca.c.* 12 affectus *R* cir-
 cumdatus *O* crassiore *v* hac *Op.c.*, *om.* *V* 13 immortali *Ra.c.*
 per *om.* *Cv* 14 cognoscit *A* 15 a *om.* *V* gessit *V* etiam
om. *A* hac—morte *V* 16 intrasecari *v* 17 ne *O* 20 in hunc]
 huic *C* 21 abest *Va.r.* a *Vp.r.m.2* cura] causa *V* nusquam *om.* *V*
 emendationisque *Vp.c.*

riis prostrationibus, e caelo prodigiis, signis ex aëre e terra
 e mari, uirorum urbium gentium insperatis subitisque subuer-
 sionibus, ex quibus omnibus adterere atque elimare malitiam
 2 studium gerebatur. uerum quia cor hominum a iuuentute
 diligenter crescebat ad mala uehementius inualescente lan- 5
 guore, mortalium genus longe lateque labes populata grassatur
 diffusis ubique homicidiis adulteris periuriis impudiciis stupris
 et, quod est nequius omnium, cultibus idolorum; scilicet
 diuinus honor a creatore ad opera eius creaturasque transla-
 3 tus. quae omnia quoniam maiore ope atque auxilio indigebant, 10
 maiora sine dubio etiam remedia deposcuntur, hoc est ipse
 sermo dei, qui est ante saecula, qui est inuisibilis et
 inconprehensibilis et incorporeus, qui est initium ab initio, qui
 est lux de luce, fons uitae et immortalitatis, figura uera et
 expressa substantiae dei, signaculum ueritatis, imago inuisi- 15
 4 bilis dei patris, sententia et sermo. hic ad imaginem suam,
 quam prius ipse condiderat, uenit et carnem suscepit
 propter carnem et animae rationabili propter animam meam
 miscetur similia similibus purificans et expurgans. et fit per
 omnia homo absque peccato editus ex uirgine etiam ipsa 20
 anima et corpore immaculata; oportebat enim honorari quidem
 natiuitatem humanae conditionis, gloriam tamen uirginitatis
 5 praeferri. cum ergo processisset ex uirgine deus in ea quam

19 cf. Hebr. 9, 14

1 signis ex ignis *C* e terra e mari (ἐκ γῆς ἐκ θαλάττης)] terrae
 mari *O* terra mari *A* et terra et mari *Cv* 2 inseparatis *R* 3 ad-
 terrere *R, Ca.c.* adherere *V* malitiae *Cv* 5 diligenter *om.* *A*
 ad mala] ad malitiā *R* ad malum *A* uehementius—languore *om.* *R*
 inualiscente *O* 6 crassatur *AV* 7 adulteris *Oa.c.* impudicis
RVa.c. impudiciis *RVp.c., C* 9 honor ē *Cp.c., v* creaturasque eius *C*
 tralatus (*add. s. l.* est) *R* 10 auxilio] alio *R* 14 mortalitatis *V*
 et *alt. om.* *C* 16 sententia (ἔπος)] scientia *R* essentia *V* hic
 propter hunc ad imaginem suam quem prius ipse condiderat uenit *A*
 18 animae] anima *A* 23 processisset *A* in eam *Ca.c.*

adsumpserat humana natura, unum e duobus sibi inuicem
 contrariis existens, carne ac spiritu, aliud in deum adsumitur,
 aliud deitatis gratiam praestat. o noua et inaudita permixtio!
 o mira et exquisita compago! qui erat fit et creator creatur et
 5 qui immensus est capitur mediante anima deo et carni. et ille qui
 omnes diuites facit pauper efficitur; pauper namque est in mea
 carne degens, ut ego possim suscipere diuitias deitatis eius. ille
 qui perfectus et plenus est euacuatur; euacuauit enim se a
 forma et gloria dei ad tempus, ut ego possim de illius perfectione
 10 ditari. quatenam sunt istae diuitiae bonitatis dei? quid istud, quaeso, 6
 est quod erga me mysterium consummatur? suscepi imaginem
 diuinitatis eius, non seruaui. ipse nunc suscepit imaginem
 carnis meae, ut et imaginem quam dederat repararet et carnem
 immortalitate donaret. secunda utitur participatione nobiscum
 15 multo magnificentiore quam prima; tunc enim de suis meliora
 donauit, nunc ex nostris deteriora suscepit. hoc dono priore
 diuinius, hoc intelligentibus uirtutem mysterii nobiliter et
 excelsius.

14. Sed quid aiunt nobis in hoc loco calumniosi isti, qui
 20 nobis uelut seuerissimi quidam discussores diuinitatis procedunt
 accusantes ea quae omni ueneratione digna sunt et
 honore, tenebrosi etiam in luce, inperiti erga sapientiam, pro
 quibus Christus gratis mortuus est, creaturae ingratae aduersum
 creatorem suum, figmenta diaboli, exprobrantes deo bene-
 25 ficia sua? propterea minor est, quia propter te humilis est, 2
 quia ad errantem ouem uenit pastor bonus, qui animam suam

23 cf. Gal. 2, 21 26 cf. Ioh. 10, 11

1 humana—existens in *mg.* O 2 existens R ac] et *Av* aliut
 O, *Ca.c.* 3 aliut *OC* gratiam—mira et in *mg.* O 4 inexquisita
OCVv 5 immensus ex inmissus *Om.2* et *alt. om. A* 7 ille *es R*
 8 plenus R uacuatur *Cv* se enim *v* 9 ut et ego *V* illis
Ra.c. 10 quatenamque *ACv* quid *Rp.c.* quod *cet. v* 11 misterium O
 consumatur O 16 dono] donum *RCp.c.* 17 uirtute R misterii O
 19 qui] quid *A* calumn.] *add. contra arrianos R in marg.* 20 quide R
a.c. 22 periti *V* 23 aduersus *V* 24 diabuli *Ca.c. sabuli OA*
 25 te *s. l. R* 26 quia] qui *C* ut pastor *V* quia *OCv*

posuit pro ouibus suis, quia montes et colles circumiens, in quibus idolis immolabas, errantem te requisivit et inuenit et inuentum humeris suis inposuit, quibus et lignum crucis portauit, et reuocauit te ad supernam et caelestem uitam et illuc reuocans inter eas te oues quae non errauerant conlocauit? quia lucernam accendit carnem suam et domum mundauit expurgans mundum peccatis et dragmam requisivit, imaginem deitatis stercore uitiorum et rudibus passionis oppressam, et conuocat amicas sibi caelestes uirtutes ad laetitiam dragmae repertae, ut et ipsae efficiantur participes laetitiae, quae fuerant consciae mysterii carnis adsumptae? inputas quia praecurrente lucerna Iohanne uera lux Christus adest et uocem sermo subsequitur, quia paranympum praeparantem domino populum substantium et prouocantem per aquam ad testimonium spiritus prosequitur sponsus? haec sunt quae inputas deo? propter haec eum minorem putas, quia linteo praecinctus lauat discipulorum pedes et ostendit tibi optimam uiam altitudinis humilitatem? quia propter incuruatam animam, quae Chananaea dicitur, ipse se humiliat, ut illam secum exaltet, quae pro peccato inclinabatur et mergebatur in terram? illud autem quomodo non accusas quod et cum publicanis manducabat et apud publicanos et ex ipsis discipulos adsumebat, ut lucrifaceret quid? peccatorum salutem. nisi forte et medicum culpes, si eum inclinantem se ad uulnus

2 cf. Luc. 15, 4—6 6 cf. Luc. 15, 8—9 16 cf. Ioh. 13, 4 sq.
19 cf. Matth. 15, 22—28 21 cf. Matth. 9, 11. Marc. 2, 16. Luc. 5, 30

1 ponit OA qui A circuiens V 2 te om. A et etiam inuenit v 3 umeris Ra.c. 4 portabit Ra.c. reuocauit] reportauit V
5 illuc om. R errauerunt OCv erant R 8 sparsionis R 9 amicas bis OA, RCa.c. 11 conscii O misterii O 12 xpi R 13 uoce V
15 subsequitur v 17 optiuā (corr. optatiuā et s. m2 t oportuā) R
optiam Ca.c. 18 uiam om. R incuruatam Ca.c. 19 cananea ROAv
chananea VC 20 in terra Av 21 accuses (s alt. m2) R 23 ut] et Ra.c. ut lucrif. quid?] ut lucrif. quidem OA ut lucrif. peccatores qui V ut lucrif. et quid C ut lucrif. v ut <et ipse quid> lucrif.? quid? (ἵνα καὶ αὐτός τι κερδάῃ; τί τοῦτο;) Wrobel salutem] add. expectabat V 24 se om. A

uideas et corporum contrectare ac ferre putredines, ut sanitatem laborantibus tribuat, aut eum qui in foueam uel uoraginem caeni deiecto manum porrigit pro misericordia, ut liberet eum qui incidit prolapsus in foueam. quod etiam in legis
 5 umbra designabatur, cum conlapsum iumentum erigi mandabatur.

15. Missus est quidem, sed ut homo — duplex enim erat in eo natura —; inde denique et laborauit ex itinere, inde et esuriit et sitiit et contristatus est et fleuit humani corporis
 10 lege. quod si etiam ut deus, quid hoc derogat? missum putato per hoc quod uoluntatem patris libenter amplectitur, ad quem etiam refert omnia quae agit et ut patri deferens, a quo exiit et uenit in hunc mundum, quo scilicet omnia ad originem referantur, et ut ne uideretur esse contrarius deo. nam et
 15 traditus dicitur et se ipsum scribitur tradidisse, et a patre dicitur suscitatus et se ipsum, id est corporis sui templum, suscitasse perscribitur et adsumptus dicitur in caelum et ascendisse designatur. in quibus omnibus ostenditur in altero
 20 paternae concordia uoluntatis, in altero propriae potestatis auctoritas. tu autem ea quidem profers quae inferiorem eum
 3 uidentur ostendere, quae autem excelsum et aequalem deo designant pertransis et retices. et quod passus est quidem inputas, quod autem uoluntate passus est non commemoras. ecce quae patitur etiam nunc uerbum dei: ab aliis quidem
 25 ueneratur ut deus, sed confunditur et permiscetur, ab aliis uero pro carnis adsumptione inferior habetur et a deitate separatur. quibus magis irascatur, immo quibus magis indulgeat? his
 4 qui male iungunt an his qui sceleratius separant? nam et

4 cf. Deut. 22, 4 16 cf. Ioh. 2, 21

1 putredines *R* putridines *O*, *Ca.c.* putredine *A* 4 inciderat lapsus *R*
 umbra legis *A* 5 post mand. add. glossema *v*, cf. *Præf.* 7 est
s. l. Cm.2 8 quidē christus *v* in eo erat *OA* 9 sitiit *C* 10 de-
 rogas *Op.c.,v* missum puto *A* 11 ad quem] Namq: *C* 14 ne] non
VCv 15 semet *V* 17 suscitare *Cv* 19 proprie *O* 22 pertransire
 et reticere *V* pertransisse retices *A* 23 in uoluntate *O* 24 uerbo *Ca.c.*
 28 et *om. Cv*

illos oportebat secernere et istos sociare, id est illos proprietatem filii patrisque secernere, istos deitatis substantiam in nullo penitus separare. offendit te caro? hoc et Iudaeos et Samaritas. non credis deitati? hoc iam nec daemones fecerunt. quid agitis uos, si et supra Iudaeos infideles et supra daemones increduli inueniamini? Iudaei cognominationem filii aequalitatem deitatis intellexerunt, daemones eum, qui se de obsessis corporibus effugabat, deum credebant — persuadebantur enim ex his quae patiebantur —, uos neque aequalem patri filium cum Iudaeis cognoscitis neque cum daemonibus confitemini deum. expediret uobis, ut arbitror, uel circumcidi uel daemone urgeri — ut ridiculi aliquid dicam — quam in praepotio et sanitate et Iudaeis et daemonibus grauius blasphemare.

16. Et paulo quidem post uidebis etiam fluente Iordanis purificari Iesum, sed purificationem meam, immo potius sui purificatione sanctificantem aquas — non enim ipse purificatione indigebat qui tollit peccatum mundi —; simul tamen uidebis etiam diuidi caelum et consanguinei — si dicit potest — spiritus eum testimoniis praedicari. iterum uidebis eum in temptatione, sed uincentem, et angelos ministrantes, curantem quoque omnem languorem et omnem infirmitatem, et uiuificantem mortuos — atque utinam uiuificet et te, quem uideo incredulitate iam mortuum! —, uidebis quoque eum fugantem daemones nunc per semet ipsum, nunc etiam per

15 cf. Matth. 3, 13—17. Marc. 1, 9—11. Luc. 3, 21. 22 18 Ioh. 1, 29 21 cf. Matth. 4, 1. 11. Marc. 1, 13. Luc. 4, 2

2 filii *Ra.c.* 3 iudeos infideles *Ov* 4 samaritanos *v* iam] etiam *V*
demonas *O* (*passim*) 5 iudeos *O* daemones *A* 6 filii *Ca.c.*
7 daemones *A* demon *V* oppressis *v* 8 credebant *V* 11 expediret
ex expeteret *C* 12 urgeri *OAC* 13 in (*n s. l.*) *R* p iudaeis
(*p s. l.*) *O* grauius *om.* *O* 15 uidebis ihm *V* fluentis *Cp.c.,v*
16 purificationem meam (*τὴν ἐμὴν κάθαρσιν*) purificationem mea *CVp.c.,Av*
18 iugebat *R* peccatum (*τὴν ἀμαρτίαν*) peccata *A* 19 si dici potest
om. *R* 23 et atque *OV,RCa.c.* et ad quae *A* et ante te *om.* *ACv*
24 uidet *v* in incredulitate *A,Cp.c.,v* 25 demonas *O,Ra.c.*

discipulos suos, et paucis panibus innumeras multitudines
 satiantem, sed et pelagus pedibus incedentem. tum deinde
 uidebis eum proditum et cruci adfixum secumque simul cruci
 mea peccata adfigentem. uidebis eum uelut agnum offerri 3
 5 hostiam et uelut sacerdotem se ipsum hostiam offerentem.
 uidebis eum ut hominem sepultum et ut deum resurgentem
 et ascendentem ad caelos, unde et uenturus est. o quantae
 mihi per haec singula festiuitates nascuntur! quanta in unoquo-
 que eorum Christi latent adoperta mysteria! quorum tamen
 10 omnium haec summa est: perfectio et reformatio mea et
 status illius. quem Adam primus acceperat, reparatio.

17. Sed nunc interim natiuitatis eius suscipe sollemnitatem
 et exulta, si non potes ut Iohannes ex utero, certe uel ut
 Dauid in conlocatione arcae testamenti tripudia. uide eum
 15 propter te etiam capite census adscribi, ut et tuum no-
 men adscribatur in caelis. uenerare natiuitatem, per quam
 terrenae natiuitatis uinculis liberatus es; honora Bethleem
 pusillam et minimam, per quam tibi regressus ad paradysum
 patefactus est; uenerare praesaep illud, per quod, cum esses
 20 paene iam mutum animal, pasceres nunc uerbo et ratione
 dei. agnosce ut bos possessorem tuum — Esaias praecipit 2
 tibi — et sicut asinus praesaep domini sui, siue tu mundo-
 rum animalium quis es et eorum qui ruminare norunt et
 uerbum dei ad memoriam sui recordationemque reuocare,
 25 quique etiam diuinis sacrificiis atque altaribus apti sunt, seu

13 cf. Luc. 1, 41 14 II Reg. 6, 14 16 uenerare—liberatus es]
 cf. August. Op. imperf. c. Iulian. 52. 58. 70 (XLV 1075. 1077. 1093 *M.*);
 uenerare—patefactus est] cf. August. c. Iul. I 5, 15 (XLIV 650 *M.*)
 17 cf. Mich. 5, 2. Matth. 2, 6 21 cf. Esai. 1, 3

2 supra pelagus v pelagos *OCa.c.* tunc *C* 3 crucifixum v cruci
 om. *Cv* 4 mea pecc. adfig.] adfixum mea pecc. *V* 5 semet *V* 6 ut *pr.*
 om. v 7 in caelos *Cv* 8 singula iam enumerata v noscuntur *R*
 9 misteria adoperta *V* adoperata *A* 10 summa hec est v 11 prius
OACVv 13 exul *R* iohannis *O* 15 census *Engelbrecht* census *codd.* v
 17 est *O* bethlem *RO* 20 paenitus *R* 21 precepit *OCv* 22 sui]
 tui *V* 23 quis es *O* qui es *C* uis esse *V* *pr.* et om. *VCv* quae *V*

certe ex inmundis es animalibus et neque cibus neque sacrificiis deputatus es, sed es ex parte gentilium. duce utere stella, usque quo peruenias ad puerum, et cum magis offer mūnera aurum tus et myrram ut regi et deo et propter te
 3 etiam morituro. cum pastoribus uenerare, cum angelis hymnum 5
 dicito, cum archangelis choros ducito. sit nobis communis ista sollemnitas terrestribus cum caelestibus. certus sum etenim quod etiam caelestes uirtutes hodie nobiscum pariter in hac sollemnitate gloriantur; diligunt enim et homines et deum. denique docet nos et Dauid cum inducit caelestes uirtutes 10
 ascensionem ad caelos domini comitantes, alias quoque in occursum uenientes et portarum adleuationem sibi inuicem iniungentes in honorem regis a magnifico proelio cum triumpho redeuntis.

18. Admirare etiam illa in natiuitate Christi paruulorum 15
 prima martyria Herodis scelere perpetrata, et statim ab initio natiuitatis ac manifestationis Christi ad patientiam mortis armare; et prima iam tibi aetas meditetur ferre martyrium. si in Aegyptum fugerit, tu quoque imitare et sequere fugientem; inuenies etenim eum in Aegypto ignorantiae tenebras 20
 effugantem et idolorum uanitate discussa dei ueri cultum
 2 uenerationemque reparantem. percurre sine querela singulas quasque aetates Christi uirtutesque eius singulas imitare sicut fidelis discipulus. ne circumcisionem quidem eius erubescas accipere et circumcidere abs te omne quidquid illud est 25
 quod humanae naturae uitio in te operitur et tegitur. sed et

10 cf. Ps. 23, 7—9

1 animalibus es V 3 quo usque A peruenies Ca.c. puerum
 ihesum v 4 thus ROACv mirram AVv et ante deo om. OA
 5 etiam] iam v ymnum RAV 6 chorū R 10 inducet RCa.c.
 11 in caelos V committantes R alios A 13 in honore A a]
 et RCa.c. e. V de Cp.c.v, om. OA 16 martyria] mysteria Cv sce-
 lera C 18 tibi iam OA 19 egyptum RO 20 egypto R 22 querella
 RCa.c. quaerella O 23 imitare per singula Cv per singulas OAV
 24 nec—quidem Cv circumsionem A 25 circumcide// O,v quicquid
 Rv 26 quo id ex quod O quo Cp.c. uitio] uis CV,Ra.c. uitii Ov ui Rp.c.

in templo eum imitare interrogantem seniores et docentem
 ignorantes. imitare etiam eum effugantem et eicientem de
 templo eos qui religionem dei quaestum esse arbitrantur et
 uendunt ea quae in domo dei geruntur. sed et si lapidandum 3
 tibi fuerit sustine et patere; transies sine dubio per me-
 dium eorum, quia sermo dei, sicut alligari non potest, nec
 lapidari potest. et si Herodi fueris oblatus, nec respondeas;
 admirabitur enim et eo magis erubescet silentium tuum. sed
 et si flagella adhibebuntur et uerbera, libens gaudensque
 10 suscipe, quia dignus habitus es pro Iesu nomine pati. si fellis
 tibi gustus adhibetur et aceti, amplectere; per hoc enim
 diluetur primus ille male delectabilis gustus. sputa palmas 4
 colaphos suscipe, nec spineam refugias coronam; aspera enim
 et dumis ac sentibus horrida est uirtutis uia. induere ueste
 15 coccinea et totis Christi passionibus adornare; accipe calamum
 uelut discipulus scribae uelociter scribentis; adorare ab inluden-
 tibus ueritatem; ad ultimum simul cruci adfigere, simul et
 conspeliare cum Christo, ut et simul resurgas cum Christo
 et simul glorificeris cum eo simulque conregnes uidens deum,
 20 in quantum uideri possibile est deum, quem in trinitate

6 cf. II Tim. 2, 9 18 cf. Rom. 6, 4

1 templum *Ca.c.* 2 eum *om. v* de] e *v* 3 eos] eius *RA* arbi-
 trantes uendunt *Cv* 4 si lapidandum tibi fuerit (*ἀδικόθητι, ἂν τοῦτο*
δέη παθεῖν); *suspicetur quispiam duo enuntiata haec 'si lapidandus fueris*
et 'si moriendum tibi fuerit' in unum esse confusa, quae tamen ratio
argutior uidetur esse quam uerior; facilius rem expeditas, si tibi datium
loci esse destinatiue statuas, quo lapidandi actio dirigatur, uel, si ma-
uis, datium incommodi 5 transiens *OA* medio *Ra.c.* 6 dei]
 domini *v* allegari *Ra.c.* 7 Herodi] ante iudicem *Vp.c.* ne *O, Cp.c., v*
 8 erubescit *R* 9 adhibebantur *O* 10 quia] si *OACV* pro (iesu
s. l. m.2) nomine *C* pro eius (eius *R s. l., om. O*) nomine *RO* ihu pro
 nomine *V* pro nomine eius *A* fellis] flagellis *Oa.c.* 12 diluitur *CV*
 palmas *V* 18 colaphos *RO* colaphas *A* suscipere *R* aspera etenim
 et dumosa *A* 14 et dumis *om. R* horrida *R* uia uirtutis *V*
 15 coctinea *V* 16 discipulis *Aa.c.* 17 ueritatem *R* adconfigere *R*
 configere *cet. v* 19 uidet *ACv* dnm *R* 20 in quantum (*ὅσον*)
 ut *OACV* possibile ē uidere deum *A* uidere *AC*

ueneramur et adoramus et colimus, quem et nunc manifestari nobis optamus, in quantum uinctis in carne possibile est, per Christum Iesum dominum nostrum, cui est gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

2 optamus *om. R* 3 Iesum *om. Cv* nostrum—*p. 113, 9* occultis et abditis *om. A* 4 amen *om. O; add.* DE LUMINIBUS QUOD EST DECUNDIS EPIPHANIIS *R* GREGORII EPISCOPI DE EPIPHANIIS. SIUE DE NATALE DÑI. EXPLICIT LIBER SECUNDUS. INCIPIT LIBER TERTIUS DE LUMINIBUS QUOD EST DE SECUNDIS EPIPHANIIS FELICITER *O* EXPLICIT SCD̄S LIBER. INCIPIT EIUSDĒ TERTIUS DE LUMINIB; Qđ EST SECUNDIS EPIPHANIIS *V* EXPLICIT DE EPIPHANIIS SIUE NATL DÑI. INCIP DE LUMINIB; QUOD Ē SCD̄S EPIPHANIIS *C* EXPLICIT DE THEOPHANIIS SIUE NATALI DOMINI Incipit de luminibus id est de secundis theophaniis *v*

III.

DE LUMINIBUS QUOD EST DE
SECUNDIS EPIPHANIIS.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

III.

DE LUMINIBUS.

1. Iterum Iesus meus et iterum mysterium, mysterium non erroris alicuius aut turpitudinis, sicut se habet gentilis error
 5 et temulentia, sed mysterium excelsum et diuinum, quod etiam hominibus superna conciliet. sanctus etenim hic luminum dies, 2 ad quem conuenimus et cuius sollemnitatem hodie celebramus, de baptismo quidem Christi sumit exordium — est enim uerum lumen, quod inluminat omnem hominem uenientem
 10 in hunc mundum —, efficit autem meam purgationem et reparat illud lumen, quod ab eo acceptum ab initio per peccatum obscurauimus et obteximus.

2. Quam ob rem audite uocem diuinam, per quam nobis caeleste mysterium de superioribus personat; dicit enim: ego
 15 sum lux mundi. et ideo accedite ad eum et inluminamini et uultus uestri non erubescunt, dum uero lumine consignantur. regenerationis tempus est: renascamur denuo; reformationis tempus est: in id quod fuit prius Adam reformemur; non permaneamus quod sumus, sed effi-
 20 ciamur quod fuimus. lux in tenebris lucet, in hac scilicet 2 uita et in hac carne, et tenebrae eam sectantur quidem, sed non conprehenderunt, id est contrariae uirtutes, quae pro-

8 Ioh. 1, 9 14 Ioh. 8, 12 15 Ps. 33, 6 20 Ioh. 1, 5

3 *ih̄s* *OCV* 4 *gentis* *R* 5 *tæmulentia* *O* 7 *conuenimus* (*c s. l.*) *R*
solemnitatem *O* *solempnitatem* *v* 8 *sumit* (*λαμβάνει*) *sumpsit* (*p s. l.*) *C*
 11 *ab eo*] *sabeo* *O* *acceptum est* *R* 12 *obscuratum*// (*tum in ras.*) *R*
obteximus (*ctd m̄ s. x̄ip̄us*) *R* 14 *sonat* *OV* 16 *erubescunt* *V*
 17 *est om.* *V* *et renascemur* *V* 18 *prius fuit* *v* 19 *re-*
metur (*m s. t̄*) *R*

siliebant quidem uisibili Adam, sed uincebantur ab inuisibili uerbo dei, ut nos abicientes opera tenebrarum accedamus ad lucem et efficiamur etiam ipsi lux participatione lucis aeternae. haec est diei huius gratia, haec est mysterii huius uirtus, quae uos humo eleuet et caelo societ, sicut et sermo progre- 5 diens edocebit.

3. Numquid tale aliquid purificatio legis habuit umbram habens futurorum bonorum et temporales aspersiones cinere uitulae respergens et purificans pollutos? numquid tale aliquid in misteriis suis habent paganorum delira commenta et 10 mysteria obscura, adinventiones daemonum aut furiosae mentis uesana figmenta tempore confirmata et fabulis commendata? 2 ea enim quae tamquam uera adorant rursum ficta esse et composita per fabulas docent, quod, si essent uera, utique fabulosa non essent, cum sit omni genere contrarium sibi 15 ueritas et figmentum. sed agunt omnia tamquam uere pueri in plateis ludentes ac sibi inuicem inludentes: nulla ibi uiriliter sensus et perfectae rationis adsertio, nihil quod proferre ualeant aduersum cultores uerbi dei, a quibus omnia haec eorum uana commenta et sordida deteguntur. 20

4. Non ergo hic furtiua generatio Iouis, Cretensium tyranni. — licet gentilibus non placet — neque Curetum uoces et cymbala et armorum sonus plorantis dei sui furantia uagitum, quo saeui parentis parricidales haustus puer et ipse patricida

1 ad (b s. d) O 2 accendamus C 4 dei Ra.c. haec ~~est~~ (corr. m2) mysteria huius uirtutis C, v est om. R 5 et alt. om. V 8 et temporalis aspersionis cinerem Cv adspersiones R cineris V 9 pollutus Oa.c. 10 habent in misteriis suis O delira (delubra C) commenta RCV delubra commenta v deliramenta O, Vp.c. 11 adinventiones mut. m2 in aut inuentiones C aut inuentiones v 13 ea] ecce Ov 14 famulas (b s. m) R 15 cum sint—contraria v 16 ueri V 17 laudantes (s. l ludentes m2) R ac sibi inuicem inludentes om. V 19 aduersus V 22 placeat Cp.c., v uocis Ca.c. 23 plorantia dei sui furtiua uagitu v 24 quas (o m2 s. a) aui parentis (i s. e) paricidales (e ex i) ausus (haustus fuit) C parentes O parricidalis R ausus v parricida ACv

futurus effugeret et digno parente dignus heres, pro quo lapidem absorbuerat, nutriretur. non hic Phrygum secturae 2 furiosae nec tibiae uel Corybantes sonant uel quaecumque deorum matri tamquam matri talium filiorum obscenis et
 5 inuerecundis celebrantur arcanis, quae occultantur diligentius et teguntur non pro numine sed pro turpitudine. neque puellae apud nos raptus celebratur et matris error ac planctus, non Triptolemus nec dracones, non illa quae mystae talium in occultis et abditis uel faciunt uel patiuntur. erubesco etenim 3
 10 in lucem proferre et in diem nocturna dedecora, in quibus turpitudine mysterium nominatur. norunt Eleusiniaci mystae quod silentio premitur, quod uere silentio dignum est. non hic Dionysiae teletae et informis partus ex femore nec uirilis species in feminam resoluta nec ebriosorum chorus uel solutorum militum turmae, quae insipientibus Thebaeis honori
 15 sunt, nec Semeles fulmen adoratur. non apud nos lupanar 4 Ueneris et meritorium mysterium ducitur, cuius, ut ipsi dicunt, turpitudine consecrationi est. non phallos aliquos neque ithy-

1 effugiret *Ca.c. Op.c.m2* parenti *OCVv* dignos (u s. o) *O*
 2 absorbuerat *V* frigus *RCv* frīgum *O* frīgum *V* satyre *v*
 3 tybiae *O* coribantes *Cv* choribantes *V* 4 obscenis (n s. l) *R* et obscenis *v* 5 inuerecundijs *O* arcanis *OCVv* 6 numine *v* nomine *codd.* turbidine *Oa.c.* apud nos puellae *V* 8 treptolemus (i s. pr. e) *O* treptolemus *CV* treptolomeus *v* myste talium *O* mysta et aliud *R* (ud ex n) *C* miscet alium *V* 9 abdytis (b s. l.) *R* ditis *V*
 10 post proferre eras. pferre *R* 11 nominantur *A* eleusini ac miste *v* eleusini acymistę *C* mystę (riū s. e) *R* misteria *Vp.c.* mistae *A, Va.c.*
 12 silentiū utroque loco *C* premitur—silentio *s. l. O* et uere *V* silentium *A* 13 dionisię teletę *V* dionisiae delece (*s. l. delicię*) *R* dionisi et aelętae *O* diunisi et sęletę *C* dionisiae telatae *A* dionisi et clete *v* 14 resolutam *OCv* choros *V* solutorum] lutoram *V*
 15 quae insp. Theb. honori sunt = Θηβαίων ἄνοια τοῦτον (*scil. σπαρὸν*) τυμῶσα thebeis *ROCv* 16 similis (*l e s. utroque i*) *R* similis *cet.* adoratur fulmen *v* flumen *A* non apud—18 consecr. est *om. A*
 17 et (e s. et) meritorium *R* et meretricū et meritoriū *v* meretorium *C* ut] et *C* 18 consecratio *R* fallos aliquos *exp. R* fallos *OCVv* falsos *A* isty' fallos *R* ytyfallos *O* ityfallos *CVv* ityfalsos *A*

phallos turpes et habitu et actibus ueneramur. non cruenta
Taurorum gentis hospitium nec Laconum puerorum flagris pro-
ductus sanguis offertur altaribus nostris; et in hoc solo male
fortes, cum in ceteris effeminatius deam uirginem colant et
idem in religione molles quidam sint et soluti, in mysteriis
uero crudeles et truces.

5, Non Hecates apud nos nocturni silentii terribiles aguntur
ululatus nec Trophonii sub terra ludicrae diuinationis incerta nec
Dodonaeae quercus responsa incerta nutantibus ramis. non
Delphici tripodes ancipiti elocutione fallentes nec Castalii poculi
inaniter persuasa diuination, quae silentium suum diuinare non
2 potuit. nulla apud nos magorum inmolatio et in fibris quaesita
praescientia; nulla apud nos Chaldaeorum astronomia et nati-
uitates humanae astrorum caelestium cursibus ponderatae, qui
nec se quidem ipsos quid essent agnoscere potuerunt. non
orgia Thracum apud nos sunt, a quibus et initia errorum
huiuscemodi feruntur inuenta; non Orphei apud nos mysteria
et traditiones, quem in tantum Graeci ut sapientem admirati
sunt, ut chordarum eius pulsibus et citharae sonis obtem-
perare atque oboedire simulent uniuersa; non Mithrae apud
nos cruciatus et iusta supplicia his qui inbui talibus persua-
3 dentur. nec Osiris membra discerpta et Aegyptiorum lamen-

1 cruentae A 2 tantorum (ntal in ras.) R hospiciam C lac
omnium C fragilis C 3 solo in ras. O 4 fortes (i s. e) O
effiminati R colent eidem in regione C 5 iidem v quidem OAv
7 haecatis R haecactis O ecatis Va.c. hecatis A, Vp.c. attis C 8 nec
Trophonii] et typhonia R tritonia OCv triphonia AV terre Ra.c.
ludibrice C lubrice v 9 incertum OACv nutatibus C 10 delfici
ROC defici A tripotes C anticipiti R anticipi V eloquutione O
fallentis C cartalii A 12 caldeorum magorum v febris C, Oa.c.
13 praescientia (ci s. l.) R chardeorum (l s. r) R chaldeorum OC
caldeorum A astrologia R natiuitatis ROC 14 pondurate C
que v 15 ne OAV de se C v ipsis v 16 trachum C 17 orfei
ROC 19 cordarum AC, Oa.c., v pulsui v cytharae RO tithitrae A
20 mitrae ROA ithrea C mitre V icheree cruciatus apud nos v 21 hii V
22 ne cosiris membra discerpte (te m2 corr. in ta) V membra C
egyptiorum RC

tationibus perquisita; non Isidis error infelix neque hirci Mendesii nec Apidos uituli praesaepe Memphiticis cultoribus stulta adulatione ueneratum neque illa quibus infamant magis quam honorant frugiferum Nilum, cum eum spicis comantem et
 5 ulnis florentibus inundantem uitae suae auctorem ac parentem putant.

6. Omitto pecudum et serpentium omnigenumque deorum monstra retexere, quibus singulis propriae festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria: sed — o error infelix! —
 10 numquid in tantum sopiri et obrui in uobis debuit humanae naturae iudicium, ut, si forte deuiandum fuerat a ueri dei cultu, usque ad hoc ueniretur, ut simulacra uoce et sensu motuque carentia, humanae artis opera manuumque figmenta, colerentur? quid aliud uobis inprecarentur inimici, nisi ut
 15 talia coleretis et in talibus spes et religio uestra penderet, ut mercedem quam oportuit erroris uestri, sicut ait apostolus Paulus, in his ipsis reciperetis, in quibus colitis? non enim tantum illis honoris defertis, quantum ex illorum dedecore uos iniuriae sumitis. o error execrabilis, sed execrabilior turpitu-
 20 tudo! stulti quidem qui adorant et, cum ipsi sint miseri et uiles, uiliora tamen sunt et miseriora quae colunt.

7. Sed in his inludantur familiae gentium et discipuli paganorum decepti fallacia daemonum. ab ipsis enim honor diuinus

16 cf. Rom. 1, 27

1 perquesita	<i>O</i> perquesita	<i>A</i>	ysidis	<i>Op.c.</i>	hyrci	<i>OA, om. R</i>
2 apidos (i s. o)	<i>O</i> apidis	<i>v</i>	memphiticis	<i>R</i> mentificis	<i>A</i> menfticis	<i>C</i>
sculpta	<i>Cv</i>	4 eum	<i>eras. V</i>	5 ulnis (μήχανη)	culmis	<i>O</i> (m s. n) <i>v</i>
culmen	<i>C</i>	florantib;	<i>C</i>	7 obmitto (b s. l.)	<i>R</i>	pecodum
serpentum	<i>V</i>	deorum m. ret.]	orqum (t s. s)	monstrarent	(n alt. s. l.)	
exere	<i>R</i>	8 monstra cetera ret. v	monstrare	texere	<i>C</i>	singule
et proprie festiuitatis	<i>v</i>	et festiuitates	<i>V, Ra.c.</i>	et festiuitatis	<i>C</i>	
decoris	<i>R</i>	10 soporari	<i>Cp.c., v</i>	manumque	<i>Oa.c.</i>	15 in alia (t s. ip) <i>R</i> alia
	<i>Ca.c.</i>	uestra	<i>om. Cv</i>	18 illis tantum	<i>Cv</i>	honores
19 iniuriis	<i>R</i>	21 uilis	<i>Oa.c.</i>	22 includantur	<i>v</i>	gentilium
de deceptione demonum decepti fallacia demonum	<i>C</i>	fallacie	(a s. e)			
<i>O</i>	ab his	<i>v</i>				

idolorum ceterorumque similium obiectione furatur et per
 diuersa errorum ac turpitudinum genera humanum ab his genus
 uolutatur et mergitur iam inde, ex quo eiectos nos a ligno
 uitae per lignum sciendi bonum et malum non in tempore
 neque oportune commodeque gustatum habuere captiuos et
 animum ipsum, qui in nobis dux et rector uitae nostrae
 positus est a deo, falsis persuasionibus ac uitiorum adula-
 tionibus decipere. neque enim ferebant inuidi spiritus inpune
 humanum genus ad caelum migrare de terris, cum ipsi de
 supernis in inferna deciderint. successio gloriae excitauit inui-
 diam, et malorum suorum solatium putant, si, unde ipsi
 ceciderunt, illuc nullus ascendat. ista est inter nos et illos
 odiorum causa, ista certaminis; propter hoc imago dei obruitur
 et obscuratur in nobis. et quoniam non probauimus seruare
 mandatum, traditi sumus infidelitatis nostrae legibus, ut erroris
 nostri turpitudinem turpitudine culturae ac religionis argueret
 et qui factorem caeli nostrumque dimisimus facturas nostrarum
 manuum coleremus. nec sufficebat hoc solum malum, ut qui
 creati sumus ad laudem creatoris et gloriam et ad imitandum
 eum qui nos fecit — in quantum possibile erat naturae huic
 progredi — efficeremur uas quoddam uitiorum foedantium et
 consumentium interiorem hominem. nunc uero etiam in hoc
 progressi sumus, ut tam criminosos nobis deos statueremus,
 quorum exemplo uitii nostris daretur auctoritas, ut non solum
 sine reatu fieret peccatum, uerum etiam instar diuinae simili-

4 cf. Gen. 2, 17

1 obiectionē *Cp.c.* per diuersa] peruersa *A* 2 turpitudinum *R*
 3 iam inde] deinde *v* nos *om. v* 5 commodequae *RO* gestatum
 (u s. e) *R* 7 adolationibus *C, Oa.c.* 8 decipere *V, RCa.c.* inpone
 (u s. o) *R* 10 in inferno *R* ad inferna *v* deciderūt *v* successo
 (us s. o) *O* 14 probauimus (ἡτοίμασαμεν)] preualuimus *ROCv* seruare *C*
 17 et *om. V* qui *om. R* nostrorumque *Cv* demisimus *O* ut
 (s. l.) facturas *R* manuum nostrarum *Av* 18 coleremus (e s. alt. o) *R*
 21 fedantium *O* 23 progressimus (*om. sumus*) *A* deos nobis *Cv*
 nos *R, Vp.c.* deos *om. V* statuerimus *Ca.c.* 25 fieri *Ca.c.* di-
 uinē *Cp.c.*

tudinis duceretur, nec ultra prorsus arguendum uideretur quod deorum imitatione gerebatur.

8. Nobis uero, quibus iam donauit deus labem superstitiosi erroris effugere et in ueritate seruire deo uiuenti et uero et supergredi atque euadere totius creaturae cultum et quaecumque uersantur in tempore atque ipsos primos superare motus, debemus tam digne philosophari de deo et de diuinis rebus, quam nos edocet diuinæ scripturae traditio. unde ergo nobis incipiendum est nisi ab his quae prima esse omnium sapientissimus pronuntiat Salomon? ait enim: initium sapientiae timor domini. primum ergo incessum atque aditum ad sapientiam dei timorem dicit. non enim a theoria et rationabili inspectione sumentes initia in timorem peruenire debemus ad finem, quoniam scientiae desiderium et inquisitio quaestionum, nisi timor dei praecesserit, effrenatos animos in praeceps agit. si uero anima timoris dei prima elementa suscipiat et per hunc purgatior et, ut ita dixerim, subtilior fiat, tunc poterit ad superiora conscendere. ubi enim timor dei est, ibi et obseruatio mandatorum, ibi et purgatio carnis, quae se uelut crassior quaedam et obscurior nubes animae obiciens considerare eam diuini splendoris radios non sinit. ubi autem carnis fuerit facta purgatio, ibi continuo erit et inluminatio; ubi autem fuerit inluminatio, ibi iam desiderii uota complentur et per

10 Prou. 1, 7. 9, 10

1 duceretur] dilueretur v arguendum O 2 deorum] de eorū R
3 nobis (ἡμῖν) per attractionem relativi inuersam] nos V 4 et fin.
om. v 6 uersantur] probantur Cv motos (u s. alt. o) RO 7 de
alt. om. V diuinis O 8 per quam A nos om. Cv 10 ait enim
de timore domini v 12 A TΘHWPIA (s. a teoria) V theorea (i s.
e) O rationabile O (i s. e) Ca.c. inrationabili A 13 in timore v
14 inquisitio (i s. e) O 15 ubi timor domini cesserit v effrenatos O
16 elementa R aelementa O 19 post mandatorum add. dei A carnis
om. R 20 quaedam om. C nubis O nobis A 21 ubi hec fuerit
carnis facta purg. v carnis facta fuerit A facta fuerit carnis V 22 pur-
gatio—autem fuerit om. V erit et inluminatio—120. 13 sapientiam
in mysterio absconditam om. R post finem folii uersi autem] hec v

illos primos aditus, quos aperuit dei timor, in ipsam iam sapientiae aulam atque ad interiora eius atria peruenitur.

9. Propterea ergo expurgari oportet prius et ita accedere ad eum qui purus est, ne forte etiam in nobis fiat illud quod accidit populo Israhel, qui non poterat ferre gloriam uultus Moysi et propterea uelamen ponebat Moyses super faciem suam; uel certe quod Manue dicebat, unus ex iudicibus, cum ait: peribimus, o mulier, quoniam deum uidimus. 2 tale aliquid fortassis dicebat et Petrus, cum uelut grauari se putabat ex praesentia Iesu et dicebat ad eum: exi a me, 10 domine, quia homo peccator sum; uel ut Paulus auditu uocis diuinae orbatur lumine; nondum enim purgatus a persecutionis caede eum quem persequebatur arguentem se audit e caelo. tale aliquid docet nos etiam fidelissimi illius centurionis laudata responsio, qui cum sanitatem serui decumbentis 15 expeteret, praesentiam tamen et ingressum ad se domini recusabat. unde et fides eius magna pronuntiatur a domino intelligentis in illud hospitium inuitari et suscipi debere sapientiam, 3 ubi iam nullus languor est, nulla infirmitas uitiorum, ubi nemo militans deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei 20 placeat cui se probauit, ubi iam nihil debetur Caesari et principibus huius mundi, ubi non diligitur mundus neque ea quae in mundo sunt. quodsi in aliquo adhuc horum detinemur et adhuc centuriones saeculi sumus, dicamus et nos ad sapientiam quia non sum dignus, ut intres sub tectum 25

6 cf. Ex. 34, 33 8 Iudd. 13, 22 10 Luc. 5, 8 11 cf. Act. 9, 8
14 cf. Matth. 8, 5—8 17 cf. Matth. 8, 10 18 cf. I Cor. 1, 30
19 II Tim. 2, 4 22 cf. I Ioh. 2, 15 25 Matth. 8, 8

1 timor dei *A* deus *Ca.c.* 2 ad| in *C s. l. m2, v* 5 accedit *O*
israheli *OCv* israel *V* potuit *A* 6 mosi *Ca.c.* moysi *V* ponebat
uelamen *A* moyses *C* 7 manoe *OCV* 8 periuimus *V* quoniam
uidimus dominum *v* 10 ihesu *v* 11 uelut *v* 12 orbatus *A* 13 de
celo audit *v* 14 e] de *C* 18 gentes (i s. e) *O* in om. *A* in
illo hospitio *OCv* inuitare *v* suscipe (i s. e) *O* 19 langor *V*
22 principi *AV* 23 in aliquo om. *A* adhoc (u s. o) *V* et om. *v*

meum. si uero desideras et nimia cupiditate raptaris uidere Iesum, etiamsi breuis es in spiritu et exiguae proceritatis, erumpe et eleuare de terra, ad altiora conscende, quaere aliquam sycomori arborem, sicut beatus ille Zachaeus. efficere 4
 5 stultus huic mundo, ut sis sapiens apud deum, ac mortifica membra tua quae sunt super terram, efficere superior a corpore humilitatis huius, corporea omnia et caduca transcende: tunc audies uerbum dei dicere ad te: festina descendere. quia hodie apud te oportet me manere. et cum te
 10 totum ac tua omnia prompto animo obtuleris, audies iterum quia hodie salus domui huic facta est propter quod et ipse filius est Abraham.

10. Idem enim ipse sermo dei et terribilis est pro maiestate naturae his, qui indigni sunt, et pro nimia bonitate aptat se
 15 et inserit his quos inuenerit praeparatos, id est quicumque ex se nequam spiritum mundi huius fugauerint et animas suas diuina agnitione purgauerint et purgatas non torpori atque otio dereliquerint, sed bonis eas actibus et sensibus occuparint, uti ne spiritus ille nequam, qui fuerat eiectus, inueniens eam
 20 mundatam et uacantem rursum adsumat alios septem spiritus nequiores se et habitet in domo illa, numerum spirituum malignorum contrarium numero spiritus bonitatis. sicut enim est 2

4 cf. Luc. 19, 2—4 5 cf. I Cor. 3, 18 cf. Col. 3, 5
 6 cf. Phil. 3, 21 8 Luc. 19, 5 11 Luc. 19, 9 19 cf. Matth.
 12, 43—45. Luc. 11, 24—26

1 uideri *Oa.c.* 2 ihm *C* in *om. O* 3 conscendere *OCa.c., A*
 quere *Op.c.* 4 sicomorari *O* sicomori *Cv* zacheus *O* zaccheus *Ca.c.*
 6 membra *O, Ca.c.* corpore] torpore *O* 7 huius humilitatis *Cv* trans-
 cendere *O* 8 uerba dei (*om. dicere*) *A* ad te *s. l. O* discende *O*
 descende *VA* 9 quia hodie op. me man. a. te *C* oportet me apud te
 manere *A* 10 prompto *O* 12 abrahe *V* 13 magestate *O* 15 inserit
 ut se his *v* 16 spiritum nequam *Cv* 18 derelinquerit *C* 19 inue-
 niens illam uacantem et mundatam *Cv* 20 adsumet *Ca.c.* septem
om. OA nequiores *Ca.c.* 21 numerum—bonitatis (*δσα καὶ τῆς*
ἀπετῆς ἀκρηδμῆται)] *accusatiuus ex adsumat pendens appositionis ad*
 alios septem spiritus *uice fungitur* numerus *C, Op.c., v* numerum <ha-
 bene> *mauult Wrobel* 22 contrarium (*s. s. m*) *O* contrarius est *Cv*

Christus et Antichristus, ita — si dici potest — et spiritus et
 antispiritus. propterea ergo non sufficit effugere malum, sed
 oportet continuo etiam operari bonum, ut per singulas uir-
 tutum species introducamus Christum in habitaculum cordis
 nostri, ita ut nihil uacuum inueniat in nobis spiritus nequam, 5
 in quod se uelut in uacuam possessionem ingerat et inmergat
 8 et faciat nouissima nostra peiora prioribus. ideo ergo omni
 custodia serua tuum cor et ascensus in tuo corde
 dispone et innoua tibi noualia, ut non semines super spi-
 nas, sed semines iustitiae semina, sicut Salomon et David 10
 et Hieremias te commonent. et inluminemus nobis lumen
 scientiae, et ita demum loquemur dei sapientiam in mysterio
 absconditam, cum et inluminantis clarius fuerit lumen accen-
 sum et auditores purgatas aures et corda purificata detulerint,
 ut simul et dicentes et audientes diuina luce radiati et parti- 15
 cipes horum quae dicuntur effecti mereamur in eandem ima-
 ginem transformari a gloria in gloriam tamquam a domini
 spiritu.

11. Quia ergo adtentiores iam et purgatiores per uerbum
 fecimus auditores, quod superest — quae ad praesentem sol 20
 lemnitatem pertinent — disseramus et communem ducamus
 festiuitatem cum animabus religiosis et sanctis. caput ergo et
 principium sollemnitatis sit memoria dei. memorem enim esse

7 cf. Matth. 12, 45 Prou. 4, 23 8 cf. Ps. 83, 6 9 cf.
 Hier. 4, 3 10 cf. Os. 10, 12 11 cf. II Cor. 4, 6 12 cf. I Cor. 2, 7
 16 cf. II Cor. 3, 18

1 antechristus *O* et *pr. om. Av* 2 antespiritus *OC* effugire
Ca.c. 3 oportet *cod. Bononiensis 30 saec. X m2, om. codd. nostri haud*
scio an recte, si per zeugmatis figuram sufficit etiam ad operari pertinere
statuimus etiam et operari *Cv* 6 se *exp. C, om. v* inregat (*p s. g*
m2) *C* irrepit *v* 7 nostra *nam C* ideo ergo dicitur *v* 8 cor
 tuum *v* ascensus *O* in corde tuo *V* 9 seminis *Oa.c.* 10 seminis
 (*a s. is*) *O* sicut et salomon *Cv* 11 et *om. A* iheremias *V*
 commonet *OAV* 12 loquimur *O* 13 a uoce cum *denuo incipit R*
 inluminati *Cv* fuerimus *Cv* lumine *Cp.c. man. rec.* 15 et *pr.*
eras. V 16 eadem *OC* 17 transformare *A* a *fin. om. R* 20 superest
 (*est s. l.*) *R* 21 desperamus (*s s. p*) *R* disceramus (*s s. c*) *O* 22 ergo *om. v*

dei haec est uox laetitiae et salutis in tabernaculis iustorum, ubi de deo sermo est et dei gloria praedicatur. sane, si aliquid 2
ex his quae prius diximus etiam hodiernus hic sermo praesumpserit, nemo miretur. neque enim uidetur absurdum eadem
6 saepe repetere, cum eadem dicendi materia proponatur, maxime cum metus ingens obsideat linguam et horror immensus mentem animumque percurrat, cum de deo loqui proponimus. opto autem etiam uobis auditoribus inesse affectum huiusce 3
modi timoris in audiendo. deum cum nomino, uno lumine
10 inluminamini et tribus: tribus quidem secundum uniuscuiusque proprietates siue subsistentias, ut aliquibus dicendum uidetur, siue personas — nihil enim pro uocabulorum diuersitate dissidendum est, cum ad eundem sensum nominum diuersitas prouocet intellectum —, uno autem secundum substantiae
15 uel deitatis rationem. diuiditur ergo, ut ita dicam, indiuisibiliter 4
et coniungitur diuisibiliter; una est enim in tribus deitas et tria sunt, in quibus est deitas, immo, ut uerius dicam, in quo est deitas. amplius autem aliquid uel minus relinquamus, ut neque fiat in unitate confusio neque in diuisione discidium.
20 pariter etenim abicienda est et Sabellii commixtio et Arrii separatio; contraria etenim sibi, sed aequae inopia protulerunt.

12. Nobis autem unus deus pater, ex quo omnia,

1 Ps. 117, 15 23 I Cor. 8, 6

1 est *om.* *R* 3 prius *om.* *v* cum *codd.* quibusdam deterioribus pre-
sumpserat *Oa.c.* 4 enim *om.* *Cv* 6 obsideat (*i s. e*) *O* 7 animum-
quae *R* 8 autem] hic *v.* *om.* *A* 9 ad audiendum *A* audiendo *v*
nomino] omnino *R* 10 inluminamini est *imperiatus* (*κριασπαφθητε*)
add. *R* in *mg.*: recta fides de unitate substantiae et trinitate personarum
contra arrianos et sabellianos et *om.* *Cv* 11 proprietatis *O* siue
subsistentias—uidetur *om.* *v* subsistentias (*ὑποστάσεις*) substantias *C*
ut *om.* *RC* 12 siue *Va.c.* diffidendum *v* 14 unum *O* autem]
hoc *v* secundum substantiam *V* 15 uel *om.* *Cv* 16 uisibiliter *OC*
17 trea (*i s. e*) *O* immo—est deitas *om.* *v* 18 autem *om.* *V* hic *v*
20 commixtio] *add.* in *mg. inf.* cogita de natali domini *R* *man. rec.*
21 aequae] adaeque *C*

et unus dominus Iesus Christus, per quem omnia,
et unus spiritus sanctus, in quo omnia. hoc ipsum autem
quod dicimus 'ex quo' et 'per quem' et 'in quo', non natu-
ram secamus; neque enim praepositionum syllabae mutatae
naturae ueritatem mutabunt, sed unius naturae sui cuiusque
2 nominis proprietatem designant. quod manifestissime indicatur
ex eo quod rursum in unum reuocatur ista ipsa diuersitas, si
quis tamen non transitorie apud ipsum apostolum legat illud
quod scriptum est, cum dixit: quia ex ipso et per ipsum
et in ipso omnia, et addidit: ipsi gloria in saecula 10
8 saeculorum. pater ergo pater est sine initio; non enim est
aliud aliquid, unde pater est. filius filius est, sed non absque
initio; de patre enim est. si uero temporale spectas initium,
et ipse sine initio est; creator namque est temporum et non
ipse initium sumit ex tempore. sanctus spiritus uere spiritus 15
sanctus est procedens quidem ex patre, sed non et ipse filius;
non enim generatur sed procedit, si tamen etiam in rebus tam
arduis et tam difficilibus explanationis gratia uti nouis appel-
4 lationibus fas est. neque ergo defraudatus est pater eo quod
ingenitus est, quia genuit; neque filius defraudatur eo quod 20

9 Rom. 11, 36 16 cf. Ioh. 15, 26

1 ihs RCVv 2 unum v in quo omnia et per quem omnia Cv
hoc autem ipsum A autem om. Cv 3 et in quo om. C natura C
4 secamus (τεμνόντων)] separacamus R sillabae praepositionum A
6 manifestissime] mansuetissime O 7 in unum rursum OA 8 transito-
riae RCa.c., O 9 dicit A 10 sunt omnia A addidit OA ipsi
honor et gl'a in sc'la sc'lorum amen (αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν) A
12 unde pater ē filii. (ex filius) filius ē R 13 temporale R expetis
Cv 14 et ipse—ipse initium om. R est alt. om. V 15 spiritus
sanctus OCv spiritus V uero OA 16 sanctus om. v ut (eras.
et) V 17 sententia si tamen—fas est inde explicatur, quod in textu
Graeco uerbis antecedentibus non enim generatur sed procedit respondet
noua atque inusitata dictio ὁδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς etiam
et in rebus R 18 difficilibus Ca.c. explanationibus V nouis
(uti nouis appellationibus = καινοτομῆσαι περὶ τὰ ὀνόματα)] ip nobis R
nobis ACV, om. v 19 ergo] enim Cv 20 est om. R genuit. C
neque] nec (c s. l.) R eo om. A

generatus est, quia ex ingenito generatur; neque spiritus sanctus in patrem refunditur uel in filium, quia deus est, etiamsi id in piis non uidetur. proprietates ergo unicuique immobili est, alioquin nec erit proprietates, si transfunditur et transfertur in alterum. isti uero qui ingenitum et genitum, id est innatum et natum, ad naturae accipiunt diuersitatem, sine dubio etiam Adam et Seth diuersae inter se naturae fuisse defendunt, quoniam Adam quidem plasmatus et fictus est, Seth autem ex Adam et Eua per coitum generatus est. unus ergo deus in his tribus et haec tria unus est deus secundum ea quae superius exposuimus.

13. Uerum quia oportebat non in supernis tantum adorari deum, sed esse aliquos etiam in terris qui adorarent deum in spiritu et ueritate, ut omnia replerentur gloria dei, quia omnia plena erant deo, idcirco etiam homo diuinis manibus fabricatur et imagine eius honoratur. hunc autem inuidia diaboli et contaminatione peccati a creatore diuulsum despicere et neglegere non fuit dei. sed quid fit? quid de nobis agitur uel pro nobis? noua quaedam et inaudita efficitur permutatio naturarum et deus homo fit; et qui ascenderat super caelum caeli ad orientem sublimitate suae claritatis et gloriae, ad occidentem conuertit gloriam suam et occasum splendoris sui in hac uili et humili carne nostra recondit, et dei filius suscipit esse etiam hominis filius et hoc sui cognomen de se ipse profitetur

13 cf. Ioh. 4, 23 20 cf. Ps. 67, 34

2 in patre C in patre|funditur (pat s. l.) R uel] et v
3 etiamsi ab impiis (ab e corr.) R proprietates] proprie R immobili
bilis R 7 diuersae RO defendunt R defendunt O 8 quoniam
quidem adam OAV fictus OC 9 coetum Ca.c. 16 et ima-
ginem V sabuli OA diabuli Ca.c. 17 despiciere O 18 sed quicquid
fit de nobis agitur v fit? quid] sit quod A 20 et ante qui om. V
supra OA 21 ad orientem sublimitate — gloriae = κατὰ ἀνατολὰς τῆς
ιδίας δόξης τε καὶ λαμπρότητος sublimitatis RC sublimitates V et
claritatis et gloriae R 22 occasu O 23 suscepit Cv cepit O inci-
pit A 24 etiam filius hominis A de se ipso Rp.c.,v

non conuersus ex eo quod erat — inconuertibilis namque est —, sed adsumens quod non erat — misericors enim est —, ut capi possit qui capi non poterat et per mediantem carnem sicut uelamine quodam interposito alloqui nos possit, quoniam quidem ferre sinceram diuinitatis eius naturam non erat cor- 5
 3 ruptibilis huius nostrae fragilisque naturae. idcirco ergo incom-
 mixta miscentur et non solum natiuitati nostrae deus uel carni
 sup̄erna mens uel tempori illud quod ante omne tempus est,
 uerum etiam uirginitati partus inponitur, quoniam et inpassi-
 bili passio conciliatur et immortali mortis poculum propinatur. 10
 4 nam quoniam inimicus noster artem suam sophisticam uinci
 non posse praesumpserat, sicut ipse nos spe deceperat deitatis
 promissae dicens: eritis sicut dii, ita nunc ipse carnis
 obiectione decipitur. et uelut hamo esca adoperto dum Adam
 carneum cupit uorare, deum intrinsecus inuenit adopertum. et 15
 ita nouus hic Adam ueterem reparat, et condemnatio prioris
 absoluitur, dum caro pro carne restituitur et pro morte mors
 redditur, immo dum per mortem ipse auctor mortis punitur.

14. Et quidem ante non multos dies sollempnitatem natiuitatis
 communiter celebrantes et de mundo pariter ac de his quae 20
 supra mundum sunt uerbi uoluptate ac deliciis luxuriantes
 cum stella cucurrimus, cum magis adorauius, cum pastoribus
 inlustrati sumus, cum angelis hymnum diximus et gratias ei

13 Gen. 3, 5 22 cf. Matth. 2, 2 cf. Luc. 2, 9 23 cf. Luc.
 2, 13—14

1 inconuersibilis *A* 2 etenim *A* 3 et (ut *s.* et) *R* posset *A*
 capit *R* 4 interposita (o *s.* a) *O* 5 post eius *eras.* eius *C* 7 nati-
 uitatis *V* carnis *A* 8 sup̄erna mens] supermanens *A* sup̄erna (a ex
 ac *m.2*) mens *V* 9 quoniam] quod *O* 11 nam] *add.* quomodo per
 incarnationem Christi diabolus captus et superatus est qui prius uicerat
R in mg. sofisticam *R* sofisticam *OC* 12 deciperat *CVa.c.* 13 nunc
 et ipse *R* 14 decipitur *Ca.c.* amo *O, Ra.c.* adoperto *O* 16 hic
 nouus adam *V* condemnatio *Ra.c.* condemnatio *Ob* peioris (ri *s.*
 ei) *R* 18 immo *om.* *V* ipse *om.* *A* ponitur *A* 19 ante. *C*
 sollempnitatem *O* sollempnitatē *v* 21 uoluntate *Cv* luxoriantes *ROC*
 23 inlustranti *R* ymnum *RAV* imnum *C, om.* *v*

qui in sua propria uelut peregrinus aduenit, ut nos peregrinos et aduenas inlustraret. sed nunc alia Christi gesta 2
pulsamus atque aliud mysterium commouemus, in quo non
possum cohibere laetitiae uoluptatem, sed mente extollor et
5 efferor et propriae pusillitatis oblitus officium magni Iohannis,
immo potius famulatum subire contendo uel gestio, et licet
non sim praecursor, de heremo tamen uenio. Christus ergo 8
inluminatur, immo potius fulgore suo nos inluminat; Christus
baptizatur, simul et nos descendamus, ut cum ipso pariter
10 ascendamus. Christus baptizatur — obserua diligentius; tibi enim
necessarium est, ut scias quis est iste qui baptizatur uel a
quo uel quando —, dominus a seruo, qui mundus est et sine
peccato baptizatur tamen ab eo qui baptizat peccatores in
paenitentiam, et tunc demum incipit signa facere et uirtutes,
15 quid ut per hoc doceat uel quid ut nos inde discamus? ita 4
nempe ante baptismum praeparari et cum hac humilitate acce-
dere et tam perfecta uel spiritus uel carnis aetate, ut et
praedicationi iam apta sit et agoni. discant ergo hi qui sub
die deliberant nomina sua offerre ad baptismum nec aliquid
20 emendationis ad uitam aut correctionis ad mores praeparare
conantur, quo possint aduentum diuinæ gratiae bene composito
in anima et diligenter innouato suscipere habitaculo. quamuis 5
enim remissionem et indulgentiam habeat praeteritorum baptismi

1 cf. Ioh. 1, 11

7 cf. Matth. 3, 1—4

13 cf. Matth. 3, 11

14 cf. Act. 8, 13

1 et nos *v* 2 post inlustraret *add.* egimus *Ov* gesta cristi *v*
3 alium *O* illud *v* commonemus *Rv* in *om.* *Cv* 4 uolūtātē *v*
extollerer (o s. e et t s. r) *R* extollere (*om.* et) *V* 5 efferor] afficior *v*
pusillitatis *O* pusillanimitatis *Vp.c. m2* 7 uenio *eras. R* 8 inluminat-
or *Ca.c.* inluminat. *C* 9 descendamus *Oa.c.* ut—Christus baptizatur
om. A 11 est post quis *om. v* 13 in paenitentiam (sic μετάνοιαν)
AVC in paenitentia *RO* 14 signa facere] significare *V* 16 nemphe
R, Ca.c. nemphae *Oa.c.* mentem *A* praeparare *A* cum *om. C* in *v*
hac *om. R* accēdere *R* 17 et tam] etiā in *ras. R* et per tam
fecta *C* spū *C* 18 iam] tam *O* apta sit] apparet *V* discant *R*
hii *R, Oa.c.* sub hoc die *C* (hoc *m2 s. l.*) *v* 19 offerere *Oa.c.* 21 pos-
sent *Ca.c.* 23 praet. peccatorum gratia (*om.* baptismi) *R*

gratia peccatorum — gratia quippe est —, tamen futurae
 cautela securitatisque providendum est, ne forte ad eundem
 uomitum reuertamur. tum deinde etiam illud docet, quomodo
 supiectos esse oporteat eos, qui accedunt ad gratiam, his
 quibus dispensatio mysteriorum dei commissa est, maxime 5
 etiam, si dignitate aliqua sibi uel sapientia praediti uidentur.
 6 tertio etiam aetatis legitimum et maturum tempus ostendit
 his qui omne tempus atque omnem aetatem uel ad sacer-
 dotium uel ad docendum oportunam putant. Iesus ad baptis-
 mum uenit et a Iohanne baptizatur: nemo dissimulet baptismum, 10
 nemo contemnat, nemo certe praedicatoribus fidei et dispen-
 satoribus gratiae dei non se cum omni humilitate et uenera-
 tione subiciat. obserua tamen et tu, qui praees, quod triginta
 annorum erat Iesus; sine dubio autem et Iohannes amplius
 7 aliquid agebat aetatis. et tu, antequam adolescas, antequam 15
 genas uestias barbis, iam docere uis, et hoc senes, et magister
 fieri ante quam discipulus cupis? quod certum est quia ideo
 leue et facile putas, quia id penitus ignoras. continuo namque
 ab his talibus Danihel ad exemplum profertur puer prophetans,
 et alios atque alios memorant, de quibus tale aliquid in iuuen- 20
 tute gestum scripturae historia refert, et mille exempla parata
 habentur in lingua; paratiores enim semper et meditati ueniunt
 8 hi qui contra ordinem aliquid et leges cupiunt obtinere. sed
 non continuo legem ecclesiis dedit, si semel aliquando aut

2 cf. II Petr. 2, 22. Prou. 26, 11 13 cf. Luc. 3, 23

1 gratia quippe est *exp. R* futurae tamen *A* 2 cautela *O*
 cautellae *Ca.c.* 9 opportunum *OV, om. A* ihs *RCv* 10 ne modis
 simul et *V* dissimulet *Ca.c.* dissimilet *v* 11 contempnet (a s. e) *O*
 contempnat *C* 12 non se] nisi *v* secum *V* secundum *R* 14 ihs *RC*
 iohannis *O, Ca.c.* 15 agebat] habebat *A* et tu] *add.* audiant qui
 ante legitimum tempus doctores et magistri fieri quaerunt *R in mg.*
 adoliscas *Ca.c.* 16 uestias *om. CV* hoc *exp. C, om. v* senis
Oa.c. senex (x in *ras.*) *C* 17 discipulum *Ca.c.* 19 daniel *VA* pro-
 fitetur (s. i. ertur) *R* 20 memora-t *V* in iuuentutem *C* 21 istoria *C*
 parata *om. R* 22 enim (enim s. l.) *R* 23 hii *ROC* 24 legem ecclesiis
 dedit—factum est = ἀλλ' οὐ νόμος ἐκκλησίας τὸ σπάνιον

raro aliquid tale factum est, quoniam quidem neque si una
 alicubi hirundo uideatur, ueris continuo tempus adduxit aut,
 si quis unam γραμμὴν sciat, geometres continuo iudicandus
 est aut, si quis semel mare in hieme transeat, continuo etiam
 5 nauigandi tempus ad hiemem transfertur.

15. Uerum Iohannes baptizat et accedit Iesus sanctificans
 quidem et ipsum qui baptizat, praecipue tamen ut et ueterem
 Adam insepeliat aquis et ante omnia ut per haec sanctificentur
 aquae Iordanis, ut, sicut erat spiritus et caro, ita et his, qui
 10 baptizandi erant in spiritu et aqua, sanctificationis successio
 traderetur. sed baptista non suscipit: ego, inquit, opus
 habeo a te baptizari. lucerna dicit ad solem et uox loqui- 2
 tur ad uerbum, amicus sponsi ad sponsum, is qui inter natos
 mulierum maior omnium est ad eum qui primogenitus
 15 est omnis creaturae, is qui exultauit in utero ad eum
 qui adoratus est in utero, praecursor ad eum quem praeces-
 serat. ego, inquit, opus habeo baptizari abs te; adde,
 si placet, 'et pro te', quoniam quidem et martyrio baptizaberis
 aut certe, ut Petrus, non indigebis nisi ut solos pedes laues.
 20 et tu, inquit, uenis ad me? et hoc propheticè; sciebat enim 3

8 cf. Rom. 6, 4. Col. 2, 12 10 cf. Ioh. 3, 5 11 Matth. 3, 14
 12 cf. Ioh. 5, 35 cf. Ioh. 1, 23 13 cf. Ioh. 1, 1 cf. Ioh. 3, 29
 cf. Matth. 11, 11 14 Col. 1, 15 15 cf. Luc. 1, 41 17 Matth. 3, 14
 19 cf. Ioh. 13. 6 20 Matth. 3, 14

2 alicubi] alicui (s. l. † alicubi) A 3 si qui COVv, Ra.c. unam
 (u s. a) O unum v γραμμὴν Engelbrecht γραμμῆς (sine dubio pro
 ΓΡΑΜΜΗΝ) grammen R gramen OAV grammā C gramma v geo-
 metris R geometris Ca.c. grammatices v. 4 si qui v in hieme mare A
 hyeme C 5 hiemem in ras. O hyemem C transfertur (ret s. rt) R
 transferetur O transferretur A 6 iohannis Oa.c. ihs RC 7 et ante
 ueterem om. A 8 insepeliat (ἐνθάψῃ) ROA in se sepeliat V insepiliat
 Ca.c. per haec] expectaueris per hos (cf. lin. 9 his qui baptizandi
 erant in spiritu et aqua), itemque textus Graecus διὰ τούτους praebet
 9 his om. A 11 sed] Si v suscipit] sufficit A inquit RCa.c.
 sapissime 15 is] his Va.c. exultauit (u s. †) R exultauit AV
 17 abs] a V 18 baptizaueris OCa.c. 19 solus Oa.c. laues Ca.c.
 20 propheticæ O profetice C

quod se praecedente insequetur Christus. sed quid ad haec Iesus? sine modo, inquit; hoc enim postulat dispensatio. post haec autem ipse purgabit et emundabit etiam baptistam suum, cum uenerit purgare aream suam et fuerit uentilabrum in manu eius. quid enim aliud est uentilabrum quam purgatio? 5 quid autem ignis in palea nisi quod consumitur quidquid 4 infructuosum est? qui est spiritus calor. quid etiam securis ad radicem arboris indicat nisi animae insanabilis abscisionem post stercus radicibus infusum? quid etiam gladius nisi uis uerbi abscentis quae mala sunt a bono et diuidentis fidelem 10 ab infideli et insurgere facientis filium uel filiam uel nurum parentibus, id est noua ac recentia ueteribus et antiquis? quid autem est corrigia calciamenti, quam soluere non est dignus ille qui baptizat Iesum, habitator heremi, sine cibo uiuens, nouus Helias, maior prophetarum, quoniam quidem eum qui 15 prophetabatur uidit, confinium quoddam nouorum ac ueterum 5 tenens? hic non potest soluere corrigiam calciamenti eius: quae est ratio aduentus eius in carne, cuius ne minimum quidem uel extremum aliquid solui potest non solum ab his qui adhuc carnales sunt uel paruuli in Christo, sed ne ab 20 illis quidem qui spiritum et uirtutem Iohannis habere meruerunt.

2 Matth. 3, 15 4 cf. Matth. 3, 12 7 cf. Matth. 3, 10 9 cf. Matth. 10, 34 11 cf. Matth. 10, 35 13 Marc. 1, 7. Luc. 3, 16
15 cf. Matth. 11, 9

1 insequetur (ἐψόμενον) R insequitur OACv insequeretur V 2 ihs RC
3 purgauit Ca.c. mundabit OAV emendabit C baptismū R 6 in
palea C quo OACv consumitur R quicquid RCv 7 interroga-
tionis signum post calor ponit R spiritus calor = ἡ ζέσις τοῦ πνεύ-
ματος qui] quid Vp.c. quid enim etiam A 8 abscisionem R
9 post stercus] posterius (post in ras.) V 12 in parentibus V id
est] uel A et recencia C 13 corrigiā Cp.c.,v quam om. C
15 elias V qui prophetabatur (τὸν προφητεύμενον)] quē (ē-ex i fact.
uid.) profitebatur R 16 confinium tenens = ὁ παλαιᾶς καὶ νέας μεσότης
quodam O 17 tenere Cp.c.,v 18 cuius om. AC nec (c. a. l.) R
19 aliqui solui C 20 carnales adhuc sunt A 21 meruerint OACV

16. Sed et ascendit Iesus de aqua secum quodammodo demersum educens et eleuans mundum et uidet diuidi caelos et aperiri, quos sibi ac nobis post se aliquando Adam ille concluderat, sicut et ignea romphea paradisos fuerat exclusus. spiritus sanctus testimonium perhibet; similia namque sibi ipsa concurrunt. de caelo testimonium defertur; inde enim erat et ille cui testimonium perhibetur. specie columbae corporalis apparuit; honorat enim corpus per hoc quod et ipsum adsumptum est in deum. sed si in magnitudine et pondere 2 iudicas de diuinitate et propter hoc pusillus tibi uidetur spiritus sanctus, quoniam in specie paruae columbae apparuit, o microloge in rebus magnis, potes tu etiam regnum caelorum putare minimum, quoniam grano sinapis comparatum est, et maiorem dicere magnitudine inimicum diabolum esse quam 15 Christus est, quoniam quidem ille mons magnus et leuiathan et rex eorum quae in aquis sunt dicitur, Iesus uero agnus et margarita et aliis huiuscemodi exiguis uocabulis nuncupatus est.

17. Uerum quoniam baptismi sollemnitas agitur et necessarium uidetur conformari nos ei qui pro nobis formam suscepit humanam et baptizatus et crucifixus est, commodum

2 cf. Matth. 3, 16 4 cf. Gen. 3, 24 6 cf. Matth. 3, 17 7 cf. Luc. 3, 22 13 cf. Matth. 13, 31 15 cf. Zach. 4, 7. Iob 3, 8. Ps. 78 13. Esai. 27, 1 16 cf. Ioh. 1, 29 17 cf. Matth. 13, 46

1 Sed et (Ἀλλὰ καὶ) OCV sed RAv 2 demersum Av uidit n̄ diuidi C (n̄ m2 s. l.) v celi v 3 et] sed Cv quod Av 4 igne arumphea Cacc. rumphhea Av 5 perhibet et OCacc. 6 deferunt A 7 et om. v specie R species OA 10 indicas A 12 microloge OACV migro longe (s. l. t̄ emigra) R potes tu] potest ut O potes ut A potes. etiam C ta om. v 13 quoniam] quod in ras. V 14 maiore (e in i m̄st.) C maiori v maiorem natu magnitudinem (om. dicere) A dicit eē magnitudinem O zabulum OA diabolum Cacc. q̄ R 15 leuiathas R leuiatan V 16 rex] ex V qui iniqui sunt m2 ex quae in aquis sunt C qui iniqui sunt v 17 huiuscemodi (e s. l.) O 19 sollempnitas O solemnitās C 20 confirmari Oacc. 21 baptizatus est et crucifixus est V

uidetur et dignum de baptismorum diuersitate nos pauca dis-
serere, ut et in hac parte si quae illae sunt sordes ignorantiae
2 abluantur. baptizauit Moyses in mari et in nube, sed in typo
et in figura; ita enim Paulus pronuntiat. habuit ergo mare
formam aquae, nubes uero spiritus sancti, manna panis uitae, 5
poculum petrae poculi Christi. baptizauit et Iohannes, sed non
ex toto Iudaice; non enim solum in aqua, nec tamen in spiritu,
8 sed, hoc solum addit quod in paenitentiam baptizat. baptizat
et Iesus, sed in spiritu. haec est perfectio; deus enim est qui
baptizat, ut possit et qui baptizatur fieri deus. quod quod enim 10
eum receperunt, dedit eis potestatem filios dei fieri, qui
non ex uoluntate uiri neque ex uoluntate carnis, sed ex
4 deo nati sunt. scio et quartum baptismum, quo quis sanguine
suo per martyrium baptizatur, quo baptismo etiam Christus
baptizatus est, ut et in hoc sicut in ceteris formam credentibus 15
et se sequentibus daret, sicut dicebat ad discipulos suos, filios
Zebedaei: potestis bibere calicem quem ego bibi-
turus sum, et baptismo quo ego baptizor baptizari?
5 scio et quintum adhuc baptismum lacrimarum, quod laboriosius

3 cf. I Cor. 10, 2. 6. Ex. 13, 21 8 cf. Matth. 3, 11 9 cf.
Ioh. 1, 33 10 Ioh. 1, 12—13 17 Marc. 10, 38. Matth. 20, 22

2 sordes (cf. ἵνα ἀπελθῶμεν ἐν τῷ ὄντι καθαρευμένοι) cordis (i. e. ex e fact.)
R 3 abluuntur (a s. p) A moyses C, R (ex moyses) mare Ca.c.
tipo C 4 in om. v denunciat A 5 nubis Cv 6 poculi (τὸ πόμα
τοῦ θεοῦ πόματος) OV poculum cet. v et om. Cv iohannis O, Ca.c.
7 iudaice R iudeice Ca.c. 8 in paenitentiam (ἐς μετάνοιαν) Wrobel
(cf. p. 125, 13) in paenitentia codd. v 9 et om. v ihs RC
pfectio v 10 fieri om. A quodquod ROCa.c. 11 reciperunt eum O
reiperunt Ca.c. receperant A dedit eis potestatem filios dei fieri qui
om. OCAVv; totum locum biblicum in Gregorii textu Graeco frustra
quaeras et Rufinus nec tamen interpolator Rufini de suo addidisse ui-
detur 12 uiri—uoluntate om. v uiri] carnis Ov neque ex
uoluntate carnis om. A carnis] uiri O 13 quo qui A 15 baptiza-
batur v et om. RA sicut et in ceteris V 16 se om. R et
sicut dicebat Cv 17 zebedei ROC calicem bibere O 18 baptismū
Ca.c. 19 scio adhuc et quintum O scio et quartum adhuc et quin-
tum A

transigitur, sicut ille qui lauat per singulas noctes lectum suum et in lacrimis suis rigat stratum suum, et cuius conputruerunt et exesae sunt cicatrices eius, et sicut lugens et contristatus ingreditur; qui imitatur conuersionem Manasse et
 5 humilitatem Nineuitarum, per quam misericordiam consecuti sunt; qui imitatur orationem publicani illius in templo stantis a longe et percutientis pectus suum, quique nec ausus est eleuare ad caelum oculos suos, qui et iustificatus descendit magis quam iactantissimus ille Pharisaeus; qui incuruatus et
 10 prostratus misericordiam requirit, et si qui non sibi uindictat filiorum panem, sed sicut canis micas, quae cadunt de mensa puerorum, secundum illam Chananaeam requirit et inediae necessitatem miserabiliter consolatur.

18. Et ego quidem — homo enim et ipse sum, animal
 15 scilicet fragile ac per momenta mutabile — baptismi istius gratiam libenter amplector et gratias ago misericordiae illius qui donauit hanc gratiam. sed et aliis inperior nec solus mihi uindico dominicum et commune donum, et in sacerdotali meo officio prius offero misericordiam quam sacrificium. noui enim
 20 quod et ipse circumdatus sum infirmitate et sicut metitus fuero remetietur mihi. tu autem quid dicis? quas mihi leges 2

1 cf. Ps. 6, 7 2 cf. Ps. 37, 6—7 4 cf. II Par. 33, 18 5 Ion. 3, 5 6 cf. Luc. 18, 13. 14 10 cf. Matth. 15, 22—27 19 cf. Os. 6, 6 20 cf. Hebr. 5, 2 cf. Matth. 7, 2

2 et *pr. om. A* in *om. OA* lacrimis—suum *s. l. O* 8 exesae *O, Ca.c.*
 4 conuersione *Ca.c.* 5 humilitate *Ca.c.* niniuitarum *AV, Rp.c., v*
 6 imitantur *C* publicani *Ca.c.* 7 quique *O* 8 descendit *O, Ca.c.*
 9 phariseus *R* fariseus *OC* 10 requirit *Ca.c.* quis *A, Rp.c.m.2*
 uindictat sibi *V* uendictat *A, Cp.c., v* 12 cananeam *RACV* cananeam
 (a *s. e*) *O* inediae *OC* 18 miserabili (*exp.*) miserabiliter *C* mirabiliter *Oa.c.* 15 motabile *C* istius] huius *A* 17 inperio *CV*
 solu *R* 18 uendico *A, Cp.c., v* et dominicum *O* dominicum et *om. A*
 domum *Ca.c.* me *V* 20 mensus (sus in *mg.*; titus in *ist. lín. exp.*) *O*
 metitus (*s. l* mensus) *C* metitus uel mensus fuero *v* 21 remetietur *Ca.c.* tu autem] *add.* contra hereticos qui peccatoribus penitentiam denegabant *R in mg.*

adfers, nouelle Pharisaeae, κατὰρῆ non mente sed nomine, qui nobis Nouati inflatione tumidus incedis? paenitentiam non suscipis? lacrimis locum non das? planctibus nihil misericordiae tribuis? uide ne et tu sic iudicaris quemadmodum et ipse nunc iudicas. non confundit te Iesu misericordia, qui infirmitates nostras accepit et aegritudines nostras portauit, qui non uenit uocare iustos sed peccatores in paenitentiam, qui magis misericordiam uult quam sacrificium, qui septuagies septies paenitenti uult peccata laxari? putasne tam purus es, tam beatus, tam immunis a peccato, tam liber quam tumidus et elatus, quam superbus et adrogans? cum ipse homo sis similis ceteris aut forte nec similis, leges uis dare super hominem et desperatione impedire emendationem? simile namque malum est et uenia sine correptione et correptio sine uenia; per illud enim omnes simul habenae relaxatae in praeceps ferunt, per hoc uero nimium restrictae omnem progrediendi spem penitus abscidunt. uerum quantum ad te pertinet, qui tales nobis promulgas leges, ostende mihi puritatem uitae

4 cf. Matth. 7, 2 5 cf. Esai. 53, 4 7 cf. Luc. 5, 32. Matth. 9, 13. Marc. 2, 17 8 cf. Os. 6, 6. Matth. 9, 13. 12, 7 cf. Matth. 18, 22

1 nouellae *O* phariseae *R* phariseae *O* fariseae *C* κατὰρῆ *Engelbrecht* cathare *RV* cathara *O* chatara *A* καθάρει cathare *C* καθάρει cathetre *v* 2 nobis (ἡμῖν) noui *C* nouata *A* inflatione *R* 3 planctibus nihil misericordiae tribuis *pro eo quod est apud Gregorium* οὐδὲ δακρύεις δάκρυον; nihil nihil *R* 4 iudicaris *A* 5 nunc *om.* *A* non] nec *OACV* non confundit (οὐκ αἰδῶ)] non confundat (*pr. n s. l. m2*) *R* confundit te] confundite *Oa.c.* ihu *RC* ih̄s (*u s. s*) *O* 6 portabit *Ra.c.* 8 qui magis—*p. 133*, 4 paenitentia *om.* *V* septuagies *Ra.c.* 9 penitendi *Ca.c.* relaxari *A* laxare *C* 10 es] et *O* 11 quam *om.* *v* 12 ceteris aut forte nec similis *om.* *R* similes *Cp.c.* legis *Oa.c.* 13 desperatione *RC, Oa.c.* 14 uenia sine correptione (ἀνεσις ἀσωφρόνιστος) et correptio sine uenia (καὶ κατὰ γνώσιν ἀσυγχώρητος) 15 illum *O* habenae *Ra.c.* habene (*hab m2 in ras.*) *C* relaxate *R* laxatae *A* 16 uero *om.* *v* 17 paenitus *OC* abscidunt (*n s. l.*) *R* 18 permulgas *A* permutas *ex* promulgas *C* permutas *v*

tuae, et suscipio adrogantiam tuam. nunc autem uereor ne,
 cum ipse totus ulceribus plenus sis, neges corporibus neces-
 sariam esse medicinam. tu, ut uideo, nec Dauid recipis paeni-
 tentiam agentem, cui et prophetica gratiam paenitentia con-
 5 seruauit, nec Petrum, apostolorum maximum, cum humanum
 ei aliquid erga passionem domini contigisset; sed Iesus recepit
 paenitentiam et trina interrogatione sui et illius confessione
 culpam trinae negationis abstersit. tu, ut uideo, nec illum, 5
 qui in Corintho peccauit peccatum, quale nec inter gentes,
 10 ad paenitentiam suscipis; Paulus tamen suscepit et non solum
 suscepit, uerum etiam caritatem in eo confirmauit, quoniam
 quidem emendationem uidit. et causam facti exposuit dicens:
 ne forte ampliore tristitia absorbeatur qui eius-
 modi est, correptionis scilicet nimietate prae-grauatus. tu nec
 15 adolescentulas uiduas nubere uis pro aetatis lubrico et incerto?
 Paulus tamen hoc uult. tu uero, si aliter aut melius aliquid 6
 doces, prius est ut ad quartum caelum ascendas — ille enim
 usque ad tertium ascendit — et ad alterum paradysum, ubi
 audias uerba non iam quae hominibus sed, credo, quae ne

4 cf. II R-g. 12, 18 6 cf. Matth. 26, 70—75 7 cf. Ioh. 21,
 15—17 9 cf. I Cor. 5, 1 10 cf. II Cor. 2, 8 18 II Cor. 2, 7
 16 cf. I Tim. 5, 11. 14 18 cf. II Cor. 12, 2. 4

1 suspicio *A* 3 ut *om. A* donec *R* recipis (δέχῃ) respicis *A*
 recepis *Ca.c.* 4 conseruauit] quae sequuntur apud Gregorium ἡ οὐδὲ
 τελευτήσαντα δέχῃ δι' αἵματος; ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῆς σῆς ἀπονοίας *transferre*
supercedit Rufinus 5 apostolum *Cv* 6 ei] et *V* aliquit *R*
 erga passionem domini (περὶ τὸ σωτήριον πάθος)] passione domini *A*
 ihs *ROCv* recepit (ἐδέξατο)] recipit *R* 7 interrogationes uias
 illius *Ra.c.* 8 tu *om. C* aut *v* post ut *ras.* 2—3 *litt. in C* tu
 ut uideo] *add.* Paulus exponitur de penitentia corinthii qui cum nouerca
 peccauit *R in mg.* uideo ex audeo *O* 9 in *om. OA* chorintho
RC peccatῆ (s. l. peccatu) *R* qualem *Ca.c.* nec s. l. *R*
 10 paulus tamen suscipit *R* 11 suscipit *BV* 12 fati *Ra.c.* 13 am-
 pliiori *Cv* huiusmodi *Cv* 14 correptiones *R* tu nec] tunc et *R et*
add. in his omnibus inridet predictis hereticis *in mg.* 15 adolescentulas
 (νέας) *V* aduliscentulas *R, Ca.c.* adolescentulas *Av* aduliscentulos *Oa.c.*
 nubere si uis (si s. l.) *R* 18 alterum (a in *ras.*) *R* 19 nec—quidem *ACv*

angelis quidem conuenit dici. maiores etiam circuitus in euangelizando expleas necesse est, quam ille ab Hierusalem usque ad Illyricum expleuit.

¹ 19. 'Sed post baptisma', inquit, 'peccanti non est uenia'. si prophetas ad ueniam pertinuisse docui, si apostolos indulgentiam consecutos esse, posteaquam daemonia eis subiecta sunt, et in libro uitae nomina eorum inscripta a saluatore dicuntur, si Corinthium de ecclesia eiectum et traditum in interitum carnis reuocatum esse rursum et confirmatam in illo apostoli caritatem, si et Paulus scribit: ne forte, cum uenero, humiliet me deus meus apud uos et lugeam eos qui ante peccauerunt et non egerunt paenitentiam in fornicatione et in pudicitia et inmunditia, quam gesserunt — quod utique de his dicere non poterat, quos per baptismum sciebat esse purgandos —, qui tibi praescriptionis huius locus est, cum uideas omnia haec exempla de perfectis et consummatis uiris referri? 'sed Nouatus,' inquit, 'non recepit eos qui in persecutione lapsi sunt'. bene non recepit, si paenitentiam non egerunt. nec ego quidem recipio eos qui non digna conuersione abluunt crimen admissum neque conuenientem tanti uulneris in emendando adhibent medicinam. sed et cum recepero, competenti et loco eos et

2 of. Rom. 15, 19 7 cf. Phil. 4, 3 10 II Cor. 12, 21

1 angelos *O* dei (c s. e) *R* 2 ab Hierusalem *om.* *V* 3 illiricum *RCv* i. lyricum *O* hyliricum *A* impleuit *O* 4 baptismum *O* inquis *C* (s m2 ex d) *v* id dicis iniquis peccantib; (id dicis, ini, b; corr. m. rec.) *A* peccati *C* pro uerbis si prophetas—lin. 17 ref rri legitur apud Gregorium τῖς ἡ ἀπόδειξις; ἡ δεῖξον ἡ μὴ κατάκρινε. εἰ δὲ ἀμφίβολον, νικάτω τὸ φιλόφρωνον 5 pertenuisse *O* apostolus *O* 6 demonia *ROC* 7 scripta *OA* 8 chorinthium *C* 9 interitu *C* confirmatum *O, Ra. c.* confirmatam esse *v* 10 apostolicam *R* si] sicut *v* cum cod. Montepessulano 411 saec. XII 11 meus *om.* *V* lugiam *Ca. c.* 12 antea *v* 13 fornicationem—inpudicitiam *O* inpudicitie *V* in inmunditia *R* in inmunditiam *O* inmunditia *C* 14 utique *om.* *v* his] eis *A* 15 esse *om.* *v* qui] quis *V, Ap. c.* 16 pscriptionis *Cv* huius] nunc *A* 18 inquis *v* inquit (s s. t) *O* recipit *R* 19 recipit *ROV* nec] ne *RV* 20 conuersione *Cv* 22 recipero *OC*

tempore dispensabo; repudiare uero fletus et lacrimas paenitentis inhumanitatis Nouati est, non misericordiae Christianae. qui Nouatus auaritiam quidem noluit condemnare, quae est idolatria, fornicationem uero tam acerbe condemnat, quasi sine
 5 carne fuerit nec in corpore uixerit. quid ad haec dicitis? num- 8
 quidnam adquiescitis his sermonibus nostris? uenite modicum et descendite ad nos homines, et magnificemus dominum in unum. nemo uestrum audeat, etiamsi multum sibi confidit, emittere illam uocem, quam deus non amat: 'noli me con-
 10 tingere; mundus enim ego sum. quod †' et si est aliquid in uobis puritatis et sanctitatis, impertimini et nobis. sed scio quia non adquiescitis. dicam quod uerius est: defleamus etiam pro uestra infelicitate; manet enim domini erga uos sententia, quoniam qui se exaltat humiliabitur. et isti quidem si 4
 15 uolunt uiam nostram — quae uia Christus est — sequi, et optamus et inuitamus; sin minus, pergant in uoluntatibus suis. refutantes etenim baptismum lacrimarum ibi sine dubio igne baptizabuntur. hoc enim baptismum ultimum omnium est, quod per poenam transigitur et cruciatum, quod longis sup-

3 cf. Eph. 5, 5 9 Esai. 65, 5 14 Matth. 23, 12 15 cf. Ioh. 14, 6

1 tempora *A* repudiare *C* et fletus et lacr. *A* lacrimis (a s. i) *O* 3 noluit (πλεονεξίαν οὐκ ἐκόλασε) *OAC* nouit (s. † noluit) *R* uoluit *Vv* 5 ad haec] adhuc *V* ad hoc *v* numquid iam *R* 6 uenite] *add.* reuocat nouatianos ad penitentiam *R* in *mg.* 7 descendite *O* dominum (χόριον)] deum *V* 8 audiat *Ca.c.m2* 9 deus] dominus *A* nolite (m s. ††) *R* 10 enim nota *Tironiana expr. s l. C* quod corruptum et sententia lacunosa uidetur: Quid *v*; quis (est sicut ego sum?) coniecit collato textu *Graeco* καὶ τίς οὕτως ὡς ἐγώ; *Engelbrecht* 11 sanctitatis] sanitatis *A* impartimini *v* et om. *v* sed] et *R* scio scio *Cv* 12 quia (a s. l.) *R* acquiescitis *v* uerum *v* 13 pro] de *V* 14 isti] *add.* confutat nouatianos *R* in *mg.* 15 est christus *O* 16 obtamus *RC* sin] si in *R* uoluntatibus *RC* uoluptatibus *OAV* 17 refutantes (e *fm. ex corr.*) *O* ubi *v* igne (τῷ πυρὶ) *A* in igne *OCV, Rp.c., v* in igni *Ra.c.* 19 poenam *RC* transigitur *Ca.c.* subplicitiis *O*

pliciis toleratur, quod comedit sicut faenum materiam corporalem et consumit omne quicquid facturae dei intulit et inuexit malitia.

20. Nos autem exultemus in Christi baptismo et diem festum celebremus non uentri indulgentes sed spiritu exultantes. lauamini et uos uerbo dei et mundi estote, auferte nequitias ab animis uestris, discite bonum facere, eripite iniuriam accipientem, iudicate pupillo et iustificate uiduam — et quid post hoc? — et uenite ad consessum dei et ad disceptationem ac confabulationem eius intrate: et si fuerint peccata uestra ut phoenicium, ut nix dealbabuntur, et si fuerint ut coccinum, ut lana candida efficientur. uidetis aliud genus baptismi, quod a nobis paene latuerat et fuerat intermis-
 2 ut coccinum, ut lana candida efficientur. uidetis aliud genus baptismi, quod a nobis paene latuerat et fuerat inter-
 missum. ecce quomodo elemosynae delent peccata, ecce quomodo phoenicium, hoc est rubrum, et coccinum, in quo utroque maculae et crimina sanguinis indicantur, per misericordias et opera bona et recta iudicia et per auxilium uiduarum ac defensionem orphanorum ad purgationem lanae uertitur et ad
 8 candorem niuis mutatur. nihil enim sic uult dominus quam ut non moriatur peccator sed ut conuertatur et uiuat, quoniam quidem omnia geruntur pro hominis salute et in hoc concurrunt diuinae dispensationis omne mysterium, ut efficiamini sicut luminaria in mundo, uerbum uitae continentes ad gloriam,

6 cf. Esai. 1, 16—17 9 cf. Esai. 1, 18 10 Esai. 1, 18 20 cf. Ez. 33, 11 22 cf. Phil. 2, 15—16

1 comedit (ἐσθίει) *Cv* comedet *cet.* fenum *O* 2 consumit (δραναῖ) *ACO* consumet *R* consummit *ex* consummi *V* quicquid *R, Cp.c., v*
 3 malitiae *O* maliciam *AC* 4 baptismum (o s. um) *O* baptisate *A*
 5 exultemus *V* 7 et eripite *OA* 8 pupillo *RA* pupillum *cet. v*
 9 ad consensum *AC* 10 ac] ad *RCVv* 11 pr. ut] sicut *OA* foenicium *R* feniciam *Ov* foenitium *C* 12 efficiuntur *C* 13 et fuerat s. l. *O, om. R* inter mis missum *R* 14 elemosinē *R* elemosinē *AC* alt. ecce] eam (m exp. m2) *C* 15 foenicium *ROV* feniciam *Av* foenitium *C* utroque est *Cv* utrique *A* 16 macula *Cp.c., v* discrimina (dis s. l.) *R* 18 orphanorum *ROAC* 19 sic. *O* 22 omne. *C* 23 sicut lum.—efficiamini *om. v* continentem *V* ad gloriam *om. V*

ut et alios inluminetis et efficiamini lumen perfectum de aeterno lumine participium sumentes et scientiae trinitatis splendore fulgentes, ut clarius et inlustrius lux uestra fulgeat coram hominibus per Christum dominum nostrum, cui est
5 gloria in saecula saeculorum. amen.

1 et *pr. om. R* et *alt.*] ut *R* 2 et *om. OA* 3 ut et clarius *Ov* ut ea clarius *C* 4 per *ih̄m xp̄m Cv* est honor et gloria *OA* 5 amen]
add. DE PENTECOSTEN ET DE SP̄U SC̄O DICTA IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLIS *R* GREGORII EPISCOPI SECUNDIS EPIPHANIUS LIBER TERTIUS EXPLICIT. INCIPIT LIBER DE PENTECOSTEN DE SP̄U SC̄O DICTA IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLIM FELICITER *O* EXPLICIT LIBER DE COMMUNIBUS UEL SECUNDIS EPIPHANIUS SC̄I GREGORII. INCIPIT EIUSDEM DE PENTECOSTEN DE SP̄U SC̄O DICTA IN AECCLESIA CONSTANTINOPOLITANA *A* EXPLICIT DE LUMINIBUS QUOD EST DE SECUNDIS EPIPHANIIS SC̄I GREGORII. INCIPIT EIUSDEM DE FIDE... EXPL DE FIDE NICAEANA. INCIPIT DE PENTECOSTE ET DE SP̄U SC̄O IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLI *C* EXPLICIT LIBER TERTIUS DE SECUNDIS EPIPHANIIS. INCIPIT EIUSDE LIBER QUARTUS DE PENTECOSTEN ET DE SP̄U SC̄O *V* Explicit de luminibus quod est de secundis epiphaniis Sancti Gregorii. INCIPIT EIUSDEM DE FIDE..... EXPLICIT DE FIDE NICENA. Incipit de Penthecoste et de sancto spiritu in ecclesia Cōstantinopoli *v*

IV.

DE PENTECOSTE ET DE SPIRITU
SANCTO.

- R*** = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

IV.

DE PENTECOSTE ET DE SPIRITU SANCTO.

1. De sollemnitate huius diei pauca dicenda sunt, ut laetetur in spiritu, quoniam quidem aliae aliis sollemnitates geruntur. cultoribus autem uerbi in uerbo est celebranda festiuitas. quid enim tam aptum et quid tam conueniens uel quid ita laetificat rectam et rationabilem mentem quam eorum quae gerit accipere et agnoscere rationem? adhibete ergo animos et quid sibi festiuitas ipsa uelit audite. celebrantur etiam apud 2
10 Iudaeos sollemnitates quaedam, sed secundum litteram, quia corporalem persequens legem Iudaeus in legem spiritalem non potest peruenire. celebrantur et apud gentiles, sed daemonibus festiuitas exhibetur pro eo quod aut uitii alicuius auctores sint aut propter uitia et per uitia colantur. idcirco etiam 3
15 uitiorum et turpitudinum plena est eorum ipsa sollemnitas, ut honorem deo suo peccando deferant et magis se ei commendet is qui plus abundauerit uitiiis. celebrantur etiam apud 8
20 nos sollemnitates, sed sicut spiritui placet, id est ut uel dicamus honestum aliquid uel agamus. et hic est noster festus dies, ut in animae thesauro perenne aliquid et perpetuum

5 cf. Ioh. 1, 1

3 sollemnitatis *RO, Ca.c. (fort. recte) sollempnitatibus V die R, Op.c. (fort. recte) ut (t s. l.) R* 4 aliae ex aliis *V* 8 adhibite *V, Oa.c.* animas (*s. l. t os*) *R* 9 ipsa festiuitas *OA* uellit *O* 10 iudeos *ROCv* sollemnitates *B'* 11 iudeus *ROv* 12 et *s. l. O* demonibus *BO* 13 uitia *V* 14 etiam *om. A* 15 turpitudin.m (*u s. s*) *O* 17 his *Oa.c., om. A* habundauerit *AVa.c.* celebratur *ACV* 18 sollemnitates *Bp.c.* sollemnitas *est. sollempnitas (sic semper) v* 19 aliquid honestum *V* agamus] legamus *O* 20 anima *Vp.c.* thesauros *B (alt. s. ora.)* thesauros *OACv* thesaurum *Vp.c.* perhenne *Cv*

recondamus, non ea quae pertranseunt et dissoluuntur et ad praesens tantummodo fallunt oculos et lenocinantur aspectui et secundum meam sententiam ad perniciem atque interitum blandiuntur. sed sufficit corpori malitia sua: non indiget flamma copiosiore materia nec insolens bestia abundantioribus cibis, ut insolentior fiat et uiolentius urgeat.

2. Idcirco ergo spiritaliter magis est agenda sollemnitas. initium sane et causa festiuitatis paulo altius repetenda est, licet excessu quodam uti uideamur; sed gratus, opinor, erit his praecipue qui historias ueterum nostrorum non ignoratas habent. apud Hebraeos sacramenti aliquid obtinet et honoris numerus septimanae, ut ex Moysi traditur lege, sicut et postea Pythagorici quartum numerum sibimet sacratiorem fecerunt. in quo et iuramenti sui obtinent sacramentum. sed et octauum numerum uel tricesimum honorandum crediderunt tam Simonis discipuli quam Marcionis, quibus numeris totidem aequae aeonas uel saecula ac mundos esse confirmant. et alia quoque nonnulla secundum suas uel rationes uel persuasiones numeri huius referunt sacramentum. uerum secundum Hebraeos manifestum est quia in sex diebus deus materiam mundi substituit et formauit ac per species singulas quasque discreuit et hunc quem nos uidemus explicuit mundum. septimo uero die

4 cf. Matth. 6, 34 19 cf. Gen. 1, 1 sqq.

3 pernetiem *Op.c.* atque ad interitum *A* 5 copiosiorie *V* 6 insolentior *C* urgeat *O* 9 gratus *Ca.c.* gratum *Cp.c.,v* ut opinor *A* 10 nostrorum—p. 145, 9 quas enu- *om.* *A* ignoratas *R* ignotas *OCVv* 11 hebreos *OCv* optineret (*sequ. et om.*) *V* 12 ex Moysi traditur lege (*ἐκ τῆς Μωυσίως νομοθεσίας*) moses traditur lege *Ca.c.* mosei *R* moysei *O* 13 pythagorici *RC* pythagorici *O* numerum *om.* *R* 15 tricensimum *RCa.c.,O* symonis *O* 16 martionis *Cv* marchionis *V* numeris (*s. i m2 u*) *V* aeonas *Cv*; *add.* aeonon grece. lat sempiternum uel saeculum dicitur. aeonas (*s. id est aetates*) greci uocant, quorum initium uel finis nescitur. inde et nos per deriuationem aeuum dicimus *O* in *mg.* 18 ad numeri libri quidam deteriores; sed alia nonnulla huius enuntiati subiectum, sacramentum obiectum, suas pro eorum usurpatum est 19 sacramenta *Rp.c.* hebreos *Rv*

requieuisse dicitur ab operibus suis, sicut indicat etiam ipsa sabbati appellatio, quae 'requiem' Hebraeo sermone significat. si uero et aliam aliquam altiore et excelsiorem haec continent rationem, aliis de talibus philosophandum relinquo. hic uero honor septimanae apud illos non in diebus solum obseruatur, sed etiam in annis. nam quod ex diebus obseruatur, istud est sabbatum, quod frequenter et indesinenter apud eos custoditur. annorum uero septimana annum facit remissionis. et non solum septimana, uerum etiam septimanae septimanarum obseruantur non solum in diebus, sed etiam in annis. et dierum quidem septimanae generant quinquagesimam diem, quae apud illos uocata sancta dies dicitur. annorum uero septimanae quinquagesimum annum faciunt, qui apud illos iubilaus nominatur, in quo similiter terrae fit remissio et seruorum libertas et possessionum restitutio, quae pretio fuerant comparatae; offeruntur enim apud illos non solum fructuum uel nascentium, sed et dierum annorumque primitiae. hic ergo septenarius numerus ea observatione qua superius diximus diem pentecostes, id est sollemnitatem introducit quinquagesimae; septem etenim septies multiplicati quinquaginta ex se generant numerum adsumpta una die, quam ex futuri saeculi numero praesumptam esse maiorum auctoritas tradit. fit enim ipsa et octaua semper et prima,

2 cf. Gen. 2, 3. Ex. 16, 23. 35, 2 7 cf. Ex. 16, 26 8 cf. Leu. 25, 4. 10. Num. 36, 4 11 cf. Leu. 23, 16 14 cf. ibid. 25, 10. Num. 36, 4

2 ebreo *O* hebreo *RCv* 3 excellentiorem *Cv* 4 filosofandum *R* filosofandum *O* 6 in annis] inanis *Ba.c.* 9 pr. septimanae *O*
 11 generant (γεννώσκει) tenebant *R* quinquagesimam *cod. Montepess.*
 411 quinquage(n)simum *codd. nostri et v* quinq.—dicitur = τὴν πεντηκοστὴν κλητὴν ἀγίαν παρ' αὐτοῖς ἡμέραν 12 s. sancta *R* 18 quinquagensimum *RCa.c.* quinquagissimum *O* 14 iubileus (eu i. r.) *R* iubileus *O, Ca.c., v*
 18 septenarius (i s. alt. e) *O* septigenarius *Ca.c.* 19 pentecostes *R* pentecostes *v* 20 quinquagesime *R* quinquagensimae *O, Ca.c.*
 21 quinquaginta (τὸν πεντήκοντα) quinquaginta (simu s. πτα) *R* unade (s. i monade) *R* (corr. una die m.2) 22 praesumptam *C* 23 octauo *Ca.c.*

immo ipsa est semper una, quae est omnis dies. necesse est enim sabbatismum animarum populi dei illuc occurrere atque ibi conpleri, ubi dabitur pars his qui septem et pars his qui octo, sicut iam et ante nos quidam disserens Salomonis dicta sapienter exposuit.

3. 4. De honore ergo septenarii numeri multa quidem testimonia in scripturis sanctis referuntur, sed nobis ex omni multitudine pauca sufficient. primo omnium quod septem spiritus dicuntur sancti, in quo sine dubio uirtutes uel inoperationes spiritus sancti Esaias spiritus appellauit. sed et secundum 10 Dauid eloquia domini argentum purgatum septies esse dicuntur. et iustus quidem sexies de necessitatibus liberatur, in septimo autem non accedit ad eum malum. peccator uero non solum septies, sed septuagies septies, si paenitet, ueniam pro- 2 meretur. et rursus e contrario — bona enim est et malorum 15 poena — in Cain septies uindicatur, id est septemplex poenas parricidii luit, Lamech uero septuagies septies pro eo quod homicidium post propositam legem et post condemnationem homicidae prioris admisit. sed et pessimi uicini septuplum in sinum suum recipiunt. supra septem quoque columnas domus 20 sapientiae conlocatur. lapis etiam Zorobabel septem oculis adornatur. sanctus quoque septies in die laudem dicit

2 cf. Hebr. 4, 9 3 cf. Eccle. 11, 2 8 cf. Esai. 11, 2 11 cf. Ps. 11, 7 12 cf. Iob 5, 19 14 cf. Matth. 18, 21. 22 16 cf. Gen. 4, 15
17 cf. Gen. 4, 24 19 cf. Ps. 78, 12 20 cf. Prou. 9, 1 21 cf. Zach. 3, 9 22 cf. Ps. 118, 164

1 immo *s. l. R* omnibus *O* 2 sabbatissimum *Ra.c.* *v* sabbatismum *O*
3 datur *O* 4 sicut etiam ante *Cv* solomonis *Ca.c.* 6 capitula 3
et 4 textus Graeci in unum contraxit Rufinus septimanarii *C* septenari *Oa.c.* numero *Ra.c.* 9 operationes *O, Vp.c., v* inoperatione *C*
10 Isaias *v* 11 esse *Rp.c.* dicitur *Ra.c.* 12 liberabitur *O*
13 accedet *V* 14 peniteat *O* paeniteat *V* 15 rursum *O* 16 uindicat *Vp.c.m2* 17 luet *C, Ra.c.* lamech *OCV, Ra.c.* 18 condemnationem *v* 19 septuplo (*ū s. o m2*) *V* in sinu suum *C* 20 columnas *O* columnas *v* 21 collocatur *Cp.c.* etiam] quoque *V* 22 in diem *R*

deo, et septimus ab Adam Enoch a deo translatus est. sed 3
et Abraham patriarcha uicesimus primus electus est triplicato
septimanae numero, ut et hoc ipsum quod triplicatur formam
maioris contineat sacramenti. audebit fortasse aliquis eorum,
5 qui ualde uiriliter audere in omnibus possunt, peruenire etiam
ad nouissimum Adam, deum et dominum meum Iesum Chri-
stum, qui ab illo priori Adam, qui factus est sub peccato,
numero septuagesimus et septimus inuenitur secundum genera-
tiones, quas enumerat Lucas ab inferioribus ad superiora con-
10 scendens. considero quoque septem illas tubas Hiesu Naue et 4
septem diebus circuitus sacerdotum, quibus murorum Hie-
richo fundamenta quatuntur et propugnaculorum moles antiqua
dissoluitur. Helias quoque septimo demum misso ad specu-
landum puero in uestigium pedis nubem mouit et claustra
15 caeli, quae uerbi sui potestate firmauerat, orationum clauibus
reserauit. eiusdem, ut opinor, sacramenti est etiam candelabrum, 5
quod septem lucernis in templo uelut septem radiis
micat. in septem diebus pontifex consummatur in lege; in sep-
timana leprosus purgatur; in septem annis templum a Salo-
20 mone construitur et in septem diebus dedicatur. in septua-
gesimo anno populus de captiuitate Babyloniae reuocatur, ut
quod est in monadibus hoc sit et in decadibus, et perfectiore

1 cf. Gen. 5, 24 2 cf. Gen. 12, 1—4 9 cf. Luc. 3, 23—38
10 cf. Ios. 6, 3—6 13 cf. III Reg. 18, 43. 44 16 cf. Ex. 25, 37
18 cf. Ex. 29, 30 et Leu. 8, 33 cf. Leu. 14, 38 19 cf. III Reg. 6,
38 et 8, 65 20 cf. Hier. 25, 11 et 29, 10

1 enoc *RCV* 2 abraam *Vv* uicesimus *RCa.c.* 3 septimario
Vp.c. 5 posunt *R* 6 Adam *om. V.* meum *om. Cv* ihm *RCv*
7 priore *Cv* 8 septuagesimus *RCa.c., O* 9 locas (*v s. o*) *O* ad
superna *A* ascendens *R* 10 ihu *OAVv* 11 iericho *A* hierico *V*
12 propugnaculum (*um i. r.*) molis antiquae *A* molis *O, Ca.c.* 13 sep-
timum *C* 14 puerum *Ca.c.* in uestigio *R* mouet *ROV* 15 qui
Aa.c., v 16 etiam *om. A* 18 septimana. *O* 19 leprosus *R*
purgatur] mundatur *Cv* solomone *Ca.c.* 20 septuagesimo *ROC.a.c.*
21 babilloniae *O* babylonie *Ca.c.* babylonica *Op.c.* babylonica *v* ut
et *A* 22 sit] est *v* decadebus *R*

- 6 numero multiplicentur et ipsa quae perfecta sunt. sed quid mihi ea quae porro sunt dicere? Iesus ipse, qui est pura perfectio, scit in deserto quinque panibus quinque milia hominum reficere, sed et de septem panibus pascere quattuor milia et refectionis reliquias ibi quidem in duodecim cophinos, hic autem in septem sportas recondere. quod utrumque non sine ratione factum puto nec sine spiritali sacramento. sed et tu apud temet ipsum relegens et retexens quam plurima inuenies huius numeri in scripturis indicia sacramenti plurimum continentia. quod autem ad praesens tempus necessarium est, quamuis quod perfectum et integrum uel quod diuinius est comprehendere atque obtinere minime possimus, at certe, quantum ualemus, adsumimus. celebrant igitur Hebraei quinquagesimum diem, celebramus et nos sicut et alia nonnulla, quae ad nos ex illorum traditione perueniunt: quae apud illos quidem geruntur in typo, a nobis autem adimplentur in spiritu et ueritate. haec de ipsius diei sacramento uel antiquitate disseruimus; sed nunc iam progrediamur ad cetera.

5. Pentecostes, id est quinquagesimae sollemnitatem celebramus et aduentum spiritus sancti et pollicitationis Christi expletam fidem et mysterium magnum ac uenerabile. corporalia quidem Christi acceperunt finem, id est ea quae in aduentu corporali gesta sunt. cum Paulo enim et sentiendum

3—6 cf. Matth. 14, 19. 20 et 15, 36—39 etc. 13 cf. Leu. 23, 16 16 cf. Ioh. 4, 23

2 ihs RCv 4 quattuor ACVv 5 reliquia sibi Oa.c. in eras. V duodecem Oa.c. cofinos R coffinos O chofinos (h s. l.) C 6 in om. A 7 et om. v 8 plurima—sacramenti om. V 10 ad (d m2 s. l.) C 11 perfectum est et A est om. Cv 12 possumus O, Vp.c.m2 at] ad R, Ca.c. aut O 13 ualeamus v cum cod. Virdunensi 47 saec. XI igitur] ergo v cum cod. Monacensi 3787 saec. X—XI hebrei ROv quinquagesimum RCa.c. quinquagisimum Oa.c. 14 sicut et (ὡςπερ καί) sicut (om. et) Cv 16 implentur A 18 disseruimus—pentecostes i. mg. O 19 PENTHECOSTES v quinquagesimae RCa.c. quinquagesimae O 22 acciperunt OCa.c. finem (πέρας ἔχει) fidem R id est A in ras.

est et dicendum quia etsi cognouimus Christum secundum carnem, sed nunc iam non nouimus. illis ergo expletis nunc incipiunt quae sunt spiritus. quae autem sunt quae fuerunt corporalis Christi praesentiae? uirginis partus, uerbi in carne natiuitas, praesaepe, panni, angelorum laudes, pastorum exultatio, stellae cursus, magi adorantes et munera offerentes, Herodis cruentus in pueros furor, fuga Iesu in Aegyptum ac regressus, circumcisio, baptismum, testimonium de caelis. temptatur etiam in deserto, lapidatur, proditur, cruci adfigitur, sepelitur, resurgit, ascendit. horum multa etiam nunc patitur: ab his quidem qui oderunt patitur et fert, ab his uero qui diligunt fert nihilo minus quae ipsi patiuntur. qui enim facit uni ex minimis eius ipsi facit. et interim differt uel inimicorum poenam uel suorum uindictam illis quidem paenitentiae et conuersionis tempus indulgens, suorum uero fidem et caritatem probans, si non deficimus in tribulationibus et labores agonesque pro pietate non declinamus. talia ergo sunt quae a Christo uel gesta sunt uel geruntur. quae uero sunt spiritus sancti requiramus. adesse autem dignetur ipse spiritus sanctus et dare nobis uerbi copiam, in quantum cupimus, certe uel in quantum tempori satis est et aures capere poterunt auditorum. aderit sine dubio, sed tamquam dominus et non tamquam seruus, non expectans iuberi, ut quidam putant. spiritus

1 II Cor. 5, 16
23 cf. Ioh. 3, 8

3 cf. I Cor. 2, 14

12 cf. Matth. 25, 40

1 *sententia biblica a textu Graeco abest* 3 nunc (c. s. l.) R
5 natiuitatis R^{c.c.} 6 exultatio AV stellę Cp.^{c.} offerentes
munera et adorantes V 7 herodes R^{Ca.c.}, V ihu RC^v egyptum
RO 8 regressum Ca.^{c.} baptismus A 9 crucifigitur R 10 patitur
exp. R, om. v 12 diligunt] add. patitur et v *sententiam biblicam
de suo addidit Rufinus* 13 uel inter inimicorum poenam Cv 16 laboris Cp.^{c.} 17 agonesque R agonis quae C pro pietate] proprietate V, Ca.^{c.} prietate R non s. l. R, om. OCV, fort. recte, *negandi particula statim post si semel posita* (Graece εἰ μὴ ἐκκακοῦμεν ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς ὅπτερ εὐσεβείας ἀγῶσιν) 18 quae uero sint Ov 20 copiam uerbi A 21 tempori (τῷ καιρῷ)] tempus R tempore O, Ca.^{c.} temporis V

enim ubi uult et quos uult <et quando uult> et quantum uult inspirat. sic enim nos de spiritu et intellegere et dicere inspiramur ab spiritu.

16. Spiritum sanctum qui inter creaturas adnumerant, iniuriosi serui et mali, immo malorum pessimi — malorum namque est seruorum non agnoscere dominum et conseruum ducere, a quo se quoque sperent seruitute liberandos —, qui uero deum credunt participes dei sunt et mente clari. qui uero et credunt et nominant et praedicant, si quidem fidelibus, magni sunt et admirandi, si uero infidelibus et indignis, minus in diuinis mysteriis cauti in luto margaritas spargentes et infirmo auditui adhibentes sonum tonitruui et oculis infirmibus ingerentes solem et cibum solidum lactantibus admouentes. 11
- 2 oportet enim paulatim eis quae perfectiora sunt aperire, et cum prius fide intellegentia religione profecerint, tunc iam inluminatis adhibere lucem et in ueritate ambulantis scientiam committere ueritatis. propter quod et nos perfectiorem interim et excelsiorem ad praesens differentes disputationem — nondum enim tempus —, sed quantum ad praesens proferre nobis est possibile, disseremus. 15 20

11 cf. Matth. 7, 6 13 cf. Hebr. 5, 12

1 et quando uult *addidit Engelbrecht* et quando (καὶ ὅταν) *reponi mauult Wrobel, om. codd. v* 2 enim *om. A* et intellegere (καὶ νοεῖν) *intellegero (om. et) Cv* 3 ab] *legit in exemplari suo Graeco παρά, non περί Rufinus* 4 quem *V, Op.c.* iniuriosi serui et mali (ὄβριστοι καὶ δοῦλοι κακοί) *sunt post iniuriosi s. l. add. Rm2* 6 conseruum *ex non seruum Rm2* 7 dicere *A* a seruitute *R* 8 et mente clari (καὶ λαμπροὶ τῇ διάνοιαν) *et mente clara Oa.c. in mente clari v* 9 et ante credunt *om. V* 12 thonitruui *C* infirmibus *ROVa.c. infirmi Vp.c. infirmis cet. ἀσθενεστέροις Gregorius* 13 solem (ἥλιον) *solis (i ex e) lufn R* soledum (i s. e) *O* lactentibus *V, Ap.c., v lactantibus C* 14 enim] ergo *A* aperere *Oa.c.* 15 fidei *OCv* relegione *O* proficerint *OCa.c.* 16 inluminatis] in lumine *R* amlantibus *Oa.c.* 18 excellentiorem *Cv* disputationem *Ca.c.* 19 nondum enim tempus (ὥπω γὰρ καιρός) *nondum enim tempus est R (est s. l.) Av* nond. enim est tempus *V* sed *om. v* 20 disseremus (διαλεξόμεθα) *disserimus V*

7. Si quidem neque increatum neque extra omne tempus
 confitemini spiritum sanctum, uos o qui aduersamini et
 resistitis, contrario spiritu agimini. non possum enim non
 aliquantum audere in uos; stimulator namque zelo dei. si uero
 5 in hoc saltem sanum sapitis, ut manifestam hanc declinetis
 impietatem, ut extra numerum creaturarum et seruilem ordinem
 sentiendum esse eum qui uos liberos facit putetis, de reliquis
 deliberate diligentius et requirite uel cum ipso spiritu sancto
 uel certe nobiscum. puto enim uel in modico esse uos parti- 2
 10 cipes eius; et ideo uelut cum proximis iam, immo cum pro-
 priis libenter deliberabimus. aduertite ergo quae dicimus aut
 date mihi aliquid medium seruitutis et dominationis, id est
 inter dominum et seruum, inter deum et creaturas, ut ibi
 locum sancti spiritus requiramus. aut si seruilem dare ei
 15 ordinem refugitis et timetis, non est iam dubium, cuius debeat
 esse loci et ordinis is de quo quaerimus. sed nescio quare 3
 iterum eum, quem de natura dei esse creditis, deum profiteri
 etiam sermone ac uoce non uultis. in syllabas offenditis et
 difficultatem patimini proferre per uocem ea quae tenet mens
 20 et intellegit sensus, et hoc uobis efficitur petra scandali et
 lapis offensionis. nihil mirum; hoc enim et Christus factus est
 multis. uerum sit istud humanae fragilitatis infirmitas non
 posse confiteri quae credere te non potes diffiteri: inuicem
 onera nostra portemus, conpatiamur fratribus in spiritu mansue-
 25 tudinis, non tam nos ipsos quam fratres et proximos diligamus.
 date ergo uos nobis credulitatem et uirtutem deitatis in spi- 4

20 cf. Esai. 8, 14 et Rom. 9, 33 23 cf. Gal. 6, 2 24 cf. I
 Cor. 4, 21

2 uos o (ὦ οἱ πάντες) uos omnes *Ov* 3 agimini *O* 4 audire *Oa.c.*
 stimulos *Ca.c.* 5 saltem *A* manifestam hanc *Rp.c.* 7 sentiend-
 dum *V* sentiendum *Ca.c.* eum esse *A* 11 deliberauimus *Ra.c.*
 aut (t. s. l.) *R* 12 date et *O* aliquid (o. s. alt. i) *O* 15 refugetis *Ca.c.*
 iam] etiam *V* 16 his *O* quaeramus *A* 18 in syllabis *Cp.c., v* (ταῖς
 συλλαβαῖς δυσχεραίνετε) 19 per uocem ea] pro uoce mea *R* 22 hu-
 mana *V* 23 cre credere *A* potes *O* 24 honera *V* cunpatia-
 mur *Ca.c.* 25 non tam uos ipsos *v*

ritu, et pronuntiationem uobis nos concedemus uocis. confitemini naturam quibus uultis aliis uocibus, quam uultis uerecunde, quam uultis infirme: patiemur, immo et curabimus infirmitatem uestram, extorquebimus nobis et furabimur aliquid desiderio nostro; minus aliquid dici a uobis patiemur, si tamen 5 sciamus nihil minus credi. quamquam o! — foedum enim et uere foedum est et perabsurdum mente et animo sanum sapere, trepidare autem et infirmari circa sonum uocis et occultare thesaurum uelut aliis inuidentem et, cum mens pia sit nolle etiam linguam sanctificare confessione pietatis; sed quid agimus? — 10 turpe est et nobis id agere quod alios incusamus et, cum illos culpemus in ipsa pietatis confessione angustos et micrologos quosdam et nimis parcos, nos quoque eisdem nosmet ipsos angustis coartamus.

8. Unius deitatis, quaeso uos, confitemini trinitatem. si uero 15 aliter uultis, dicite unius esse naturae, et dei uocem dari uobis a sancto spiritu deprecabimur. dabit enim, certus sum; qui dedit quod primum est dabit et quod secundum est. qui dedit credere dabit et confiteri, praecipue si huiuscemodi confessionem spiritaliter reueremini et non diabolica pertinacia recu- 20 2 satis. aliquid adhuc et planius et breuius dicam: neque (uos) nos culpetis maiora et diuiniora proloquentes — neque enim

15 *Unius*—l. 19 *dabit et confiteri*] cf. Augustini de dono perseuerantiae 19, 49 (XLV 1024 sq. M)

1 concedemus (δῶσομεν) *Wrobel* concedimus *codd.* v 2 naturam (tu s. l.) O 4 nobis *codd.* omnes 6 quamquam o] quam quod omnis A ó O (*add. parenthesis in mg.*), *eras.* V 8 trepidare aut infirmari v infirmare O 9 thesaurum R 10 confessionem Oa.c. 11 et ante nobis om. V 12 culpamus Cv et micrologos (μικρολογισθαι) R, om. cet. v 13 quidem Op.c., v 14 coartamus R coartamur V coartemus cet. v 16 taliter v dei om. Cv deus *August.* dari (ri s. l.) R dare A 17 a spiritu sancto v deprecabitur *August.* Qui dedit credere dabit et confiteri. Qui dedit quod primum est dabit quod et secundum est A 18 *q̄bīt* (*sic*) R et quod] quod et OA 19 et om. R huiusmodi R 20 reuerimini V zabolica O zabulica A 21 neque uos nos culpetis (μήτε ὑμῖς ἡμᾶς εὐδύνῃτε) *Engelbrecht* neque nos culpetis *codd.* v

ad altiora conscendentibus inuidendum est — neque nos arguamus uos pro eo, in quod nondum peruenire potuistis, siquidem, licet per aliam uiam, in unum tamen et id ipsum deuerticulum conuenimus. non enim uincere studemus, sed suscipere
 5 desideramus fratres, quorum discessione et separatione affligimur et discerpimur. haec uobis dicimus, apud quos uitale 3 aliquid inuenimus, id est qui de filio dei integre et creditis et confitemini, quorum uitam et conuersationem admiramur, licet sermonem non satis conlaudemus. uobis ergo habentibus
 10 spiritum dicimus, ut suscipiatis ea quae sunt spiritus, et non solum certetis in agone, uerum etiam legitime certetis, quia nemo coronatur, nisi legitime certauerit, ut et hoc uobis dominus secundum uitae et conuersationis uestrae meritum mercedis loco donet: confiteri quod creditis; meremini
 15 namque nobiscum et supra nos. audeo etiam amplius aliquid 4 dicere. libenter pro uobis exclamabo uoce apostoli Pauli: in tantum uos amplector, in tantum desidero, in tantum reuereor et admiror ipsum religiosum habitum uestrum et uultum totius abstinentiae indicem et honestissimos conuentus uestros
 20 et uirginitatem specialiter mihi caram et puritatem uitae et peruigiles in psalmis et canticis spiritualibus noctes, pauperum curam, caritatem fratrum, sollicitudinem peregrinorum, in tantum haec admiror in uobis et diligo, ut et anathema esse a

10 cf. I Cor. 2, 14 12 II Tim. 2, 5 21 cf. Eph. 5, 19. Col. 3, 16 23 cf. Rom. 9, 3

1 contendentibus *Cv* arguimus *A* 2 nos *Ca.c.* quid (o s. i) *C*
 siquidem] sed quidem *R* 3 in id ipsum *Cv* diuerticulum *ACVv*
 4 conueniamus (nia s. l.) *R* 5 discessione *V* 6 haec autem *A*
 7 et s. l. *O, om. Cv* 9 abentibus *Ca.c.* 10 eaque *R* ea que *O*
 11 certetis (er in ras) *O* etiam *om. V* certetis legitime *OA*
 12 hoc s. l. *R* 13 dominus et secundum *OA* 14 mercedis (cedis in ras.) *O* donec (τ s. c) *O* confitemur *Cv* creditis (credere corr. m2) *A* 15 uobiscum *C* aliquid amplius *Cv* aquid *O* 16 nobis *A*;
de Macedonianis multa uariarum uirtutum exempla dantibus, sed de spiritu sancto non recte sentientibus dictum 18 nostram *R* et uultum] ut uultum *V* 19 conuentos (τ s. o) *O* 21 et] in *R* spiritualibus *A* 23 admiror] et miror *R*

Christo et condemnari ab hominibus pro uobis libenter accipiam;
 tantum uenite et estote nobiscum et trinitatem unius deitatis
 5 communiter adoremus. de aliis uero quid dicam, qui manifeste
 mortui sunt, quos solius Christi est resuscitare a mortuis, qui
 solus uiuificat mortuos et uocat quae non sunt tam-
 quam quae sunt? Arrianos et Eunomianos dico, qui sine
 causa locis dissident, cum perfidia consonent, conuenticulis
 separantur, qui inpietate copulantur, quique similes mihi uiden-
 tur oculis strabis, qui auerti et auersari a se inuicem uidentur,
 cum unum uideant et non intuitu sed positione discordent.
 10 si tamen discordiae magis argui debeant quam caecitatis. uerum
 quoniam sufficienter ad uos diximus, redeamus rursus ad spi-
 ritum sanctum. spero autem quod etiam uos qui prope nos
 estis, quos inuitaui per uerbum, iam sequamini redeuntem.

9. Spiritus sanctus erat quidem semper et est et erit neque
 initium ullum neque finem habens, sed patri ac filio coaeternus.
 neque enim dignum est aut filium aliquando defuisse patri aut
 spiritum filio; esset enim in maximis defraudata diuinitas et
 inglorium atque indignum duceretur, si uelut ex paenitentia
 et praepostero consilio deus ad perfectionis plenitudinem per-
 20 uenisset. erat ergo semper participium sui praestans, non ipse
 aliunde participium sumens, id est qui repletet alios sui gratia,
 non ipse aliunde repleretur, qui perfectionem praestet, non
 accipiat, qui inpleat, non inpleatur, qui sanctificet, non sancti-
 ficetur, deos faciat, non ipse fiat deus, inconuertibilis, inmuta-
 25 bilis, semper idem sibi ac patri et filio, inuisibilis, intemporalis,

5 Rom. 4, 17

2 estote] state (a ex o) O 4 redimere V 5 tamquam] add. ea V,
 s. l. Rm2 6 eunominianos RV eunomianus O 8 in impietate R
 9 trabis R serabis (ph s. b) O strabulis A aduersari OA a eras.
 O, s. l. A 10 et cum OA 11 si] se Op.c. 12 rursum V, Cp.c., v
 14 sequimini AC 16 ac] et v 19 si uelut] aliter siue ut ex penitentie
 prepostero cōsilio siue ut ex penitentia et prep. cons. v uel C peni-
 tentiae Op.c. 20 et eras. O 22 gratiae V 23 post aliunde repet. ex
 u. 22 partic.—gratia R et non accipiat OCv et non accipiet (at s.
 et) R non accipiet A 24 alt. non] et non codd. v 25 ds O in-
 commutabilis A 26 et intemporalis A

inconprehensibilis, inaestimabilis, ubi non qualitas, non quantitas, non species ulla, non corpus est, ex semet ipso ac semper uigens, libere agens, propriae potentiae, omnis potentiae, a quo et ad primam omnium originem, qui est pater, sicut
 5 et unigeniti omnia, ita etiam sancti spiritus referuntur. hic 3
 et uita est et uiuificans, lux et inluminans, bonus et bonitas, spiritus rectus, spiritus principalis, qui est dominus omnium, mittens apostolos, separans sibi ministros, templa sibi ipse constituens, inspirans ubi uult, diuidens donationes spiritus
 10 prout uult, spiritus adoptionis, spiritus ueritatis, spiritus sapientiae et intellectus et scientiae et pietatis et consilii et uirtutis et timoris dei; per quem pater agnoscitur et filius glorificatur et a quibus solis ipse cognoscitur; unus ordo, unus cultus, una ueneratio, una uirtus, una perfectio et sancti-
 15 ficatio. et quid opus est pluribus uerbis? omnia quae pater 4
 est, haec est et filius excepto eo quod innatus est pater; omnia quae filius est, haec est et spiritus sanctus praeter hoc quod natus est filius. sed haec non substantiam separant, sed erga substantiam discernuntur.

20 10. Uideo te, heretice, contradictiones parturientem; sed ego cursum uerbi tenebo. honoremus diem in aduentu spiritus sancti. cohibe, si possibile est, parumper linguam tuam. de aliis enim linguis dicere commonet tempus; istis caelestibus

9 cf. Ioh. 3, 8 cf. I Cor. 12, 11 10 cf. Rom. 8, 15 cf. Esai 11, 2. 3

1 ubi non qualitas, non quantitas (ἄποιον, ἄποσον) RC ubi non qualitas ubi non quantitas cet. 3 potententiae R omnis potententiae O, om. V 4 a quo et] etsi (si: καὶ) mauult Wrobel 5 ab (s. l.) unigenito R ita etiam scō sūn (o et u p.c.) R ita etiam omnia scī sps Cv etiam ita scī sps A sibi] siue R, om. A ipse] in se R ipsi A 9 spirans Cv inspirans sibi R dominationes Oa.c. spiritus] suas (ex compendio male intellecto deprauatum) con. Engelbrecht 11 intellectus et om. O 18 ipse] esse R 14 cultos (v s. o) R et una uirtus A 16 haec est—sanctus praeter om. v et om. V 18 separantes Cv 20 contradictionis C 21 aduentum RV 22 parum. Quid linguam (p eras.) C parum quid linguam v 23 enim om. V

linguis cedat paulisper lingua terrena. metue certe et perti-
 2 mesce igneas linguas. hodie de nostris dogmatibus, crastino
 de uestris calliditatibus disseremus; hodie sollemnitatem no-
 stram, crastino foeditatem uestram curemus. haec mystica sunt,
 illa mimica; haec in ecclesiis, illa in triuiis; haec sobriis, illa
 ebris, haec studiosis, illa reseruentur otiosis. sed sufficit
 destruxisse contraria; nunc iam quae nostra sunt construamus.

11. Hic spiritus sanctus, cuius inoperatio primo omnium
 inest angelicis ordinibus caelestibusque uirtutibus et quae-
 cumque illae post deum et circa deum sunt nec aliunde habent
 perfectionis suae culmen uel inluminacionis splendorem. atque
 auersionem uel inmobilitatem ad malum nisi ab spiritu sancto.
 2 tum deinde adfuit patribus et prophetis, quorum alii quae-
 sierunt deum, alii etiam cognouerunt, alii uero etiam futurorum
 praescientiam meruerunt. hoc sancto spiritu mentem eorum
 informante, ut futura tamquam praesentia per uirtutem sancti
 3 spiritus contuerentur. sed et discipulis Christi non solum ut
 inoperans aderat, uerum etiam deitatis potestate atque auc-
 toritate cuncta dispensans. adfuit igitur etiam his tertio, prout
 capere poterant, temporum quoque distinctione seruata, id est
 ante passionem Christi et post resurrectionem eius iterum,
 4 tertio etiam post ascensionem eius ad caelos. et primae qui-
 dem eius praesentiae uirtutem indicant gratiae sanitarum et
 purgatio atque effugatio daemonum ex hominibus, quam utique

2 cf. Act. 2, 3 23 cf. I Cor. 12, 9

1 caedat *R* nunc cedat *Cv* et] uel *Cv* 2 dogmatibus *Cv* 3 dis-
 seramus *Cp.c.,v* hodie sollemnitatem nostram *om. R* 4 curemus
 (*s. l. & abimus*) *R* 5 mimica] inimica *Cv* sobriis (*ob corr.*) *R*
 6 reseruentur *R* seruentur *A* 7 constituamus *ACv* 8 Hic] *scil.* est
 inoperatione *R* inoperatio *V* primo omnium] primordium *R* 9 et
 quaecumque illae (*καὶ ὅσαι*) et quaecumque illa *Cv* 11 atque auersionem—ad malum *om. A* 12 ab] a *v* 14 alii etiam uero *Cv* 15 spi-
 ritu sancto *A* 16 spiritus sancti *OA* 17 discipulus *Ca.c.* 18 po-
 testate.—auctoritate *O* 19 igitur] ergo *v* 21 post—caelos] post resurrec-
 tionem et ascensionem eius ad celos *v* 23 presentiam *Ca.c.* sanitate
 (*v s. e.*) *R* 24 demonum *ROC* hominibus] omnibus *R* quod utique *A*

non sine sancto spiritu apostoli procurabant. tum deinde post resurrectionem manifeste dicit saluator ad discipulos suos: accipite spiritum sanctum, et insufflauit in faciem eorum. tertio uero in linguis igneis adfuit, et haec est ista festiuitas, quam nunc agimus. prima ergo eius illa praesentia paulo obscurior et celatior fuit, secunda uero iam manifestior, haec autem tertia euidentior et perfectior, qua non solum opere adest, uerum etiam substantialiter, si dici potest, praesto est iam non ad sanctificandum sed, ut ita dixerim, ad cohabitandum. re enim uera dignum erat et, cum Iesus nobis corporaliter aduenisset, etiam spiritum nobis corporaliter apparere et, cum Christus ad ipsum ascendisset, ipsum descendere ad nos, qui uenit quidem ut dominus in potestate, mittitur autem tamquam qui non sit contrarius deo. isti enim sermones non naturam separant, sed concordiam docent.

12. Propterea autem post Christum, ut unus nobis paracletus, id est aduocatus uel consolator, numquam desit. idcirco autem 'alius paracletus' dicitur, ut aequalitatem naturae ac potestatis agnoscas. 'alius' enim hoc est 'alius ego', quia 'alius' non dicitur de eo qui alterius generis sit, sed de eo qui eiusdem sit substantiae uel naturae. quid autem sibi uidetur quod in linguis uenit? sine dubio, ut proprietatem suam et consanguinitatem quandam ostendat ad uerbum. quare autem in igneis linguis? ut purgationem indicet; nouit enim diuina scriptura per ignem fieri purgationem, cum dicit: et

3 Ioh. 20, 22

18 cf. Ioh. 14, 16

24 cf. Act. 2, 3

25 Esai. 1, 25

1 non] nos *V* spu scto *R* tum denique *v* 2 manifestissime *A*
 7 tertio *Oa.c.* qua] quae *O* quia *A* in qua *V* opera *O* 8 sic *O*
 9 quohabitandum *R* 10 et *Engelbrecht* ut *codd.* *v* ihs *Cv* 11 etiam
 nobis spiritum *V* spiritus *Cv* corporalibus *R* apparere *R*
 apparet *Cv* 12 et *om.* *C* et ipsum descendere *R* 16 Christum]
add. uenit *V* paracletus *Ra.c.* paraclytus *A* paracitus *CV, Bp.c., v*
 18 paracletus *ROa.c.* paracitus *cet., v* 19 hic *Av* ego *om.* *C*
 21 sit *om.* *V* sibi] *add.* uelle *v* 23 quamdam *R* quondam *Ca.c.*
 ostendit (a s. i) *R*

purgabo te igni ad purum. et in aliis quam plurimis locis
 3 haec inuenies designata. sed et de deo hoc ipsum dicitur quia
 deus noster ignis consumens est. consumit autem sine dubio
 non substantias, quas ipse fecit, sed accidentem substantiae
 malitiam uel quidquid illud est quod facturae dei extrinsecus
 adhaeret indignum. ignis ergo deus et ignis spiritus sanctus.
 tu fortassis iterum indignaris unitate substantiae suffocatus;
 sed uideris de hoc, quare etiam diuisae linguae dicuntur;
 4 propter diuersitatem gratiae quae erga singulos secundum
 rationem fidei diuiditur et dispensatur. quare etiam sedisse 10
 dicuntur? regiae est potestatis indicium uel certe quod requies
 eius indicatur in sanctis, quoniam quidem et dei sedes Che-
 rubin esse dicuntur. quare autem et locum in superiori desi-
 gnat — si tamen non plus quam oportet curiosi uidemur —?
 arbitror in hoc ascensum et profectum indicari eorum qui 15
 suscipere meruerunt, sine dubio quod iam de terra eleuati et
 a terrena conuersatione sublati ad superiora scientiae uirtutis-
 que conscenderant, siquidem et aquis diuinis superiora sua
 tegere dicitur deus, quae aquae laudant deum et hymnum
 5 dicunt. sed et ipse Iesus in superioribus mysteria celebrat et 20
 communicat his qui ad perfectionem inbuuntur, sine dubio ut
 hoc ostendatur quia in aliquibus quidem oportet ad nos de-

3 cf. Deut. 4, 24 8 cf. Act. 2, 3 10 cf. ibid. 12 cf. Esai. 37, 16
 13 cf. Act. 1, 13 18 cf. Ps. 103, 3 19 cf. Ps. 148, 4 20 cf. Luc.
 22, 12 sqq.

1 *locus biblicus cum scriptura sacra secundum LXX consentiens* (cf.
etiam III Reg. 14, 10) a Rufino additus est igne A in aliisque
 (om. quam) A 4 accedentem OVv 5 quicquid RCv 7 unitatem Ca.c.
 suffocatus V 9 gratiarum (τῶν χαρισμάτων) Cp.c.m.2,v singulis A
 10 diuiduntur et dispensantur Cv 11 dicuntur (i s. ὑπ) R dicitur v
 12 cherubin Oa.c. 13 designet A 14 curiosi Ra.c. 15 eorum indi-
 cari A qui suscipere meruerunt (τῶν δεξομένων) AV qui id suscipere
 meruerunt ROC; ad suscipere mente supple spiritum sanctum 17 su-
 periora O uirtutesquae Ra.c. uirtutisque O 18 conscendant V
 19 laudent Cv ymnus ROVv 20 dicant Cp.c.v ihesus v supe-
 rioribus Oa.c. 22 qui Ra.c. ad nos (πρὸς ἡμᾶς)] et ad nos Cv di-
 scendere Oa.c.

scendere deum, sicut et prius factum est ad Moysen, in aliquibus uero nos exsurgere a terra et ascendere ad superiora, ut ita fiat communitas quaedam dei ad homines et poculum misceatur merae illius naturae cum hac nostra aquatiore, ut
 5 ita dixerim, et frigidior natura, id est quae ex elemento aquae constat et terrae. dum enim in suo singula permanent 6 statu, id est illa quidem natura superior in sua gloria, haec autem in sua humilitate, incommixta est bonitas et inparticipata misericordia et chaos ingens in medio, quod transire
 10 prohibeat non solum diuitem ad Lazarum uel ad sinus Abraham, sed totam omnino creaturam a creatore separet et excludat.

13. Uerum, ut dicere coeperamus, iste spiritus praedicatus est a prophetis in eo quod ait: spiritus domini super me,
 15 propter quod unxit me, et: requiescent super eum septem spiritus, et: descendit spiritus a domino et deduxit eos; spiritus sapientiae, qui repleuit Beseleel, architectum arcae testamenti, et spiritus, qui eleuauit Heliam in curru et qui quaesitus est ab Heliseo dupliciter, et de
 20 quo dicitur: spiritus tuus bonus, et 'spiritus principalis' quo Dauid post lapsum erigitur et confirmatur. de hoc ergo 2 et Iohel praedixit quia erit in nouissimis diebus et effundam de spiritu meo super omnem carnem — credentium

1 cf. Ex. 3, 2 9 cf. Luc. 16, 26 14 Esai. 61, 1 15 Esai. 11, 2 16 Esai. 63, 14 17 cf. Ex. 35, 31 18 cf. IV Reg. 2, 9 sqq. 20 Ps. 142, 10 cf. Ps. 50, 14 22 Ioel 2, 28

1 et prius (καὶ πρὸς τὸν) et om. R mosen Ca.c. 3 ut ita] et ita R ita ut A communitas R communio cet. v hominem V
 4 merae] aride in ras. (s. l. & calide) R ac V et ut ita dixerim
 frigidior Cv 5 nature O ex om. v 6 aquae om. C terra Cv
 7 id est in illa O natura om. Cv 9 chaos V 10 ad Lazarum] et
 lazarum R sinu. C sinum v 15 unxit O 16 descendit O a dno
 corr. m2 ex at non C 17 eduxit A eos] add. et textum Graecum
 secutus Wrobel replebit V beselehel A 18 architectum RO archae V
 19 in curru A dupliciter RC et om. R 21 quod R dicit Ca.c.
 hoc] quod (s. hoc) R 22 et pr. om. O ioel O ioel propheta dixit V

scilicet — et super filios uestros et filias uestras, et reliqua. Iesus uerum etiam glorificandum se ab eo, sicut et a patre dixerat, protestatur et ea, quae a se nondum possunt audire discipuli, ab illo postmodum et commonenda et docenda esse denuntiat.

14. Hic spiritus etiam creator est una cum filio et creaturam substituens et resurrectionem reparans mortuorum. non mihi sed prophetarum testimoniis crede. audi quid dicit Dauid: uerbo, inquit, domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis uirtus eorum. uides unum esse opus totius ¹⁰ trinitatis uniuersam creaturam. uis autem et aliquid proprii operis audire spiritus sancti? Iob designat: spiritus, inquit, diuinus est qui fecit me, et spiritus omnipotentis qui docet me. et alius propheta: emitte, inquit, spiritum tuum et creabuntur, et renouabis faciem terrae. hic auctor ¹⁵ ² et pater est regenerationis humanae. persuadeat tibi de hoc quoque sermo Christi dicentis neminem posse introire in regnum caelorum, nisi renatus fuerit ex aqua et spiritu. per hunc primae natiuitatis maculae purgantur — per quas in iniquitatibus concipimur et in delictis genuerunt ²⁰ nos matres nostrae — reformatione ac renouatione caelesti.

2 cf. Ioh. 16, 14 et 8, 54 3 cf. Ioh. 16, 12. 13 9 Ps. 32, 6
12 Iob 33, 4 14 Ps. 103, 30 16 *persuadeat—matres nostrae*] cf.
Augustini contra Iulianum Pelag. I 5, 15 (XLIV 650 M) 17 cf. Ioh.
3, 5 19 *per hunc—matres nostrae*] cf. Augustini Operis Imperf. 1, 70
(XLV 1093 M) 20 cf. Ps. 50, 7 21 cf. Tit. 3, 5

1 *pr. et om. V* et super filias uestras (καὶ ἐπὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν)
Cv 2 *ih̄s ROC* se s. l. *R* 3 de se *A* possint *O* pos-
sent *AV* 6 est] et *V* una cum filio] uno (*corr.*) consilio *R*
7 reperans *Oa.c.* mortuorum *in ras. R* 8 mihi sed *nij* (*exp. m2*) *C*
10 uidis *Ca.c.* fides *Ra.c.* opus esse *Cv* 14 docit *Ca.c.* 16 gene-
rationis *R* persuadeat (πειθίζω)] persuadet *Av* 17 dicens *ACv*
in regno *OCa.c., V* 18 nisi qui. *A* renouatōs (u s. φ) *C* renoua-
tus *v* spiritu sancto. *Cv* 19 per hunc] *add.* contra iulianum
hereticum *R in mg.* 20 in *ante* iniquitatibus *om. O* 21 forma-
tione *V*

iste spiritus sapiens et pius si pastorem inuenerit psalmistam facit, ita ut psallendo malignos daemones fuget, et eundem rursum regem statuit gentis electae. si caprarium inuenerit sycamina uellicantem, prophetam facit. Dauid atque Amos
 5 commemorauit. puerulum si inueniat prudentem, seniorum iudicem facit. testis est Danihel, qui leones uicit in lacu. si piscatores inueniat, per ipsos mundum Christo uerbi retibus
 10 sagenisque piscatur. adstipuletur nobis in hoc Petrus et Andreas et filii tonitruī doctrinis spiritalibus intonantes. si publicanum repperit, negotiatorem eum efficit animarum. Matheus indicat hesterno publicanus, hodie euangelista. si persecutores calidos inuenerit ac furentes, in apostolatū transfert et facit Paulum pro Saulo, et quantum prius furebat ad caedem bonorum, tantum eum ad pietatem reddit ignitum.
 15 iste spiritus et mansuetus ac mitis est iustis et exacerbat a peccatoribus. sed nos magis eius mansuetudinem mereamur

1 cf. I Reg. 16, 12—23 4 cf. Am. 7, 14 cf. I Reg. 16, 11 et Am. 1, 1 5 cf. Dan. (13,) 45. 51 6 cf. Dan. 6, 22 cf. Matth. 4, 18—22 9 cf. Marc. 3, 17 11 cf. Matth. 9, 9 12 cf. Act. 8, 3
 13 cf. Act. 13, 9

1 inuenerit] munierit *Vp.c.m2* 2 ita *om. V* ut *s. et Rm2*
 malignas *Ca.c.* demonas *C,Ra.c.* daemones *O,Rp.c.* fugit *Ca.c.*
 eundem rursum regem statuit (καὶ βασιλεία ἀναδείκνυσιν) eosdem—reges
ROAC,Va.c.,v; fortasse *Rufinus* ipse de *Dauid* et *Samuele cogitans*
pluralem numerum adhibuit 3 statuit (a *s. i*) *RO* 4 sycamina *C*
 sycamina (in *mg.* † sicomores) *R* sicamina *OV* siccamina *A* sycomora *v*
 fecit *Ra.c.* 5 puerulum *O,Ca.c.* inueniet. *O* seniore *OCa.c.*
 6 testis est (μαρτυρεῖ) *cod. Lugdunensis* 515 saec. VIII—IX et testis
 est *codd. nostri et v* daniel *OV* laco *RCa.c.,O* (fortasse recte)
 7 xpi *R* 8 sagenisque *O* adstipuletur (n *s. e*) *A* astipuletur *Cv*
 10 repperit (re *s. l*) *O* repperit *V* negotiatorum *Ca.c.* efficit
Ca.c. 11 matheus *RAV,Op.c.,v* matheum *C,Oa.c.* 12 persecutores
 calidos (διώκτας θειμούς) *R* persecutores callidos *cet. v* 13 Paulum
 pro Saulo (Παύλου ἀντὶ Σαύλων) paulum ex pro saulo *R.* furiebat *v*
 15 ac in *ras. O* et exacerbat (καὶ παροξύνεται τοῖς ἀμαρτάνουσιν)
 et exaceruatur *RCa.c.,O* et execratur in *ras. A*

quam iracundiam prouocemus confitendo maiestatem eius et non blasphemando diuinitatem eius; alioquin, si blasphemaueris in eum, inuenies eum non tibi indulgentem neque in hoc
 5 saeculo neque in futuro. propterea namque etiam ego uobis paulo audacius praedico; et si quidem inculpabiliter dicimus, gratias deo; si uero minus digne, et ita gratias deo agimus. deuotionem enim nostram tantum offerimus et probamus, non etiam diuinitati lineas ac terminos damus, ut sanctificemur ex his quae dicimus et mercedem laboris nostri ex euangelii praedicatione in nominis eius martyrio consequi me-
 10 reamur.

15. Loquebantur igitur uariis et diuersis linguis apostoli et proferebatur sermo ignotus usque ad praesens ipsis illis qui loquebantur. et hoc erat signum quod infidelibus populis olim fuerat praenuntiatum, cum dicitur quia in aliis linguis et
 15 aliis labiis loquar populo huic, et nec sic me exaudient, dicit dominus. sed requiritur in hoc loco, quomodo
 2 unusquisque audiebant linguis suis loquentes eos magnalia dei: utrum hi qui loquebantur diuersis sermonibus uniuscuiusque linguae hoc quod dicebatur proferebant, id est, ut
 20 uerbi causa unusquisque eorum loquens una lingua rursum intermissa hac iterum se ad aliam conuerteret et inde iterum ad aliam et sic per multas uel per omnes linguas percurreret,

12 cf. Act. 2, 4 15 I. Cor. 14, 21. cf. Esai. 28, 11 18 cf. Act. 2, 11

1 magestatem O 2 blasphemando R eius om. ACv blasphemaueris O 3 in ante eum eras. V, om. A 5 paulo om. A audacius dico v et si quid (om. quidem) A 6 ita deo gratias agimus V 8 non enim etiam R lineas] limites v 12 igitur] ergo v uariis om. R et diuersis om. V 14 erat om. R 15 pronuntiatum R cum dicitur (καθὼς γέγραπται) cod. Valentinianus 143 saec. IX cum dicit codd. v (fort. recte, dicit sine subiecto impersonaliter adhibito, cf. pag. 254, 7) qui Ra.c. 16 exaudiet V 17 requiretur O queritur A hoc om. C 18 audiebant (ἤκουον) OAC audiebant R audiebat V eos (s. s. l.) R 19 hii RCv hi. O qui om. V 21 unusque O 22 hac] ad R 23 percurreret A

an in eo potius erat mirabile, quod sermo eorum qui loquebantur, qualibet lingua fuisset pronuntiatus, unicuique audienti secundum suam linguam intellegebatur, ut uerbi causa uno quocumque apostolo in ecclesia dicente — necesse enim erat
 5 tacentibus reliquis unum loqui et sermonem unum ad auditum omnium peruenire —, qui sermo hanc in se uim haberet, ut, cum diuersarum gentium auditores adessent, unusquisque secundum suam linguam illius ipsius unius sermonis, qui ab apostolo fuerat pronuntiatus, susciperet auditum et caperet
 10 intellectum, nisi si forte secundum hoc magis uideatur audientium esse miraculum quam loquentium. hi autem qui ita loquebantur etiam ebrii esse ab incredulis putabantur nescientibus scilicet audire sancti spiritus uoces.

16. Admiranda quidem fuit et illa linguarum antiqua diuisio,
 15 cum ad turris superbam et inpiam constructionem male sibi sociata iniquorum unanimitas concordabat. sed discissione uocis atque in ignotum sonum uersae inpiæ conspirationis reprimuntur conatus. uerum multo admirabilior est ista diuisio. quod enim fuerat tunc ab una in plures sibi inuicem ignotas
 20 discrepantesque diuisum, id nunc per plures ad unam concordem et consonam reuocatur. et sunt quidem dona diuersa, sed datur 2 etiam discretionis donum, quo discerni et intellegi possit a

12 cf. Act. 2, 13 14 cf. Gen. 11, 7. 8 22 cf. I Cor. 12, 10

1 erit *R* 2 odienti (au *s. q m2*) *C* 4 quocumque (cum *s. l.*) *O*
 ecclesia *O* 5 sermonum *V* 6 uim in se haberet *V* ut *s. et R*
 9 apostulo *C* prenuntiatus *C* auditu *v* 10 intellectu *v* nisi
 forte *ACv* uidentur *R* audientum *R* audientes *O* audientis *A*
 11 miraculo *O* quantum (*corr. m2*) *C* loquentum *RVv* loquentes *O*
 loquentis *A* hii *BO* 14 et *om. V* antequa *R* 16 unj | unani-
 mitas *R* unianimitas *Ca.c.* discissione *O, Ca.c.* in discissionē *Cp.c., v*
 17 in] ad *s. l. m2 C, Vv* uerset (*q s. et*) *R* repremuntur *O*
 18 conatos *C* uero *C* 20 concordiam (*εις μίαν ἀρμονίαν*) *V* con-
 cordem consonantiam (*ex consonam*) *R* 21 reuocantur *O* 22 qđ (*s. l.*
 quo) *R* qđ *Ca.c.* posset (*s. l. & it*) *R* posset *cet. v* a bono]
 abuno *O*

bono quod melius est. sed ne illud quidem mihi inutile uidetur quod ait David: submerge, domine, et diuide linguas eorum. quare? quia dilexerunt omnia uerba praecipitationis, linguam dolosam. numquid non manifeste per haec istas indicat linguas, quas nunc uidemus naturam deitatis et unitatem diuinæ substantiæ concidentēs? uerum de his sufficiat.

17. Quoniam autem Parthos et Medos et Elamitas, Aegyptios et Libycos, Cretenses quoque et Arabas, Mesopotamēnos quoque et meos Cappadoces adesse dicit scriptura, quibus loquebantur apostoli, sed et ex omni gente quae sub caelo sunt Iudaeos, conueniens puto perquirere, quinam isti sunt et ex qua captiuitate Iudaei, quoniam quidem illa, quae in Aegypto fuerat uel in Babylonia, absoluta iam fuerat, Romanis autem nondum uenerant in captiuitatem, licet iam et ipsa immineret ultrix commissi de saluatore piaculi. superest ergo ut illa intellegatur captiuitas, quae sub Antiocho facta est, quae utique non multis ante temporibus acciderat.

18. Haec autem commonuimus propter studiosos quosque

2 Ps. 54, 10 3 cf. Ps. 51, 6 7 cf. Act. 2, 9—11

1 nec *A* quidem *om.* *OA* 3 praecipitationis *O* 4 linguam dolosam (γλῶσσαν δολίαν)] lingua dolosam *R* lingua dolosa *A* in linguam dolosam *V* manifeste *corr.* ex mihi feste *O* et istas *Cv* 5 ut (*s. l.*) naturam deitatis ad unitatem *d. subst.* concedamus *R* 6 concidentes (αἱ θεότητα τέμνουσιν)] concidentes (*n s. q m?*) *C* concinentes *Av* 7 partos *C* moedos *R* elamitos *Ra.c.* elamites *C* aegyptios (*i s. l.*) *R* egyptios *O* 8 libyicos *OACVv* crethenses *V* et *om. v* arabaes *Ca.c.* arabes *V, Cp.c., v* mesopotamēnos *V* mesopotameos *v* 9 et meos capadoces (καὶ τοῖς ἑμοῖς Καπαδόκαις) *A* et moedos cappadoces *R* et medos capadoces (capodoces *Ca.c.* et capadoces *V*) *OCV* et iudeos et capadoces *v* 10 et *om. V, Ca.c.* sub caelo ē (*ē s. l.*) *O* iudeos *OCv* 11 puta *C* et *om. C* ex *om. V* 12 Iudaei *om. R* egypto *O* 13 uel] et ea quae *v* babylonia *Ob* absoluta—Romanis] fuerat dimisse iā dudum fuerant a Romanis *v* a (*s. l. m?*) romanis *C* romani. *R* 14 iam] etiam *CVv* 15 saluatori (*e s. i*) *V* 16 antiocho *Ca.c.* 17 accederat *O* accideret (*at s. et*) *R* 18 cōmunuimus *R*

et historiarum memores. si quis autem et alius conferre aliquid potest ad praesentem festiuitatem, hoc etiam nos ad nostra lucra suscipimus. a nobis autem sufficiant ista quae dicta sunt, quamquam pro rei magnitudine numquam aliquid sufficienter dici puto. uerumtamen temperemus istum auditorum 2 laborem, quoniam nunc interim festiuitates etiam corporaliter celebramus, usque quo ueniamus illuc, ubi spiritaliter totum constet, ubi etiam rationes horum quae nunc gerimus agnoscamus purius et manifestius in ipso uerbo et deo, domino 10 nostro Iesu Christo, qui est uera et uiua festiuitas et exultatio sanctorum, cum quo est deo patri gloria et potestas in spiritu sancto in saecula saeculorum. amen.

1 aliud *C* (*m.2 corr. ex alios*) *v* 3 suscepimus *O* dicta (*ta s. l.*) *R*
 4 magnitudinem *O* 6 festiuitatis *Ca.c.* 8 ubi etiam spiritaliter *A*
 nunc *om.* *A* 9 purius] proprius *V* et ante domino *secundum textum*
Graecum (καὶ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ) *addi mauult Wrobel* 10 uiua]
 una *v* exultatio *AV* 12 IN SEMETIPSUM DE AGRO REGRESSUS *R*
 GREGORI EPISCOPI. LIBER ·III· EXPLICIT. INCIPIT LIBER ·V· IN
 SEMETIPSO DE AGRO REGRESSUS *O* EXPLICIT DE PENTECOS-
 TENS DE SPŪ SCŌ LĪB UNUS BEATI GREGORII EPĪ. INCIPIT
 EIUSDĒ LIBER IN SEMETIPSO DE AGRO REGRESSUS *A* EXPLICIT
 DE PENTECOSTE ET DE SPŪ SCŌ DICTA IN CONSTANTINOPOLI
 INCP DE IN SEMETIPSO DE AGRO REVERSO *C* EXPLICIT LIBER
 QUARTUS INCIPIT EIUSDEM QUINTUS CŪ DE AGRO UENISSET *V*
 EXPLICIT DE PENTHECOSTE ET de spiritu sancto in ecclesia cōstan-
 tinopoli. Incipit De semetipso: de agro reuerso *v*

V.

IN SEMET IPSUM
DE AGRO REGRESSUM.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

V.

IN SEMET IPSUM DE AGRO REGRESSUM.

1. Desiderabam uos, o filii, quia et pari mensura desidera-
 bar a uobis. certus sum enim nec dubito quod in cordibus
 5 nostris estis ad conuiuendum et ad commoriendum per uestram
 glotiam, fratres, quam habeo in Christo Iesu, domino
 nostro. hoc enim mihi iuramenti genus dedit spiritus sanctus,
 quo spiritu mouemur ad uos, ut praeparemus uos domino
 populum substantium. uidete ergo, quanta fide praesumo 2
 10 mihi affectum uestrum meumque concilio uobis. et nihil mirum
 si, in quibus unus est spiritus, unus est et affectus, et in
 quibus eadem est fides, aequa sit caritas. nisi enim quis et
 ipse diligat, diligi se non credit, quia ex his quae ipsi patimur
 promptius de aliis credimus et sentimus testem habentes arca-
 15 num nostrum alterius arcanorum et intra nos speculum gerimus
 imaginis alienae. propterea nec patiebar abscedere longius a uobis 3
 et quidem ualde cupiens urbanas istas declinare molestias,
 quae ueniunt ex multitudine populorum, ex perturbationibus
 forensibus, theatris, uoluptatibus, iniuriis, litibus, querelis,
 20 damnis, calumniis, ex his qui lugent et lugentur, ex fletibus

5 I Cor. 15, 31 8 cf. Deut. 7 6

3 uos *om.* V 5 conuiuendum *Ra.c.* 9 substantium *RO*
 10 consilio (ā do s. o) uobis *R* consulo *V* 11 et *pr. om.* A
 affectus *C* 13 diligi se] dilexisse *C* (*m.2 ex diligisse*) v ipsi *om.* R
 14 promptius *R* promptius *Oa.c.* promptius *C* sentimus *nostri codd.* v
 retinemus *codd. quidam deteriores* archanum—archanorum *ROCv*
 15 inter *R* 16 praeterea *R* abscedere longius (ἀποφαιτῆσαι μακρότερα)]
 longius abscedere *R* 17 et quidem] equidem *RO* urbarias *A*
 19 theatris *O* querellis *R* quaerillis *Ca.c.* querelis *O* 20 dampnis v
 calumpniis v fletibus *Ov*

et insultantibus, potantibus, sepelientibus, laudantibus, blasphemantibus, ex totius materia malitiae et mundi istius uariis incertisque permutationibus, et non solum his, uerum etiam istis ipsis, quae utique honesta et ueneranda sunt, quae erga tribunal hoc, cui uidemur praesidere, et sanctam mensam, cui ministramus, geruntur et inter eos qui adproximant deo. nescio enim si recte adproximamus aut si non prunam portamus in palma.

2. Uerumtamen regressus sum uobis ui quidem abstractus, sed retractus affectu spiritu nos agente ad uos, qui tamquam aduerso flumine ratem remigiis subigebamus abeuntes, in reditu uero uelut prono fluminis alueo perniciter ferebamur. uere una dies tota uita est hominis, ubi affectus constringit et continet diligentes. aliter enim mihi uidetur esse illud quod erga Iacob gestum est, qui quattuordecim annis seruiens Syro 15
2 Laban pro duabus uirginibus non sensit laborem. erant enim ei, inquit, omnes dies sicut dies una pro eo quod diligebat eas, scilicet quia in praesentia atque in oculis erat quod amabatur. et uere cessat desiderari omne quod ad perfruendum subiacet potestati, sicut et quidam ante nos dixerunt. 20
ego ergo cum praesens essem minus ex affectu sentiebam laboris; cum uero uisus sum abstrahi ac separari, tunc sensi amorem uelut dulcem quendam tyrannum. et nihil noui est.

16 cf. Gen. 29, 20

1 potantibus (γαμοῦσι) *Engelbrecht* potentibus *codd.* v sepelientibus *O* repellentibus *A* lapidantibus laudantibus *V* 2 ex] et ex *R* et *A* materia (materiae *R*) malitiae (ὀλγ κακίας) *RCp.c.* materiae malitia *OAV, Ca.c.* materia militie v 4 honesta et] honestate *R* 5 presidere *C, O* (ex presedere) 6 inter] in *A* proximant *R* 7 recta *R* pronam *R* in palmā *R* 9 regressus sum] regressum *O, Ca.c.* n̄ ui (n̄ m2 s. l.) *C* non v 10 affectu spiritus v 11 auerso *C* flumine *A* ratam *Ra.c.* remigis *Ca.c.* habentes *R* in om. *A* in reditu] inretiti (i fin. ex u) *R* 12 pereniciter *O* uero *R* 13 effectus *Ra.c.* 14 aliter (ἑτέρως)] nec aliter *ACv* taliter ex aliter *V* 15 quattuordecim *Cv* syro laban seruiens *V* Syro] socero *Cp.c., v* 16 sentit *A* ei enim *V* 18 eā *R* 19 apfruendū *Ra.c.* 22 uisus] iussus *Av* abtrahi *R* 23 est] esse *V*

si enim grauiter fert et dolet plurimum armentarius cum a 3
grege uitulus abscessit, uel pastor cum ouis deest, uel auis
si fetus auferatur ex nido, quem parumper reliquerat, ita ut
uel pastor acceptis fistulis ascendens summa cacumina montium
6 rupes ipsas et saxa repleat querelis, quo per hoc uelut inuitet
errantem ac reclamet ad gregem, si forte audiat, si forte sonis
fistulae permulcentibus reuertatur — quod si acciderit, gratu-
latur magis de eo quam de omnibus reliquis, quorum sollici-
tudine non fuerat fatigatus, uel auis, si reppererit fetum, ad-
10 clamans uoce garrula pansisque alis confouet et complectitur
nidum —, quanto amplius putatis inesse sollicito pastori erga
rationabilem gregem, maxime pro quo etiam periculi aliquid
pertulit!

3. Ex quo procul dubio plus aliquid ad stimulum amoris
15 accedit, maxime cum ego etiam graues istos lupos uerear,
necubi absentiae meae oportunitatem sectantes inuadant et
diripiant gregem subrepticiis uerbis et persuasoriis, quoniam
in publico et palam congregari non ualent. timeo fures, timeo
latrones, ne non per ostium sed aliunde ascendentes in prae-
20 saepta ouium aut clam furentur aut rapiant inpudenter, ut
iugulent et occidant et perdant diripientes direptionem et
animas comedentes, sicut ait unus ex prophetis. timeo ad 2

7 cf. Luc. 15, 6 20 cf. Ioh. 10, 10 21 cf. Ezech. 22, 25

1 et om. O armentarios (u s. o) R 2 abscessit (corr. in absces-
serit m2) RA, (corr. in abscedit) V oues Oa.c. 3 foetus ROAv
reliqueret Ra.c. relinquerat O 5 quaerellis R,Cp.c. querellis O 7 pro-
mulcentibus O dermulgentibus V accederit O accesserit A 9 fuerit O
reppererit OV faetum O foetum A acclamans A 10 uoces paerrara
(s. l. garrula) R uoces parrula O uoces parrulas (g s. p) C uoce spar-
rula A uoces garrulas v pansisque AO sparsisque Cv 15 accenditur
(n s. l.) R 16 necubi R (ali s. l.) ne ubi Cp.c. ne v 17 suprepti-
ciis Oa.c. subreptitiis A surrepticiis v persuasoris Ra.c. 18 congregi
Ra.c. 19 non om. R hostium Vp.c. precepta (i s. t) O prae-
sepia A,Cp.c. 20 pr. aut] ac V inpudentes V 21 direptione v
22 comedentes O occidentes V unus ait CV

posteram, ne quis eam inueniat patentem ex his, qui antea
 nostri esse uidebantur, et ingressus ut proprius insidiatur
 et decipiat ut alienus. multae enim et uariae sunt illius qui
 haec instigat et operatur astutiae et nullus est talis architectus
 iniquae constructionis nec aliquis talis est sophista malitiae
 3 sicut aduersarius noster diabolus. timeo et hoc quod uideo
 etiam canes adfectare ad officium pastorale, quod et mirum
 uidetur, maxime cum nihil in semet ipsis pastoralis prae-
 parauerint disciplinae, sed laniare tantum et discerpere di-
 dicerint et dissipare alienos labores, quia facilius est semper 10
 perdere quam conseruare et, sicut ait Iob, homo nascitur
 per laborem, labore fabricatur nauis, per laborem construitur
 domus, punire uero hominem uel nauem submergere uel domum
 incendere opus potest esse etiam inertis cuiusque et otiosi
 4 unde ne nunc quidem magni aliquid egisse se putent qui 15
 canes aduersum gregem uel aduersum pastorem instigare
 conati sunt, qui certe non poterunt gloriari quod unam ouem
 ad ouilia dominica congregauerint. non enim didicerunt bene
 facere, conturbare uero gregem hoc et aëris turbo modicus
 facit, hoc accidit et per morbi alicuius languorem, facit hoc 20
 et bestia subito atque ex inproviso gregibus superueniens.

4. Haec ego timidus pastor, qui pro multa circumspectione
 et cautela uelut segnis et desidiosus incusor. sed non opto ex
 illis pastoribus inueniri, qui lac quidem comedunt et lanis adope-
 riuntur et quod crassum est iugulant et labore conficiunt uel 25

11 Iob 5, 7 24 cf. Ezech. 34, 3

1 posterulam *Cm2v* portam ex posteram *Rm2* ex his qui antea
 nostri esse uidebantur (*τῶν χθις ἡμετέρων*)] etiam qui antea nr. esse
 uidebantur *R* 2 nostris *V* esse *om.* *Cv* et *exp.* *R* proprius *V*
 3 enim *om.* *A* 4 talis *om.* *V* architectus *R* 5 sofista *ROC* 6 za-
 bulus *Op.c.A* 7 canes *chanes.* *O* aff.] aspirare *v* ad officium *R*
 9 perēdiderint *R* 12 per lab.] ad laborem *v* fabricabitur *O*
 13 nauim *A, Cp.c., v* 14 etiam] et tamen *V* 15 se *om.* *V* 16 gre-
 gem uel aduersum *om.* *R* 17 poterint *Ap.c.* 19 hoc et *om.* *v*
 20 accedit *Oa.c.* languorem *V* 23 incusor *OA* 24 comedunt *O*
 comedent *V* operiuntur *Cv* 25 et labore] in labore *R*

in pretium uertunt et dicunt: benedictus dominus, quoniam
 ditati sumus, qui se ipsos pascunt magis quam oues. sed
 ex illis opto inueniri pastoribus qui dicunt: quis infirmatur,
 et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?
 5 — per sollicitudinem scilicet —, qui dicunt: non quaero quae
 uestra sunt sed uos, et ex illis qui adurebantur aestu solis
 per diem et gelu frigoris noctu. patriarchae pastoris opus istud 2
 est, cuius oues signatae omnes et quae didicerunt in canalibus
 potatae ex intuitione et concupiscentia concipere uirgarum.
 10 uerum ista quoquo modo se habent, nos tamen, quia uenimus,
 reddamus nobis inuicem rationem, quid profecimus per ab-
 sentiam. utile namque est non solum uerbi et actus, uerum
 etiam totius temporis atque horarum uel momenti credere nos
 poscendos esse rationem. uos ergo indicate mihi uestri operis
 15 profectum, et ego in medium proferam, quaecumque per otium
 et quietem in memet ipsum conuersus philosophatus sum.

5. Uos tamen quid spiritalis et altioris intellegentiae uel
 a nobis acceptum seruastis uel a uobis inuentum adiecistis
 uel de fide uel de aliis dogmatibus, de quibus saepe uobis
 20 disserui? requiro enim non solum pecuniam, quam com-
 misi uobis dominicam, sed et augmentum fenoris expeto, ne
 quis forte uestrum susceptum talentum aut in terram defod-
 dit aut in sudario conligauit, etiam insuper argumentatur

1 Zach. 11, 5 3 II Cor. 11, 29 5 ibid. 12, 14 6 cf. Gen.
 31, 40 8 cf. ibid. 30, 32. 38 22 cf. Matth. 25, 18. Luc. 19, 20

2 semet ipsos *Cv* 4 *pr.* et non ego *v* qui *RV* *alt.* et non ego *Cv*
 6 adurebantur *C, Ra.c.* 7 noctu—*p.* 173, 20 melius est *om. A.* patri-
 archae *R* istud] illud *v* 8 didicerint *OVv* 9 potatae] potare et
 (et *s. l.*) *R* 10 *se. C* habeant *RV* habet *Ca.c.* 11 orationem *V*
 profecerimus (*ex* proficimus) *R* proficimus *O Ca.c.* per abstinentiam *R*
 12 utile *O* 13 orarum *Oa.c.* credere nos poscendos esse rationem
 = οἰσθαι λόγον ἀπαιτεῖσθαι ἡμᾶς 15 quae cum *V* 17 tamen] autem *V*
 quid *R* 19 uobis saepe *Cv* 20 commisi *R, Oa.c.* 21 foeneris *OVv*
 faenoris *C* expeto *V* nec *Cp.c.* 22 qui *V* acceptam *R*
 in terra *O* 23 sudarium *Ca.c.* conlocauit *C*

- aduersum creditorem durum esse hominem conquerens et quaerentem quae non posuit ac metentem quae non seminauit.
- 2 quid uero boni operis et laudabilis egeritis inquirō: si quid misericordiae ita gestum est, ut operante dextera sinistra nesciret, uel certe si quid ita a uobis gestum est, ut luceret lux uestra coram hominibus et glorificaretur pater uester qui in caelis est, ut ex fructu arbor cognosceretur et ex discipulis probaretur magister, si quid certe ita gestum est, ut hi qui subintroeunt explorare libertatem nostram, uel etiam hi qui conuersionem fidelium desiderant percontari uidentes quae 10 geritis et qualiter geritis dicant quia uere deus in uobis est, non solum qui recte a uobis et integrè praedicatur, uerum
- 3 etiam pie ac religiose colitur et ueneratur. sicut enim sine fide nullum opus bonum acceptabile ducitur, quoniam quidem multi humanae gloriae causa uel certe naturali instinctu boni 15 aliquid agunt, ita etiam fides sine operibus mortua dicitur. et nemo uos seducat inanibus uerbis eorum, qui omnia facile indulgent pro uno solo, ut credatur fidei, immo potius infidelitatis suae malo operi mercedes pessimas praeparantes. ego autem apostolici uobis uerbi auctoritate denuntio: ex operibus 20 uestris ostendite fidem uestram et ex ubertate fructuum quod bona terra sitis, et optima protestamini, nisi forte in uanum
- 4 laborauimus aut in uanum seminauimus. uidete si est in uobis manipulus habens in se uirtutem facere farinam, si est in uobis fructus dominicis horreis dignus, ut et nos talem terram 25 promptius et libentius excolamus: si quis in uobis adfert cen-

1 cf. Matth. 25, 24 4 cf. Matth. 6, 3 5 cf. Matth. 5, 16 7 cf. Matth. 7, 16 11 cf. I Cor. 14, 25 16 cf. Iac. 2, 20 17 cf. Eph. 5, 6
20 cf. Iac. 2, 18 21 cf. Marc. 4, 20 24 cf. Os. 8, 7 26 cf. Matth. 13, 8

2 mentem *Ra.c.* 4 dextera *OC* in sinistra (d s. p) *O* 8 si s. l. *R, om. OV, Cm1* hii *ROCv* 9 hii *ROv* 12 et non solum *V*
quia *Cv* 14 fine *C, Ra.c.* nullius (i s. l) *O* 15 uel recte naturali *Cv* 16 etiam] enim *exp. m2 C, om. v* sine *ex* si *R* 18 credantur *V* infidelitate *Ca.c.* infidelitati *V, Cp.c.* 19 in mercedes *O*
20 ap̄i *V* 21 ostendi *O* 24 manipulos *Oa.c.* 25 et ut *v* talem *om. V* 26 promptius *O* centesimum *R* centesimum *O*

tesimum fructum aut si quis uel sexagesimum, certe ad ultimum uel tricesimum, aut rursum e contrario si quis a tricesimo ad sexagesimum profecit et inde ad centesimum peruenit, sicut beatus patriarcha Isaac, posteaquam magnus factus est, inuenit centesimum fructum, sicut et illi qui ibant ex uirtute in uirtutem, et qui ascensus in corde suo disponunt et cantica graduum cantant.

6. Quaero ergo fructum abundantem in ratione uestra et uestra lucra nobis ex uobismet ipsis adtentius exigo; erunt enim et nostra, si sint uestra. quis ergo ex uobis confregit esurienti panem suum ex animo? quis nudum operuit et peregrinum introduxit in domum suam? quis sanctorum pedes lauit? quis tribulantibus subministrauit? quis ministrum altaris uel sacerdotem laudabiliter egentem requisiiuit et nec indicantem penuriam pro uerecundia secundum uires refecit, ut absque sollicitudine et occupatione altaris ministerio uacet? nec haec enim omit-
tenda sunt erga eos praecipue, quibus digne ac merito exhibentur. quam autem turpe est haec et nos expetere et uos non praebere! sed non haec ideo commonui, ut ita fiant in me — melius est enim mihi mori quam ut gloriam meam quis euacuet et, sine sumptu mihi permaneat euangelium quod apud uos praedico; nam euangelizandi mihi necessitas imminet; haec autem mihi gratia est, ut sine sumptu efficiam euangelium —, sed haec diximus, ut uos discatis Christo facere

4 cf. Gen. 26, 12 5 cf. Ps. 83, 8 6 cf. Ps. 83, 6 7 cf. Ps. 119—133 12 cf. I Tim. 5, 10 20 cf. I Cor. 9, 15 22 cf. I Cor. 9, 16 23 cf. I Cor. 9, 18

1 sexagesimum *RCa.c.* sexagesimum *O* 2 tricesimum *RCa.c.* tricesimum *O* aut] ad *C* tricesimo *Ra.c.* tricesimo *O* 3 sexagesimum *Ra.c.* sexagesimum *O* proficit *RO* centesimum *RCa.c.* centesimum *O* 4 isac *Ca.c.* 5 centesimum *R* centesimum *O* ille *Ca.c.* ibant (u s. & m2) *C* ibunt *v* 8 abundans (ed s. 15) *R* ///abundantem *V* 9 et om. *Cv* lucra ura *Cv* nobis cod. *Bonomiensis* 30 saec. *X* et *v* uobis *RCV*, om. *O* 10 nostra] mea *v* 11 cooperuit *C* cooperuit *v* 15 uires ex res *R* refecit *OV* 16 ne *BC* 19 sed non] non aut *O* haec om. *R* 20 ut om. *Cv* 21 et (xa')] ut *OACVv* 24 dicatis *V*

per ea quae uni ex minimis eius facitis, quoniam et ille pro
 8 me omnia factus est, quae ego sum, absque peccato. idcirco
 ergo etiam minima quaeque, quae in me fiunt, in se recipit.
 quoniam et omnia mea usque ad minimum recepit, etiam si
 tecto et hospitio communicates, etiam si indumento, licet uinctum 5
 in carcere et decumbentem in lectulo uisites, certe, quod
 minimum est, etiam si calicem aquae frigidae porrexeris et
 arentem siti linguam refrigeraueris, sicut exorabat pauperem
 Lazarum diues cruciatus in poenis. cui quid profuit in hac
 uita deliciarum luxus? quid profuit esurientem et ulceribus 10
 squalentem Lazarum despexisse? id namque ei contulit, ut
 ibi misericordiam Lazari inploraret nec tamen posset adipisci.

7. Quae ergo a uobis requirimus ista sunt. et scio quoniam
 non confundemini neque cum a nobis discutimini neque cum
 in die domini reddetis rationem. in illa namque die congre- 15
 gantur omnia quae gerimus. illuc opera nostra et actus et
 ipsa quoque nos uerba nostra praecedunt, nonnulla etiam sub-
 2 sequuntur. et hoc est quod dicit per prophetam: ecce ego
 uenio omnia consilia uestra et actus uestros con-
 gregare, et iterum: ecce homo et opus eius et merces 20
 eius cum ipso. nostra uero quae sint, quae uobis de loco
 silentii et quietis deferimus, uos probate. nam quod aptum sit
 silentium et heremus ad philosophandum docet Helias libenter

1 cf. Matth. 25, 40 8 cf. Luc. 16, 24 18 Esai. 66, 18 20 Esai.
 40, 10 23 cf. III Reg. 18, 19

1 eaq; *R.Ca.c.* 2 sum *om. V* 3 ergo *om. OA* ego *v* recipit
 (ἀναδέχεται)] recepit *Cv* 4 recipit *O, Ca.c.* etiam si tecto—uisites]
 καὶ στέγης μεταδῶς, καὶ ἐνδύματος, καὶ ἐν φυλακῇ ἐπισκέψῃ, καὶ ἀρρω-
 στοῦντα ἰδῇς *Gregorius* 8 refrigeraberis *C* 9 lazarem *Ra.c.* diuis
Ra.c. 10 diliciarum *Ca.c.* 11 dispexisse *O, Ca.c.* ei] et *R*
 12 possit *RCa.c., O* 14 confundimini (αἰσχύνοσθε) *O* 15 redditis *OACV*
 in illam—diem *O* congregantur (συνάγεται)] congregabuntur *A* 16 et
 opera *OA* et ante actus *om. O* et actus—uerba nostra *om. A* 17 sub-
 secuntur *A* 18 per *s. l. RC* ego *om. R* 19 actos *O* 20 mercis
O, Ca.c. 21 de locis *V* 23 heremus *O* filosofandum *RO* philo-
 sofandum *C*

Carmeli montis rupe contactus et Iohannes habitans in desertis et ipse dominus Iesus actus quidem et gesta sua turbis et populis praebens, orationes uero in silentio explens et in deserto hoc nos edocens, ut arbitror, quod oporteat aliquantulum etiam a turbis populisque subtractum tranquilla et quietiore mente alloqui deum et reparare ac recolligere a diuersis fluctuationibus sensum. non enim ipse dominus indigebat silentio — neque enim erat quo secederet deus, qui replet omnia et ubique est —, sed ut nos disceremus ab eo et negotii tempus et otii. quae ergo sunt quae nos uobis ex heremo reportamus accipite. cupio enim sicut bonus negotiator et ex omni parte adquirere uolens etiam ex hac mea nundinatione uobis quoque offerre, si quid est lucri.

8. Deambulabam semotus in litore uergente iam in uesperam die. soleo namque tali quadam refectione laborum molestiam releuare, quoniam quidem nec arcus districto semper neruo cordaque distenta utilis erit emissionibus sagittarum, nisi parum quid a distensione laxetur. deambulabam igitur in litore et pedes quidem leni ferebantur incessu. haerebat uero uultus ad conspectum maris nec sane delectabilis habebatur intuitus, quamuis soleat esse gratissimus, si quando in tranquillo silentio purpurantia micant aequoris dorsa, uel cum leni motu placidis impulsis lapsibus adludit unda litoribus. sed quid erat tunc? ut uerbis scripturae dicam: uento magno

1 cf. Luc. 1, 80 24 Ioh. 6, 18

1 carmelii *O* iohannis *O* iohannis *Ca.c.* baptizans habitans *A*
 2 ihesus christus *v* 4 edocens (*pr. e in ras.*) *C* 5 quietiori *Cp.c.v*
 6 recolligere *OCa.c.* a diuersis] aduersis *A* 7 enim *om. A*
 8 quo. *A* recederet *V* 9 ab eo *om. A* 10 deportamus *Cv*
 reportauimus *V* 11 sicut sicut *R* parte (*καταχόδον*)] actu *R* et
om. A 12 adquirere *absolute* (= *καρδαίνειν*) *positum* nundinatione
A 14 in uesperam] uesperā (~ *m2*) *C* 16 reuelare *OCa.c.* de-
 stricto *R* 18 quod *Ra.c.* ad *O* distentione *Cv* ergo *v cum*
cod. Monacensi 3787 19 lenis *Ca.c.* 20 a conspectu *Cv* nec
 sane tamen *v cum cod. Bononiensi 30* 21 quamuis (*uis m2 s. l.*) *C*
 22 pupurantia *C,Ra.c.* purporantia *O* 23 adludit *C* alludit *v* 24 tunc
 erat *v* uentu *V*

flante mare insurgibat et infremebat, et fluctus — ut solet fieri in talibus — alii quidem longe insurgentes et paulatim in aërem superbo uertice tumescentes, tum deinde fracto impetu languidiores iam resolvebantur ad litus, alii uero proximis adlasi scopulis furoris sui spumas in altum resperso
 3 rore iactabant. et nunc quidem conchae uel cocleae exponebantur eiectae litoribus, nunc uero eadem undis resorbentibus uerberabantur, quaedam tamen harenis tenacius inhaerentes immobiles permanebant nihil prorsus inundationibus patientes praeter hoc solum quod fluctibus urgebantur. 10

9. Ex hoc ego aliquid ad nostram philosophiam traxi; mos enim mihi est ad memet ipsum singula quaeque reuocare, praecipue si quies mihi sit et silentium, si uacet animi motibus aptare quod uidetur in oculis, sicut etiam tunc temporis habui, quo scilicet oculorum uisio fiat mihi mentis eruditio. 15
 2 quasi non, inquam apud memet ipsum loquens, mare sit uita nostra omnesque res humanae; multum enim in his est uelut salsae cuiusdam amaritudinis, multum instabilitatis et incerti. flant etiam hic spiritus, temptationes scilicet istae, quae superueniunt, ac diuersae impulsiones rerum. quod mihi uidetur 20
 beatus Dauid considerans exclamasse ad deum dicens: saluum me fac, domine, quoniam intrauerunt aquae usque

21 Ps. 68, 2

1 flantem O 3 in aere V tumentes R 4 impetum O 5 allisis
 copulis V scopulis O, Ca.c. respersere et iactabant v 6 cocleae A
 7 eiecti C iectae V eiectae litoribus] ei et telitoribus R eadem (sic) V
 eadem cet. v uncis (s. l. undis) A resorbentibus OA post
 resorb. uerba nunc uero—resorbentibus repet. del. C 8 uerberabantur
 ex uerberabantur R uerberabantur Oa.c. uertebantur v arenis A 9 ex
 (m2 s. l. C) inundationibus Cv 10 urgebantur Rp.c. OV 11 filosofiam RO
 traximus (om. mos) R 12 mihi enim R 13 si uacet] siue et A
 uacet et O animo Ra.c. 14 etiam] enim R nunc (τ s. v) R
 nunc AC 15 quoque R scilicet et v fiebat Rp.c. 17 enim] ad C
 18 instabilis A et incerti flant] cuius uenti flauit O 19 hinc OA
 20 ac] acsi R ac O diuersis impulsione (b; s. tert.) O
 impulsiones R quid A 21 dnm O 22 dne (ds s. l. m2) A

ad animam meam, et: libera me de profundo aquarum, et: ueni in profundum maris et tempestas demersit me. eorum autem, qui temptationes incurrunt, uidebantur mihi alii tamquam leues illae ostreorum testae
 5 huc atque illuc distrahi fluctibus et raptari et ne parum quidem ingruentibus molestiis posse resistere nullam uidelicet habentes in se melioris ac sobrii consilii grauitatem, quo muniti et roborati obuiare possint superuenientibus malis, alii autem parum quid non tam sua constantia obniti et resistere quam
 10 firmioribus quibusque et ualidioribus adhaerendo. alii uero uidebantur mihi esse petra quaedam similis illi petrae, super quam aedificati sumus, hi scilicet qui sapienter instituti et eminentius a ceteris illis uiuentes. qui humilem et terrenam ducunt uitam, inconcussi et immobiles permanent et uel inrident uel miserantur
 15 eos qui impulsu fluctuum uolutantur, in quo aliud tamquam sapientes faciunt, aliud uero tamquam misericordes. apud hos ergo tales uires turpe ducitur, si quis fortis sit et constans absentibus malis, uincatur autem, cum uenerint, et praesentibus cedat in rebus praecipue fragilibus et nusquam
 20 mansuris, et si ante tempus quidem philosophus sit. in tempore uero ignauum se ac desidem praebat, sicut si quis se ipsum optimum putet athletam numquam descendens in stadium aut gubernatorem probabilem, si in tranquillitate de gubernandi

1 Ps. 68, 15 2 ibid. 3 11 cf. Matth. 16, 18

2 et—maris om. v in profundo O, Aa.c. 3 demersit C in temptationes V 4 illa ostreorum V ostrarum Rp.c. o-threorum C
 6 habentes uidelicet V 7 meliores (i s. e) O muniti RO 8 possent V, Ca.c. 9 non tam ex notam Em2 11 quaedam] quilem V
 12 hii ROCo 13 decunt (u s. e) O 14 inconcu-i R immobilis Oa.c. miserantur OACVo 15 impulsus (ib; s. pr. s) C impulsibus v flutuum O 17 hos] eos A si qui fortes sunt et constantes V qui OC, Ra.c., v fortes Ra.c. forte C 18 uincatur autem... et—cedant V uenerit Ca.c. 20 quide Ca.c. philosophus H
 philosophus C philosophus sit] philo:ophiasset O 21 pr. s. om. A
 ac R et cet. v post praeb. at add. fiat A sicut C si qui OC, Ra.c., s
 22 putat v athletam O

disciplina disputet, in tempestate uero gubernacula non contingat.

10. Uerum quoniam in tales disputandi deuenimus locos et imagines uerbi incurrimus praesentibus rebus satis aptas, nisi me formidolosum quendam senem putetis, uelim uobis indicare quae sentio. et quidem faciam, quoniam scio et sanctam scripturam huiuscemodi uti similitudinibus, ut manifestiora
 2 faciat ea quae uult hominibus indicare. arborem quandam ferunt fabulae, quae excisa magis pullulat et uirescit et uelut certamen quoddam aduersum ferrum gerit et — si licet nouum
 aliquid dicere de re noua — morte sua uiuit et interitu conualescit atque augetur absumpta. haec quidem fabulae, quibus
 3 licent omnia. mihi autem uidetur per hanc imaginem illud indicari quod uir eruditus et sapiens in molestiis et temptationibus reuirescit et materiam quandam uirtutibus suis praeberi
 15 putat, cum tristitia quaeque proueniunt, et efficitur ornatior in aduersis, cum neque dextris armis iustitiae extollitur neque sinistris inclinatur et frangitur, sed semper idem est in eodem permanens statu, immo et aliquanto post tristitias clarior, sicut
 4 et aurum post fornacem limpidiu inuenitur et purius. ita ergo
 20 nosmet ipsos praeparemus, ut, si quis nobilitate familiae gaudet et generis, studeat etiam in moribus et disciplina nobilis apparere, ut et natalibus et industria clarus existat. ignobilis quis est secundum luti huius figmentum — si tamen magna aliqua differentia inter lutum habetur et lutum —: eo amplius
 25 honestis et liberis institutionibus nobilitatem sibi ipse conquirat,

9 cf. Horat. carm. IV 4, 57—60

1 disciplina *O* 3 in talibus—locis *V* 5 nisi (*s. l. i ne*) *R*
 senem (γέροντα) ὅσον (s. l. ὅσον *m.2*) *R* esse non *A* uellem (*e alt.*
ex i) *O* 6 quoniam] quia *ex quo* *R* 9 pullulet *R* pululat *C* 10 si
 licet *ex* scilicet *R* 11 derenuata (*ta s. l.*) *R* de *om. Cv* nouata *C*
 renouata *v* uiuet *O* 12 adsumpta *RO* 14 immolestiis *A, Oa, c.*
 16 tristitia *R, OCa, c.* quaequae *O* 17 iustitia *R* 18 inclinatur]
 incuruatur *A* 19 aliquando *Cv* 20 fornace *Ca, c.* 22 in *om. A*
 disciplina talibus (*om. nobilis—natalibus*) *V* 26 institutionibus *Ca, c.*
 ipsi *Cp, c, c* conquærat *Ca, c.*

quam utique multo gloriosius est homini ex se genuisse quam
 ab alio suscepisse. triplici namque differentia constare ego 5
 prosapiam generis puto. nam unum illud est commune omnium
 hominum genus, quo ex supernis esse coepimus, secundum quod
 5 omnes ex aequo nobiles sumus, quoniam quidem ad imaginem
 dei facti sumus; aliud genus est ex carne originem ducens, in
 quo nescio quae aut quanta nobilitatis habenda sit differentia,
 cuius una est omnibus eademque corruptio; tertium est quod
 uel uirtute uel nequitia quaeritur, in quo tanto, opinor, quis
 10 uel nobilior uel ignobilior erit, quanto aut obfuscauerit in se
 aut excoluerit imaginem dei. huic nobilitati studebit omnis qui 6
 uere sapiens est et uere philosophus. quartum autem illud
 genus, quod per codicillos et cartulas uenit, tunc sermone
 dignum faciam, cum etiam picturae alicuius decorem in ceris et
 15 coloribus expressum suspexero uel admiratus fuero simiam
 leonem esse iussam.

11. Iuuenis quis est: ostendat aduersum uitia fortitudinem
 suam et in hoc utatur iuuentutis feruore, ne iuuenilibus
 erroribus cedat, sed maturitate prudentiae lasciuiam uincat
 20 aetatis. gratulabitur procul dubio de hac uictoria magis quam
 si fuisset in Olympiaco certamine coronatus; uincet enim in
 illo stadio uel theatro, in quo humana certamina angeli spec-
 tant, et corona eius nulla senectute marcescet. habebit nam- 2
 que non parui temporis sed aeternam securitatem, cum de hoc
 25 certamine coronatus abierit ad regionem uiuorum, ubi iam non
 est in maturus et senex, sed omnes in una plenitudinis Christi

26 cf. Eph. 4, 13

1 quam] quia V ex se genuisse gloriam V 3 prosapiętię (am
 s. ep) R prosapiem V generis R illud unum OAV est om. v
 4 quod R quod] quo A 7 sit] est V 8 eadem v 9 opinor (οἰμᾶ)]
 ut (s. l. m2 R) opinor RAV 10 obfuscauerit ROC, cf. p. 245, 11 11 no-
 bilitatis O 12 sapiens est uere v 13 codicellos A kartulas O
 cartulas C tum Cv sermonem C 14 in ceris] ingeris V
 15 admistratus C 16 uiam v 18 feruorem Ca.c. nec A 21 oly-
 mpiaco (s. l. athletico) R olimpiaco OCv uincit CVv. 22 studio R
 expectant V 23 marcescit RCv marcescat A arescit V 24 et
 eternam v

aetate perfecti sunt. decorus aliquis uultu est et forma prae-
 cipuus: obseruet ne inferior sit et deformior in animae decore:
 haec enim forma marcescit et praeterit, illa uero in aeternum
 3 manebit. deformis quis est exteriore uultu: sed interiorum
 decorum faciat et exornet, sicut in horrentibus spinis fraglan-
 tissimi et decori gestantur flores rosarum; nam et illud, quod
 scriptum est: decorus forma super filios hominum,
 nullo genere prorsus ad exteriorem sed totum ad interiorem
 4 hominem respicit. robustus est aliquis et uegetus: abutatur
 fortitudine corporis ad optima et honesta officia infirmos 10
 uisitans, inquietos redarguens, in uerbo dei fiducialiter agens,
 ieiuniis et uigiliis diffusioiem materiam corporis extenuans.
 humi requiescens; caelestia simul terrenaque consideret nihil
 firmum uel securum in praesenti uita conlocans sed ultimum
 5 diem per singula sperans. aeger quis est et infirmus: repugnet, 15
 quod, etsi uincitur, in eo uincit quod iam non habet pugnam.
 diues quis est: studeat dispensare diuitias, dare indigentibus
 ex his quae habet; fiat tamquam alienorum dispensator, ut et
 indigentes misericordiam consequantur et ipse sublatis e me-
 dio his quae obstabant adiungatur ad deum nihil habens nisi
 crucem suam et corpus. pauper est quis: sed in deo diues sit,
 quin immo et inrideat diuites saeculi, qui quanto magis ad-
 quirunt, tanto amplius indigent, uelut si propterea bibant, ut
 sitiant.

7 Ps. 44, 3 8 cf. Rom. 7, 22. Eph. 3, 16 10 cf. Matth. 25, 36
 11 cf. I Thess. 5, 14 cf. Act. 9, 27. 28 21 cf. Matth. 16, 24. Marc.
 8, 34. Luc. 9, 23. 14, 27

1 decorus *Ra.c.* 4 extero ore *Ra.c.* 5 decoré *R* (ex decoré) *A, Ca.c.*
 orrentibus *Oa.c.* fragrantissimi *Ra.c.* *V* flagrantissimi *OAC, Rp.c.* fra-
 grantissimi *v* 8 prosus *Oa.c.* 9 uigetis *v* qui abutatur (qui *s. l.*
m.2) *V* utatur *v* 12 extenuans *Ca.c.* attenuans *Cp.c., v* 14 uel *O*
 collocans *R* 15 est *add. Om.2* 16 in eo uincit quod iam non habet
 pugnam = νικήσει λαβὼν τὸ μηδέ τι μάχεσθαι uincit] uincitur *R* uincet *O*
 uinci *Ca.c.* quod iam] quo iam *A* 19 indigentibus (es *s. ibus*) *O*
 sublatis (o *s. i*) remedio *O* 21 est *om. O* pauper est quis sed] pauper
 quis sit *O* sed] sit (omisso sit post diues) *A* 22 quanto] tanto *V*
 24 satiant *Oa.c.*

12. Esurit quis: speret cum volatilibus caeli a deo pasci,
 quae neque seminant neque arant, certe vel cum Helia credant
 se apud Sareptenam uiduam nutriendos, ubi capsaces olei
 non deficiet nec hydria farinae minuetur, sed uenis peren-
 5 nibus utraque ministrabunt ad aeternam gloriam uiduae
 hospitalis, ut pasceret eum, a quo pascereetur. sitit quis: fon-
 tibus utatur et fluuiis et utatur poculis absque mensura mi-
 nistratis. frigore laborabit: hoc et Paulus; sed ad tempus
 est aliquod et saxi indumentum; doceat te Iob dicens: et quia
 10 non habebant tegumentum, saxo adoperiebantur.
 considera etiam illud quod ad perfectionem proximus est iste 2
 qui talis est; cum enim maledictus fuerit uincet; non enim
 reddit maledicta pro maledictis. persecutionem si patietur.
 tolerabit; blasphematus deprecabitur; criminatus orabit. si in
 15 maxilla palma fuerit percussus, praestabit et alteram, ut cae-
 dentem doceat patientiam et opere doceatur qui non obtem-
 perat uerbo. exprobrabitur: hoc et Christus; et erit illi gloria.
 si socius efficiatur passionum Christi. etiamsi Samaritanus 3
 audiat, etiamsi daemonium habens, illud audiet homo quod

1 cf. Matth. 6, 26 3 cf. III Reg. 17, 14 8 cf. II Cor. 11, 27
 9 Iob 24, 8 14 cf. Luc. 6, 29 18 cf. Ioh. 8, 48

1 uolatilibus] uoluptatibus (cribus s. ntatibus) R 2 certe uel R
 certe uel (uel s. l.) C certe OAV elia Ca.c. 3 se postea add. O
 sareptenam A, Vp.c., v sarapthenam C 4 ydria RCV idria O per-
 hennibus v 6 hospitali C (alt. i sequente rasura) v 8 laborabit (ῥιγώσῃ)]
 Cv laborauit quis (sed quis in fine uerous m2 additum) R laborauit O
 laborat A sed et ad v post ad tempus (ἐκ ποσόν) fulso interpun-
 gitur in textu Graeco 9 aliquid A indumentum etiam saxi V
 sanctus iob v et quia non (κατὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοῦς σκέπην) RAV et
 qui non OCv 10 habebat—adoperiebatur Cv tegmentum A ad-
 operiebantur (ad s. l.) O operiebantur A 11 illud euāgelicū v pro-
 ximis Vp.c. 13 reddit (τῷ μὴ ἀντιλοιδόρῃσθαι)] reddat OC reddet Vv
 patietur (διωχθήσεται) Wrobel patitur codd. v 14 blasphematur A
 blasphematus C si etiam v 15 cedentem RCv cadentem O 16 pa-
 tientia A opera O obtemperet (a s. e) O 17 exprobrabitur O
 hoc est et (et s. l.) xps A et alt. om. Cv 18 samaritanus es (es
 s. l.) R 19 demonium RO alt. audiat Cv

ingestum est deo; immo uero et multa adhuc desunt, etiamsi multa patiat. numquid et aceto ac felle potatus est? numquid coronam spineam gessit? numquid sceptrum calami tenuit? numquid circumdatus est coccinea clamide? numquid crux? numquid clauis? numquid latrones dextra laeuoque confixi et praetereuntium insultatio? sed oportebat et in hoc plus habere deum, in quo plus patientiae in contumeliis habet.

13. Nihil hac institutione praecelsius, nihil hac philosophia, quae in Christo est, clarius. quomodo enim potest teneri qui nudus est? quaeuis opulencia uinci potest magis quam Christi-¹⁰ tiani philosophi nuditas. onagrus quidam est in deserto remissus et liber, inridens quoque multitudines urbium et iurgia exactorum non audit. unicornis est quoddam animal quod suis legibus uiuit, de quo ait: numquid uolet tibi seruire unicornis, aut alligabis eum ad praesaepe, aut¹⁵ 2 sub iugum tuum accedet? sed etsi ab omnibus quae in terris sunt excludatur, tunc etiam aptat sibi alas sicut aquila et reuertetur in domum eius qui fecit eum, id est ad deum perget. dicam adhuc aliquid breuiter. duo sunt in caelo quae teneri non possunt, deus et angelus; tertium uero est in²⁰ terra Christianus philosophus. uelut quidam incorporeus est uiuens in carne, incircumscriptus est in corpore, in terra caelestis est, in corruptione impassibilis est, in omnibus cedit,

2 cf. Ps. 68, 22 3—6 cf. Matth. 27, 29—40 11 cf. Iob 39, 5. 7 14 Iob 39, 9. 10

2 et om. Cv fel Ca.c. 3 sceptrum v 4 coccineam clamidem OA
6 exultatio C insultatiq; V et om. A 9 clarius] gloria V quia R
10 opolentia Ca.c. cristiani Ra.c. xpi V 11 onagrus (er s. rus) RV
onagrus C onager Ap.c. quidem O 12 in iurgia O 13 audet
(i s. e) O quoddam] quidam R quidam OVa.c., C quidam A 14 ait]
ait ad iob OC dominus ait ad iob v; textum Graecum secutus (φρην ο
'Ιώβ) uix recte ait Iob maluit Wrobel ualet R seruire A 15 ui-
cornis (?) A allegabis Oa.c. 16 iugum R iugum A accedit OA
sed si A omnibus V quae (i s. ae) R 17 aquile Cv 18 reuer-
tetur (ἐκστρέφει) R reuertitur cet. v 19 pergit O qui RCv 20 est
uero v est om. B 22 incircumscriptum Ca.c. 23 corruptione (u s. e) R
credit R

in omnibus uincitur praeter in animi libertate et in eo magis
 uincit, in quo omnibus auferre ei quid uolentibus cedit. quia 8
 ergo philosophum Christianum noster sermo descripsit, age
 nos quoque aptemus nosmet ipsos ad similem uitam et nostras
 5 spes in huiuscemodi institutionibus contemplemur, ut, si
 forte ueniant ad nos qui oderunt nos gratis et qui tota die
 impugnant nos, inueniant nos etiamsi non perfectos in discipli-
 na, at certe in tali exercitio meditantes, ut uel propositum
 reuereantur, si nondum perfectionem operis pertimescunt.

10 14. Quid enim omnino est quod pati homo per hominem
 potest? praemeditemur apud nosmet ipsos semper et ipsi nos
 probris odientium confutemus. inperitos nos et insipientes appel-
 labunt: unam sapientiam noui, timorem domini, quoniam prin-
 cipium sapientiae timor est domini et finis uerbi
 15 audire omnia et timere deum. haec Salomon, qui est
 sapientissimus, dicit. si uero hanc a nobis saeculi sapientiam 2
 quaerunt, Pauli ad eos sermonibus respondeamus quia stul-
 tam fecit deus sapientiam huius mundi, quia nec
 prius potest quis sapiens effici apud deum, nisi stultus fiat
 20 in hoc mundo. sed paupertatem et penuriam exprobrabant:
 istae sunt diuitiae meae, istud me non solum gloriantem, sed
 et adrogantem facit. uideor enim mihi hoc audire ab inimicis
 quia uestigiis illius incedam, qui propter nos pauper factus
 est cum diues esset. atque utinam exuere me possem etiam 3
 25 istis ipsis pannulis, quibus circumdari uideor, ut nudus effugerem

6 cf. Ps. 68, 5 13 Prou. 1, 7 14 Eccle. 12, 13 17 I Cor. 1, 20
 23 cf. II Cor. 8, 9

1 anime *Op.c.,v* libertatem *OCa.c.* 2 offerre *O* auferri *Ca.c.*
 cedat *Ca.c.* 8 christi *tianum R* descripsit *O* 4 aptemus *om. R* nostras
 spes (τὰ ἡμέτερα) nostram spem *OAC* nostrā speciē *v* 5 ut] et *V* 7 per-
 perfectus *Ca.c.* 8 at] ad *RCa.c.* ac *A* ppositum *v* 9 pertimescant *Op.c.*
 pertimescant *Cv* 10 Quod enim *v* per hom.] ab homine *V* 12 op-
 probriis *V* confitemur (u s. i) *A* 14 est *om. Cv* 15 salomon *C*
 16 querunt sapientiam *Cv* 17 quia] quoniam *A* 19 quis pot. sap. eff. *R*
 sap. pot. quis effici *V* 22 arrogantē *R* 24 exure *Oa.c.* possim
ROCv 25 pannulis *O* circumdari (i s. e) *O* effugirem *O*

spinas saeculi, quae retinent et reuocant pergentes ad deum!
 utinam autem etiam graue istud corporis indumentum citius
 deponerem, ut leuiore induerem et puriore! patria ac domo
 fugitiuos uocabunt: parua de nobis sentiunt, uere iniuriosi
 4 sunt. habemus enim nos patriam hic manentem? est nobis 5
 ulla in hoc mundo domus? ipsi, ut uideo, non sunt hospites
 neque peregrini super terras, sicut patres nostri. non uos laudo
 gloriantes de huius mundi proprietate. uidete ne de illa uera
 patria decidatis et illius peregrini et alieni inueniamini, cuius
 5 nos ciues inueniri cupimus et optamus. senectutem nobis et 10
 fragilitatem corporis si exprobrent, doceamus eos quia non
 omne, quod materiae corporali deest, uel senecta temporum
 uel tabo infirmitatis absumptum est; aliquantum ex ea etiam
 cogitatio futuri iudicii et aeternae spei sollicitudo consumpsit,
 ut etiam nos parum aliquid gloriemur. audiui enim Paulum 15
 dicentem quod caro et sanguis regnum dei possidere
 non possunt. quo ergo mihi hic taurinas carnes nutrire et
 corpora pingui aruina distendere ac fecundiores corruptelae
 materiam praeparare?

15. Sed ais mihi: 'quid si uos ipsos, qui praeeistis sedibus, 20
 aliquis depellat et a docendi cathedra excludat?' non contri-

6 cf. Hebr. 11, 13 15 cf. II Cor. 11, 16 16 I Cor. 15, 50

1 spinis *O* ac reuocant *Cv* 2 utinam etiam ad *Ca.c.* utinam
 etiam aut graue corp. istud *v* 3 leuiore (i s. l.) *R* induer *A* 4 parua
 (μικρά)] parua (ra s. q̄ m2) *R* 5 habemus enim nos] non (s. l. m2)
 habemus enim nos *R* habemus nos enim *A* patriam non hic manen-
 tem *OC* manentēs *R* non (s. l. m2) est nobis *R* 6 ulla] nulla *OC*
 non uos ex nouos *R* 8 de huius mundi gloriantes proprietate *V* alt.
 de om. *A* 10 inuenire (i s. alt. e) *O* 11 quis] quoniam *A* 12 uel ex
 ne *C* 13 tabo infirmitatis] talione infirmitates *A* sumptam *R* adsum-
 ptum *O, Ca.c.* ex ea (o s. q̄) *R* etiam om. *R* 16 possedere *O*
 17 quid ergo *R* hic *R, om. cet. v* mihi om. *V* 18 pingua + ruina *O*
 pingua (i s. inter u et s) aruina *C* pingua aruina *v* 20 uos] utique *R*
 ipsos qui (i s. s. os, i b; s. qui) *R* et sedibus *V* 21 aliquid (s. s.
 d) *O* aliquid *AV* aliqui *Ra.c.Cv, fort. recte* depellet (at s. et) *R*
 depellant *v* ad *RO* excludant *v* tristabit *R* contristauit *OV*

stabit hoc illum qui ad hoc inuitus adductus est. sin minus,
 edocetur quam magnopere retinendum sit quod tam indigne
 et inpudenter expetitur. tum deinde quis umquam, qui secun- 2
 dam Christum sapit, qui euangelii cupit esse discipulus, de
 5 primatibus lites mouebit habens Christi regulam, quae de
 infirmis placendum decernit? quamuis nunc e contrario propter
 primatus moueantur omnia et perturbentur atque orbis terrae
 bellis ecclesiasticis quatiatur, ita ut paene iam discipuli Christi,
 pro quibus dominus maiestatis crucifixus est, omisso dei nomine
 10 et nomine nouo, quo appellati sunt humanis nominibus, conse-
 antur. nos autem qui praesumus non utique ex locorum sed
 ex morum nobilitate innotescere debemus neque urbium claritate
 clari effici magis quam fidei puritate. sed, quod est infelicius, 3
 diligenter notamus quis ad dexteram sedeat uel quis ad sinistram,
 15 quis uero medius et quis excelsior, quis uero considat humilior,
 uel quis praecedat, quis autem simul incedat. quorum omnium
 observatio quam plurimam contritionem dei ecclesiis generauit
 et multos in interitum praecipitauit atque in haedorum sini-
 stram partem detorsit non solum ex populis, uerum etiam ex
 20 ipsis doctoribus et magistris, qui cum doceant Israhel ipsi haec
 ignorant.

16. Quod etiamsi nos ab altaribus prohibeant et excludant,
 scio aliud altare, cuius typum gerit altare hoc quod habetur

5 cf. II Cor. 12, 10 9 cf. Ps. 28, 3 18 cf. Matth. 25, 33
 20 cf. Ioh. 3, 10

1 illum hoc *R* qui. *C* si minus *OACv* 3 expeditur *Ca.c.* qui
 si *O* 4 euangelia *Ra.c.* euangelii *A* 5 priatq; *V* primatibus lites—
 perturbentur *om.* *V* habemus *Cp.c.,v* 6 pacificanda uel pacada *dec. v*
 dediscernit *A* e *om. v* 7 primates *Cp.c.,v* moueantur (an *s. l.*) *R*
 adque (que *s. l.*) *O* 8 bellis *V* paene] bene *v* 9 maiestatis *OC*
 10 appellati *R* 12 mobilitate *O* deberemus *AV* 13 clari *om. A*
 fide *Ra.c.* de fidei puritate *A* quid *A* 14 dexteram *O* uel
om. OAV 15 qui *R* quis uero] quisue *RV* consideat *OVs* 16 quis
a. s. incedat *om. R* 17 quam] quia *A* 18 interitum (in *s. l.*) *O* interitu
Om.c. 19 reterait *A* 20 doct.] tortoribus *C* qui—ignorant] qui
 non tantum suis predesse uel praeesse ignorant *V* israhel *R* hoc *v*
 22 quid *A* 23 geret *Ca.c.*

in terris, super quod altare acisculus non ascendit, nec pol-
 lutum est nec audita est uox ferri super eum uel aliquid in
 eo artis aut uarietatis effectum est, sed omne in illo opus men-
 2 tis et per scientiam fidei ascensus. si hinc inique excludor,
 adstabo et ministrabo illi altari. ibi offeram hostias et obla-
 tiones et holocaustomata, ad illud altare, quod in spiritu intuens
 magnus ille Daud, uerus dei philosophus, dicebat: introibo
 ad altare dei, ad deum qui laetificat iuuentutem
 meam. ab illo enim altari non quilibet eiciendi me habebit
 3 potestatem. sed ciuitate depellent et fugabunt: numquid et de 10
 caelesti urbe Hierusalem, quae est mater omnium nostrum,
 depellere nos poterunt uel fugare? facultatibus defraudabunt:
 quibus? meis? facilius mihi alas incident, quas non habeo. si
 autem ecclesiasticis, hoc utique est, pro quo omnis pugna
 et pro quo omne certamen est. aut ignoramus quia per pecu- 15
 niae cupiditatem et loculorum fraudem etiam ad proditorem
 proficitur Christi et triginta argenteis dominus maiestatis
 adpretiatur? tanto pretio non dominus sed proditor dignus est.

17. Domos nobis excludent, ministeria inpedient, officia
 prohibebunt, amicos auertent — ualde enim et amicis et do- 20

1 cf. III Reg. 6, 7 5 cf. Hebr. 10, 8 7 Ps. 42, 4 11 cf. Hebr.
 12, 22. Gal. 4, 26 17 cf. Matth. 26, 15

1 acisculus (ἀκίστηριον) *OACV* acisculus (fasciculus s. m. 2) *R* asciaculus v
 4 et *Engelbrecht collato textu Graeco* (ὄλον τοῦ νοῦ τὸ ἔργον καὶ διὰ θεωρίας
 ἢ ἀνάβας) est *codd.* v est et *Wrobel* ascensus (ἀνάβας)] ac sensus *R*
 5 abstabo (d s. b) *R* asstabo *A* astabo *Cv* ubi v 6 quod in spiritu
om. *R* 7 ille magnus *A* 9 eciendi *O* 10 sed] si de (i ex e, de
 s. l. m. 2) *C* si de v depellent] *add.* uere gregorius non timebat quic-
 quid mali sibi a malis inferretur habens secum deum. sed in his aperit
 suo tempore persecutiones fuisse per hereticos aduersus seruos dei *R* in
 mg. et effugabant *Cv* 11 iherusalem *V* nostrorum *OCv* 12 de-
 pelli *Ca.c.* poterunt *O* defraudabunt *C* 13 quibusq; (q; s. l) *R*
 meas *Vp.c.* alias *O* 14 ecclesiasticis *O* hoc utique altare (altare
 s. l.) est *O* 15 est *om.* *A* haut (h s. l.) *R* 16 cupiditate—fraude *A*
 locorum (s. l. & loculorū) *R* locorum *Vv* 17 proficitur (sci s. ci) *O*
 profisciscitur v 18 adpiciatur *R* post proditor *ras. & litt. R* 19 Domos
 nobis] dum nos *Cv* domibus *A* nos *Ap.c.* inpediant (e s. q) *R*
 inpedent *Ca.c.* 20 amicos (i s. q) *R*

mibus grauis est uita philosophi —: immo uero recusantes haec magis possumus et debemus laedere quam abutentes, quasi non sufficiat unius religiosae uiduae domus talis aliqua, qualem illam de Sarepta commemorauimus, quae simplicem uictum religioso dependat officio. pro qua et nos dicamus: det illi dominus inuenire misericordiam a domino in illa die. amici autem qui fideles sunt et boni numquam recedent, 2 qui infideles sunt et simulati non tam recedent quam arguentur et apparebunt, quorum utraque genera designans propheta in persona domini dicebat: amici mei et proximi mei alii quidem manifeste aduersum me adpropiauuerunt et steterunt, alii autem humanius de longe steterunt. et ipse dominus ait: in hac nocte omnes uos scandalum patiemini in me. paulo minus et Petrus negauit.

15 18. Quid ergo est? nolite credere in amicis et in fratribus nolite confidere. sed quid dicendum est? si consistent aduersum me castra, non timebit cor meum; si insurgat in me proelium, in hoc ego sperabo. et in tantum in his omnibus, quae patior ab inimicis, 20 nullus me timor, nullus metus inclinatur, ut meis maeroribus derelictis illos, ipsos qui haec inferunt lugeam. uos ergo, 2 honorabilia mihi et ueneranda membra Christi, populus eius et oues gregis eius, in omnibus temptationibus et aduersum omnem improbitatem luporum his uos meditationibus roborate, 25 ne prodatis umquam ouile uestrum — nouella namque est

4 cf. pag. 181, 3 5 II Tim. 1, 18 10—12 Ps. 37, 12 13 Matth. 26, 31 15 Mich. 7, 5 16 Ps. 26, 3

1 uite *Ra.c.* 2 laedere (*s. incedere*) *R* quam] quia *A* quā habuentes (*h s. l.*) *R* 3 sufficient *A* 4 sareptha *ROA* 5 dependebat *OAv* 6 misericordiam inuenire *A* a domino *om. V* ille (*a s. o*) *O* 8 infidele *Ca.c.* recedunt *A* arguenter *A* 11 adpropiauuerunt *R* et adpropiauuerunt *O* adpropiauuerunt *V, Ca.c.* 13 unde ipse dñs ait *V* 14 patimini *Ra.c.* in me *s. l. O* 15 pr. ip *R*, *eras. O* 17 consistat *O, Ca.c.* 18 aduersum me *V* hac (*o s. q*) *R* 19 que ego patior *v* 22 membra *C* 23 ouis *R* 24 roboratus *R* 25 ne *s. l. R* nec *OCVv* ouilem *O, Ca.c.*

congregatio uestra —, et uidete ne, priusquam congregemini, dispergamini et dissipemini sicut oues remissae de uinculis et efficiamini in exterminationem subito, ne et uos excidamini et nobis dolorem grauissimum generetis, ne simplicitate pastoris ad subuersionem gregis abutamini et accidat uobis quod scriptum est: perditioni tuae, Israhel, quis subueniet? et quibus utar postmodum medicamentis, quibus alligaturis, ut reconiungam et conglutinem dissidentia? quibus sermonibus, quibus orationibus, quibus lacrimis deflebo contritionem tuam?

19. Aeterna trinitas ueneranda perfecta, quae a nobis tota fide coleris et adoraris, tuum est hoc opus, tua quoque sit etiam tota perfectio. tu et istis constantiam et nobis patientiam dona, et istos ad concordiam et nos ad tolerantiam firma, ut et nobis laboris nostri indeclinabilem spem et istis fidei et perseuerantiae praemia digna restituas inluminans eos perfecto et integro et purissimo lumine sapientiae tuae, ut intellegant et agnoscant, quomodo tu ipsa sancta trinitas unus es deus, et quomodo tu, sancte deus, trinitas ueneraris; quomodo ingenitus et genitus et procedens una natura est, tres proprietates, unus deus, qui est super omnes et per omnes et in omnibus neque augmentum neque inminutionem recipiens neque diuisionem ullam capiens; qui nunc quidem ex parte agnosceris et ex parte requireris, fortassis autem quandoque uel totus uel certe multo amplius quam nunc cognosceris ab his,

3 cf. Ps. 72, 19 6 Os. 13, 9 20 Eph. 4, 6

1 congregemini (gre s. l.) R congregamini Ov 2 dissepemini O, Ca. c. oues (cf. p. 187, 25) boues (βοῦντα) CVv 3 et pr.] ut RCv ne. O 4 simplicitatem OV, Ca. c. 5 accedat ROC 6 qui O 7 utro Ca. c. 8 dissidentia (τὰ διαφορεῖα) dissidentia RA dissidentia O, Ca. c. 9 quibus (bus s. l.) lacrimis R 11 perfecta] perfectaque (προσποιητὴ καὶ τελεία) v cum cod. Monacensi 3787 12 adoratoris C 14 istas (o s. p.) B ad cordiam R et om. A tollerantiam O, Ca. c. 15 labores O et post fidei om. A 18 es] est RA 20 et unus Ov unus est deus A 21 super om et per oma O 23 ex parte—l. 25 uel in mg. O cognosceris OAV

qui te recte hic quaesierint uita et fide probabili. tibi gloria
et potestas in saecula saeculorum. amen.

1 recta *Cp.c. v* uite *V* 2 INCIPIT DE HIEREMIA DICTA
PRAESENTE IMPERATORE APUD QUEM ET INTERCEDIT PR
QUODA PERICLITANTE R INCIPIT LIBER SEXTUS DE HIEREMIA
DICTA PRAESENTE IMPERATORE. APUD QUEM ET INTERCEDIT.
PRO QUODA PERICLITANTE. FELICITER O EXPLICIT LIBER SCI
GREGORII EPI IN SEMET IP SO DE AGRO REGRESSUS. INCIPIT
LIB EIUSDE DE IHEREMIA DICTA PRESENTE IMPERATORE APUD
QUEM ET INTERCEDIT PRO QUADA PERECLITATA A EXPLICIT
LIBER V; INCIPIT EIUSDE LIBER VI DE IHEREMIE DICTIS (18
in ras.) PSENTE IMPERATORE APUD QUE INTERCEDET PRO
QUODA PERICLITANTE; V EXPLICIT DE IN SEMETIISU DE
AGRO REUERSO. INCIPIT DE HIEREMIA DICTA PRESENTE IM
PERATORE INTERCEDENS PRO QUODAM PERICLITANTE. C
Explicit de semetipo de agro reuerso. Incipit de ieremie dictis. presente
imperatore intercedente pro quodam periclitante v

VI.

AD CIUES NAZIANZENOS
GRAUI TIMORE PERCULSOS ET
PRAEFECTUM IRASCENTEM.

- R** = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
O = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VI.

AD CIUES NAZIANZENOS GRAUI TIMORE PERCULSOS.

1. Uentrem meum, uentrem meum doleo et sensus
 mei turbati sunt ait in quibusdam locis sermonum suorum
 5 Hieremias, eximius prophetarum, plenus misericordiae et deflens
 populi Israhel incredulitatem, qui alienus efficiebatur a deo,
 uentrem in hoc loco animam suam nominans tropicis legibus.
 ita enim in multis locis sanctae scripturae reperies siue pro
 eo quod occultus est et inuisibilis in hominibus uenter et aequē
 10 ut anima a conspectibus latet, siue quia similiter suscipit
 uerbi cibos et per singula quaeque membra dispensat et diuidit;
 quod enim agit cibus in uentre, hoc et uerbum gerit in anima.
 sensus autem, quos sibi dicit esse turbatos, puto quod motus 2
 et cogitationes animae dicat, et eos praecipue motus, quos
 15 ex sensibus corporalibus capit. pro quibus praecipue iusti qui-
 que perturbantur et dolent et pro humanis miseriis inflamman-
 tur. si uero et corporales quis sensus intellegat, quos dicit
 esse turbatos, non mihi satis uidetur errare eo quod sancti
 et oculis et auribus uidentes et audientes mala perturbentur
 20 et indignantur, qui utique desiderium gerunt uidere illa quae

8 Hier. 4, 19

5 plen' *R* et plenus *Cv* misericordia *Cv* 6 qui alienus ex quali
 genus *R* qui (τὸν Ἰσραὴλ . . ἀλλοτριούμενον)] quia *A* qua *OCV* 8 rep-
 peries *RAC*, *Vp.c.v* repperiens *Va.c.* 10 anima *om.* *v* latet et siue *C*
 simpliciter *R* susceperit *Ra.c.* 11 cibus (vs *s. l.*) *R* quaequae *O*
 membra *Ca.c.* dispensat *C* diuidet *O.Ca.c.* 12 ager *Ca.c.* cybos *O*
 animae *O* 13 quod (*s. s. d.*) *R* esse dicit *O* dicit *V* turbatus *Ca.c.*
 motos (*u. s. o.*) *O* 14 motos *O* 15 iusti quoque *A* 16 et *alt. om.* *R*
 17 si uero et] siue *Cv* sensos (*u. s. o.*) *O* 18 uidetur satis *Cv*

oculus non uidit et audire quae auris non audiuit et cogitare
 3 quae in cor hominis non ascenderunt. uerum quoquo modo quis
 accipiat, dolet iustus uentrem suum et perturbatur sensibus
 suis, dum ferre non potest quae patitur Israhel, quemcumque
 illum uelis intellegere Israhel, siue eum qui secundum carnem
 est siue eum qui secundum spiritum, pro quo propheta etiam
 fontem lacrimarum requirit et mansionem ultimam in deserto
 et secedere ad loca deuia cupit, ut aliquantum tristitiae de-
 coquat et internum doloris uulnus exhalet per quietem et
 silentium lamentans Israhel.

2. Eadem quoque etiam beatus Daud in angustiiis positus
 paulo ante dicebat: quis dabit mihi pennas sicut colum-
 bae, et uolabo et requiescam? columbae pennas requirens
 tamquam leuiores et uelociores — talibus enim motibus sancti
 aguntur —, siue per hoc sancti spiritus gratiam uel adiumenta
 15 deposcens, per quem solum possibile est effugere mala, ut
 et ipse per gratiam spiritus adiutus et euectus longe effi-
 2 ciatur ab ingruentibus malis. tum deinde — quod unicum
 remedium inuenitur in malis — adest spes. expectabam,
 inquit, deum, qui saluum me faceret a pusillo ani-
 20 mo et tempestate, quod et in alio loco facere inuenitur
 uelocissimum maerori remedium prouidens, simul et nobis
 optima praebens magnanimitatis exempla. abnegauit, inquit.
 consolari anima mea. uides sermones taedii et desperationis.

1 cf. I Cor. 2, 9 6 cf. Hier. 9, 1—2 12 Ps. 54, 7 19 Ps.
 54, 9 23 Ps. 76, 3

1 audiit *RV* audiat *O* 2 quomodo *V* 3 accipiet *Cv* 5 uellis
R, Oa.c. uelis intellegere illum *v* 7 uox lacrimarum *bis pos. semel eras. R*
 requirit *O* 8 tristitia *Rp.c.* dequoquat *C, Oa.c.* 9 exalet *OVv*
 et alet *Ca.c.* 11 etiam *om. A* 12 ante *R* pinnas *O* sicut] ut
OACv 13 pinnas *O* 16 deposcent *O, Ca.c.* deposcunt *Cp.c., v* per
 quam solam *A* effugire *Oa.c.* 17 sancti spiritus *A* 18 unico
 remedio *R* 19 expectabam *OC* 20 qui me saluum faceret *A* pus-
 sillo *C* pusillanimo *V* 21 et *alt. s. l. C* 22 uelocissimum *Ca.c.*
 23 optima *O* magnanimitates *Ra.c.* magnanimitatis *O* abnegauit
OCVv 24 consolari *Ra.c.* animam meam *VCp.c., v* desperationis
R, Ca.c. desperationes (i s. e) *O*

numquid non pauescit animus et contremescit auditus, cum se
 Dauid in taediis et maeroribus abnegat posse curari? quid ais? 3
 non sermo tibi, non amicus, non propinquus, non consiliarius,
 non condolens et conpatiens, non aliquis suarum miserationum
 5 exempla proferens uel certe ueterum casus et gesta commemorans
 uel nouella proponens, si qui forte etiam de grauioribus liberati
 sunt malis, sed omnia desperata sunt, exclusa sunt cuncta?
 periit omnis spes? iacendum est humi et quisque ille ueniat
 solus exitus expectandus est? et haec magnus ille Dauid, qui 4
 10 in tribulationibus dilatatur, quem etiamsi mortis umbra cir-
 cumdet non timet mala, quoniam dominus cum ipso est. quid
 ego patiar minimus et infirmus et totus terrenus? adhuc Dauid
 perturbatur, et quis saluabitur? quae mihi exempla in tribula-
 tione succurrent aut quod solatium inueniam? quo me conuertam
 15 in angustiis? Dauid nobis ipse respondeat. noui etenim quia
 in spiritu psallens etiam daemones fugat. ipse nobis indicet 5
 quomodo erigamus remissas manus, quomodo dissoluta genua
 conualescant. ipse nobis indicet quomodo transeamus per ignem
 et aquam et perueniamus ad refrigerium. ipse dicat, si con-
 20 sistant aduersum nos castra, quid agendum sit, aut si insur-
 gat in nos proplium, si in arcu confidendum est uel in uiribus
 equi aduersum eos qui in curribus ad nos ueniunt et equis.
 non longinqua sed satis proxima nobis ostendat auxilia, ut
 uelimus et adsint antequam inuocemus et antequam dicamus

9 cf. Ps. 4, 2 10 cf. Ps. 22, 4 15 cf. I Reg. 16, 23 17 cf.
 Esai. 35, 8 18 cf. Ps. 65, 12 19 cf. Ps. 26, 3 21 cf. Ps. 43, 7
 22 cf. Ps. 19, 8

1 pauescet *Oa.c.* contremescit *RA, Ca.c.* contremiscet *O* contremiscit
Cp.c. Vv 2 et in maer. *V* 3 consiliarius *R* consolararius *A* 4 et]
 nec *O* non *Cv* sed *V* 5 ueterum (τὰ ἀρχαία λείων) osterorū (ro s. l.) *R*
 7 desperata *OC* explosa *Cv* 8 periit (i alt. s. l.) *R* perit *OCVv*
 quisquis (uis alt. s. l.) *R* ille ueniat (i s. e post l) *O* 13 quis
 (s s. l.) *O* 14 quo solatium *O Ca.c.* 15 nobis *om. A* enim *OACVv*
 16 demonas *O* 19 consistat *C, Va.c.* 21 arcu. *O* arcum *C* 22 equi
RO aduersus *V* et in equis *V* uel in equis *v* 23 longinque
 (s. l. s) *R* 24 uolumus *ex* uelimus *R* antequam *pr. s. l. R, om. est. u*

6 praesto sint. prope nos uerbum sit in ore nostro et in corde nostro. suscipe igitur tam citum quam desideras remedium. memor fui, inquit, dei et laetatus sum. memoria quid promptius et paratius? memor esto et tu dei et laetare. o quam uile medicamentum! o quam facile remedii genus! o quanta 5 medicinae uelocitas! o quanta medelae magnificentia! non solum cohibet tristitias et conpescit maerores, si in memoriam uenerit deus, sed et laetitiam praestat.

3. Uis et alios huiuscemodi medelae audire sermones? si conuersus, inquit, ingemueris ad dominum, tunc 10 saluus eris. uidetis gemitibus sociatam salutem. alibi quoque et adhuc loquente te dicet: ecce adsum. et iterum: dic animae meae: salus tua ego sum. nihil interuenit medium inter supplicantem et miserantem: non auri, non argenti, non monilium munera neque aliquid eorum quibus 15 homines flecti ad humanitatem solent. sed et Sophonias cum diceret ex persona dei indignantis et irati: desolabo uias tuas, ita ut nemo prorsus incedat per eas, et deficient ciuitates eorum, quia non erit qui habitet in eis, et cum grauissimis utatur comminationibus et in despe- 20 rationem adducat et cum terrorum tenebras superfundat, continuo etiam melioris spei reuocat lumen et deiectos rursum suscitatur animos ac reparat dicens: uerumtamen dixi: timete me et suscipite correptionem, et non exterminabo uos

3 Ps. 76, 4 9 Esai. 30, 15 12 Esai. 58, 9 13 Ps. 34, 3
17, Soph. 3, 6 23 ibid. 3, 7

1 et 2 nostro (n s. q) R 2 cito A 3 delectatus OCv memo-
riae R 4 promptius O propius A 5 uilem Ca.c. o quam—
medicinae om. C quante R 6 quante R medellae O, Ba.c. me-
della C solum om. V 7 tristitia R et] seq (u s. q) R sed et Cv
maerores] memoris R memores CV 9 de huiuscemodi medela A me-
dellae R Ca.c., O, om. v 10 dominum (κύριον) deum CVv 12 di-
cit Av 15 munilium R neque] nequid (c s. e) R 16 et] ut O
soffonias RO sofionias C 17 dissolabo O 19 quia—cominationibus
in mg. O erit] est V 20 comonitionibus R cominationibus C
21 terrorem V 22 meliores O 23 me s. l. O 24 corrept. meam A

ex oculis meis. sed et adhuc hilariori sermone procedens 8
etiam laetiora pronuntiat dicens: in illo tempore dicet
dominus: confide, Sion, non dissoluantur manus
tuae. dominus deus tuus in te potens saluabit te
5 et superducet tibi laetitiam et renouabit te in cari-
tate sua et congregabit omnes contritos et saluabit
eos, qui adflicti sunt, et eos, qui expulsi fuerant,
reuocabit. haec quidem et sancti ante dixerunt, haec et nos 4
in uotis gerimus, haec et sermo noster adnuntiat, si tamen uos
10 suscipiatis uerba prudentiae, sicut ait sapientissimus Salomon,
et non uelut in profundum malorum descendentes contemnatis
neque per inperitiam tribulationes uel molestias incurrentes
absorberi uobis in temptationibus uideamini.

4. Circulus etenim quidam est, fratres, humanarum rerum,
15 et erudire nos uult per contraria deus, ut, sicut omnia in
sapientia fecit et creauit, ita cuncta per sapientiam gubernet
et corrigat secundum inscrutabilia atque inuestigabilia iudicia
sua uniuersa dispensans. sumus ergo et nos ei cūrae inter
cetera prouidentiae eius opera. mouentur namque omnia, ut
20 ita dixerim, circa eum qui immobilis est. ipse enim semper 2
et in omnibus idem est immobiliter stans atque dispensans ea,
quae cottidie diuersis et modis et rebus et causis per exitus
uarios transeunt. et hoc est dogma dei antiquum et immobile,
quo pronuntiatum est tenebras esse latibulum eius. tenebrae
25 namque occurrunt oculis nostris, cum dispensationis eius cona-
mur aliquid intueri, nisi forte in aenigmate quid et per spe-

2 Soph. 3, 16—19 10 cf. Prou. 1, 3 15 cf. Ps. 103, 24
17 cf. Rom. 11, 33 24 cf. Ps. 17, 12 26 cf. I Cor. 13, 12

1 hilariori (r s. η) R helariori O hylariori A procidens Ca.c.
2 dicet (ἔπειτ) dicit ex dicit R dicit cet. v 5 renouauit Ra.c. 6 congrega-
uit Ra.c. 7 adflicti—qui om. R 8 reuocauit Ca.c. 10 sap.] prudentissimus v
salomon O salemon v 11 contemnatis Ov 13 in tribulationibus V
14 est om. v 15 sicut dē omnia OA 17 corrigat] regat V in-
scrutabilia] stabilia R 21 et om. Cv adquae O 22 cotidie OAC
et prim. om. V causas (i s. α) R exitos RO, Ca.c. 24 de quo v
25 et cum OA 26 enigmate RO enigmatē C et] ad O

culum atque in figuris possimus aduertere. et hoc ut ad-
rogantiam nostram retundat, ut accepto ex parte intellectu
sapientiae et ueritatis dei per hoc ipsum quam nihil sumus
nosmet ipsos considerare possimus et sciamus nos nihil aliud
debere nisi ad ipsum conuerti et splendore eius inluminari, ut
per inaequalitatem eorum quae uidentur et commutantur ad
intellectum nos transferat immobilitatis atque aeternitatis suae.
uerumtamen, ut diximus, nihil est immobile nec aequale uel
in semet ipso consistens aut usque ad ultimum sibi simile per-
manens. non laetitia semper manet, non tristitia perseuerat, non
diuitiae non paupertas, non fortitudo non infirmitas, non humilitas
aut potentia, non praesentia non futura, non nostra non aliena,
non parua non maxima. nec quodcumque illud est quod aliquis
excogitauerit inuenietur in iugi aequalitate durare. inaequalitas
et commutatio agit omnia et inserens se per singula mouet
ac uertit uniuersa, ita ut magis auris fallacibus firmitatis
aliquid credi possit aut litteris quae scribuntur in glacie quam
humanis prosperitatibus. grandes namque successus inuidia
permutat, infelicitatem nimiam misericordia releuat. quod
quidem mira arte diuinæ sapientiae temperatur, ut neque
afflictorum dolor absque remediis fiat neque rursum successus
prosperi perpetuitate ipsa effrenatius agant.

5. Denique uiri prudentis et aduersis eruditi et uelut aurum
in fornace purgati est dicere: bonum mihi, quod humi-
liasti me. quid enim haec mihi humilitas peperit? ut di-
scam iustificationes tuas. uides ergo quomodo sancti ad

24 Ps. 118, 71 25 ibid.

2 retundet (at s. et) R 3 dei om. A simus OACv 6 equabili-
tatem V 7 transferet (at s. et) R 8 nihil est ut diximus V nil
in ras. O 9 sibi] siue R 10 permanet ROAV 12 praesentia O
13 nec] non V aliqui CV 14 inuenientur A inuenitur v 15 mo-
uit Oa.c. 16 uertet V aures Ca.c. infirmitatibus O infirmitatis A
17 aliqui Ca.c. 18 grandis ROCa.c. V 21 afflictorum R, Cp.c. rur-
sus OV 22 effrenatius C 23 prudentes O, Ca.c. aduersis (ταῖς
ἀντιθέταις) in aduersis OACVv 24 purgatis R quod] quia V
25 quod Ra.c. mihi haec V

deum in humilitate confugiunt et per dolores ac tribulationes
 diuina beneficia promerentur. anima namque, cum in laboribus
 fuerit et in angustiis, cum hostiliter urgetur a carne, tunc
 ad deum refugit et agnoscit unde debeat auxilium poscere.
 5 cum sibi alienum et inimicum senserit mundum, tunc paren-
 tem et proximum inueniet deum. propterea ergo sursum re- 2
 spiciamus, fratres, in omni tempore et in omnibus afflictionibus
 nostris spem requiramus a deo neque in prosperis neglegentes
 timorem eius neque in aduersis desperantes spem. memores
 10 simus et in tranquillitate tempestatis et in tempestate guber-
 natoris, nec deficiamus in tribulationibus neque efficiamur serui
 nequam adulantes domino suo cum mitis et placidus est,
 declinantes et refugientes cum castigat et corripit, cum prae-
 cipue melior sit saepe labor otio et remissione correptio,
 15 uisitatio neglegentia et emendatio uenia. dicam breuiter: neque
 propter miseras corruendum est neque propter prosperitatem
 superbiendum.

6. Et ideo subiecti simus deo et inuicem nobis ac terrenis
 potestatibus: deo quidem propter omnia, nobis autem inuicem
 20 pro caritate, propter quietem autem et disciplinam principibus,
 et his praecipue qui mites sunt uel benigni, ne forte multam
 eorum clementiam adsiduitate ueniae consumamus et pro
 asperitate eorum et inmutatione propositi nos rei efficiamur
 apud deum, uelut qui tranquillitatem turbauerimus seditione
 25 uentorum et luminis tenebras ac melli iniecerimus absinthium.
 est namque etiam hoc in legibus sancti spiritus cautum et 2
 utili prouisione signatum, ut, sicut serui iubentur dominis

27 cf. Eph. 6, 5. Col. 3, 22

1 ac tribulationes *om.* O 2 cum in laboribus—*p.* 201, 9 *pastoralis*
om. A 3 angustiis (*gustiis s. l.*) R urgetur OC 6 rursum *Ca.c.*
 9 aduersis (*sis m2 s. l.*) C desperantes O 12 adolantes OC, *Ra.c.*
 16 prosperites O prosperitates V 18 ac *Cp.c.* 20 propter caritatem O
 21 benigni, preudentes ne forte v per (*m2 s. l.* C) multam Cv 22 con-
 sumamur Cv pro asp.] prosperitate O 25 ingesserimus V absen-
 thium RO absinthium V 26 est enim (*enim s. l.*) namque O est enim
 namque C est enim v in hoc (*is s. q̄c*) legibus R cauta (*a fin. ex u*) R

oboedire et uxores uiris et domino ecclesia et discipuli pastori-
 ribus et magistris, ita etiam omnibus sublimioribus potestatibus
 subditi sint non solum propter iram sed et propter conscientiam,
 quippe qui et tributa pendant et odio haberi legem nostram
 3 facere non debeant. idcirco denique ad bene agendum Christi-
 ani non metu gladii perurgentur nec potestatis timore, sed
 potius laudibus prouocantur. sic enim dicit sermo diuinus:
 uis autem non timere potestatem? fac quod bonum
 est, et habebis laudem ex illa.

7. Regula ergo quaedam fabrilis est potestas ista terrena, 10
 quae uitae hominum adposita quod rectum est quidem non
 contingat, quod uero curuum est et superfluum recidat ac rese-
 cet. sic sol unus est et inluminat quidem sanos oculos, amplius
 2 uero excaecat infirmos. uis ut aliquid etiam de nostris audeam
 dicere? unus est Christus et aliis in ruinam, aliis positus est 15
 in resurrectionem: in ruinam sine dubio gentis incredulae, in
 resurrectionem uero populi credentis. et aliis quidem est petra
 offensionis et lapis scandali — his uidelicet qui non cognouerunt
 neque intellexerunt, sed in tenebris ambulant uel idolis ado-
 rantes uel legem dei usque ad litteram solum uidentes nec 20
 inluminari perfectius cupientes —, aliis uero lapis est angularis,
 qui omnem structuram coniungat et conliget, et petra fun-
 damenti, supra quam prudens quisque aedificat domum suam,
 uel etiam lapis ille margarita, quem distractis omnibus quae
 3 habet comparat optimus quisque negotiator regni caelorum. nos 25
 ergo, cum actus nostros discutere nolumus et emendare, sed
 seueritatem iudicis incusamus, tale aliquid pati uidemur,

2 cf. Rom. 13, 1 3 cf. Rom. 13, 5 8 Rom. 13, 3 15 cf.
 Luc. 2, 34 17 cf. I Petr. 2, 8 18 cf. Ps. 81, 5 21 cf. Eph. 2, 20
 23 cf. Matth. 7, 24 24 cf. Matth. 13, 46

1 et *prim.*] ut *Cv* 3 et *om.* *OCv* 4 rependant *OCv* 5 denique
 ut ad (ad *s.* ut) bene *R* 6 perurgeantur (a *s.* *l.*) *R* perurgentur *O*
 nec] non *R* 7 prouocantur (e *s.* *a.*) *R* 10 fabris *Ra.c.* 11 non
s. *l.* *O* 12 contingant *R* et *s.* *l.* *O* recedat *V* resecet (se *s.* *l.*) *R*
 17 credentes *EOa.c.* 19 idolis (a *s.* *is*) *R* idola (a *in ras.*) *V*
 26 actos *O* 27 seueritatem] ueritatem *C*

quale si quis in agone positus et laborem certaminum per-
 horrescens agonetheten querelis oneret, aut si quis in corpore
 suo tumentis et suppurati vulneris cauos intrinsecus habens
 recessus medicum, qui ad vulnus denudandum adhibet ferri
 5 rigorem, inperitum clamitet et crudelem. haec mihi ad eos 4
 dicta sint, qui potestatibus etiam inuiti obtemperare coguntur,
 ut sponte subiecti sint et necessitatem faciant uoluntatem. has
 uobis pauper ego pastor ad perfectionem gregis adhibeo com-
 monitiones, quoniam quidem pastoralis meae disciplinae lex
 10 est et gaudere in prosperis actibus uestris et tristari uobis-
 cum pariter in aduersis.

8. Quid uero uos qui potestatibus praesidetis? iam enim
 mihi ad uos sermo conuertitur, quia nolumus inaequales quidam
 uideri, ut subiectos quidem leges ac disciplinam oboedientiae
 15 doceamus, uestrae uero uel potentiae cedamus, ne utamur
 ea libertate, qua Christus nobis uti in ecclesiis dedit, aut certe
 illis quidem magis consulere quos monemus, uos autem magis
 despiciere ac negligere uideamur, quorum utique maiorem
 curam habere dignum est, quanto ad multorum perniciem
 20 pertinet, si quid erratur a uobis, et rursum multorum saluti
 uitaeque consulitur, in quibus uos iustitiae et clementiae ex-
 titeritis tenaces: quid ergo dicitis? putasne patimini, ut 2
 ueris agam uobiscum? suscipitisne libertatem uerbi et liben-
 ter accipitis quod lex Christi sacerdotali uos nostrae subicit

1 perhorrescens *O* perorrescens *Ca.c.* 2 agonithetem *Rp.c.* agonothe-
 then *O* AGWNWΘHNHN (h s. θ) *V* agonitheten *v* querellis *RCa.c.*, *O*
 3 soporati *Cp.c. m2, v* 4 ferre *Ca.c.* 6 potestatibus (bus in ras.) *R*
 optemperare inuiti *V* 7 ut *om. O* sunt *O* necessitate *V* 8 ego
 pastor pauper *Cv* communitiones *Ra.c.* 10 nostris *A* 11 in s. l. *B*
 12 praesidetis *O* 13 quia] quando *v* quidam *R* quidem *v* 14 subiectus
Ca.c. subiecti *V* quidam *C, om. V* legis *O* 15 uestro *v* ne
 abutamur (ab s. l.) *R* 16 nobis *om. V* aeclesiis *A* 18 despiciere
RO, Ca.c. negligere *C* uideamus *O* ante maiorem *add. (s. l. m2 C)*
 tanto *Cv* 19 pertinet perniciem *V* perniciem *Cp.c.* 21 uos *om. A*
 22 dicis *Oa.c.* 23 ueris *O* uerius *A* uerbis *V* uerus uobiscū agā *v*
 suscipitisne *O* et *om. A* 24 quot *O* subiecit *O*

potestati atque istis tribunalibus subdit? dedit enim et nobis potestatem, dedit principatum multo perfectiorem principatibus nostris. aut numquid iustum uobis uidetur, si cedat spiritus carni, si a terrenis caelestia superentur, si diuinis praeferantur humana? sed patienter, quaeso, accipe libertatem nostram. scio te ouem esse gregis mei a Christo mihi summo pastore adnumeratam et a sancto spiritu consignatam; scio te inter sacra altaria cum ueneratione subici manibus sacerdotis; scio te beatæ trinitatis cultum fide quidem tua, sed nostra prædicatione seruare; scio te ex eodem lumine quo nos inluminari, et ideo breuis quidem mihi ad te sed liber est sermo.

9. Christo conregnas, immo in Christi regno quæ sunt humana dispensas. ab illo tibi in homines uitæ uenia et potestas mortis indulta est et gladius tibi datus est non tam ut opereris quam ut commineris. quem utinam uelut depositum quoddam incruentum et inpollutum restituas commendanti! imago est in te dei non solum illa quæ ab hominibus habetur in corde, uerum et hæc quæ a te etiam manibus ministratur. hic tibi commissæ est dispensatio, sed dispensationis fructus ac merces alibi te expectat in illo loco, ad quem omnes pergimus, cum in huius uitæ siue carcere siue stadio siue umbra parum aliquid luserimus. memento semper quod una tibi natura est eademque substantia cum omnibus qui tibi subiecti sunt. tu tamen animo esto cum deo: non tam dominari te mundo quam dominari tibi Christum gloriare. nulla tibi sit societas ad diaboli mala; oderunt semper tyrannos legitimi principes. ille tyrannus

12 of. II Tim. 2, 12

1 tribunalibus istis V iustis OCv subdidit O 4 carne Ra.c.
ad R 5 quaeso] quero V accipe (δέξῃ) accipite RCv 6 gre-
ges R 7 a om. A spū s̄cō v 8 scito Oa.c. 9 tua fide quidem
A fidem quidem tuam V fidem Ca.c. 10 scio O quod Ra.c.
12 in om. OA 13 uenia uite v uitæ s. l. R 15 quem utique A
uelnt] uel R 16 quiddam (i ex o) R 17 omnibus AV, Op.c. 20 mer-
cis OV expectat OC 21 umbra O 22 una om. V 25 sit om. A
adiaboli V sabuli O zabula A 26 ille tyrannus—rebellauit om. A
tyrannus (n s. d) R

fuit ab initio et in conspectu domini omnipotentis rebellauit; ille homicida fuit ab initio; ille primum hominem per praeuaricationem deceptum in has uitae miseras exulem dedit et mortem, quam deus non fecerat, per peccatum ille
 5 primus inuexit. tu autem, o homo dei, memento a quo factus 4
 es et quo inuitaris, quantum tibi praestitum est et quanti beneficii deo debitor es, qui tibi dedit legem, ut scias dare leges, qui tibi dedit prophetas, ut et deum agnoscas et futura speres et imitari possis clementiam dei. in hoc enim praecipue
 10 in se homo diuinitatis imaginem portat, in quo potest facere bene. possibile tibi est fieri deum, si tamen non elatione sed imitatione cupias fieri deus.

10. Alii ad hoc ueniunt uidentes omnia bona sua et pauperibus prorogantes, alii membra sua mortificantes quae
 15 sũnt super terram, propter Christum mundo se crucifigentes. alii deo filios uouent; non enim dubito quod notum tibi sit Abrahae sacrificium, qui promptius unicum obtulit deo quam eum prius susceperat a deo. a te autem nihil horum expetimus. 2
 sed pro his omnibus clementia utere et misericordia erga
 20 subiectos, quibus delectatur deus magis quam omnibus ceteris. hoc munus proprium offer deo; haec sit oblatio tua immaculata, per quam erga te quoque simili modo prouocas clementiam dei. misce terrori mansuetudinem, tempera spe minas. multa et benignitate correcta sunt: erubescere solent homines apud
 25 bonos principes in notam uenire delicti. certe semel quis 3
 misericordiam consecutus quo iterum ore peccabit? quod

2 Ioh. 8, 44 4 cf. Rom. 5, 12 13 cf. Matth. 19, 21 14 cf. Col. 3, 5 15 cf. Gal. 6, 14 17 cf. Gen. 22, 2—13

3 dēdeceptum R miseries (a s. e) R exulem AV 5 primum V
 6 quantum beneficii Cv 8 cognoscas V 9 inimitari R 11 bene] debere R 14 prorogantes (prae- A) OA, Vp.c. membra Ca.c. 17 obtulit Ra.c. 19 misericordiam V 22 prouocas R prouocans OC
 23 misce terrori (e et t in ras.) C mina V 24 et] etenim (enim s. l.) R ex benignitate A si (s. l.) correctas (i s. q) R 25 certo (o ex u) O quis (s s. l.) O 26 consecutus quorum iterum ore peccauit (s. quorum add. 1 deuitat iterare peccatū) R more O pudore V

etiamsi non fiat, nequaquam tamen inpediat a liberalitate pios animos homo inuerecundus neque ceteris aditum miserationis excludat ingratus. patientiae et mansuetudinis bonum nec tempus inmutet nec potentia mutilet nec necessitas rumpat nec insolentia exulceret nec malorum hominum improbitas defatiget. sursum semper respice, deo misericordiam fenera. quis umquam paenituit qui deo aliquid commendauit, apud quem cum multo fenore fit retributio commendanti? reddit enim bona non haec quae nostra sunt, sed pro istis illa quae sua sunt, nisi forte etiam in praesenti aliquos remuneretur, dum ceteros ad simile opus pietatis hortatur.

11. Adhuc parum et mundus iste pertransit et tabernaculum hoc soluitur. redimamus ergo tempus et per haec quae praetereunt illa quae permanent conparemus. unusquisque nostrum est in peccatis et terra haec multa nobis debita contrahit. indulgeamus ergo, ut indulgeatur nobis; remittamus, ut remittatur nobis. uides quomodo in euangelio debitor quidam offertur multorum talentorum. qui cum a bono et clementissimo domino indulgentiam fuisset debiti consecutus, quod adeptus fuerat in magno ipse non praestabat in minimo. pro quo indignatus pater familias quid fecerit sileo. uerumtamen expedit omni homini misericordia praeuenire iudicium.

12. Arbitror exoratum te, optime principum, atque utinam facias nos addere etiam 'clementissime'! poterat fieri, ut totius urbis huius magnae populus prosterneretur cum sacerdotibus

12 cf. I Ioh. 2, 17 17 cf. Matth. 18, 23—34

1 libertate *AV, Oa.c.* 2 uerecundus *C* 5 defatiget *AVv* 6 deo semper respice *V* fenera *V* fenerare *Cv* 7 qui a deo *V* commendabit *Ca.c.* 8 foenore *B, Oa.c.* faenore *C, Op.c.* commendati *OACVv* reddit (*pr. d s.*) *R* reddite *V* 10 nisi si forte *CVv* presentia (*a s. l.*) *O* aliquis *Rp.c.* aliquo *O* remuneret *A* 11 ortatur *Ra.c.* 12 transit (*παρέρχεται*) *R* tabernacul-um *R* 13 soluitur (*καταλύεται*) soluetur *V* pertranseunt *A* 15 contrahet *O* contrait *Va.c.* 16 ut remittantur *O* 17 eguangelio *A* 18 abuno *Ra.c.* a (*s. l.*) bono *O* 19 domino (*δσπότης*) *R* deo *cet. v* debeti *O* 20 praestauit *A* 21 indignans (*a ex u, n s. l.*) *R* 23 princip-um *C* 24 clementissime *O* clementis se *R* 25 orbis (*u s. o*) *R* cum sac.] consacerdotibus *R*

pariter ac senioribus et omni hac ueneranda canitie, quam
 puto etiam angelos reuereri, cum his, inquam, sacerdotibus,
 per quos creditis uota supplicationesque uestras ad cornua
 caelestis altaris inponi. sed puto sufficere haec. aut adhuc
 5 maius aliquid temptabimus? audere enim me cogit dolor. ipsum
 tibi adhibeo Christum, qui semet ipsum exinaniuit, ut nobis
 hominibus loqueretur. ipsius impassibilis tibi adhibeo passiones.
 offero tibi ad intercessionem crucem eius et clauos, quibus
 sacrosanctae confixae sunt manus, sanguinem, quem pro totius
 10 mundi salute profudit, sepulturam, resurrectionem atque ascen-
 sionem eius ad caelos. adhibeo tibi istud altare, ad quod
 communiter omnes accedimus, in quo typum salutis nostrae
 hoc ipso ore, quo nunc te deprecor, celebramus. mecum ad-
 hibeo ad mitigandum te etiam sacrosancta illa mysteria, per
 15 quae uirtutibus caelestibus sociamur.

13. Et quamuis unum horum sufficeret pro omnibus, tamen
 his da nobis et tibi gratiam et uniuersae ecclesiae, quae in
 domo tua est, et uenerando huic conuentui, qui nobiscum
 pariter supplicat, etiamsi nobis concedit uerbi ministerium uel
 20 aetatis praerogatiua uel priuilegio sacerdotis. tu ergo, qui pro
 salute omnium numquam uinceris, in hoc solo patere te nunc
 uinci et nihilo minus uince clementia. ecce quantos obtuli tibi
 patronos et aduocatos supplicationis meae in conspectu dei
 et sanctorum angelorum et regni caelorum! honora fidem meam,
 25 quam et sequeris et ueneraris, quam ego credidi et quae
 mihi credita est, ut et tua fides in maioribus et perfectioribus

6 cf. Phil. 2, 7

1 haec *R* uenerande *A, Ra.c.* canitiae *O* canitie (*e in ras.*) *R*
 2 reuerere *Ra.c.* uereri *Cv* 5 aliquid maius *OA* audire *R* audire *V*
 6 adhibeo *V* 7 impassibilis *V* 9 fixae *A* sunt *om.* *Cv* 10 resurrec-
 tionem eius atque ascensionem *v* 11 ad caelos *om.* *v* quos (*d s. q*) *R*
 12 ascendimus *R* 14 mitigandum] imitandum *O* illa sacrosca *V*
 mysteria illa *O* 16 quamuis] quam *C* 17 tibi *s. l.* *O* quae in domo
 tua est (*τῇ κατ' οἶκόν σου*)] que dom'q tua est *R* 18 et *om.* *R* 20 pri-
 uil'gio (*a s. o*) *R* 21 patere te (*e et te in ras. m2*) *C* nunc *om.* *v*
 22 uinci (*i fin. s. l*) *R* nihilominus *C* uincet *O* tibi obtuli *OA*
 25 qua ego credidi *OA* 26 et *om.* *Cv* in] et *R, om.* *Cv*

honoretur a deo. in summa autem rerum habes et tu in caelo dominum, qui talis erit erga te iudex, qualis et tu extiteris erga eos quos iudicas. a quo omnes et in praesenti et in futuro misericordiam speramus per Christum Iesum dominum nostrum uiuentem secum et regnantem cum spiritu sancto in saecula saeculorum. amen.

1 in summo *R* 2 extiteris *RA* exteteris *O* 3 et in *ante* praesenti
s. l. O 4 *ih̄m xp̄m A* Iesum *om. ROCv* 5 *sco spu C* 6 DE
 RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORŪ *R* GREGORII EPI
 LIBER VI EXPLICIT. INCIP̄ LĪB VII DE RECONCILIATIONE ET
 UNITATE MONACHORŪ; *O* EXPLICIT. INCIPIT LIBER DE RE-
 CONCILIATIONE MONACHI *A* EXPL̄ DICTA DE HIEREMIA PRE-
 SENTE IMPERATORE. INCIPIT DE RECONCILIATIONE ET UNITATE
 MONACHORUM *C* EXPLICIT LIBER VI; INCIPIT EIUSDĒ LIBER
 ·VII· DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHOR V Explicit
 de dictis ieremie p̄sente imperatore. Incipit de recōciliatiōe et unitate
 monachorum v

VII.

DE RECONCILIATIONE ET UNI-
TATE MONACHORUM.

- R*** = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebutensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VII.

DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORUM.

1. Linguam nostram soluit alacritas et hominum legem
 contemnimus propter sancti spiritus legem nec cedimus cui-
 5 quam, sed pacis iam uerba proferimus. ante hoc, dum aduer-
 sum se membra certarent, dum sanctum et uenerabile corpus
 Christi diuideretur et scinderetur in partes, cum paene ossa
 nostra dispersa essent secus infernum et, uelut crassitudo
 terrae aratro pessimo disrupta sulcis profundioribus scindere-
 10 tur, cum indiuisibilem et insecabilem tunicam Christi, quae
 desuper fuerat contexta per totum, dirumpens inimicus et
 scindens hoc nobis ministris agere praeualuisset, quod per illos
 facere non potuit, qui crucifixerant Christum: cum, inquam, 2
 haec ita essent, tunc ego posui custodiam ori meo et labiis
 15 meis silentium dedi, quoniam quidem uidebam consequens
 esse prius opere philosophiae purgari debere mentem et ita
 demum aperire os et adtrahere spiritum atque eructare uerbum
 bonum et loqui dei sapientiam perfecte inter perfectos; hic
 enim mihi ordo spiritalis uidetur esse sermonis. siquidem
 20 secundum sententiam sapientissimi Salomonis omni rei tempus

7 cf. Ps. 140, 7 10 cf. Ioh. 19, 24 14 cf. Ps. 38, 2 17 cf.
 Ps. 118, 181 cf. Ps. 44, 2 18 cf. I Cor. 2, 6 20 cf.
 Eccle. 3, 1

3 alacritas *Ca.c.* hominem *Ca.c.* 4 contemnimus *R* contemnimus
Cv 5 pacis] paucis *R* 6 uenerabile et sanctum *V* 7 et] ac *OA*
 8 et *om.* *A* 9 disrupta *RO* scinderetur *Ra.c.* 10 indiuisibilem *R*
 13 crucifixerunt *A* cui] *R* 14 e-go *O* ori meo in labiis meis *R*
 16 operi *R* philosophiae (so s. l.) *O* purgare *R* debere men-
 tem—demum aperire *om.* *V* 17 os] eos *V* 19 spiritalis *A* 20 salo-
 monis *v*

est, multo magis loquendi ac silendi tempus est, cuius temporis nos nequaquam latuit intellectus.

2. Propterea ergo obmutui et humiliatus sum et silui ab omni bono et uelut nubes quaedam superposita cordi meo radios sermonis obtexit et dolor meus renouabatur die ac nocte. ante oculos enim adducebam dissensionem ac discidium fratrum et mente atque animo tabescebam; consumebar in uigi-
 2 que noctes cogitationum seditione ducebam. nec solito sibi itinere mens pergebat ad deum, dum auulsionem et abscisionem fratrum lamentarer in terris. desiderabam enim et intentis ac pendentibus oculis requirebam uidere cupiens sanctum illum psallentium chorum et gloriam offerentium deo in ec-
 17 clesia, cupiens aspicere illos, qui in lege domini meditantur die ac nocte et exaltationes dei sunt in gutture eorum, qui ad exemplum et commonitionem melioris uitae ceteris omnibus uiuunt legis dei atque euangelii Christi taciti praedicatores, in quibus ipse quoque habitus praefert uirtutis insignia: 20
 3 hirsutum caput incomptis et horrentibus comis et quantum

3 cf. Ps. 38, 3 16 cf. Ps. 1, 2 17 cf. Ps. 149, 6

1 *pr.* est] et *add.* *A* magis] et *add.* *OACv* 2 nequaquam nos *A*
 3 obmutui (m s. b) *O* 4 ab omni s. l. *O* bono (a *er.*) *O* corde
Rac. 5 sermones *Rac.* sermones (i s. e) *O* 6 dissensionem] dis-
 sensionem *R* 7 tabescam *Ca.c.* 8 et orationibus *A* et lacrimis *OA*
 et in lacrimis *v* 9 inerat] inherebat *Cv* pectora (i s. a) *R* 10 ar-
 chanis *CV, Op.c., v* archanans *V* perlonga *R* 11 cogitationumque
 seditionem *A* seditione. *O* sed istis ne *V* nec] non *R* itinere
Ca.c. 12 aduulsionem *Ca.c.* auulsione et abscisione *Ap.c.* 13 la-
 mentaret *OA* lamentaretur *Cv* 14 pendentis *Ca.c.* renitentibus *v*
 15 gloriam] gloriosam *R* 16 plebē cupiens aspicere *R* 17 exalta-
 tiones (βψώσις) *V* exaltationes (u s. a) *R* exaltationes *cet v* qui ad] ad
 hoc *V* 19 praedicatores (to s. l.) *R* 20 uirtutibus (u s. ibus) *O*
 21 hirsutum capud *A*

sufficit ad tonsis, pedes nudi et apostolicis similes, indumentis
 uilitas adrogantiam saeculi superbiamque condemnans, zona
 ipso sui neglectu pretiosior parum quid cohibens uestimenti,
 quantum euagari non sinat, non ultima saltem membra denudet;
 5 incessus ordinatus, oculus non oberrans; numquam ridentes sed
 placide subridentes et magis ut intemperantiam risus cohibe-
 ant et comprimant subridendo; sermo cum ratione prolatus aut
 silentium uerbo pretiosius; laudando non nimii et quantum
 10 adhortationi sufficiat magis quam adulationi; increpatio con-
 laudatione gratiosior; tristitiae ac laetitiae mensura iustissima
 uel certe commodissimum ex utroque temperamentum; lenitas
 cum austeritate, libertas cum uerecundia, ita ut alterum non
 impediatur ex altero sed alterum ornetur ex altero; misceri
 turbis et secedere ad secretum utrumque agere cum mensura,
 15 ut in altero ceteris consulant qui ex eorum uisione proficiunt,
 in altero per spiritum sanctum de mysteriis inluminentur et
 in illo hominibus, in hoc deo iungantur; communem uitam
 sine communibus uitiis agentes, secretam uero non absque
 communi ducentes fraternitatis affectu; et quae maiora omnium
 20 sunt et clariora, in paupertate diuites, nihil habentes et omnia
 possidentes, in humilitate gloriosi, in infirmitate fortes, sine
 coniugiis filiorum patres, eorum qui non ex carne sed ex deo
 nati sunt, quibus labor deliciae, qui humiles sunt pro caele-
 stibus, nihil habentes in mundo et supra mundum uiuentes,
 25 qui in carne positi extra carnem uiuunt, quorum pars domi-
 nus, propter regnum pauperes et propter paupertatem reges.

3. Isti me, cum praesentes essent, magnum faciebant et
 clarum, isti sunt omnis mea substantia, isti meae diuitiae,

1 Pedes praeterea eorum nudi v apostolici RC 2 contempnens A
 condemnans v 3 ipso suo v 4 quantum] quam tamen v sine] (at s.
 et) R sinant v non ultima] neima (e s. l.) R non ut ultima v saltem
 Op.c. 5 ornatus R oculos C, Ra.c. nusquam O numquid (s. l.) R
 6 subridentes—conprimant om. O 7 oratione V 8 lauando Ou.c. nimii]
 minui O 9 adhortatione Ra.c. adorationi A adulationi (u s. o) RO
 conlaudationi R 10 gratiosior R praetiosior V ac] et OA mensura]
 iura m.2 ex sure Ciura v 25 extra carne V 27 isti cum (cum s. l.) mecum V

6 isti uoluptas et deliciae meae. propter horum absentiam et
 auersionem adflegebatur anima mea et nouis torquebatur ex-
 cruciata suppliciis; propter istos ego sicut lugens et contri-
 status ingrediebar; propter istos cum ceteris omnibus bonis.
 a quibus silui, etiam a sermone cessauī, quoniam calcitra-
 uerunt dilecti et conuerterunt ad me dorsa sua et non faciem
 et effecti sunt grex pastore liberior, uti ne dicam insolentior
 in pastorem, quoniam quidem conuersa est in amaritudinem
 mihi uitae uera, quae bene purgata fuerat ab agricola patre,
 7 ut fructum plurimum adferret, si maneret in uite uera. amici 10
 ergo mei et proximi mei aduersum me adpropiaue-
 runt et steterunt, et paene diuisimus Christum amatores
 dei et amatores Christi. aduersum nos inuicem coepimus pro
 ueritate mentiri et propter nimiam dilectionem nimia odia
 coepimus exercere et, ut angularem lapidem in nobis strue- 15
 remus, aedificium destruximus. propter pacem mouimus bella
 et pro eo, qui exaltatus est in ligno, nos ad solum deducti
 sumus et pro eo, qui sepultus est et resurrexit pro nobis, in
 mortem delapsi sumus.

4. Haec antea. sed quid nunc praesenti admiscemus ista 20
 laetitiae? quid nunc reteximus tristitia? iuuat ista reticere,
 iuuat horum omnem penitus abolere memoriam, iuuat haec
 aeternis damnare silentiis, nisi forte ob hoc solum reminisca-
 mur, ut experti pigeat, ut refugiat animus, ut mens huiusce-

3 cf. Ps. 34, 14. 37. 7 4 cf. Ps. 38, 3 5 cf. Deut. 32, 15
 6 cf. Hier. 2, 27 9 cf. Ioh. 15, 1. 2 10 Ps. 37, 12

1 uoluptates *A* uoluptatis *V* horum ergo *OACv* 2 aduersionem *C*
 nobis *V, Ra.c.* 3 sicut] tanquam *V* legens *R* 5 calcitrauerunt *R*
 7 effecti (us s. i) sum ex pastore *O* insolentior *C* 8 conuerse *Ra.c.*
 amaritudine *R* 9 agrignla (a *fin. ex o*) *R* 10 uitae ueram *O*
 uitae *C* uitae *v* 11 proximeī (*om. mei*) *O* adpropinquauerunt *ROV*
 13 et *om. R* coepimus inuicem *A* inuicem *om. V* pro ueritate *om. A*
 14 per nim. delectionem *Cv* 15 instrueremus (*om. nobis*) *V* 16 mo-
 uib; (mus s. b;) *R* mouemus *V* 19 dilapsi *ROCVv* 20 aliud *ex* quid *A*
 admisceamus *R* 21 quid nunc *ex* quin *R* tristitia *ROCa.c., V* tri-
 stitiam *A* iuuat (e s. a) *R* 22 iuuat *bis R* horum *C*
 23 dare *R* nisi si *V*

modi perhorrescat exempla. et sicut in languoribus, postquam
 conualuerit aeger, libenter a medicis initia morbi sciscitatur
 et causas aegritudinis percontatur, per quas languor inrepsit,
 ut de reliquo se ab huiuscemodi occasionibus cautius et dili-
 5 gentius seruet, ne rursum in eadem incidat mala, ita etiam
 a nobis recordatio habetur praeteritorum ad cautelam et
 munimentum futurorum. uerum nunc abiit abscessit aufugit 2
 dolor et tristitia et gemitus, cum facti sumus unum qui
 sumus domini unius, qui trinitatem concordi unitate uenera-
 10 mur, qui dei sapientiam praedicamus, in qua nihil stultum
 est, qui spiritu dei agimur non in dissensionem sed in pacem.
 qui unum spiritum in unitate potauimus, qui in ueritate unum
 et sentimus et loquimur, qui diei sumus, ut sicut in die honeste
 ambulemus, qui uiam habemus Christum, sine dubio ne erre-
 15 mus, et ostium, ut ab eo intra unum ouile claudamur, qui
 unius pastoris oues sumus regentis nos non in uasis pastoris
 inperiti neque exterminantis oues gregis nec prodentis eas
 lupis uel agentis ad praecipitia, sed animam suam ponentis
 pro ouibus suis, qui exemplum habemus eius qui pro nobis
 20 passus est pro eo ut et nos inuicem conpatiamur et inuicem
 onera nostra portemus, qui corpus sumus capitis pretiosi.
 quod conexum et conligatum per omnem iuncturam submini-
 strationis crescit in templum dei in spiritu. quoniam igitur 3

7 cf. Esai. 35, 10. Cic. in Cat. II 1 12 cf. I Cor. 12, 13 cf.
 Rom. 12, 16 13 cf. Rom. 13, 13 16 cf. Zach. 11, 15 18 cf. Ioh.
 10, 15 20 cf. Gal. 6, 2 22 cf. Col. 2, 19

1 languoribus V 2 initium A 3 causis A percontatur R per-
 cunctatur A langor V 4 occasionibus R occansionibus Oa c. 5 rur-
 sus A in eadem om. Cv 6 habeatur V cautelam O 7 moni-
 mento A habilit RC aut fugit C, Ra. c. aufuit A 8 dolore tristitiae
 gemitus A tristitiae gem. O 9 q; trinitatem (is s. em) concordēs
 unitatē O 10 nichil est stultum A 11 dissentione—pace V 12 in
 unitatem putauimus C ueritate] trinitate v 13 ut om. Rv 14 quia A
 nec R 15 et] ad R hostium V, Oa. c. concludamur O quia Cv
 16 regentes ROa. c. inuasoris (or s. l.) pastoris O 17 eas C 19 qui
 pr.] et qui R quia Cv 20 et pr.] ad (et s.) O, om. Rv et alt.] ut R
 21 munera (o s. mū) R 22 subministrationis O

qui facit omnia et commutat atque conuertit, commutauit etiam luctum nostrum in gaudium nobis et disrupto sacco praecinxit nos laetitia, nos quoque cum illis omnibus quae transierunt tristibus et aduersis pariter etiam silentium deponamus et proferamus ad uos nunc primum sermonem. immo potius per gratiarum actionem deo uerbi nostri uictimam iugulemus. haec enim a nobis offerri dona aptius est et dignius quam auri argentique donaria, quam gemmis pretiosis ornamenta distincta. hostia haec legali illa hostia dignior et primitiuorum oblatione sacratior, quae placebit deo super uitulum nouellum cornua producentem et ungulas, gratior incenso composito, holocausto nobilior, super milia agnorum pinguium acceptior, quibus inbuebatur uel initiabatur paruulus Israhel, cum in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spirituales.

15

5. Hanc ego iugulo uictimam deo, haec ego dona offero, quae mihi sola dereliqui, quae solae sunt diuitiae meae; cetera enim relinquere suasit mandati religio et spiritus sancti commonitio, ut unam pretiosam margaritam pro omnibus commutarem, si quo modo forte effici possem negotiator regni caelorum, qui corruptibilibus et paruus magna et numquam corrumpenda mercarer. sufficit ergo haec mihi sola uerbi possessio, quia et solus uerbi sufficit cultus. et opto, si faueat et iuuet diuina sapientia, hanc semper excolere possessionem,

1 cf. Ps. 29, 12 10 cf. Ps. 68, 32 19 cf. Matth. 13, 45 sq.

1 haec omnia *V* commutet *Ra.c.* commutabit *V, Ca.c.* 2 etiam et luctum *R* disrupto *RA* 3 praecinxit *A* 4 silentium (*σιωπήν*) silentia *R* et silentium *A* 9 hac *A* legali (*νομικῆς*) legalis *O* regali *Cv* 10 oblationes *Ca.c.* 11 nouellum (*νέον*) *om.* *R* gratior *A* 12 incenso *Cv* 13 pinguium *R* inbuebatur *A* initiabatur (*ἐπιτεβᾷ*) paruulus (*s. populus*) *R* 14 in carn. uict. (*ταῖς ἐναίμοις θυσίαις*) incarnalibus uict. *RCV* 15 spiritalis *Oa.c.* spirituales *A* 16 haec *A* ergo *R, Ca.c.* 18 suasit *mādātis* uictima ubi religio *v* relegio (*ἰ. s. ῥ*) *O* sancti *sps v* 20 possim *OACv* 21 quo *A* magna et numquam corrumpenda (*τὰ μεγάλα καὶ μὴ λούμενα*) magna (*a fin. ex e*) nusquam corrumpenda *R* 23 obto *C* si *om.* *O* 24 et hanc *R*

in his me agris et noualibus exercere, ex istis segetibus col-
 ligere frumenta et facere panem cor hominis confirmantem, ex
 istis uineis premere uinum quod laetificat cor hominis; ex
 istius possessionis fructibus opto exhibere conuiuium et con-
 6 uocare uos primos, amicos et caros domini mei, uos fratres
 et conseruos meos. tum deinde opto et caecos et claudos et 3
 mancos et debiles reficere, in quantum suggerit uerbi posses-
 sionis ubertas, ut pro eorum salute retributionem speremus in
 regno dei, tantum est ut adesse dignetur sapientia dei et
 10 effici nobis secundum Salomonis uerbum uitae totius comes
 et consiliaria et confabulatrix et ut praecedat uias nostras et
 foueat nos. huius etenim si habeam consortium, sperno omnia 4
 et despicio quae deorsum sunt, quae de terra sunt neglego,
 quoniam quidem maiore uerbi dei amore constringor et in
 15 illud omnis affectus mentis nostrae transfunditur, quo ad deum
 ducimur. dic, inquit Salomon, sapientiam sororem tuam
 esse. et quidem honorauī eam et complexus sum, prout potui,
 et quaero ab ea promereri capiti meo coronam gratiarum et
 ipsam habere delicias, ipsam habere diuitias, ipsam habere
 20 lucem inluminantem cor.

6. Hanc mihi opto effici frenum, quo refrenem furorem,
 quo cohibeatur inuidia, quo conpescatur cordis tristitia, quo
 reprimatur ignis libidinum, quo odiorum restringatur insania,
 quo amicitiarum foedera moderentur. haec me diuitem pau-
 25 perem facit, haec pauperem magnanimum reddit, haec me
 recte currentibus sociat, haec lapsis porrigere manum suadet

2 cf. Ps. 103, 15 3 cf. ibid. 16 Prou. 7, 4

1 exerceri *A* ex istis *C* segetibus *OCa.c.* 2 et ex istis *RCv*
 3 laetificet *OAV* et ex *v* 4 istis *R* possessionibus *V* possessiones *A*
 5 uos *eras. V* suos *v* primum *OAV* dei *R* 8 pro eorum] proborum *V*
 10 solomonis (e s. q) *O* 12 uoueat *Ca.c.* 14 maiori. *C* (i ex um) *v*
 in illo *Cv* 15 transfundatur *A* ad deum] adm *R* 16 solemon *O*
 17 complexus *R* 19 ipsam habere diuitias *om. OA* 21 Hęc (anc s. q) *O*
 fieri *OA* 22 conpescatur *O, Ca.c.* 23 reprimatur *Ca.c.* conpescatur *Cp.c.*
 (e in i mut.) *v* hodiurnum *C* restringatur *O* restringatur *C*
 24 conmoderentur *C* (c in ras., e post d ex o) *v* 25 fecit *O* magna-
 nimūm *O* reddet *V*

et infirmis conpati et ualentibus conlaetari, cum hac et peregrina et patriam aequaliter fero, haec locorum inmutatione animum non facit commutari, haec mihi discernit et diuidit mundos et ab alio quidem abstrahit, ad alium uero deducit. haec me dextris armis sinistisque communit, haec me in prosperis efferri non patitur et concidere non sinit in aduersis spem subiciens in omnibus; quae utique numquam confundit, dum malorum praesentium pondus futura beatitudo solatur.

2 hac ergo nunc quoque mittente me inutilem seruum suum et conuocante ad craterem suum ego uos, meos et conseruos et 10 fratres, ad hanc mensam eius inuito et exhibeo uobis opulentias eius et rationabiles dapes et misceo uobis perennem ac spiritalem craterem. nec quicquam in hoc eius conuiuio simile inuenietis his, quibus in ministerio carnis destruendis dapibus et ipse destruendus distenditur uenter et inexplabiliter 15 semper expletur.

7. Nunc usque ergo, fratres, tacui, sed numquid semper tacebo? sustinui sicut parturiens, sed numquid semper sustinebo? nam Zachariae quidem soluit silentium editus Iohannes in lucem; neque enim ultra dignum erat patrem uocis tacere. 20 cum uocem ipse genuisset. sed utique conueniens fuit, sicut non credenti de uocis partu uincta est lingua, ita uoce pro-

5 cf. II Cor. 6, 7 7 cf. Rom. 5, 5 11 cf. Prou. 9, 2 17 cf. Esai. 42, 14 19 cf. Luc. 1, 20

1 hic *R* hec (a s. e) *O* peregrina et patria aequaliter fertur *A*
 2 inmutationem *V* 3 conmutari *R* discernet et diuidet *A* diuidet (di s. l., i s. e) *O* 4 et alio alii quidem abstrahit *A* 6 concedere *C*
 7 subiiciens (i med. s. l.) *O* in *eras*. *O* nō umquam *v* 8 consolatur *A* 9 haec *RCV* mittente me] mittit me *ex* mitte me *R*
 mittentem me *C* mitentem *V* 10 conuocant *R* conuocantem *ACV* conuocante me *v* craterem (a s. e) *O* creatorem *A* 11 exhibeo *Ca.c.*
 13 spiritalem *A* craterem (a s. e) *O* crateram *A* in eius hoc *v*
 14 qui *A* 15 destruendus *Oa.c.* 17 Hucusque *v* 18 tacebo] sustinebo *V* sustinui *Oa.c.* numquid] non quid *A* 19 iohannis *Oa.c.* iohānes *v* 20 erat] est *R* uoci *C* 21 sicut] ut sicut *O* ut sicut *A*
 22 non] ei *v* deuocis *C*

genita resolui uincla sermonis. nata est ergo uox et lucerna, 2
 uerbi praecursor et solis. mihi autem linguam resoluit et
 exaltat uocem uelut tubae conspectus uester et congregatio et
 reconciliationis laetitia, quoniam filii dei, qui dispersi erant,
 5 congregati sunt in unum et in domum dei conueniunt in
 consensu et in unam iuncturam aedificationis coeunt iungente
 et coaptante spiritu sancto. nec iam ultra in unitate constrictis 3
 ullus inimico subintroeundi aperitur locus, iam non furamur
 ab alterutro nec malis nostris insultamus inuicem. nunc
 10 iam Iudas et Israhel ponunt sibi principatum unum, et Hierusalem
 ac Samaria ad illam unam quae in supernis est
 Hierusalem congregantur et tendunt. iam non est Paulus neque
 Apollo neque Cephas, pro quibus unus aduersum alterum
 infletur pro alio, sed omnia et in omnibus Christus.
 15 8. Quoniam ergo iam et me habetis et uerbum non ab
 inuito extorquetis, proloquar ut possum, quia iubetis, et proloquar
 gratiarum actiones et uerba commonitionis. quamquam
 quis digne loquetur potentias domini et auditas
 faciet auribus omnium laudes eius? quoniam factum
 20 est utrumque unum et medius paries saepis resolutus est et
 destructus, quoniam liberati sumus, cum iam essemus parabola
 in gentibus et commotio capitis in plebibus. in tantum 2
 nos adfixisti, domine, quantum sufficeret bonum pacis per
 discidii intellegere differentiam, et per odiorum nimietatem

4 cf. Ioh. 11, 52 5 cf. Ps. 54, 15 10 cf. Os. 1, 11 11 cf.
 Gal. 4, 26 12 cf. I Cor. 3, 22 14 Col. 3, 11 18 Ps. 105, 2
 19 cf. Eph. 2, 14 21 cf. Ps. 43, 15

1 uincla (u s. u) R 2 praecursor A lingua V 5 in domum] ad
 domum V 6 consensu (n s. s) R consensum C 7 coaptante R
 8 ultra ullus v subintroeunti (di s. ti) O 9 exultamus C 11 ac
 Samaria—Hierusalem om. R ad illam unam ierusalem quae in sup.
 est. congregantur v in om. A 12 contendit v 13 nec v cephas RC
 zephas O aduersus OA 15 uerbo (n s. o) R 16 inuitato R proloquor A
 ut—proloquar s. l. O iubetis] iuuans A et om. OA
 17 h gratiarum actionē Cv et] ut OA sed Cv commonitionis RCa.c.
 18 loquitur OCv 19 faciat C 20 saepis O sepi C 21 iam] etiam v
 parabola ROCa.c. 22 uel commotio et commutatio A

docuisti nos caritatis bonum. o incredibilem atque inaestimabilem medicinam! dolorem infixisti, ut quid boni esset sanitas nosceremus, ut aduersis curarentur aduersa. discissi sumus, sed iterum compacti sumus. quanto diffusius segregati sumus, tanto ardentius et constrictius adunamur, uelut si quis arboris ramum in aliam partem ui detorqueat et inflectat, cum forte remiserit, continuo in id quod fuerat ad matris pectus recurrit et naturae prioris obtinet locum atque ostendit quod uiolenter quidem declinatus fuerit, non tamen redierit uiolenter. quis digne gratias referat deo, quod ultra iam non erigitur manus aduersus oculum neque oculus despicit manum, quod non insurgunt pedes aduersum caput neque caput alienos a se deputat pedes non amplius laedentes quam ipsi laeduntur ex inquietudine et inoboedientia, per quae ius fasque soluuntur. sed iam eadem inuicem pro se cogitant membra et aguntur omnia diuinis legibus et est iam ecclesia unum corpus et unus spiritus, sicut uocati sumus in una spe uocationis nostrae.

9. Et propterea populus pauper laudabit te, domine, diues effectus ex paupere, quoniam mirificasti magnificentiam tuam super nos, ut etiam haec scribantur in generationem alteram et ut posteris nuntietur quia ubi abundauit peccatum, superabundauit gratia, quoniam sparsa sunt grana, sed

15 cf. I Cor. 12, 25 16 cf. Eph. 4, 4 19 cf. Esai. 25, 3. Ps. 73, 21 20 cf. Ps. 16, 7 22 Rom. 5, 20

2 infixisti dolorem *O* inflexisti *Ca.c.* bonum *v* 3 discissi sumus *R* scissi sumus *V* discessimus *ACv* discessimus (e ex i) *O* 4 conpuncti (a s. un) *R* conpuncti *cet. v* diffusios (u s. o) *R* 5 adiuuamur *A* 6 uis torqueat (ex s. te) *R* inde torqueat *V* 7 dimiserit *V* in id *om. A* 9 fuerat *Cv* nec *v* 11 aduersum *A* dispicit *R, Oa.c.* 12 aligenos *Ca.c.* 13 a. *O* quam] quia *A* ledunt *R* 14 oboedientia *R* per qua eius fas que *V* 15 iam] etiam *O* per se *Av* membra *C* 16 omnibus *V* diuina *R* iam] etiam *OCv* 20 mirificasti (ἐθαυμάστωσας) magnificasti *A* 21 generatione altera *V* 22 ut] ad *R* posteros *Rp.c.* habundauit *OVa.c., Av* 23 superhab. *OVa.c., Av* et gra *v* sed et *V* et *v*

ascenderunt spicae, quoniam oues lugebamus et inuenimus
 pastores et, ut ego noui, suscepimus etiam illum pastorem
 optimum, qui per spiritum quidem adsumptus est et accepit
 talentum nummularis prorogandum. et gregis ei cura com- 2
 missa est et in sacerdotium unctus est et manus eius con-
 summatae sunt, etiamsi adhuc differt curam gregis suscipere et
 conseruat adhuc sub modio lucernam, quam mox certus sum
 quod super candelabrum ponet, ut omnis anima, quae intrat
 ecclesiae domum, uideat lumen magnum, quo inluminentur
 10 semitae omnium nostrum. adhuc enim nunc montes collesque 3
 considerat, adhuc fluenta fluminum percontatur et perspicit
 loca, in quibus insidiis occurrat luporum, ut in tempore oportuno
 tenens baculum pastorem pascat gregem rationabilem
 pariter cum magistro et domino pastorum in loco uiridi con-
 15 locans eum, uiridantis et uiui uerbi dei reficiens pabulis et
 super aquam refectionis educans, spiritus sancti inundationi-
 bus rigans. haec ergo futura et speramus et oramus. mihi 4
 autem iam tempus est ad ea quae diximus etiam uerba com-
 monitionis adiungere. quae quam potero breuiter explicabo,
 20 quoniam quidem praeueniri paene a uobis uidemus operibus
 ea quae nos commonemus in uerbis.

4 cf. Matth. 25, 27 6 cf. Matth. 5, 15 16 cf. Ps. 22, 2

1 spicae (κόκκον καταβαλὼν πτάχον ἐκομισάμεν)] spinae *A, Oa.c.* 2 et—
lin. 4 prorogandum *in mg. OmI* suscepimus *C* 3 optimum *C* ac-
 cipit *C* 4 nummularis *O* nummularis *A* praerogandum *AV (sed*
cf. p. 203, 14) cura. *O* 5 et in sacerdotium unctus est *om.* *V*
 consupte sunt *R* 8 supra *OAV* ponet (θήσει)] ponit *R, C in ras., v*
 intrat in eccl. dom. *OV* 10 nostrorum *AC* 11 percunctatur *RA*
 12 occurret *R* ut in tempore oportuno (ἢ ἐν καιρῷ σὺδήτω)] et in t.
 op. *R* 13 baculum *R* pastorale *V* 14 domino et magistro *A*
 15 uiridantis *Ra.c.* uiridantes (i s. e) *O* uiriditantis *C* uiridentis *A*
 uirentis *Rp.c.* et *fn. om. A* 16 edocans (u s. o) *O* 18 iam *om. OA*
 commotionis *AC* 19 quae quam non tum (tum s. l.) potero *O* 20 prae-
 uenire (s. l i) *R* pueniri eius facie *v* paene (o s. a) *R* pene *C*
 a uobis] nobis *v* uidemur *A*

10. Oportuit ergo, fratres, non incidere in haec neque gratiam concordiae nostrae separationis indignitate maculari, quoniam quidem per concordiae et unanimitatis donum, cum essemus grex pusillus et paruus, uidebamur ingentibus et numerosis gregibus exaequari, immo uero quibusdam etiam praeponi per gratiam spiritus sancti, quoniam quidem in aliis alius decor uel in paruis uel etiam in magnis officiis et donis, nostri uero gregis hoc erat incomparabile et singulare munus, quod in omni pace et in omni quiete degebat, ita ut frequenter etiam arcae Noë comparari posse uideretur, quae sola potuit totius mundi diluuium inconcussa superare. uerum quoniam inuenti sumus etiam nos homines esse et non potuisse penitus effugere aduersarii inuidiam neque languoris illius, qui omnes paene obtinet, altiores effici quiuimus, sed communis omnium labes nos quoque contingere praeualuit et uexare, ita ut optimam illam et laudabilem paternam concordiae et unanimitatis hereditatem, quam soli cepisse prae ceteris uidebamur, non potuerimus in finem usque seruare, tamen non parum etiam in hoc — si tamen et miseriarum habenda est comparatio — habere differentiae uideamur, quod et ultimi incidimus in communem hanc labem et primi paene emendare potuimus, quoniam infirmari quidem naturae humanae commune est, cito uero requirere medicum et adhibere curam uigilantis et prudentis est sensus et per gratiam domini inluminati, qui nobis praestitit plura quam uel petere uel sperare potuimus.

11. Nos enim, cum eos suscepissemus, qui pro catholica fide et uerbi dei ueritate ceruices suas minantibus gladiis

2 indignatione *R* 3 concordiam *A* unanimitatis *R* unanimitatis *O* 4 uidebamur (*r s. s*) *R* 5 aequari *O* 8 nostri. *C* singulare (*a ex e, re s. l.*) *R* 9 et *om.* *V* 10 archae *O* 13 languoris (*t e s. is*) *R* languores *AC* langoris *V* illius (*t o s. ius*) *R* 14 quiuimus *O* quieuimus *C* communes *V* 15 labis *Oa.c., om. v* lues *V* 16 illam laudabilem et paternam *V* et *om. v* et paternę *Cv* concordia *ROA* et *om. v* unanimitatis *R* unanimitatis *O* 20 haberi *Rp.c.* differentia *V* uideamur *R* uidemus *V* uidebimur *Cv* quo *A* et] ut *v* incidimus *OV, Ca.c.* 22 humare *C* 24 inluminari *AV* 25 quam] quia *A* 26 suscepimus *C* 27 manantibus *Ra.c.*

subiecerunt, nec inimicos eos iudicassemus, qui per consonan-
 tiam fidei fratres se et consanguineos designabant, licet parum
 quid de paterna successione inter se desciscerent non hostili
 discidio sed similitudine fraterna, contentionem quidem eorum
 5 similitudinemque minime laudauimus, fidei tamen zelum confes-
 sionemque suscepimus considerantes hoc quod facile curari
 possunt humanae dissensiones, in quibus pax fidei et pieta-
 tis ueritas constat. propterea ergo suscepimus, ut pietatis 2
 praedicatio et cultus piorum consortio ac societate proficeret,
 10 et in tantum furati sumus furta caritatis, non ut domesticos
 fugaremus, sed ut sociorum multitudine cresceremus. uos
 uero multo et mero spiritu feruentes omnem litterae relin-
 quentes intellectum ad solum spiritum confugistis nihil prorsus
 uerborum simplicitati et rebus uisibilibus concedentes. nos 3
 15 autem, qui hoc solum inpium ducimus, si quis non in omnibus
 absque ullo prorsus offendiculo de trinitate sentiat et de una
 saltem aliqua ex tribus persona minus aliquid aut inferius dicere
 audeat, aequum atque idem esse credimus in una persona quod
 et in trinitate peccare. una enim deitas trinitatis et unum in
 20 utrolibet piaculum impietatis admittitur. propterea non patie-
 bamur dissensionem manere animorum, in quibus manebat con-
 cordia fidei et in quibus eadem confessionis forma constabat.

12. Et quid ita paratum est ad concordiam his, qui deum
 pura mente uenerantur, quam unum atque idem sentire de deo?
 25 sicut e contrario nihil tam paratum est ad discrepantiam quam
 diuersitas fidei. tunc enim uere et mansuetus quisque secun-

2 fratres se (se s. l. C) esse Cv 3 disciscerent O, Ca. c. disciscerent V
 desciscerent siue dissiderent v 4 fraternam OA 6 haec C curare
 RCa. c. 7 dissensiones C 8 uirtus (s. l. ueritas) A 9 piorum] priorum v
 11 uos ergo A 12 merore spiritus (s. l. mero spiritum) A spiritus R
 13 confugistis (s. pr. s. l.) R 15 si quis A, Rp. c. si qui Ra. c. OCVv
 16 ullo om. A offendiculo O et] seu OA 17 personis V minus—quod et s. l. O
 18 in unam personam—in trinitatem A 19 in pr. om. O 20 utroque libet RC 21 dissensionem
 (n s. q) C animarum R manebat (s. s. s.) O 24 ueneratur Ca. c.
 26 quisque OA, Rp. c. quique Ra. c. CVv

dum prophetam bellator efficitur, cum se uiderit per patientiam fidei detrimenta sentire, qui etiam deo infert damnum suo casu. in nobis enim diues est deus, id est si omnes nos possessio eius efficiamur per fidem. sic ergo nos etiam in ipsa dissensione habuimus aliquid amplius ceteris et rursum in coniunctione nobilius, ita ut facile possit e medio culpa furari, quae ex utroque latere laudabiliter tegitur. sed quoniam ipsa per se uelocitas pacis non sufficit ad cautelam, digna ei adhibeamus auxilia: ipsum unigenitum filium dei, ipsum eius uerbum ac sapientiam inuocemus et precibus ac lacrimis inploremus et mente ac cogitatione teneamus illud ante omnia considerantes, quoniam nihil tam bonum, nihil tam praeclarum. nihil tam excelsum quam substantia ac natura dei, nisi forte quis etiam super substantiam eum uelit intellegi, quoniam in semet ipso habet esse quod est, ex quo et ceterae omnes creaturae secundo loco esse suscipiunt, quaecumque illae a deo uel post deum primae sunt — angelicas dico caelestesque uirtutes, quae primae suscipientes splendorem lucis eius et ueritatis atque ab ipso inlustratae etiam ipsae lux efficiuntur perfectae lucis claritate fulgentes —: in illa ergo ineffabili et excelsa dei natura nihil tam proprium, nihil tam fixum intellegere possumus quam pacem et quietem. neque enim dissensio ulla in natura dei, quia nec dissolui posse sentienda est, sed tantum unitatis et concordiae et in semet ipsa habere et inperituri creaturis ceteris aestimanda est, ut etiam hoc ipso nomine nuncupari se deus aliquando uelit, id est pacis et caritatis. nam et Iohannes dicit, quia deus caritas est, et Paulus de unigenito dicit, quia pax nostra est.

1 cf. Ioel 3, 11 27 cf. I Ioh. 4, 8. 16 28 cf. Eph. 2, 14

2 quin etiam dō inferri *A* 5 amplius aliquid *A* 6 e om. *A*
 7 detegitur *Cv* 10 pr. et lacrimis *v* 12 tantum bonum *A* 13 nisi
 si *OV* 14 substantiam (s. † sententiā) *R* eum] meā *R* uelut *Ra.c.*
 15 omnis *O* 18 lucis et uer. eius *v* 20 lux (cis s. †) *R* fulgente *A*
 21 natura dei *v* 23 sed tātā unitatem et concordia *v* 24 pr. et] ad *R*
 concordia *R* *** concordiae *O* 26 uelit et ueritatis (s. id est pacis †
 caritatis) *A* 27 iohannis *O, Ca.c.* et paulus dicit de unig. *v*

13. De angelis uero quid dicam? in quibus qui dissentire ausus est et extolli supra mensuram atque in conspectu omnipotentis dei rebellare, ita ut supra nubes ponere sedem suam cogitaret, sicut ait propheta, dignas adrogantiae suae et
 5 dissensionis poenas dedit, pro luce ut esset tenebrae, condemnatus, immo, ut uerius dicam, a semet ipso tenebrae effectus. ceteri uero, qui in suo ordine et loco permanent, nihil tam
 proprium possident quam pacem et unanimitatem, nihil ita student quam ut unum sint ex unitate trinitatis exempla
 10 sumentes, quoniam et ipsa trinitas deus unus est tam unitate uoluntatis quam et unitate substantiae. dei itaque est pax et eorum qui adproximant et cohaerent deo. contraria uero deo
 dissensio et bellum; quae sine dubio eorum est, qui alieni et auersi sunt a deo, qui simul deo et paci aduersantur dissen-
 15 sionibus gaudentes et perturbationibus gratulantes, quoniam quidem et princeps eorum atque auctor diabolus tam ipse malorum fecunditate a semet ipso discordat quam etiam alios ex abundantia sui in arma dissensionis instigat et ad bella furoris inpellit, quia ille homicida erat ab initio et sedet in
 20 insidiis in occulto, ut interficiat innocentem et ut sagittet in obscuro omne corpus ecclesiae, dum singulos quosque callidis obscurisque consiliis decipit et ex paruis quibusque occasio- nibus locum sibi introeundi in animas eorum primo subtiliter facit, tum deinde uelut occupata iam statione totus inmergitur,
 25 sicut fieri solet in obsidione murorum: si exigua pars unius

3 cf. Esai. 14, 14

1 in quibus in *mg.* O de se sentire *A* 2 extoli *Oa.c.* 3 rebel-
 lare *Ca.c.* 4 cogitarit *O,Ap.c.* et sicut *Cv* propheta ait *v*
 adrogantia sua *Oa.c.* 5 dissensiones *Ra.c.* poenas (o s. a) *R* uerbis
 pro luce et ut *signa transpositionis addidit R* tenebrae (*αἰὼς ἀνι*
φωτός εἶναι καταρτίσις) tenebris *R* condemnatus *Cv* 6 nt s. l. *R*
 8 possident *O* unanimitatem *RC* 9 et ex unitate *OCv* 12 deo
 et coherent *A* coherent *Ra.c.* 13 quae] qua *V* 14 a om. *A*
 16 augtur (ctor s.) *R* diabolus *Ca.c.* 18 habundantiā *Ov* 19 in
 om. *O* 22 occasiōibus *Oa.c.* 23 in animos *CV* 24 in animos *v*
 24 totos (u s. *alt.* o) *R*

anguli fuerit interrupta, continuo per singulos inrepentes omnis introibit atque urbem obtinebit exercitus.

14. Satis idoneo, ut opinor, ad unanimi-
 diligendam et dissensiones ac discidia fugienda huiuscemodi
 prouocamur exemplo, cum utique omnis anima, quae imaginem
 in se dei gerit, imitatione debeat gaudere diuina, ut nobilita-
 tem generis sui ex hoc maxime ostendat, dum de supernis tra-
 hit exempla uiuendi et ad similitudinem se caelestis conuer-
 sationis instituit. tum deinde respiciamus etiam in caelum
 sursum et in terram deorsum secundum commonitionem
 diuinam et consideremus totius creaturae foederatissimas leges.
 quoniam caelum et terra ac mare atque omnis iste mundus
 cunctaque dei elementa magnifica, per quae etiam dei uirtus
 tacite praedicatur, donec inter se in pace sunt et quiete et
 proprios naturae suae terminos seruant nec unum aduersum
 alterum insurgens statutae pacis uincula dissoluit, quibus ea
 opifex omnium sermo dei primae conditionis legibus uinxit,
 stat mundus et pulchritudine sui ac decore praefulget nec
 quicquam aliud exquiri potest, quod splendori eius et gratiae
 conferri aut exaequari queat. simul autem ut a pace et quiete
 destiterit, protinus etiam mundus esse desistet nec alia ex
 causa quam sui dissensione ac propria elementorum seditione

9 cf. Esai. 51, 6

1 angeli (u s. e) R inrepentes (s. l pens) R irrumpentes A inrum-
 pentes V 2 optinebit C 3 idoneum O, Aa.c. unanimi-
 unitatem A 4 diligentiam et dissensionis ac R huiusmodi A
 5 exempla V 7 ostendit (a s. i) O de om. A trahet (it s. et) R
 9 in caelum—in (in s. l.) terram (eis τὸν οὐρανόν—eis τὴν γῆν) R in caelo—
 in terra cet. v 10 -orsum—pon p. 226, 23 om. A 12 terra O omnis
 (s s. l.) R iste om. V **mundus (te eras.) V 13 di (mundi s.) R
 per (s. l.) quae per C uirtus dei O 15 proprię naturae O 16 insti-
 tutae Cv uincula R 17 ***uinxit (con eras.) O 18 uerba stat
 mundus Graecis uerbis κόσμος τέ ἐστιν, ὥςπερ λέγεται: respondent; stat
 idem quod manet significat et mundus praedicatiue adhibetur in enun-
 tiato, cuius subiecta lin. 12 caelum, terra, mare, mundus, elementa le-
 guntur stat] ac V pulchritudinis suę ac decore R ac om. V
 21 destituerit R distiterit Ca.c. desistit OV desistit et Co

soluatur. nunc ergo mecum totius mundi intueri, si uidetur, ordinem pacis, quomodo caelum quidem aëri lucem, terrae praestet calorem, aer uero imbribus terram foueat et animantibus cunctis uitam tribuat respiratus, terra uero fructus et uictum super eam uiuentibus materno quodam praebeat famulatu.

15. Quid uero istae permutationes temporum paulatim suas uicissitudines inmutantes et austeriora quaeque uel frigoris uel caloris paulatim et per partes mortalibus inferentes, ut non detertere subita, sed etiam delectare sensim reparata uideantur utilitati simul uoluptatique ministrantia? quid etiam dies et nox aequis sibi inuicem portionibus succedentes operibus alia, alia ad quietem fessis mortalibus mancipata? uel quod mare intra terminos suos definita statione cohibetur et pacifica terris adpulsione coniunctum copias suas affluenter humanis usibus praebet? quid uero de sole dicam et luna ac stellarum fulgore et multitudine, quae omnia ordinem cursus sui immobili obseruatione custodiunt? quid etiam de perennitate fontium? quid de fluentis fluminum certis statutisque terminis contento itinere pergentium? quid animantium tam diuersa genera, sibique contraria? quorum alia agrestem et feram, alia mansuetam et uicinam hominibus exigunt uitam, et alia quidem hominum patiuntur obsequia, alia uero ipsa sui feritate delectantur. cum ergo haec omnia ita se habeant et certis quibusque de causis, quas nouit ipse qui uniuersa dispensat, in hanc conpagem concordiamque cuncta constricta sint, quid aliud oportet ex his omnibus intellegi et conici,

1 soluatur *V* intueri *C* si *om. C* 2 quidem *om. O* aeri (a s. l.) *C* et terre *v* 5 uictus *Cv* praebet (at s. *ψ*) *R* famulatum *V* 7 iste *RO* 9 paulatim] sensim *V* 10 detertere *C* sensum *C* 11 utilitatis *R* 14 intra terminos] in terminos *R* definita *R* 15 pacifica (θάλασσα καὶ γῆ πρῶως ἀλλήλοις ἐπιμεγνόμενα)] pacificata *R* adpulsionem *Ca.c.* affluenter *RO, Cp.c., v*, sed cf. 31, 19, 48, 15 21 sibique] siue *R* agrestem ac feram *V* 22 exigunt *Ca.c.* 23 quidem ex quidam *R* sui ipsa *V* 24 feritate (i s. e) *O* habent *R* 26 in hac conpagine concordiaque *Cv* 27 qui *V* aliud *O*

nisi quod pax et unanimitas per haec omnia humano generi ostenditur et praedicatur?

16. Si uero dissensio aliqua aduersum se huic materiae generetur et seditione qualibet solutionem sui meditetur uel si diuino nutu aliquid ex ista conpage moueatur ad peccantium metum atque inpiorum poenam, si uel mare efferuescat uel terra quatiatur uel perniciosus imber et pestifer decidat aut sol subtracta sui luce refugiat aut aer ardoribus excandescat aut ultra mensuram sui natura ignis exaestuēt, excidium sine dubio mundi et interitus uniuersitatis putatur et bonum 10
2 pacis elementorum seditione subuertitur. ut omittam populos et urbes et regna exercitusque numerosos, ut omittam domos, coniugia, quae omnia per pacem et concordiam constant, per dissensiones uero soluuntur et pereunt, ad Israhel ueniam et de populi illius uos miseriis commonebo, de dispersione 15
eius et captiuitate, in qua et nunc sunt et erunt adhuc — certus sum enim ex his quae de eis praedicta sunt —, et ostendam eorum mala, quae et uos ipsi diligenter agnoscitis, et quae fuerit horum omnium malorum causa, ut ex aliorum correptionibus nos quid boni habeat concordia cogno- 20
scamus.

17. Nonne isti, dum inter se pacem haberent et ad deum unanimes ingemescerent, Aegypti fornacis ferreae ponderibus pressi et tribulationibus suis in semet ipsos collecti — interdum enim et tribulatio optimum quoddam est salutis 25
remedium — populus sanctus dicebantur et pars domini et genus regale sacerdotale, et huiuscemodi appellationibus

26 cf. Ex. 19, 6 cf. Deut. 32, 9

1 unjanimitas R 8 subtractat v 9 naturā C uel excidium V
11 obmittam (b s. l.) R populos—omittam s. l. O 12 obmittam
(b s. l.) R domus OCac. 13 et coniugia v 14 uenio// (o ex a) O
19 horum oīa malorum v excausa C 20 quid bona v 22 numne
Rp.c. 23 ingemescerent unanimes Cv unianimes O, Ra.c. inge-
miscerent RCp.c. in (s. l.) aegypto (o ex i) R fornaces V, Ra.c.
25 quondam V salutis est A est] et OV 26 dicebatur
OACV, Ra.c., v 27 ienus (g s. i) O regale] add. et V, R s. l. m2
(gen. reg. sac. = βασιλεῖον ἱεράτευμα)

decorabantur? sed et magistratibus et ducibus agebantur his, ²
 qui agerentur ipsi a deo. praecedente eos columna ignis et
 nubis die ac noctu cedebat eis fugientibus mare; caelum uero
 esurientibus manna ministrabat, poculum petra sitientibus
⁵ exhibebat, bellantibus protensio sola manuum uictoriam dabat
 et triumphos sola oratione capiebant. transire uolentibus
 fluminum sistebantur fluentia cognati maris imitata famulatum
 et praebebant elementa seruitium; hostiles muri tubarum
 solis clangoribus uertebantur. Aegypti enim uerbera et decem ³
¹⁰ famosissimas plagas ad eorum gratiam inlatas praetermisi et
 uoces dei ex monte auditas et duplicem legis lationem, aliam
 in littera, aliam in spiritu, ceteraque innumera et immensa,
 quibus tunc etiam contra meritum suum honoratus est Isra-
 hel. postea uero quam aegritudine coepit dissensionis urgeri ⁴
¹⁵ et in partes secti sunt et unusquisque quod placitum erat in
 oculis suis faciebat et statuerunt sibi regem non per deum
 et principem, non per consilium eius, posteaquam Hieroboam
 et Roboam, posteaquam factiones et seditiones, posteaquam
 offendere coepit puer ad seniore, ignobilis ad honoratum,
²⁰ quid fit et quid patiuntur?

18. Lamentatio nos docet Hieremiae lamentantis eos et
 plangentis de captiuitate Babyloniae. simul et historiae uete-
 rum docent, quomodo magnificus ille et admirandus murorum

2 cf. Ex. 13, 21 sq. 14, 22 3 cf. ibid. 16, 14 4 cf. ibid.
 17, 6. Num. 20, 11 5 cf. Ex. 14, 26 sq. 6 cf. Ios. 3, 17 8 cf. ibid.
 6, 20 9 cf. Ex. 7—11 10 cf. ibid. 19, 16 sqq. 12 cf. II Cor. 3, 6
 19 cf. Esai. 3, 5

1 magistratibus *Ca.c.* agebant in his (in *s. l.*) *R* his] isti *OA*
 2 quæ ex qui *R* quia geruntur *A* ipsis *Rp.c.* colpna *v* 3 nube. *O*
 nubes *Ca.c.* nocte *OACv* antecedeat *Cv* 4 manna (τροφή) *v*
cum codd. quibusdam deterioribus, om. codd. nostri; an <escam> esuri-
 entibus ministrabat *scribendum?* 6 triumphos *C* 7 cognata *V* 8 prae-
 mebant *R* seruicijs (ū *s. es*) *R* hostilis *Ca.c.* barbarum *R*
 9 glangoribus *Ca.c.* clamoribus *A* 11 ex *om. V* 12 in litteram *A, Oa.c.*
 14 urgeri *AC* 17 posteaqua *Ca.c.* ieroboam *ACV* 18 et *R* boam *om. v*
 posteaquam *pr. exp. O* 19 ignobiles *R* ignorabilis *v* 20 et *om. R*
 paciantur *Cv* 21 doceat *V* 22 bibiloniae *R* babiloniae *O* isteriae *O*

ambitus subruitur atque subuertitur, urbs praeclara et opinatissima prosternitur, sanctificatio templi destruitur, ornamenta et donaria delubri sacratissimi profanis manibus diripiuntur, sancta sanctorum pollutis pedibus conculcantur. et illa, quae etiam
 2 sanctorum oculis inuisa fuerant et pedibus inaccessa, inpiorum et pollutorum direptionibus populabantur, senes nemo miserebatur, iuuenes absque respectu trucidabantur, matribus et uirginibus nihil pudoris, nihil uerecundiae seruabatur. altari-
 bus non solum alienus ignis, uerum etiam hostilis adhibebatur. fluebant sanguinis flumina non hostiarum religione, sed
 hostili crudelitate profusa nec arietum, sed hominum cruore manantia. Nazaraei in terram prostrati, ululatus pro hymnis
 3 audiebatur. et ut ex ipsis aliquid Lamentationibus Hieremiae loquar, filii Sion honorabiles et exornati auro, delicati et malorum nescii uias nouas et asperas abierunt et uiae Sion
 luxerunt, quia non erat qui ueniret ad diem festum. sed et paulo ante manus mulierum misericordium coxerunt filios suos inedia scilicet obsidionis urgente et comederunt fructum uen-
 tris sui et dulce solatium liberorum factum est solatium famis.
 4 uidetis qui sint exitus dissensionum et qui discidiorum fructus. an nescitis quia propter nos haec scripta sunt, in quos fines saeculorum deuenerunt? ego denique quotiensque librum istum Hieremiae accipio in manus et lamentationibus eius inhaereo — lego enim frequentius Lamentationem Hieremiae, quotiens mihi securior successibus uideor, ut commonear
 25 per lectionem quid imineat, nisi obseruauero —, et lacrimis

14 cf. Thren. 4, 2 15 cf. ibid. 1, 4 17 cf. ibid. 4, 10 21 I Cor. 10, 11

2 destruitur *R* et *om.* *R* 3 pronis *R* 4 ille *R* 5 fuerunt *A*
 6 et] ac *R* populantur *v* senis *RO* 7 et *om.* *A* 11 crudelitate
 host. *v* cruorem *V, Ra.c.* 12 nazarei *codd.* in terra *A* ymnis
CAV 13 iheremie *v* 17 inmisericordium *A* 18 obsidioni surgente *V*
 urgente *O* comedere *v* 19 dulcis (e s. is) *R* 20 sunt *Ar*
 21 unde scitis *R* aut nescitis *OAV* quos (s *add.*) *R* 22 ergo *R*
 quotienscumque (cū s. l. m2) *R* quoties *A* quotiens *V* 23 ieremię *A*
 manibus *Cv* 25 q̄q̄ quotiens *R* quoties *A* eius uideor *V* ut ex
 et *Rm2*

repleor et uox mihi ipsa concluditur, cum ante oculos adduco
 quod gestum est et cum lamentante lamentari me credo.
 haec uero iam, quae eis nouissima acciderunt, posteaquam
 pastorem suum noluerunt oues morbidae et in rabiem uersae
 cognoscere, posteaquam extendentes quasi in hominem manus
 in deum sceleris sui piaculum commiserunt, posteaquam
 uiderunt pendentem uitam suam et non crediderunt, quis
 digne lamentetur aut quis pro merito exponat? ipse tamen
 exitus docet et captiuitas eorum subiecta Romanis, cuius quis
 potest enumerare clades? qui libri conscribi de eorum miseriis
 possunt? nisi quod unus liber est uniuersus orbis terrae, qui
 uastitatem eorum cottidie calamitatesque testatur, et Hieroso-
 lymorum ad fundamenta usque destructio. cuius ne ingressus
 quidem eis conceditur nisi forte ad hoc solum, ut sub die
 lamententur et lugeant desolationem eius et ultra nusquam
 prorsus appareant.

19. Cum ergo tam graua et tam perniciosa habeamus
 dissensionis exempla et tantorum malorum causa sint, quam
 fugienda sint, quam uitanda, quis dubitat? uerum est aliquid
 adhuc grauius, si post curatam tristitiam et degustatum pacis
 bonum rursum in eandem quis dissensionis uergatur insaniam
 et, quod dici solet, ad proprium uomitum reuertatur, cum
 utique etiam inperiti quique et indociles periculis soleant eru-
 diri et extremae leuitatis sit semper ut de malis ad bona,
 ita etiam de bonis ad mala transferri et uelut aura facili huc

22 cf. Prou. 26, 11. II Petr. 2, 22

2 lamentantem *V, Oa.c.* lamentare *RCa.c., O* 3 accederint (i ex u) *O*
 4 conuersae *A* 5 extend.] offendentes *A* 7 pendentēs *R* 8 lamen-
 tet *OV* 10 de eorum mis. conscribi *V* 12 eorū cottidiane (an s. l.)
 calamitatis eorūq: (eorū s. l.) *R* calamitatesque cottidie *V* cotidie *OAC*
 quotidie *v* calamitatisque *O* hierusolim. *O* hierosolim. *RC* ierosolom. *A*
 14 ad om. *v* 15 lamentent *OAV* ut ultra *V* prorsus nusquam
 (numquam) *A* *OA* 18 dissensiones *Cp.c.* exempla—sint om. *C* et—
 sint om. *v* causae *V* 19 fugiendae *Cp.c.* fugiende *v* sunt *A*
 uitenda *Ca.c.* uitandae *Cp.c., v* dubitet *A* adhuc aliquid *CV* 20 gusta-
 tum *R* 21 rursus *v* 22 dicit *R* prop.] primū *R* cum utique] committi *A*
 23 periclis *RA* sol. erud.] solantur audiri *A* 24 malis (s. sūmę felicitatis) *R*

2 atque illuc permutari. puto enim quod illos, qui in dissensione permanent, spes aliqua futurae concordiae releuet et multum his conferat futurae emendationis expectatio. hi uero, qui frequenter ad concordiam redeunt et rursum in dissensiones et iurgia deuoluuntur, cum aliis omnibus quae perdididerunt bonis etiam spe correctionis exuti sunt. similis est enim apud illos, ut uideo, discordia et concordia nec in altero magis haerent, dum ad utrumque facile deuoluuntur.

20. Nemo sane me aestimet dicere, quia omnem pacem dico amplectendam esse — scio enim sicut in multis discordiam utili- 10
lem, ita in aliquantis perniciosam esse concordiam —, sed illam dico pacem, quae in bonis et pro bono est et deo nos sociat. et ut breuiter de singulis diuidam, mihi ita uidetur quod neque inferius mensura sua aliquid bonum dicitur neque si eam excedat et euadat, id est neque per leuitatem omnibus 15
2 sociari neque per prauitatem ab omnibus discordare. similiter etenim et remissio inutilis est et proteruitas inproba. certum est namque quod aduersum impietatem et ignibus et ferro et potestatibus et legibus pro ueritate debemus obniti, tantum ne fermento malitiae polluamur et consensum praebeamus in 20
malis. nec quicquam ita pertimescendum est quam ne aliud quid timeamus quam deum et per timorem prodamus fidem et ueritatem. ubi uero causam tristitiae adferunt suspiciones humanae et superfluous metus, ibi melior est feruore patientia
3 et asperitate lenitas. pulchrius namque est et utilius, ut in 25
communi corpore permanentes instruamus nos inuicem tamquam alterutrum membra, instruamus autem eo modo, quo

20 cf. I Cor. 5, 8

1 enim exp. C desensione O 2 futurae et R 3 conferet (t s. et) R
expectatio RO hii EO 5 omnibus C 6 exuti V enim] at v
7 ut om. R erent ROa.c. erunt A adherent Cv 9 me s. l. O, om. V
10 amplectendam O 12 societ R 15 eam] metam V, Cp.c., v 17 in-
utilis est om. R utilis C prop^r uitas RC prosteruia A proteruia O
18 aduersam (u s. s.) R et fin. om. Cv 19 pro] et R 21 quid-
quam R quisquam Oa.c. pertimescendum O 22 prodamus (t p s.
pro) R 23 causas OA 24 patientiae V 25 est om. A in com-
muni] immuni A in muni O 27 membra C

apostolus dixit: in spiritu mansuetudinis, non per superbiam neque per imperium uelut tyrannidem putantes libertatem nostram, sed tamquam fratres et aequales commonitionibus nosmet ipsos et cohortationibus prouocantes.

21. Cum haec ergo ita se habeant, fratres, amplectamur nos inuicem et complexemus et cum omni puritate et sinceritate mentis in concordiam redeamus imitantes illum, qui medium parietem saepis soluit et per sanguinem suum pacificauit non solum quae in terra sunt, sed et quae in caelis. dicamus ad religiosum hunc et mitissimum patrem et mansuetissimum pastorem: eleua in circuitu oculos tuos et uide congregatos filios tuos. ecce uides quod optabas, quod desiderabas die noctuque, ut in senectute bona nouissimum uitae duceres tempus. ecce omnes conuenerunt ad te et sub aliis tuis requiescunt et altare suum circumdant. qui cum lacrimis abcesserant, cum laetitia reuertuntur. gaude et laetare, pater optime et indulgentissime, et dic etiam tu nobis: ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit deus, adde et illam dominicam uocem congruentissimam tibi: quos dedisti mihi seruaui et non perdidisti ex eis quemquam.

22. Nec est aliquis in eis filius perditionis, sed omnes manemus in uno spiritu unianimes conlaborantes in fide euangelii, unum sentientes, armati scuto fidei, praecincti lumbos in ueritate, unum

1 1 Cor. 4, 21 8 cf. Eph. 2, 14 cf. Col. 1, 20 11 Esai. 60, 4 18 Esai. 8, 18 19 Ioh. 17, 12 21 cf. Ioh. 17, 12 cf. Phil. 1, 27 et 2, 2 28 cf. Eph. 6, 16. 14

1 superbia *V* 5 frater *C* 6 nos inuicem *om.* *A* complexemur *Cv* et *fin.* *om.* *O* 8 pacifica ut *Ra.c.* 9 et *om.* *ACv* quae in caelis sunt *V* 10 religiosum *O* hunc et] hund ad *A* 11 eleua nunc *V* eleua oculos tuos in circuitu *A* 12 congregatos (*s. s. l.*) *R* congrega *om.* *O* et ecce *v* optabas] occupabas *R* 13 senectute tua *v* 14 om *O* 15 aliis *O* alt. suum = τὸ ταυτὼν θυσιαστήριον 16 laetia *O* gaude *BO* 18 dedit (*ἔδωκεν*)] dedisti *R* dominus *A* et illam] etiam *A* 21 om̃s (*s. s. s.*) *R* manemus (*a. s.*) *O* man. unan. (*unian.* *O*) in una spir. unan. (*unian.* *O*) *OA* 22 unanimes *VA* 23 sentientes (*εἰσπονοῦντες*)] scientes *C* in ueritatem *C*

solum scientes, aduersum diabolum bellum et aduersum eos qui sub illo militant. nec timeamus eos, qui possunt corpus occidere, animae autem nihil facere possunt, timeamus uero eum, qui potest animam et corpus perdere in gehennam, seruantes bonum depositum, quod a patribus suscepimus, adorantes patrem et filium et spiritum sanctum, in filio patrem, in spiritu filium intelligentes, in quo baptizati sumus, in quem credidimus, cui confessi sumus, diuidentes antequam coniungamus et iungentes antequam diuidamus, non tria unum dicentes. neque enim insubstantiua nomine nominamus, id est unam solam subsistentiam sentientes, ut scilicet diuitiae nostrae in nominibus sint et non in rebus, et rursum dicimus tria unum non secundum subsistentiam sed secundum substantiam deitatis unitatem in trinitate uenerantes et trinitatem in unitate confitentes. tota ergo trinitas adoranda, quia tota regalis est; unius enim potestatis et unius gloriae, supra mundum, supra tempora, increata, inuisibilis, incomprehensibilis, inuestigabilis. quae quo ordine apud semet ipsam sit ipsa sola cognoscit, a nobis autem similiter et aequaliter adoratur; sola enim est intra sancta sanctorum uniuersam creaturam in exterioribus habens. et ipsa quidem primo uelamine dirimitur, reliqua uero rationabilis creatura secundo contegitur uelamento, post illam uero rursum secundo uelamine nos dirimimur a caelestibus. haec nos sentientes, fratres, et confitentes eos,

2 cf. Matth. 10, 28 5 cf. II Tím. 1, 14 22 cf. Hebr. 9, 3

1 zabulum OA qui—eos om. Cv 2 corpus possunt A 3 uero] autem OA 4 et animam et corpus v 8 credidimus (κατα-
καμεν) RV credimus cet. v 9 trea O, Ca. c. 10 enim om. R in-
substantiua (u alt. s. l.) O in substantia v uominamus (e s. a) R
11 subsistentiam ROV substantiam ACv 12 nom.] hominibus V
dicimus (a s. i) R trea O 13 subsist.] substantiam C 14 in
unitate C 16 potest. est v unius e gloriae Cv 17 inuestigabilis
Oa. c. 18 quoque (sign. transpos.) R ordinem C 20 est enim Cv
in R 21 ipso Rp. c. uelamina (e s. a) R dirimitur a caelesti-
bus Cv 22 reliqua] aliqua A uero om. Cv rationabilis A 23 a]
ad C 24 confidentes (t s. d) R confutantes C

qui huic fidei aduersantur, alienos habeamus a ueritate et pestilentes putemus. et si quidem possibile est curari eos, nulla sit inuidia; si uero insanabiles sunt, refugiamus et uite-
 5 nostram sanitatem illis tradamus quam illorum nos aegritu-
 dinem capiamus. pax autem dei, quae superat omnem mentem, custodiat corda uestra in Christo Iesu domino nostro, cui gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

6 Phil. 4, 7

2 si s. l. R curare R 3 sit in mg. R & s. l. A, om. cet., v
 insanabiles (s s. l.) R 4 tam illis tradamus nostram (nostram om. v)
 sanitatem Cv 6 dei om. Av 7 mentem] sensum (s. l. mentem) A
 8 nostro om. R cui est gloria OAVv 9 DE GRANDINIS UASTA-
 TIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERET R USQUE HUC CON-
 TULI DE CODICAE SCAE MELANIAE ROMA. EXPL ·VII· INCIPIT
 LIBER ·VIII· DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPI-
 SCOPUS RETICERIT O USQUE HUC CONTULI DE CODICE SCAE
 MELANIE ROMÆ :: FINIT LIBER ·VII· GREGORII NAZANZENI
 EPISCOPI INCIPIT LIBER GREGORII NAZANZENI EPISCOPI DE
 GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERET A
 EXPLICIT DE RECONCILIACIONE ET UNITATE MONACHORUM.
 INCIPIT DE GRANDINIS UASTACIONE CU PATER EPS RETICE-
 RET C EXP LIB ·VII·, INC EIUSD LIB ·VIII· DE GRANDINIS
 UASTATIOE CŪ PAT EPS RETICERET V Explicit de reconciliatōe
 et unitate monachorū Incipit de grādinis uastatione, cum pater episcopus
 reticeret v

VIII.

DE GRANDINIS UASTATIONE CUM
PATER EPISCOPUS RETICERET.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VIII.

DE GRANDINIS UASTATIONE.

1. Quid laudabilem soluitis ordinem? quid inpellitis linguam
legi iustissime seruientem? quid prouocatis sermonem spiritui
cedentem? quid intermittentes caput festinatis ad pedes? quid
relinquentes Aaron producit Eleazar? non patior excludi
fontem et profluere torrentem, solem abscondi et stellam
ostendi, canitiem cedere et iuuentutem leges promulgare,
sapientiam reticere et inperitiam audere. neque enim umquam
rapidus imber leni et quieto utilior fuit. ille enim, dum nimio
fertur inpetu, siluas secum ac rura pariter trahens etiam
damnosus agricolis existit, hic uero leniter infusus et ad
interiora terrae gremia descendens fecundum fructibus caespi-
tem parat uel etiam laetioribus spicis maturari segetes sinit.
ita et in uerbis non continuo qui multae eloquentiae est etiam
multae sapientiae est, quoniam quidem eloquentiae aura parum
quid delectat auditum, simul uero ut desinit sonus loquentis
et profectus desinit audientis. is autem qui sensim in medullas
ipsas diuini descendit eloquii et dilatato ore repletur spiritu
sancto, in paucis syllabis plurima sacramenta concludit.

2. 3. Et nondum dico de illa uera et prima sapientia, cuius
particeps et colonus est uenerandus pater et pastor noster.
prima enim sapientia est uita laudabilis et apud deum pura
mens, per quam puri puro iunguntur et sancti sancto sociantur.

6 cf. Num. 20, 24—29

4 iustissimae *ROCV* 5 fest.] properatis *v* 6 relinquetis (i s. alt. e) *O*
7 stellam (ἀστὴρα)] stellas *RA* 8 cedere (ἀποχωρεῖν)] cadere *R* legis
O lege *V* promulgare *R* 9 audere (παύσασθαι)] audere (i s. pr. e) *O*
audire *ACv* umquam *om.* *A* 10 lene *V, Ca.c.* 13 descendens *O, Ca.c.*
14 lenioribus *A* 15 non] eius *R* non continuo *om.* *A* quia *A*
etiam—est in *mg.* *O, om.* *R* 16 multa sapientia *O* 18 desinat *O*
24 puri *Cp.c., om. cet.*

hanc enim in primis a nobis deus requirit hostiam: puritatem
et cor contribulatum [sacrificium deo est] et sacrificium laudis.
uult enim nos esse nouam creaturam in Christo et nouum
hominem et quaecumque huiusmodi refert scriptura diuina.
2 est ergo prima sapientia despiciere et contemnere sapientiam 5
istam quae in uerbis est et complexionibus uel calliditate ser-
monum uel quae captiosis syllogismis et contradictionibus
inanibus nititur. ego autem opto quinque uerba in ec-
clesia loqui in sensu meo, ut et alios instruam,
quam multa milia uerborum in lingua et in tali 10
uoce tubae, quae non dat significantem uocem, ut ad bellum
3 spiritale praeparet militem meum. hanc ergo ego conlaudo
sapientiam et hanc complector, per quam ignobiles facti sunt
gloriosi et per quam abiecti ad honorem uenerunt et in qua
piscatores uniuersum orbem terrae euangelii retibus conclu- 15
serunt uerbo consummato et breuiato sapientiam quae de-
4 struitur superantes. non enim qui in uerbo sapiens est iste
mihi sapiens uidetur neque qui linguam politam ac uolu-
bilem profert, anima uero permanet inperitus, sicut sepulchra
illa, quae extrinsecus dealbata et exornata uidentur homi- 20
nibus, intrinsecus uero immunditia ac foetore repleta sunt,
sed ille mihi uidetur sapiens, qui pauca quidem de uir-
tute animi commonet et proloquitur, plura autem in suis

1 cf. Ps. 50, 19 et 49, 23 3 cf. II Cor. 5, 17. Eph. 4, 24
8 I Cor. 14, 19 16 cf. Rom. 9, 28 cf. I Cor. 2, 6 19 cf.
Matth. 23, 27

1 querit *Cv* hostiam puritatem (θυσίαν τὴν καθάρσιν) hostiam
puritatis (is *ex em*) *R* 2 uerba sacrif. deo est *inclusit Wrobel; inter-*
polata sunt ex Ps. 50, 19 4 diuina scriptura *Cv* 5 primo *Ca.c.*
dispicere *Oa.c.* contempnere *C* 6 et complexionibus (καὶ τροπαῖς)
et in complexionibus *OACVv* in calliditate *Cv* 7 syllogismis *O* 8 in-
anibus *om. Cv* 9 sensu eo *Ra.c.* 11 quae non dat significantem
uocem = (φωνῇ ἀλλ' ἡχοῦ) ἀσῆμῳ 12 spiritualem *A* spiritalē *C* ego
om. A 16 destruitur *Ca.c.* destruit *V* 17 iste—uid.] sapiens esse sensu
uidetur *V* 18 qui *om. O* uolabilem *V* nobilem *v* 19 praefert *A*
animus *A* sepulchra *OC* sepulchra *A* 20 ab *ante* hominibus *in mg.*
add. O 21 immunditiā *Oa.c.* immundiciā *A* fetore *A* faetore *C*

actibus atque operibus ostendit et fidem uerbi operum suorum
 adstipulatione confirmat, quia nec pulchritudinem formae ita
 quis amare potuit in pictura sicut in corpore positam nec
 diuitiae utiles fuerunt quae in somnis uidentur sicut illae
 5 quae in manibus continentur. ita et sapientia illa clara est 5
 non quae in uerbis uolat sed quae in uirtutibus constat. sic
 denique etiam scriptura dicit, quia intellectus bonus est
 omnibus qui faciunt eam, non qui loquuntur et praedicant
 eam. huius igitur sapientiae firmiora indicia tempus declarat,
 10 quae uere in senibus est corona gloriandi. si enim non oportet
 beatificari hominem ante mortem, sicut Salomoni uidetur
 et mihi, quia incertum est quid pariat superuentura pro eo
 quod multum mutabilis est uita hominum, dum corpus hoc
 humilitatis huc atque illuc semper uertitur et mutatur, quo-
 15 modo non is, qui iam plurimum uitae huius inculpabiliter
 exegit et incertum habitationis nostrae pelagus euadens prospicere
 iam portum et iam iamque ingredi sperat, multo est
 securior ac beatior eo, cui adhuc multum marini discriminis
 superest?
 20 4. Noli ergo claudere linguam, quae multa bona edocuit,
 cuius fructus multi et infinitae procreationes iustitiae, cuius
 quanti sint filii et quanti thesauri, eleua in circuitu oculos

7 Ps. 110, 10 10 cf. Prou. 16, 31 11 cf. Eccli. 11, 30 12 cf.
 Prou. 27, 1 13 cf. Phil. 3, 21 22 Esai. 49, 18

1 extendit *A* 2 astipulatione *A* 3 posita *A* 4 sicut illae—con-
 tinentur *om.* *V* 6 quae in uerbis uolat = ἡ τῶν λόγων λαμπρυνομένη,
 7 etiam *om.* *Cv* intellectus omnibus bonus est *OA* est *om.* *Cv*
 8 eum *A* qui *om.* *O* locuntur *C* 9 eum *A* 10 sensibus *RO*
 11 beatificare *A* salæmoni *O* salemoni *v* 12 superuentura pariat *A*
 superuentura (ὁ παρὰ τῆς ἐπιούσης τεχθήσεται)] superuentura dies *Vv*
 14 humilitatis (*s. f.* humanitatis) *R* alluc *V* 15 is] his *A* pluri-
 mam *V* 16 exigit *OV* 18 multum *om.* *A* 19 aliquid superest *A*
 docuit *A* 21 cuius fructus multi (ἧς οἱ καρποὶ πολλοί)] *c. f.* multae
 (multe *V*) *AV* procreationis *OC* 22 sint *s. l.* *O* sunt *Cv* the-
 sauri *R* leua *V*

tuos et uide. omnis hic populus est, quem in Christo Iesu
per euangelium genuisti. noli ergo nunc inuidere boni sermonis
gratiam, etiamsi brevis sit. nosti breuiter multa proferre. quod
si minus, certe uel spiritali uoce proclama illa, quam etiam
tacente Moyse audiebat deus dicens ad eum: quid clamas 5
2 ad me? scilicet cum eum interpellaret in spiritu. conpone et
praepara populum mihi oui et alumno tuo et post hoc etiam
pastori, nunc uero etiam tecum summo sacerdoti. edoce me
quoque aliquid ex disciplina pastoralis et populum hunc de
oboedientia, de praesenti certe hac plaga et uastatione nobis 10
aliquid philosophare: de iustissimis dei iudiciis, siue compre-
hendimus nos siue etiam ignoramus abyssum multam, quo-
modo etiam misericordia eius statera est secundum sanctum
Esaïam. neque enim bonitas eius sine iudicio est, licet his
qui in uinea tota die laborauerant non uideretur aequum quod 15
3 cum posterioribus facti fuerant aequales. sed et ira secundum
peccatorum mensuram calix in manu domini appellatur et
poculum ruinae cum bibitur auferri quid et euomi ex scele-
ribus bibentium uidetur et rursum mera ira clementia tem-
peratur. inclinatur enim ex hoc quod merum est et uehemens 20
in hoc quod lenius est ac moderatius, his uidelicet qui timore
emendantur et qui ex paruis tribulationibus concipiunt et pari-
unt conuersionem et spiritum salutis plenum et integrum
4 generant. reseruatur tamen faecem eius quod est ultimum et

1 cf. I Cor. 4, 15 5 Ex. 14, 15 12 cf. Ps. 35, 7 13 cf.
Esaï. 28, 17 15 cf. Matth. 20, 12 17 cf. Ps. 74, 9 18 cf. Ezech.
23, 33 22 cf. Esaï. 26, 18

2 inuideri *A* 3 etiamsi] si *A* nosti. *O* 4 illam *OAC'*
5 mosi *Ca.c.* clamans *O* 7 mihi populum *A* oui] qui *V* oui
et *exp. O* post haec *A* 8 et doce *R* doce *OA* 9 aliquid quoque *v*
10 certa *A*, *om. v* 11 aliquid *om. V* philosophari *A* 12 nos *om. v*
cum cod. Monac. 3787 13 misericordiae *A* 14 isaïam *v* nec *v*
15 in uineam *A* tota ab. die *v* elaborauerant *O* uidetur *Cv*
17 mensura *A* 18 quid] quidem *C* et s. l. *C* ex celeribus
ROCa.c., A 19 bib.] uiuentium *OA* mere irae *ex mero ira R* ira
om. A clementiam *Ca.c.* 20 inclinauit etenim (auit s. l.) *R* 23 con-
uersationem *A* 24 reserua *R* fecem *R*

nouissimum iracundiae, ut totum id effundat in eos qui com-
monitionibus et correptionibus nolunt curari, quin immo et
lenitate amplius indurantur secundum durissimum Pharaonem,
qui ad exemplum uirtutis dei reseruatus est in piis.

- 5 5. Dic ergo nobis: unde tales istae plagae et unde flagella
et quae horum ratio est? utrumne uniuersitatis ipsius motus
passim et fortuito ac sine ullis gubernaculis incitatur et uelut
nullo rectore casu haec fiunt. sicut uidetur illis insipienter
sapien- 10 omnia facta sunt et composita atque distincta, ita etiam nunc
mouetur mundus et gubernatur, ut nouit ille solus qui mouet
et aeternis eum habentis prouidentiae moderatur? unde ergo 2
sterilitas? unde aëris corruptio? unde grandines et haec nunc
plaga et uastatio nostra atque correptio? unde pestes et morbi?
15 unde terrarum motus et maris terroresque de caelo? uel quo-
modo terra, quae ministerio hominum a creatore formata est.
cuius bonis perfrui omnes aequaliter deberemus, ad impiorum
conuertitur poenas, ut, in quibus concessis et indultis nobis
ingrati extitimus, in his ipsis poenas luamus et agnoscamus
20 uirtutem eorum per supplicia, quorum gratiam non cognouimus
ex beneficiis? quomodo aliis quidem de manu domini dupli- 3
citer peccata redduntur et gemina malitiae mensura retribuitur,
aliis uero cum corripuntur septuplum in sinum eorum defundi
dicitur ultio peccatorum? uel quid illud est quod nondum

4 cf. Rom. 9, 17 21 cf. Esai. 40, 2 23 cf. Ps. 78, 12 24 cf. Gen. 15, 16

k 1 effundet A 2 quin primo R 3 faraonem ROC 4 in piis (κατὰ
τὸν ἀρετῶν) in piis RC 6 et (καὶ) om. R horum ex orum C
eorum A 7 fortuito R (o pr. ex u) OC (u s. alt. o) 8 fiant V uiden-
tur V 9 an] ac V 11 solis O 12 et s. l. R, om. cet., v eum]
eius OACVv hauenis ROCa.c. prouide V moderatus OAVv
modoratus (e s. o) C 13 sterilitas RA, OCa.c. grandinis et he (u'
s. e) nunc plage uast. n. a. correptio (u s. e) R grandinis et hae* nunc
plage uast. Nam (u s. a) a. corr. C grādines et he nūc plage uastationum
atque correptio v 14 morbus R (-os m2) Oa.c. 20 coram (s. quo-
rum) R 21 dupliciter RO 23 dum A sinum (ἐἰς τὸν κόλπον) v
cum cod. Monac. 3787 (cf. p. 144, 19) sinu C sinus cet. diffundi
C, Op.c., v 24 est] et V

Amorraeorum mensura repleta esse in sceleribus memoratur? quomodo ergo uel peccator relinquitur et iustus punitur uel iterum peccator punitur et iustus relinquitur ac seruatur, et nunc quidem iam hinc medicina adhibetur, nunc uero totum 5 ibi reseruatur? quae ergo sunt istae plagae uel unde? uirtutis 5 documenta sunt an poena malitiae? et utrum expediat uelut in suppliciis positos humiliari an uelut causa probationis inlata dissimulare et neglegere, haec nos doce, de his commune, uti ne multum praesentem hanc plagam grauiter feramus, aut rursum ne in profundum malorum descendentes contemnamus — est namque in hominibus etiam istud uitium —, sed ut in correptione domini humiliemur, uti ne, dum in hac neglegimus et contemnimus, maiorem aduersum nos dei iracundiam prouocemus.

6. Grauis est terrae sterilitas, grauis est uastatio fructuum — 15 quis enim negat? — maxime cum in spe esset eorum laetitia et cum iam horreis ipsis essent uicina frumenta. graue est quod messis inmatura sublata est et flentes agricolae prostratas despiciunt segetes suas et uelut carorum suorum emortuis adsident cadaueribus, quas lenis imber auxit, turbidus uero et 20 inmitis exsecuit. ex quibus non inpleuit manum suam qui metit et sinum suum qui manipulos colligit nec dixerunt messoribus praetereuntes: benedictio

21 Ps. 128, 7. 8

1 amorreorum *OCV, R* (rr ex r) 2 relinquetur (i s. e) *O*, om. *A* iniustus *A* 3 relinquitur post iterum *pon. O* iniustus *A* 4 nunc *pr.* nec *A* hinc (n paene eras.) *O* hic *RA* medicinam *A* adhibeatur *OCa.c., A* nunc] nec *A* 5 seruatur *Rv* (etiam cod. *Monac. 3787*) sint *Op.c.* uirtutes (i s. e) *O* 6 documenta *R* sint *Op.c.* ante poenam *A* a pena *V* 7 positus *Ca.c.* humiliari (ταπεινωσθαι)] emendari *R* 8 commune *Ca.c.* 9 ut ne *v* 11 etiam] utiam *Ra.c.* 12 in *pr. om. Cv* ut ne *A* 13 nelegimus *A* 15 grauius *pr. A* sterelitas *ROa.c., A* 16 in spe] inspectus († a s. in) *R* letitię *R* et om. *Rv* 17 orreis *Oa.c.* et quod *Av* 18 agricolae prostr. *om. A* agrigule (co s. gū) *R* agricule *O* 19 dispiciunt *R* decipiunt *C* em.] et mortuis *OC* mortuis *v* 21 exegit (s. † mit) *R* ex]et *A* inplebit *Rp.c.* 22 ma manipulos *R* manipulos *O* collegit *OC*

domini super uos. accidit spectaculum miserabile: terra ipsa 2
foedata iacet laniatis ac diuulsis illis quibus laetabatur comis
et ex ipso ornatu suo turpis effecta. luget hanc et beatus Iohel,
qui calamitatem famis ingentibus tragoediis deflet. sed et alius
5 propheta uastationem nouissimam priori conferens fecunditati et
de ira dei terram uastantis disserens dicit: quae ante ipsum
sunt paradisi deliciarum et quae post ipsum sunt
campus est exterminii. grauia, inquam, haec et ualde grauia, 3
dum haec sola quae in praesenti sunt cogitamus et nondum
10 metum concipimus grauiorum, quoniam quidem et in doloribus
corporis semper id quod ad praesens urget grauius uidetur
esse omni eo quod praesentem non habet cruciatum. multo
uehementiora sunt et grauiora, quae apud se retinent the-
sauri irae dei, quorum absit nos experiri. et non expe- 4
15 riemur, si ad dei misericordiam conuolemus et eum, qui
misericordiam uult magis quam mortem, ad nos lacrimis
inclinemus, ut quod superest irae dei auertamus per conuer-
sionem nostram, quoniam haec adhuc lenitas est et clementia
dei et mansueta correptio et initia quaedam castigationum
20 uelut paruulis adhuc et lactantibus inlata. haec adhuc fumus
quidam est iracundiae et auspicia poenarum, nondum ignis
exurens, nondum flamma uorax nec carbonem accensi. comminatio 5
est haec et intentatio et, cum parum quid inlatum sit, quae
maiora sunt et fortia retinentur, ut et percutiens corrigat, sed

3 cf. Iohel 1, 10 6 Iohel 2, 3 13 cf. Deut. 32, 34 16 cf. Os.
6. Ezech. 33, 11 20 cf. Ps. 17, 9

1 accedit *OCv* ipsa *om.* *A* 3 iohel *O* 4 trag.ediis *O* tragoediis *C*
et *om.* *C* alius] *etiam in graeco textu* ἑτερος, *quamquam eiusdem Iohel*
uerba sunt 7 sunt *pr.* *om.* *AC* paradisi (s. l. i) *R* 9 cogita *V*
10 concepimus *OA* 11 urget *A* 13 ueh. et grau. sunt *v* thesauri *R*
14 quorum (ὧν . . . πείραν λαβεῖν)] *add.* inmanitatem *R* in *mg.* *m2*, *add.*
uindictam *C* (s. l.) *v* 15 et ad eum *Cv* 16 ad eras. *C*, *om.* *v* cū
lacrimis *C* (cū s. l.) *v* 19 correptio (c. s. p) *R* 20 lactentibus *AVv*
lactantibus *Cp.c.* inlatat *O* 21 quidē *v* 22 exurgens *A* -rens—uorax
om. *V* carbonis acc. comm. Est et haec *A* 24 fortiora *Vv* et
om. *Cv* sed et *Cv*

comminans plus emendet uiam faciens irae suae, et pro immensa bonitate sua a minoribus incipit, ne maioribus et grauioribus egeamus. qui utique adhibebit et maiora, si ea prouocauerimus, dum haec minora contemnimus.

7. Noui ego uibrantem frameam et inebriatum gladium in 5
caelo interficientem et spernentem et orbantem, qui iubetur
usque ad carnes et medullas non parcere. scio occurrentem
sicut ursam rapidam illum, qui impassibilis est, et sicut pardalin
in uia Assyriorum non illis tantummodo qui tunc erant, sed
2 et omni qui nunc Assyrius est nequitia. scio non posse quem- 10
quam effugere fortitudinem irae eius et uelocitatem, cum
euigilauerit super inpietates nostras et cum inimicos eius
insequetur zelus, qui consumit aduersarios. scio excussionem
et recussionem et feruorem cordis et consternationem mentis
et dissolutionem genuum et alia quam plurima huiuscemodi 15
supplicia inpiorum. omitto enim dicere de illis iudiciis, quibus
nos multa hic data uenia transmittit et tradit, ita ut melius
sit nobis corripiri et purgari quam ad illa transmitti supplicia,
3 ubi poenarum tempus est magis quam purgationum. sicut enim
non est in morte qui hic memor est dei, ut beatus Dauid 20
pronuntiat, ita confessionis correctionem hi qui in inferno sunt
non habent, quoniam quidem in praesenti uita facultas nobis

1 cf. Ps. 77, 50 5 cf. Ps. 7, 13. Ezech. 21, 9. 10 cf. Esai. 34, 5
8 cf. Os. 13, 7. 8 13 cf. Nah. 2, 10 20 cf. Ps. 6, 6

1 emendens (t s. ης) *R* corrigat *Cv* 4 adhaec (u s. αε) *C* adhuc *v*
5 ergo *A* uibrantem = σιλιβρόμενην 6 spernentem = ἐξουθενεῖν
orbantem (ἀτακτοῦν)] turbantem *R* uibrantem *v* 7 occurrentem] occur-
reremitem (re fin. s. l.) *C* occurrere immitem *v* 8 ravidam *OAv* pardalin *V, Rac.* pardalin *Rp.c.* pardal in (u s. a et um s. in) *C* pardal *O*
parduli *A* pardum *v* 9 in inuio *v* assiriorum *O* (s pr. s. l.) *v* tan-
tummodo qui tunc erant *om. R* 10 asirius *O, Ca.c.* 11 effugire *Oa.c.*
eius] sue *v* 13 insequetur ex insequenter *R* insequitur *cet., v* zelos
(u s. o) *R* consumat *R* consumet *V* aduersarius *v* excusationem *R*
14 recussionem († dis s. re) *R* 15 desolutionem *A* et aliqua plu-
rima *V* 16 obmitto (b s. l.) *R* iudiciis *V* 17 uenia data *R*
transmittit *A* 18 et purgari *om. R* ad s. l. *C* 20 est memor *R*
21 hii *ROAC* in *om. R*

permissa est agendi quae uolumus, ibi uero gestorum nostro-
rum reddere rationem.

8. Quid ergo faciemus in illa die, de qua uehementissime
perterret quidam prophetarum, cum deum nobiscum dicit esse
5 iudicaturum in montibus et collibus et consedere aduersum
nos et disceptare atque ante faciem nostram statuere peccata
nostra, accusatores scilicet acerbissimos, adhibere quoque
omnia sua beneficia, quae in nos contulit, et conparare cum
sceleribus nostris, cogitationibus quoque cogitationes conferre
10 et actus actibus arguere, cum a nobis requirens purae imagi-
nis dignitatem obliteratam eam inuenerit et obfuscata, cum
ad ultimum certe propria unusquisque notatus sententia con-
demnabitur?

9. Quis ergo ibi aduocatus erit? quae interuentio? quae
15 figmenta? quae artes? quae aduersum ueritatem forensis calli-
ditas proferetur? quibus praemiis iudicium corrumpetur? omnia
pendebunt in statera iustitiae, gesta et uerba et cogitati-
ones nostrae, mala ac bona aduersum se inuicem diuersa lance
pendentur, ut pars quae praeponderauerit uincat et quo uergit
20 opus illuc sententia decidat. nec ultra iam alia uoluntas aut 2
aliud iudicium aut excusatio per secunda opera requiretur, nec
tempus erit olei mutuandi a prudentibus uirginibus uel con-
parandi a uendentibus, cum lampades extinguuntur. nec locus
est paenitentiae diuitis concremantis in flamma et propinquorum

3 cf. Esai. 10, 3 4 cf. Hier. 2, 9 6 cf. Ps. 49, 21 22 cf.
Matth. 25, 8. 9 24 cf. Luc. 16, 24

2 reddere] reddemus *maluit Wrobel* 4 quidem *Ra.c.* cum] dum *C*
(d in *ras.*) v pphetarū *C* 5 iudicandum (turū s. qdum) *R* iudican-
dum *OCVv* considerat (t s. *add.*) *R* 6 et] etiā (iā s. *l.*) *R* 7 acer-
rimos *R* acerbissimos (is s. *l. m2*) *C* 8 in nos] nobis (bi s. *l. m2*) *R*
conparare *Ra.c.* 9 cogitationes quoque cogitationibus *A* conferri *Cv*
10 actos (u s. o) *RO* 11 meam *R* obfuscata *O* 12 notata *R*
condempnabimur *A* 15 aduersus *RC* 16 proferetur (ur s.) *R* conrum-
petur *R* corrumpetur *C* 17 gesta] et gesta (χα: παρξιν) *Wrobel* cogi-
tationis *Cp.c.* 18 bona ac mala *R* 19 penduntur *V* ponderauerit *R*
23 extinguuntur *AC* 24 et] ad (c s. d) *R*

suorum requirentis emendationem. non ergo iam tempus erit
 ullius dilationis, sed solum et ultimum et terribile iudicium,
 immo potius iustum et idcirco magis terribile, quia iustum.
 3 tunc enim sedes ponentur et uetustus dierum sedebit et libri
 aperientur et fluuius igneus curret et lux praecedet et tene- 5
 brae paratae erunt, et abibunt qui bona egerunt in resurrec-
 tionem uitae, quae nunc in Christo abscondita est et postea
 cum ipso manifestabitur, qui autem mala egerunt in resurrec-
 tionem iudicii, in quo iam iudicante uerbo dei condemnati
 4 sunt qui non crediderunt. alios ergo illa ineffabilis lux et 10
 immensa suscipiet, id est splendor et agnitio atque inluminatio
 clarior sanctae et beatae trinitatis, cum puris et immaculatis
 mentibus pura et immaculata miscetur, quod ego solum et
 praecipuum duco esse regnum caelorum; his uero qui indigni
 sunt cum reliquis ceteris erit etiam haec maior omnium poena, 15
 quod prociuntur a deo, et ipse pudor et confusio conscientiae,
 cuius finis ac remedium nusquam est. sed de his postmodum.

10. Nunc uero quid faciamus, fratres contriti et humiliati
 et inebriati non uino neque sicera, ex quo parum quid commo-
 uentur homines et conturbantur, sed inebriati a fortitudine 20
 plagae, quam inuexit dominus dicens: 'et tu commouere et
 conturbare', qui potauit contemptores spiritu tristitiae et
 compunctionis, quibus et dicitur: uidete, contemptores, et
 intuemini et admiramini mirabilia et disperdimini?
 2 quomodo sufferemus increpationes eius aut quid responsi dabi- 25

4 cf. Dan. 7, 9. 10 6 cf. Ioh. 5, 29 7 cf. Col. 3, 3 19 cf. Esai.
 29, 9 21 cf. Ps. 106. 27 22 cf. ibid. 59, 5 23 Act. 13, 41

1 iam *om.* *R* est *R* 2 dilationis] dissolutionis *V* *pr.* et *om.* *v*
 4 ponuntur *C, Aa.c.* uetustus (tus s.) *O* uetus *Cv* 5 aperientur *C*
 6 habebunt *R* habebunt *Ca.c.* ibunt *A* 9 condempnati *RCv* 10 ille
Ra.c. illos *C* 11 suscipiat *O* 13 miscetur (μυγομένης)] miscebitur
Rp.c. miscebit *ex* miscebat *A* 14 duco (τίθεμαι) *C, Ra.c.* dico *cet.*
 15 cum reliquis] *religijs* (s. etis, qui *eras.*) *R* qui reliquis *C* hoc *R*
 maior] malorum *A* 16 prociuntur *v* 17 ac] et *v* numquam *Cv*
 18 faciemus *A, RCp.c.* 20 et conturb. *om.* *Cv* 22 et contemptores. *C*
 24 dispergimini *A* 25 sufficimus ad incr. *Cv* quis (d s. s) *R* resp.
 dab.] respondebimus *R*

mus, cum ad multitudinem beneficiorum suorum, quae ingrati
suscepimus, adhuc etiam castigationes suas nobis coeperit
inputare et enumerare remedia ac medellas, quibus adhibitis
nos tamen curati non sumus? et filios quidem appellat, sed
5 pollutos, uel filios, sed alienos et claudicantes a semitis suis,
dum alienis uis incedunt et asperis. dicit ergo: 'quid oportuit
me facere uobis et non feci? unde uos emendare oportuit et
non emendauit? lenioribus usus sum remediis. omisi Aegypti-
orum flagella, sanguinem de fluminibus fontibusque potatum
10 et omnes aquas in cruorem uersas. primam illam eorum pla-
gam reliqui. omisi etiam ranas et scinifes et cynomiam et
reliqua flagella. a bubus et iumentis et pecoribus coepi, quin-
tam plagam in animalia muta conuerti parcens hominibus. non-
dum uos contigit ista uexatio, sed facti estis mihi etiam
15 mutis animalibus brutiores. nihil enim, ut uideo, ad emenda-
tionem proficit ista correptio. abstinui a uobis pluuias: 4
pars una suscepit imbrem et pars, supra quam non
plui, aruit. et dixistis: perdurabimus et uiriliter age-
mus. idcirco superdixi uobis grandinem et uineas uestras
20 atque arbusta uestra segetesque demessui, malitiam tamen

4 cf. Deut. 32, 5 5 cf. Ps. 17, 46 8 cf. Ex. cap. 7 11 cf. Ex.
cap. 8 12 cf. Ex. cap. 9 16 Am. 4, 7 18 Hier. 18, 12

1 ingrata (i s. a) R ingrate V ingrate Ca.c. 2 suscepimus C, Oa.c., v
nobisque R ceperit RCv 3 inputare] inpu gnare R innumerare R
numerare Cv medelas AV, RCp.c. medillas Oa.c. 5 a] in R 6 dum
alienis uis om. R al. in uis Cv uis om. A dicet (i s. e) O
7 emendari AV 8 obmisi (b s. l.) R omnia A egyptiorum RO
9 flagella] plagas v depotatum R deputatum Ca.c. 10 plagam
eorum A 11 obmisi (b s. l.) R scynifes RA scinifas ex scinifas O
scynyfās (y pr. s. l.) C sciniphes v scinomiam O cinomia V 12 fla-
gella om. A bobus Cp.c. caepi R cepi v 13 plagas Vp.c.
ominibus Ra.c. 15 nil v 16 profecit OCv 17 super OA 18 plu- i R
plui A pluuia ruit Vv dixi Ca.c. perdurauimus OV, Ra.c.
supdurauimus Cv agimus OV egimus Cv 19 uineas (ἀμπέλωνας)
uindemias R

uestram resecare non potui et nunc agnoui quia durus es et neruus ferreus ceruix tua.'

11. Haec puto quia dicat ad nos dominus, si flagellis eius non emendamus, quoniam quidem et contemptor permanet in contemptu et iniquus in iniquitate perdurat. nec aliquid in nobis agit caelitus inlata correptio, nihil flagella proficiunt. defecit iam tubus ferreus in fornace, defecit plumbum, in uanum operatur argentarius: nequitiae uestrae non consumuntur. 'per Hieremiam uobis haec iam olim reputaue-
ram; nunc ergo numquid me exacerbatis?' dicit dominus. 'aut non praeualet manus mea etiam alias plagas et alia admouere tormenta? sunt adhuc apud me etiam ulcerum feruurae, quae sublato cinere ac fauilla in aërem per Moysen generatae sunt, qui illo tempore indignationis dei minister extiterat ad Aegyptum castigandam. est adhuc et locusta, sunt et tenebrae pal-
pabiles, est etiam ultima adhuc plaga, interitus primitiuorum, quam nullus effugit nec euadere quisquam potuit uastatoris manum nisi ille solus qui sanguine agni postes suos liniuit, id est qui fidem suam atque opera Christi sanguine et noui testamenti institutionibus consignauit, qui Christo conerucifixus est, qui consepultus est ei et resurrexit cum eo, ut et conglorificetur cum ipso et nunc et in ultimo eius aduentu.'

12. Absit autem a nobis, ut cum ceteris correptionibus

1 Esai. 48, 4 7 Hier. 6, 29 12 cf. Ex. 9, 10 sqq. 21 cf. Rom. 6, 4, 8, 17

1 quia] quod *A* es et] esset *R* est et *V* 2 ferueus (r s. u) *R*
3 puta (t o s. a) *R* quod *A* dicit *R* 4 contemptor *C* remanet *A*
5 contemptus *A* iniquitatem *A* 6 cogit *Ca.c.* 7 deficit *utroque loco V* iam *om. A* tibiis (ti *ex tu fact.*, u *in ii mutat. uid.*) *RC*
cibus *v* ferreis *C* 9 iheremiam *v* haec uobis *omisso iam R*
etiam *A* reputauerant *Va.c.* 10 exaceruatis *O* exercebatis *v*
12 feruore *R* (s *add. m2*) *O* (u s. o *et s add.*) feruores *ACv* quae (i s. ae) *R* 13 generate (i s. e) *R* generata *Av* generate *OC* 14 in illo tempore *CAv* egyptum *O* 15 castigandum *Ca.c.* locustas *V*
16 est adhuc etiam *A* primitiorum *A* 18 liniuit *ROCa.c.* 20 crucifixus *R* 21 ut s. l. *C* glorificetur *CA* 22 et *alt. s. l. O* 23 cum ceteris corrept. (μετὰ τῶν ἄλλων πληγῶν) ceteris correptionibus *R*

etiam illam nobis inputet bonus et pius deus dicens: quoniam
incedebatis mecum peruersi, et ego ibo uobiscum furore
peruerso, uel iterum: percussi uos in aurigine et in
rubigine et in facellatione, et nihil profeci. extrinsecus
5 sine filiis uos fecit gladius, et ne sic quidem con-
uersi estis ad me, dicit dominus. non illud autem accidat 2
dici de nobis, quia uinea facti sumus dilecto et plantati et
calamis erecti et maceria circumdati et expectati, ut faceremus
uuam, fecimus autem spinam, et non iustitiam sed clamorem,
10 ita ut necesse fuerit destrui maceriam et esse nos in concul-
cationem et subuerti turrem et fieri nos in direptionem, ut
ultra non putemur neque fodiamur, insuper etiam — quod est
infelicius omnibus — ut mandetur nubibus, ne pluant super nos
pluiam. ego, fratres, talibus in aduersis cogitationibus agor 3
15 et his memet ipsum commonitionibus consolor; sic ego noui de
castigationibus domini cogitare et, cum apud memet ipsum huius-
cemodi uoluam consilia, rursum ad orationem me domini suppli-
cationemque conuerto et adicio his quae supra diximus et dico
uobiscum pariter: si me sequimini et mecum iungitis mentes
20 et cogitationes uestras, dicamus pariter: peccauimus, inique
egimus, in pietatem fecimus, quoniam oblitus sumus manda-
torum tuorum et post cogitationes cordis nostri pessimi ambu-

1 Leu. 26, 27. 28 3 Am. 4, 9. 10 7 cf. Esai. 5, 1. 2 9 cf.
Esai. 5, 7 10 cf. Esai. 5, 5 12 cf. Esai. 5, 6 13 cf. ibid. 20 Bar.
2, 12 22 cf. Hier. 18, 12

1 illa *A* dominus *R* 2 inceditis *v* 3 aurigine (u s. i) *R* auri-
gine *V* et] uel *C* 4 robigine (u s. o) *R* facellatione (σφαλλισμῶ) *Ca.r.*
facillatione *OA* fauillatione *Cp.c.* fallatione (gella s. la) *R* flagellatione
V fauilla *v* perpeti (s. pfeci) *C* intrinsecus *R* extrinsecus (in s.
ex) *C* 5 et ne] et nec *ACVv* quidem *om.* *Cv* 6 accedat (i s. e) *O*
7 dicit *A* plantati *C* 8 expectauit *Cv* 9 uuam *in ras.* *O*
spinā *O* 10 destrui *Ca.c.* maceriam (h s. c) *R* et nos esse *v*
in conculcatione *RV* 11 turrim *A, OCp.c., v* 12 putemus *C* nec *v*
13 ut mandetur *ex* utinam detur *R* nobibus *R* 14 ergo *O* angor *A*
15 intra (*m2* s. l.) memet *C* inter memet *v* commotionibus *RO* com-
munionibus *Ca.c.* consolor *OC* 17 uoluem *R* 19 iungas (iun-
gatis *m2*) *R* iungetis *CVv* 22 ambulamus *C*

lauimus nec digne ingressi sumus uocatione, qua uocasti nos
 per euangelium Christi tui, nec competenter sanctas eius sus-
 cepimus passiones nec pro merito humiliationem eius accepi-
 4 mus, sed facti sumus obprobrium dilecto tuo. sacerdos et
 populus mente excidimus, in unum omnes declinauimus, simul 5
 inutiles facti sumus; non est qui faciat iudicium et iustitiam,
 non est usque ad unum. exclusimus misericordias tuas et
 clementiam tuam a nobis et uiscera miserationum tuarum
 propter malitiam nostram et nequitiam pessimae nostrae adin-
 uentionis auertimus. tu nobiscum, domine, fecisti bonitatem et 10
 misericordiam, sed nos iniquitatem. tu patiens et multae
 misericordiae, sed nos duri et multis flagellis digni. cognosci-
 5 mus bonitatem tuam, licet increduli simus. secundum ea quae
 peccauimus parum adhuc castigati sumus. tu terribilis es et
 quis resistet tibi? tremor comprehendet a te montes et 15
 magnitudini brachii tui quis resistet? et si resoluas cataractas
 caeli, quis eas concludet? leue est in oculis tuis pauperem et
 diuitem facere, uiuificare et morti tradere, percutere et sanare,
 quoniam hoc ipsum quod uis opus perfectum est. tu, inquit, ira-
 tus es et nos peccauimus, quidam ueterum supplicantium 20
 tibi. nobis autem etiam e contrario tempus est dicere: nos
 peccauimus et tu iratus es. et propterea effecti sumus obpro-

4 cf. Dan. 3, 33 5 cf. Ps. 13, 3 14 Ps. 75, 8 19 Esai. 64, 5
 22 cf. Ps. 78, 4

1 uocasti* *C* 2 ne *A* sanctos *Ra.c.* suscipimus *Ra.c.* 3 acci-
 pinus *C, Ra.c.* 5 omnia *Ra.c.* 6 faciet *Ra.c.* 7 exclusimus (*ἀπεκλείσαμεν*)
 excludimus *R* et *om.* *R* 9 et nequitie pessimae nostrae adinuen-
 tionis (is *m2* in *es mut.*) *C* et nequicie pessime nostre adinventiones *v*
 adinventiones *O* 10 fecisti bonitatem] habuisti uoluntatem *R* bonitatem
 misericordiae *A* 11 multum (*† c s. um*) *R* 12 ñ (*s. l. C*) cognoscimus *Cv*
 13 sumus (*† i s. pr. u*) *R* sumus *Cv* secundum—peccauimus *om.* *V*
 14 est *R* 15 comprehendit *Cv* comprehendit *A, Oa.c.* a] ad *R* 16 magni-
 tudinem *Ra.c.* magnitudine *Ca.c.* et *om.* *V* 17 concludit *v* 19 tu
 inquit *R* 20 nos] non *O* quidam] ait (*s. l. m2*) quidam *R* quod
 est *A* 21 nobis (*ἐμοὶ δὲ καὶ τῷ ἐναντίῳ καρδίας ἐπείν*) nos *R* autem
om. A 22 et *alt. om. R* obprobrium *R*

brium uicinis nostris. auertisti faciem tuam a nobis, et repletus 6
 est uultus noster ignominia. sed parce, domine! parce, domine!
 propitiare, domine! non tradas nos in finem propter iniquitates
 nostras neque exemplum nos facias ad correptionem ceterorum.
 5 magis, domine, aliorum nos suppliciis corrige et emenda,
 illarum dicimus gentium, quae non cognouerunt nomen tuum
 et potentiae tuae non sunt subiectae; nos autem populus tuus
 et uirga hereditatis tuae et oues pascuae tuae. propterea cor-
 ripe nos, domine, uerumtamen in misericordia et non in ira,
 10 uti ne exiguos nos facias, domine, praeter omnes qui habitant
 terram.

13. His ego uerbis atque his precibus inuoco et inuito
 misericordiam domini. quodsi et holocaustum possem offerre
 me ipsum sacrificium, ut iram domini mitigarem, non par-
 15 cerem, non differrem. sed et uos, o religiosa plebs, etiam
 uos imitamini meticulosum et timidum sacerdotem. quaeso
 uos, nati mei, obsecro uos, coniungite mecum lamentationem
 uestram et fletus uestros meis fletibus admiscete; et clemen-
 tiam domini prouocemus per abundantiam lacrimarum indigna-
 20 tionisque diuinae accensum ignem fletibus restinguamus;
 mitigemus iram domini conuersione nostri. sanctificemus 2
 ieiunium, praedicemus curationem. haec enim nobis sug-
 gerunt sancti prophetae remedia. congregemus presbyteros,
 lactantes paruulos ab ipsis matrum uberibus auellamus et
 25 proiciamus in conspectu domini, aetatem omni miseratione

6 cf. Ps. 78, 6 7 cf. ibid. 78, 13. 73, 2 8 cf. Hier. 10, 24
 21 cf. Ioel 1, 14

2 uultus] uenter *Cv* *alt.* parce domine *om. Cv* 3 nos *om. R*
 4 correct. (μαρτίων)] correctionem *Rp.c.* 6 dicamus *Cv* 8 et oues
 pascuae tuae *om. Cv* 9 miseria *Ra.c.* 10 ne] *n̄ R* *nos domine R*
 omnia *Ra.c.* 12 ego (ἐγώ)] ergo *ROAcv* 13 quodsi et (εἰ δὲ καὶ) *CV*,
 quod et si *cet.* possim *O,Ra.c.* offerrem *OCv* 14 memet *A*
 sacrificij (arem s. iū) *R* 15 differem *O,Ra.c.* 18 fletos (u s. o) *OC*
 admiscite *V,Oa.c.* 19 habundantiam *OV* 20 restinguamus *V* restrin-
 guamus *C,Ra.c.* 21 et mitigemus *OACVv* domini *om. v* con-
 uersionem *AC* nostram *A* 22 uobis *C* 24 lactentes *Cp.c.,v* matris *V*
 euellamus *OA* 25 omne *R*

dignam, et quae sola mereatur dei misericordiam uagitibus
 3 inpetrare. nos quoque sacerdotes et ministri domini ipsis nihilo
 minus prophetis sermonibus admonemur ingredi in cinere et
 cilicio et plangere nocte ac die inter medium crepidinis
 altaris miserando habitu, flebili uoce uociferantes et clamantes 5
 ad dominum et pro nobis et pro populo nihil omnino uel
 laboris uel sermonis omittere, quibus repropitiari posse credi-
 4 tur deus. clamamus ergo et nos uobiscum pariter et pro uobis:
 parce, domine, populo tuo, et non des in obpro-
 brium hereditatem tuam, quia tanto amplius habemus 10
 tribulationis, quantum et honoris. ex nobis ergo, filioli, discite
 conpunctionem domini, quia adfligimur pro uobis, et emenda-
 tionem uestri offerte nobiscum, ut et nos imminentis plagae
 ueniam inpetrare mereamur.

14. Uenite ergo omnes, adoremus et procidamus ante 15
 eum et ploremus in conspectu domini, qui fecit nos.
 ordinemus communem luctum, omnis aetas et sexus suo quis-
 que ordine eleuemus planctuum uocem et pro illis iniustitiae
 uocibus, quas antea feceramus, nunc uocem fletus et planctus
 emittamus in aures domini Sabaoth. praeueniamus iracun- 20
 2 diam eius in confessione. quis scit si forte conuertatur
 dominus et paeniteat et relinquat post se miseratio-
 nes? ego tamen scio quia faciet, ego de clementia domini polli-
 ceor quia statim ut nos conuersi fuerimus etiam ipse irasci desi-
 4 cf. Ioel 2, 17 9 Ioel 2, 17 15 Ps. 94, 6 20 Ps. 94, 2
 21 Ioel 2, 14

1 misereatur *C* 2 inpetrare studeamus *Cv* 4 ac plangere *A* noctes
 ac dies *v* intra *v* crep. <et> alt. (ἡμέρας καὶ θυσιαστ.) *mauult Wrobel*,
sed cf. Ioel 2, 17 ἀνὰ μέτρον τῆς ἡμέρας τοῦ θυσιαστ. 5 et flebili *R*
 6 prosternamur ad dom. *V* pro alt. om. *Rv* 7 sermones *V* pro-
 pitiari *V* possit *O*, om. *Cv* 8 clamemus *A*, *Cp.c., v* et nos ad
 deum *v* cum cod. *Monac. 3787* pro nobis *Av* 10 qui *A* tanto
 (ū s. o) *R* 11 tribulationes—honores *O* quanto (ū s. o) *A* 12 quia]
 qua *ROV* qui *A* emundationem *C* 13 uestram *A* 15 ante deum *v*
 18 planctum et uocem *V* planctus uocem *A* iustitiae *V* in iniustitiae *A*
 19 ante *A* nunc ex non *R* nunc fletus emittamus *V* 20 emittamus *R*
 et mittamus *O* 21 confessionem *O*, *Cac.* quia qui *A* qui *V* conu.
 forte *V* 22 mis.] benedictiones (misera s. benedictio) *O* 24 desinit *Cv*

net — quod utique contra naturam facit — et ad miserationes
 conuertetur — quod utique secundum naturam gerit —; in illud
 enim a nobis compellitur, hoc uero ei naturaliter inest. nos
 tantum ipsi nostri misereamur et iustis eius miserationibus
 5 patefaciamus uiam. seminemus in lacrimis, ut in gaudio meta- 3
 mus. efficiamur Nineitae et non Sodomitae. cito curemus
 mala, ne consummemur in malis. audiamus praedicationem
 Ionae, ne igni et sulphure decoquamur; aut si etiam de Sodo-
 mis fugiendum est, montem ascendamus uel in Segor confugi-
 10 amus et cum ascendente sole ingrediamur. non stemus in omni
 regione nec respiciamus post nos, ne efficiamur staticulum salis.
 immortalis peccati memoria.

15 15. Sciamus quoniam numquam quidem peccare supra
 hominem est et solius dei est; de angelis enim nihil dico, ne
 iter uitii aperiamus et malignis contradictionibus aditum rese-
 remus. non ergo peccare dei est, insanabile uero peccatum
 diaboli est et omnium qui sub eo militant. peccantes autem
 conuerti a peccato hominum est qui credunt in deo et quo-
 rum pars inter eos est qui saluantur. licet enim et terra 2
 20 haec inuoluat secum malitiae non parum et terrenum habita-
 culum adgrauet sensum multa cogitantem et sursum aspicientem,
 immo ad hoc creatum, ut quae sursum sunt quaerat, sed
 imago dei labem corporeae inundationis expurget et coniunc-
 tam sibi carnem uerbi dei subleuet pennis. et quamuis melius

5 cf. Ps. 125, 5 8 cf. Gen. 19, 17. 23 11 cf. Gen. 19. 26
 21 cf. Sap. 9, 15 22 cf. Col. 3, 1 23 *imago*—p. 254, 5 *permanere*]
 cf. August. contra Iulian. I 5, 15 (XLIV 649 M)

2 conuertitur *OCv* naturas *A* in *om.* *OA* 4 eius *om.* *V* 5 in
 gaudium *O* 6 niniuit(a)e *ROCp.c.* et ante nin. add. *C* sodomite *RO*
 7 mala *om.* *v* ne] ut *v* consumemur *OA* *V* cōsumamur *v* 8 igne *Rp.c.*
 sulphore *ROC* dequoquamur *O* detorqueamur *A* sodomitis *R* 9 fu-
 giamus *Cv* 10 et] e *R* 11 staticulum] stragulum *A*, *om.* *v* salis *R*
 12 peccatique *v* 14 homines *OA* et *om.* *A* 15 iter] iterū *C* uitii]
 uiris *A* 16 enim (s. ergo) *O* 17 zabuli *OA* 18 deum *A*, *Rp.c.*
 19 est *om.* *OCv* 21 rursum *V*, *Ra.c.* 22 immo—ut] in ima (ex immo)
 adtrahat ne (adtr. ne in ras.) ea (ea ex et) *Rp.c.* 23 labę *V* inunda-
 tiones *Ra.c.* 24 pinnis *O* *Ca.c.*

fuisset ne egere quidem huiuscemodi expurgatione, sed in illa prima dignitate permansisse, ad quam et refestinamus post praesentem emendationem, et melius fuisset non excidere a ligno uitae gustu amarissimo peccati, tamen in secundo loco expedit emendari et corrigi post lapsum quam in nequitia permanere. quem enim diligit dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit. et iterum dicit: anima, quae non corripitur, insanabilis. graue est ergo plaga percuti, sed multo est grauius castigatum non emendari, sicut dicit quidam prophetarum de Israhel: domine, flagellasti eos et non doluerunt; corripuisti eos et noluerunt suscipere disciplinam, et rursum: et populus non est conuersus, donec percuteretur, et: quid quod auersus est populus meus auersione pessima? ex qua usque ad nouissimum conteretur et exterminabitur.

16. Sed et illud terribile est incidere in manus dei uiuentis, et quod dictum est: uultus autem domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. neque enim latet aliquid auditum dei, quippe qui etiam uocem sanguinis Abel audiuit. ubi enim quis a deo lateat, cum deus omnia repleat et ubique sit? quo quis fugiet a facie dei? si ad caelum quis pennis fuerit elatus, ibi erit; si in infernum, nusquam deerit; si ad orientem, si in profundum maris descendat, nusquam magnum illum oculum

6 Hebr. 12, 6. cf. Prou. 3, 12 10 Hier. 5, 3 12 Esai. 9, 13
13 Hier. 8, 5 16 Hebr. 10, 31 17 Ps. 33, 17 19 cf. Gen. 4, 10
21 cf. Hier. 23, 24 cf. Ps. 138, 7 22 cf. Ps. 138, 8

1 ne] nec *O* non *Av* negligere quidem *V* 2 refestinamus] irefestinamus (i *pr. s. l.*) *R* irefestinamus (*om. et*) *Cp.c., v* post] per *Av*
3 et *om. OA* excedere *C* 4 gusto *R, Ca.c.* peccati—*p. 256, 18*
ut et *om. A* 7 autem *om. O* dicitur *Cv* 8 insanabilis est *v* 12 et *alt. s. l. O* 13 percuterentur *Cv* a-uersus *C* 14 pop. m. auersus
ē auersione pessima *v* quousque *Cp.c., v* 18 perdet (at *s. et*) *C*
memoria *V* 19 dei (Θεός)] domini *R* 20 audit *OCVv* 21 fugiat *Cv*
22 pinnis *O Ca.c., om. V* fuerat *Ra.c.* eleuatus (a *s. l.*) *O* eleuatus *C*
in *om. C* 23 numquam *Cv* 24 descendat numquam *C*

declinabit. quem pertimescit etiam Naum propheta, cum
 aduersum Nineue pondus uerbi dei proferret et zelantem descri-
 beret deum, uindicantem cum furore in aduersarios et tanta
 seueritate utentem, ut ne secundae quidem uindictae aduer-
 5 sum malos relinqueretur locus. sed et Esaiam cum audio 3
 Sodomorum populum et principes Gomorrae incusantem et
 dicentem: quid adhuc percutiemini adponentes ini-
 quitatem? inhorresco totus et lacrimis suffundor. non est,
 inquit, iam quod adici possit ad peccata uestra, nec potest
 10 iam exquiri aliquid ad uindictam. sic omnia in uos inlata sunt,
 cum semper nouum aliquod uindictae in uos excogitaretur
 genus, ut omnes plagarum species consumeretis. non est ergo 4
 iam uulnus neque cicatrix neque plaga cum tumore: toto
 corpore plagae sunt et sanitas nusquam. non enim est,
 15 inquit, malagma inponere neque oleum neque alliga-
 turas. sed omitto comminationem quae sequitur, ne forte
 grauior uobis efficiar quam est ipsa praesentis plagae molestia.

17. Uerumtamen agnoscere debemus malorum causas, unde
 aruerunt agriculturae, unde confusa sunt horrea, unde pascua gre-
 20 gibus defecerunt, unde ablatus est decor suus e terris et quare
 non repleti sunt campi ubertate, sed luctus ubique et maeror.
 nusquam repletae sunt conualles frumento nec stillauerunt
 montes dulcedinem sicut iustis, sed e contrario uastatio ubi-
 que et ubique subuersio, et maledictum Gelboë montes ubi-

1 cf. Nah. 1, 1. 2 7 Esai. 1, 5 12 cf. Esai. 1, 6 14 Esai. 1, 6
 22 cf. Ioel 3, 18. Am. 9, 13 24 cf. II Reg. 1, 21

1 pertimiscet *O* 2 ninie *Cp.c.OAV* proferet *Ra.c.* 3 uindicantem
 (ἐνδικονῶντα) iudicantem *V* 5 es (aiam *euan.*) *O* isaiam *v* 6 populo-
 rum *C* gomurre *O* 8 inhorrescor *V* 9 potes *V* 10 aliquid *om. v*
cum cod. Monac. 3787 ad *euan. O* uindictam *R* 11 aliquid *C*
 uindi *euan. O* 13 uulnus aliquod *v* cicatrix aliqua *v* tumore. *C*
 14 enim *om. Cv* 16 sed] Si *v* obmitto (b s. l.) *R* 17 ipsa *om. R*
 19 agriculturae (γεωργία) *Engelbrecht* agricolae *ROC* (o ex u) *V* 20 suus
 et æterris *O* 21 meror *R* 22 stellauerunt (i s. pr. e) *O* stillaue-
 runt *C* 23 dulcedinem *O* iustus *Ra.c.* et contra quastatio *R*
 24 gelbue *Ra.c.* gelbue *Ca.c.* montis *O, Rp.c.* ubique *om. v cum*
cod. Monac. 3787

2 que suscipiunt. facti sumus sicut ab initio, priusquam terra
 produceret omne faenum uiride. et uisitasti quidem, domine,
 terram tuam et inebriasti eam, sed uisitatione pessima et
 ebrietate ex uino conpunctionis. spectaculum crudele et hor-
 ridum! omnis anni spes in sola nobis stipula remansit et uix 5
 aliquis inueniat colligere spicas, ut primitias offerat domino.
 messes nostras in horrea fortasse mures recondant; manipulum
 3 enim nemo conligabit. istae sunt diuitiae inpiorum, talis est
 seges eorum qui per iniustitiam seminant. sic prophetae uete-
 rum maledicta designant cum dicunt: eiciet multa et intro- 10
 ducet pauca; seminabit et non metet; plantabit uineam et
 non premet uinum, et ubi operantur decem iuga bo-
 uum, faciet amphoram unam. unde haec malorum causa,
 unde uastationis occasio? non expectemus ab aliis argui, ipsi
 nos accusemus, ipsi nos arguamus. remedium mali est con- 15
 4 fessio erroris. ego primus, sicut antea adnuntiaui populo meo,
 et speculatoris opus inpleui et non abscondi nec reticui frameam
 superuenientem, ut et meam animam saluam facerem et
 eorum qui me audire uoluerunt. ita nunc quoque enuntio et
 profero contemptum et negligentiam populi mei mea faciens 20
 uulnera ipsorum, si forte uel hoc modo aliquid diuinae misera-
 tionis et clementiae consequamur.

18. Igitur alius nostrum depressit pauperem et partem

2 cf. Ps. 64, 10 4 cf. Ps. 59, 5 10 cf. Agg. 1, 6 11 cf.
 Soph. 1, 13 12 Esai. 5, 10 17 cf. Ezech. 33, 3

2 omnem *O* focnum *O* fenum *C* uisistasti *R* 4 orridum *Oa.c.*
 5 et uix (καὶ πόλις) et uix (ut *s. et*) *R* 6 aliquit (*s s. t*) *R* aliqui *V*
 inueniet *Cp.c.v* colligere *Oca.c.* 7 orrea *V* condant *V* manu-
 pulum *Oa.c.* 8 conligauit *C, Oa.c., v* 9 ueterum] uerterunt *Ca.c.* 10 intro-
 ducit *O* 11 seminauit *C* seminabit multa *v* plantauit *CV, Ra.c.* et
 plantauit *O* 12 premit *C* decim *C* ducē *Ra.c.* boum *Cv* bo.um *O*
 14 expectemus *O* 15 ipis nos *v* arguimus (*a s. i*) *O* 16 ante *R*
 17 et *alt. om. v* neque *Cv* fra.meam *O* 18 animam meam *A*
 19 noluerunt (*u s. n*) *RV* noluerunt *Cv* etnuntio *R* 20 proero *C*
 et] ut *R* negligentiam *C* mea] meā *R* faciens et uulnera
 (et *s. l.*) *R*

ruris exigui rapuit inique uel terminos supergressus est, siue
 furtim siue uiolenter, et iunxit domum ad domum et agrum
 ad agrum, ut aliquid proximi auferret, et summo studio egit,
 ne quem uicinum haberet, quasi solus habitaturus esset super
 5 terram. alius uero usuris et multiplicatione faenoris terram
 contaminauit congregans ubi non sparsit et metens ubi non
 seminauit, excolens non terram sed cupiditatem. alius collectis 2
 copiosissimis frugibus et uberrima uindemia deo, qui prae-
 stitit frugum copiam, neque ex areis neque ex torcularibus
 10 primitias obtulit et ingratus simul et insipiens exitit, id est
 neque pro his quibus consecutus est gratias retulit neque pro
 quibus sperabat officiosus inuentus est. alius uiduam et pupillum 3
 non est miseratus nec esurienti confregit panem suum, immo
 potius esurientem Christum non refecit, qui in singulis qui-
 15 busque minimis pascitur, et ille, qui praeter spem tam multa
 recondit in horrea sua, immo qui nec habet ubi recondat
 et alia destruit horrea, alia aedificat, ut futuris fructibus
 praeparet, nesciens quia fortassis ante repetent ab eo animam
 et ibi reddet rationem eorum, quae large suscepta concludit
 20 anguste, boni dei malus dispensator effectus. alius uiam humi- 4
 lium exclusit et auertit iustum iniuste; alius odio habuit eum,
 qui arguebat in portis, et uerbum sanctum exsecratus est;
 alius sacrificauit sagenae suae, quae multa concluserat, et

6 cf. Matth. 25, 24 13 cf. Esai. 58, 7 15 cf. Matth. 25, 40
 18 cf. Luc. 12, 20 20 cf. Am. 2, 7 21 cf. Esai. 29, 21 cf. Am. 5, 10
 23 cf. Hab. 1, 15

1 exigui* *O* 3 * ad *O* proximi (τοῦ πλησίον) | proximo *R* 4 ne
 quem] neq; (ut *s.* ne) *R* quasi solus (ὡς μόνος) | et (*s. l.* *R*) quasi
 solus *RCv* 5 husuris *Ca.c.* fenoris *A* foenoris *O* 6 mitens *R*
 7 excolens] et colens *A* in terram *A* 8 cupiosissimis *C* uindimia *OC*
 prestet (a *s. alt.* e) *O* 9 torcularibus *RC* 10 ingratus (ἀχάριστος) |
 ingratissimus *R* simul *om.* *Rv* sipiens *C* 11 quae ex quibus *R*
 12 uiduae et pupillo *Rp.c.* 13 esurientes *C* 15 quide ex qui *R*
 16 ubi *add.* *Rm2* recondet *OA* orrea *C* nec habebat *C* nō
 habet *v* 17 destruit *R, Ca.c.* 18 quod *A* repetant *R* 19 et ibi |
 ubi *A* redet *Ra.c.* 20 angusta *R* malos *C* 21 odio *C* 22 sēm
 excitatus est *A* 23 sacrificium *A* saginae *RO* sage *V* quaeq; *O*

rapinam pauperum habuit in domibus suis inmemor dei effectus
aut certe male memor, cum diceret: benedictus dominus,
quoniam ditati sumus, et suspicatus iniquitatem, quod a
5 deo haberet quae inique rapiebat. propter haec ergo uenit ira
dei super nos, filios perditionis. propter haec clauditur caelum 5
et multo adhuc amplius claudetur, si non uel post flagella
conuertimur et huic qui nobis adproximat proximamus.

19. Quid ad haec dicimus, qui frumenta recondimus et
mercamur alienam famem, qui obseruamus mala tempora, ut
bene sit nobis, qui spectamus, ut alienus luctus fiat nostra 10
laetitia, qui dicimus: quando transiet mensis, ut pretia
cumulemus? quando transiet sabbatum, ut aperia-
mus thesauros? qui mensuras duplices et pondera dolosa
proponitis et ipsi in uosmet ipsos mensuras poenarum et
cruciatuum cumulatis, quid ad haec dicitis, qui nullum modum 15
possessionis agnoscitis, qui aurum et argentum quasi deum
colitis, immo quasi Baal adoratis, qui pretiosa quaeque gem-
marum et uestium fluida ac delicata sectamini et thesauros
tineis ac latronibus congregatis, seruitiorum multitudine et
equorum ceterorumque animalium numerositate elati, totis 20
3 camporum spatiis iugisque montium diffusi? quaedam quidem
possidetis, alia autem inuaditis, reliqua uero speratis secundum
sanguisugam illam Salomonis, quae repleri nullo modo potest,

1 cf. Esai. 3, 14 2 Zach. 11, 5 5 cf. Ioh. 17, 12. II Thess. 2, 3
7 cf. Iac. 4, 8 11 Am. 8, 5 13 cf. Deut. 25, 13 23 cf. Prou. 30, 15

1 rapina (*om.* habuit) v 2 male *om.* A 3 et picatus iniquitate V
equitatē v suspic.] est *add.* Rm2 5 nos *om.* R, *eras.* C haec
ergo O 7 conuertimus A nos C 8 dicimus (ἐποῦμεν) *maluit* Wrobel
quia A 10 exspectamus O 11 quid dicimus R mensis (ὁ μῆς)]
messis RCv 12 comulemus R cumolemus (u s. o) O aperiamur O
13 thesauros nros R quid (d s. l.) R 15 cruciatum Cv, Oa.c.
cumuletis A dicetis (ἐποῦμεν) *maluit* Wrobel 16 quasi] sicut OA
17 bahal C, Vp.c. 18 diligata R delectata (i s. alt. e) O delectata ACv
sectamini] utimini A thesauros R 19 seruorum R seruitii A
21 difusi O quae quāquā** possedeatis (a s. l.) alia αὐτῶν (s. etiā)
inuaditis R 23 sanguisugam Ra.r.A illam *om.* R salemonis

uelut inferos et aquam et ignem, qui requiritis alium orbem
 terrae ad possessionem uelut culpantes angusta uobis pos-
 sessionum spatia a deo creata. quid uero illi, qui excelsis 4
 tribunalium sedibus resident et iudicandi potestatem tenentes
 5 superbo elati supercilio nihil prorsus recogitant se quoque a
 deo esse iudicandos, qui uerus est omnium iudex, ut et ipsi
 tamquam erga conseruos temperent potestatem scientes quia
 et ipsi indigent clementia dei? quid uero super his, qui 5
 resoluuntur in eburneis lectis? quorum digne meminit sanctus
 10 Amos, qui, inquit, primis unguentis delibuti sunt et ad uocem
 organorum manibus plaudunt et haec quae fugiunt tamquam
 permanentia existimauerunt et nihil passi sunt in contritione
 Ioseph, id est casum proximorum non miserati sunt. oportebat 6
 namque benignos et misericordes esse erga eos, qui priores
 15 fuerant correpti, et per misericordiam misericordiam prouocare.
 oportuerat flere pinum, quia cecidit cedrus, et emendari ex
 emendatione uicina et ex alienis malis corrigere mala sua,
 cum se uiderent id beneficii consecutos, ut possent aliis fla-
 gellatis ipsi consequi salutem, cum utique posset fieri, ut
 20 ipsis flagellatis alii emendarentur.

20. Haec nobiscum pariter populis dissere, o uenerandum
 mihi et placidissimum caput, quoniam multi temporis multa

9 cf. Am. 6, 4 10 cf. Am. 6, 6. 5 16 cf. Zach. 11, 2

1 uelut (ὁμοίως) *Rp.c.* uel *cet.* male intellexit *Rufinus* uerba *Gre-*
goriana κατὰ τὴν Σολομώντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην ὁμοίως
 Ἄϊδα καὶ γῆ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι (cf. *Prou.* 30, 15) inferos (nu s. q)
 et (ex s.) aqua et igne (ex aquā et ignē) *Rm2* aqua et igne *C*
 2 ang. uobis possessione (ū s. e) *V* 3 excelsa (is s. a) *O* 4 resedent
O, Ca.c. 5 recogitantes *V* cogitant *v* se* *O* 6 ut (om. et) ipse—
 temperetur potestate scientes quod et ipsi indigent clementiam dei *A*
 8 clementiam *C* qui *CV* uero] fuero (add. dicā s. l. m2) *R* super]
 in *OCAv* 9 sanctus om. *v* 10 inquit delibuti sunt unguentis primi
 sunt *V* primi *A* ungentis *Rv* 11 manus *V* plaudent (u s. e) *R*
 plaudunt *O* effugiunt *R* 12 constitutione *Oa.c.* 13 casu *C*
 14 primiores *A* 15 alt. misericordia *C* 16 pi-num *R* cedros *Ra.c.*
 17 et om. *C* 18 uiderint *O* beneficiis *O* possint *OCv* alios *C*
 ipsi—flagellatis om. *V* 19 possit *O* 20 alii om. *C*

tibi inest peritia. instrue populos et doce confringere esuri-
 entibus panem suum, pauperes et sine tecto inducere in domum
 suam, nudum cooperire, non despicere consanguineos pauperes,
 et nunc maxime, ut bonum nostrum non semper ex abun- 5
 dantia, sed etiam ex penuria fiat. tali enim hostia magis
 laetatur deus quam in his quae ex abundantia praebentur.
 2 efficere nobis hodie Moyses quidam uel Phinees, sta pro
 nobis ad deum et repropitia eum, ut cesset aliquando uastatio
 siue per sacrificium spiritale siue per orationes et obsecrati-
 ones, tantum ut occurras irae domini et medius existens 10
 cessare facias quod superest plagae. libenter amplectitur deus
 3 canitiem patris in filiorum intercessione profusam. supplica
 pro praeteritis malis, pro futuris interueni; offer populum deo
 iam plagis et timore purgatum, iam flagellis uastationis emen-
 datum; inpetra eis cibum corporalem, sed ante ipsum angeli- 15
 cum cibum de caelo descendentem; reconcilia hominibus deum,
 terrenis reconiunge caelestia; reuoca imbres terrae temporiuos
 et serotinos: dabit dominus benedictionem et terra
 nostra dabit fructum suum, ista quae deorsum est cot-
 tidianum et nostra terra perpetuum, quem fructificauit primo 20
 in Christo Iesu domino nostro, cui est gloria et potestas in
 saecula saeculorum. amen.

1 cf. Esai. 58, 7 7 cf. Ps. 105, 23. 30 16 cf. Ioh. 6, 41. 59
 17 cf. Ioh. 2, 23 18 Ps. 84, 13

1 tibi *om.* *R* perita *Ca.c.* instrue *re* *R* 3 et non *V* dispi-
 cere *R* 4 ut *om.* *A* habundantia *OVv* 5 talibus (bu *s. l.*) enim
 hostiis (is *s. ἡμῶν*) *R* 6 delectatur *V* habundantia *ROVv* 7 finees
codd. 8 ad dominum *A* repropitiare *R* (re *s. l.*) *Ov* reproptia *V*
 per eum *O* 10 cures iram dei *A* dei *C* 13 interueni (ni *s. l.*) *R*
 14 uastationis *R* 15 eis****cybum (cibū *eras.*) *O* 16 dominum *C*
 17 temporaneos (an *in ras.*, e *s. l.*) *R* temporibus *V* t'paneos *v* 18 se-
 rotinus *Ra.c.* 19 ista quae] staq: *C* cotidianum *A* quotidianū *v*
 20 primo *om.* *R* 21 est *om.* *V* est honor et gloria et potestas *v*
 22 amen] *add.* INCIPIT DE ARRIANIS QUOD NON LICET SEMPER
 ET PUBLICE DE DŌ CONTENDERE *R* GREGORII ĒPĪ DE GRAN-
 DINIS UASTATIONE CUM PATER ĒPĪ RETICER& EXPLICIT LIBER
 ·VIII· Lege feliciter *O* reliqua paginae parte uacua relictā (sequitur

ut nouus Gregorii a Rufino translati libellus (spurius) de fide et de nicena fide et decimo demum loco de Arrianis liber) EXPLICIT LIBER SCI GREGORII DE GRANDINIS UASTATIONE CŪ PATER EPISCOPUS RETICERET *A (liber de Arrianis in hoc codice non exstat, quod octo tantum Gregorii orationes continentur)* contra arrianos *C man. rec.* EXPLICIT LIBER ·VIII· INCIPIT EIUSDE LIBER ·VIII· DE HIS. *L* DE HIS QUI INDECENT DE LEGE CONTENDUNT *V* De arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere *v*

IX.

DE ARRIANIS QUOD NON LICET
SEMPER ET PUBLICE DE DEO
CONTENDERE.

- R* = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

IX.

DE ARRIANIS.

1. Ad eos qui in sermone callent sermo nobis est et de scripturis incipiam. ecce ego ad te, inquit, contumeliosa. sunt
 5 etenim quidam auribus prurientes et lingua, iam uero, ut uideo, etiam manu, qui profanis uocum nouitatibus et quaestionibus atque obiectionibus falsae scientiae uerborum pugnas ad nullam utilitatem mouent. ita etenim nominat Paulus omne quod
 10 in uerbis superfluum est et curiosum, quia ipse uerbi breuiati praedicator est et adsertor. isti ergo, de quibus sermo nobis
 2 est, et maxime Arriani, utinam quidem, sicut linguam et uolubilem habent et uehementem, ita etiam uerbis rectis et probabilibus uterentur et aliquantulum etiam circa opera mandatorum dei uacarent! minus fortasse sophistae quidam in uerbis essent
 15 et de scripturarum simplicitate controuersias commouerent.

2. Omnes etenim ceteras pietatis uias relinquentes ad hoc unum spectant atque prospiciunt, si quid forte in quaestionibus

4 Hier. 27 (50), 31 5 cf. II Tim. 4, 3 7 cf. I Tim. 6, 4
 9 cf. Rom. 9, 28

2 DE ARRIANIS QUOD NON LICET SEMPER ET PUBLICE DE DEO CONTENDERE *R* Contra arrianos *C* *man. rec.* DE HIS *L* DE HIS QUI INDECENT DE LEGE CONTENDUNT *V* INCIPIT DE ARRIANIS QUOD NON LICEAT SEMPER ET PUBLICE DE DŌ CONTENDERE *O* 4 incipiamus *O* inquit ad te *OCv* contumeliosa sunt. etenim quidam sunt *V* 5 enim *OCv* prurientes *C* 6 *mano O, Ca. c.* profanorum uocum *OC* profanarum uocum *v* quaestionibus] controuersiis *V* 8 ita etenim—curiosum] omne etenim quod in uerbis superfluum est et curiosum ita nominat paulus *V* 9 braeuiati *O* 10 adsertor (βεβαωτής)] adsentator (ta s. l.) *R* 11 et maxime Arriani *om. V* sicut et linguam *R* 12 probilibus *R* 13 et *om. R* aliquantulum *C* aliquantulum *v* 14 minus uero *V* sofistae *ROC* 15 controueruersias *O* commouet *C* 16 hoc *om. V*

alligent aut quomodo simpliciter et fideliter dicta dissoluant,
sicut nonnumquam in athletico certamine fieri solet, ubi luctae
conludio non tam ad palmam tenditur quam ostentatio palaes-
2 matis et artis spectantium ad se rapit fauorem. ita et isti
auditorum plausus captantes in plateis et in publico conten- 5
tionibus personant et omne conuiuium atque omnem festiui-
tatem, luctus quoque ipsos, si fuerint ingressi, quaestionibus
omnia et certaminibus replent, ita ut et sollemnitas festiui-
tatem suam ac laetitiam perdat et luctus consolatione careat.
sed et mulierum ingressi conuenticula, quibus utique uernacula 10
esse debet et coalumna simplicitas, inportunis et rapidis uer-
borum suorum motibus omni eas uerecundia et pudoris flore
3 despoliant. quoniam ergo haec ita sunt et malum hoc intole-
rabiliter proficit et magnum illud religionis nostrae mysterium
ad uersutiam quandam deducitur artemque uerborum, in hoc 15
saltim nobis petimus ut adquiescat quisque ille est qui huius-
cemodi se contentionum tradidit officinis, ut hoc quod paterno
erga eos mouemur affectu non aspernanter accipiant, dum de
his singulis reddimus rationem, et linguam paulisper, si tamen
4 possunt, cohibeant, solum uero nobis inperiantur auditum. quid 20
enim ex hoc, quaeso uos, damni patiemini? aut enim locuti
sumus in aure audientium et fructum inuenit sermo noster,
salutem uestram — quoniam quidem qui seminat uerbum in
omne cor seminat, fructificat autem ex ea solum quae uber
fuerit et bona gleba —, aut si nihil dignum quod uos moueat 25

22 cf. Eccli. 25, 9 (12) 23 cf. Matth. 13, 19. Marc. 4, 14. 15

2 fieri in athl. cert. *v* adletico *C* alletico *Va.c.* 3 palesmatis
codd., *v* 7 luctos *O* ipso *V* 8 replent *OC* et *om.* *OCv*
9 perdat leticiam *O* 11 coalumna (σύντροφος)] colūna *C* alumna *RV*
alumina *O* 12 uerecundiae *R* 13 dispoliant *codd.*, *v* Quomō *v*
haec ergo *V* malorum *R* intollerabiliter *COa.c.*, *v* 16 quisquis
(is *alt. s. l.*) *R* quisquis *V* 17 contentionum se *V* contionum *OCv*
tradit *R* 18 aspernantur sed accipiant *v* accipient *Ra.c.* de *om.* *v*
20 inperciat (a *ex e*) *R* imperciantur *C* 22 simus *V* in aures (εἰς
ᾠτα) *maluit Wrobel* audientum *OC* 23 uerbo *R* 24 ex eo (o *ex*
a *m2*) *R* ea *V* solum *om.* *V* quē (ē *s. l.*) *R* 25 et *om.* *R*
aut *si*] aut certe *V*

noster sermo protulerit, contemptis nobis abscedetis maiorem
etiam ex hoc contradicendi nobis et contemnendi quae adse-
rimus materiam capientes. nolo ergo miremini, si mirum uobis 5
aliquem uideor proferre sermonem, qui sit contra uestram et
5 consuetudinem et legem, qui omnia uel scire uos uel docere
pollicemini pollicitatione magnifica et elata, ut non dicam intem-
perata et inproba, ne forte contristemini.

3. Non est omnium, o prudentissimi uiri, disputare de deo,
non est omnium diuinam discutere naturam. non ita uilis est
10 sacrae scripturae sermo, ut uulgo indocili et per terram adhuc
repentibus homunculis pateat. addam et hoc quod nec semper
nec omnia nec omnibus nec ab omnibus proferenda sunt, sed
est et quando et quibus et in quantum. non est ergo omnium 2
mouere de talibus, sed eorum qui ingenium atque iudustriam
15 suam in theoriae atque scientiae consumpserint disciplinis et
eorum qui norunt amotis corporibus et materia incorporalia
et spiritalia conspiciari, ante omnia uero illorum est qui et
anima et corpore iam purgati sunt, ut minimum, qui certe
purgantur. qui uero minus purus est, quomodo audet purum 3
20 contingere? quoniam quidem nec inbecilles oculi solis radios
contuentur inpune. igitur ita demum sentire aliquid de talibus
possumus, si otium geramus et quietem et contineamus nos ab
omnibus quae forinsecus interturbant materiae corporalis inle-
cebris, si absque omni desideriorum et cogitationum seditione

1 sermo noster sermo prot. *C* sermo noster prot. *v* absceditis *OC*
2 ex hoc ipso *OCv* afferimus *v* 3 miseremini *O* mi..remini *C* mirum]
miserê *C* 4 et] uel *V*, *om.* *OCv* 5 et] uel *V* quia *C* uel *ante*
scire *om.* *OCv* 6 pollicimini *C*, *Oa.c.* praesumitis *V* ut] et *OCv* 8 o
(ὦ οὔτοι) *RV*, *om.* *OCv* 10 uulga *Oa.c.* 11 repentibus (τῶν χαμαὶ
ἐρχομένων)] repertis *V* omunculis *Ra.c.* adam *C* 12 hec (ἢ n
s. h) omnia *R* praeferenda *R* 13 et *ante* quando *om.* *V* 14 te-
talibus *C* 15 IN Θεωπιαe thaeoriae *O* INΘΕΩΠΙΑΕ theoric (sic) *C*
in Θεωπια *v* adsumpserint *O* adsumserit *C* assupserit *v* et *om.* *V*
16 amo..tis *C* 18 uel (s. l.) ut *R* dicam (s. l.) qui *R* 20 con-
tigere *V* inbeciles *RC* radios *Op.c.* 21 tetalibus *C* 22 otium]
omnium *R* generamus *RC*, *Oa.c.* 23 materia *R* 24 omne *C*, *Va.c.*

mens nostra consistat. inpuris autem et sordidis motibus quomodo sancta et pura miscemus? tale est quale si quis foetoribus
 4 caeni admisceat suaues odores et stercori nectar infundat. oportet ergo primo omnium uacare et agnoscere deum, et cum acceperimus tempus iudicandi iustitiam, tunc etiam quid de deo sentire
 5 iustum sit iudicabimus. quibus autem proferenda sunt haec uel insinuanda? primo his qui totius uitae suae in hoc studia conuerterunt et a quibus non, sicut una aliqua ex ceteris, etiam de deo sermocinatio requiritur post circum, post theatra, post illa quoque in quibus delectati sunt cantica, post uentris et eorum
 10 5 quae sub uentre sunt curam. a quibus etiam hoc delectationis loco ducitur, si de rebus diuinis contentio moueatur, ut in controuersiarum certamine delectentur. de quibus autem disputandum est et in quantum? de his quae adprehendi possibile est et in quantum auditoris uirtus et capacitas recipit, ne forte, sicut
 15 nimietas uocis laedit auditum et abundantia cibi corrumpit distenta praecordia, ita etiam mens supra mensuram suam cibum uerbi recipiens aut adtonita concidat aut nimis distenta crucietur.
 6 denique intueri, si uidetur, eos qui onera supra uires leuare contendunt, uel cum terra nimiis et inmensis imbris perur-
 20 guetur, quomodo perniciosum est quidquid amplius. modo est. ita ergo considerandum est quia et uerbi quis pondere praegrauatus nimietate ipsa potest etiam communis ipsius et naturalis intelligentiae subire periculum.

4 cf. Ps. 74, 3

1 *post nostra add.* in tranquilla statione *V* motibus (*ἐν τῇ σ. μο*) *R* modibus *OC* 2 quis *ex* quid *O* foetoribus *R* 4 uocare *Ra.c.* acciperimus *R* acciperemus *OC* 5 quod de dō iustum ē sentire sic iudicabimus *V* 7 qui—conuerterunt (*οἷς τὸ πρᾶγμα διὰ σπουδῆς*) qui totius uitae suae cursū (*cursū s. l. m2*) in hoc stadio conuerterunt *R* 8 sicut—ceteris (*ὡς ἐν τῇ τῶν ἄλλων*) in una aliqua ex creatis (*ex creatis s. ras. m2*) *R* sed (*s. l.*) etiam *R* 9 illa] alia *V* 11 qui *C* quē *O s. l.* uentrae *RV* delectationi *C* 13 dilectentur *OC* 14 quae adprehendere possumus *V* et *om. V* 16 habundantia *O* 17 super *R* cibum *om. R* 19 honera *O* 20 nimis *OC* perurgetur *RV* 21 quicquid *RVv* 22 ergo *om. (v* quia] quod *R* pregrauatus *C* 23 nimigitate *OC*

4. Et non hoc dico quia non oporteat semper meminisse dei,
 ne forte iterum ex alia nobis parte insurgant hi qui ueloces
 sunt ad hoc, ut quae simpliciter dicta sunt ad peruersam intel-
 legentiam declinent. semper oportet meminisse dei, crebrius etiam
 5 quam respirare. et si dici uel fieri possibile est, nec aliud aliquid
 quam hoc agendum est, quoniam et ego conlaudo in lege
 domini meditari die ac nocte, sicut scripturae docent, et uespere
 et nocte et meridie narrare et benedicere dominum in omni tempore
 et, sicut Moyses dicit, cubans in lecto et exurgens et iter
 10 incedens. et si quid aliud est quodcumque agit homo, semper
 deum et memoriam dei expedit fixam in pectore detinere. non 2
 ergo habere semper dei memoriam ueto, sed de deo semper et
 inportune disputare non suadeo. uerum ne in hoc quidem quae
 pia sunt sed quae inportuna sunt ueto; non doctrinam prohibeo,
 15 sed inmoderationem reseco. aut non et mellis satietas uomitum
 mouet ac nimietas? et quid melle dulcius? sed tempus est omni
 rei, sicut Salomoni uidetur et mihi. fit enim bonum non bonum,
 si non fiat bene. aut non inportunum est in hieme flores 3
 requiri et satis incongruum mulieri ornamenta uirilia uel si
 20 aptetur uiro monile muliebre? absurdum est et lugenti geome-
 tricam ingerere et fletibus foedare conuiuuium. haec ergo omnia
 aptum sibi tempus requirunt: et nos soli sumus qui oportuni-
 tatem temporum non agnoscimus, apud quos praecipue deberet
 oportunitas omnium custodiri?

6 cf. Ps. 1, 2 7 cf. Ps. 54, 18 cf. Ps. 33, 2 9 cf. Deut.
 6, 7 15 cf. Prou. 25, 27 16 cf. Iudd. 14, 18 cf. Eccle. 3, 1

2 ex] ea C hii ROC 3 ut quae] atque Oa.c. 4 declinant O
 me meminisse O 6 in legem O 7 scriptura edocet (omisso sequente
 et) Rp.c. scriptura docet OCv 8 nocte] mane v (πρωτ̄ textus Graec.)
 et alt. om. O enarrare V 9 moses C 10 quid aliud
 est] possibile est in Rm2 in ras. aliud (ἄλλο)] illud OCv 14 pie—
 inportune Ra.c. sed] seu v oportuna O portuna C ueto ante sed
 transp. V 15 satietas ac (et V aut C) nimietas uom. mouet OCv
 17 salamoni R solomoni C sit C enim] autē R 18 iheme O
 19 uirilia] add. aptari s. l. Rm2 20 munile OC et om. OCv
 languenti Ov langenti C geometricum Cv 21 ingere R conuiuium C
 oia ergo v 22 requirunt O, Ra.c., v redderent C 23 temporis V praecipio V

5. Nequaquam, quaeso uos, o amici et fratres — fratres enim uos adhuc uoco, licet nihil fraternum erga nos seruare uelit —, non ita de rebus maximis consulamus neque, sicut feruentes equi et inquieti facere solent, auriga nostro, id est timore dei, lasciuie et petulanter excusso procul ab statutis metarum terminis euagemur, quin potius intra definitas nobis lineas philosophemur et neque rursus in Aegyptum conuertamur neque ad Assyrios abducamur neque cantemus canticum domini in terra aliena, id est in omnem aurem peregrinam et inimicam religionis nostrae. qui utique cum diligenter audierint et retinuerint quae nostra sunt statim de scintillis nostris ingentia conflare nituntur incendia, quae usque ad caelum rapiuntur occultis ac se perurguentibus flabris et faciunt nobis elatas illas et circumlambentes omnia quae in circuitu sunt Babylonias flammis. quoniam quidem ex suis dogmatibus nihil fiducia gerunt, cap-
tant in nostris, si quid forte infirmum aut fragile inueniant non tam sui natura quam adserentis ignauia, et iam inde sicut muscae uulneribus, ita illi nostris quibusque erroribus uel uerbis fragilibus insidunt. sed nos non ultra nosmet ipsos ignoremus nec quid deceat in talibus inquirere refutemus. etiamsi impossibile est nos unum sentire contentione depulsa, in hoc saltem fas sit foedus commune sancire, ne in publicum sancta mysteria profanemus, ne non sancte sancta tractemus et ea, quae per ineffabile suscepimus sacramentum, ne in aures profanas et pollutas conscientias inmergamus neque honestiores faciamus

8 cf. Ps. 136, 4 14 cf. Dan. 3, 22

2 uos *om.* *OCv* licet *ἐπιπ* *O* 3 non *exp.* *R* consolamus *OV, Ra.c.* consolanus *C* 4 aequi *RO* nostra *O* 6 definitas] statutas *V* 7 ab assyriis (*i fin. ex o*) *R* 8 adducamur *V, Ca.c.* 9 peregrinum *O* religionis *O* 11 de scintillis] discent illis *O* discintillis *C* 12 rapiantur *R* ac (*c s. l.*) se perurguentibus *R* aspergentibus *O* a se pergentibus *Cv* sese perurguentibus *V* 13 circumlambentes (*n pr. s.*) *R* circumlambentes *V* 14 babilonias *RCv* babillonias *O* 15 dogmatibus *Cv* fiduciaegerunt *O* fiducia eger *C* 16 inuenient *RV* 17 adserenti signauit *C* ignauiae *O* 20 doceat *O* requirere futemus *OC* requirere *v* 22 sancire *R* sanctire *V* 23 tractamus (*e s. alt. a*) *O* 24 effabile (*s. l in*) *R* ne *om. v cum cod. Monac. 3787* 25 honestiores *C*

eos, qui simulacra colunt et idola uenerantur, qui turpibus et
 mysteriis et fabulis seruientes facilius pro his quae mysteria
 putant sanguinem suum quam sermonem his qui in talibus
 initiati non fuerint produnt. sed uideamus utrum, sicut stola 4
 5 uiri et risus dentium et incessus pedum ostendit quaedam
 ex ipsa moderatione et temperantia uiri ipsius honestatis indicia,
 ita et uerbi prolatio et silentii continentia det aliquod de nobis
 et religionis et eruditionis indicium, quoniam quidem inter
 ceteras, quas de deo proferre appellationes hominibus fas est
 10 et uirtutes, etiam uerbum eum nominamus. iam ergo, si con-
 tendendi propositum est, sit uel contentio ipsa nostra legitima.

6. Natiuitatem dei et creationem et deum ex nullis exstantibus
 et substantiae sectionem atque scissionem et resolutionem ut
 quid audit profanus auditor? ut quid uerborum nostrorum iudices
 15 accusatores et inimicos nostros uocamus? ut quid gladios nostros
 hostibus tradimus? quomodo eos putatis audire de talibus uer-
 bum, qua mente, quo sensu illos, qui adulteria conlaudant
 et puerorum stupra atque omnium uitiorum genera consecrant,
 qui nihil omnino ultra corpus sentire et intellegere possunt, qui
 20 paulo ante ipsi sibi statuerunt deos illos quos ex turpitudine
 flagitiisque cognouerant? ista tales nonne omnia carnaliter, 2
 nonne omnia turpiter et inperite intellegent? nonne ut sua solent
 ita nostra censebunt et quo affectu, quo sensu suorum deorum
 generationes et filiorum procreationes accipiunt, eo sensu et
 25 affectu etiam nostra pensabunt? nonne cum illi huiuscemodi
 proferunt uoces et inridemus eos et inpugnamos? et quomodo
 eos quae nostra sunt suscipere persuadebimus, si de eisdem

10 cf. Ioh. 1, 1

1 ueneramur *O* et *eras. R* 2 qui *Ra.c.* 3 suum] *add.* fundunt *V*
 4 iniciati *Ov* stola (ἐσθῆτος)] *staṭa ex stola R* 6 onestatis *C* in-
 digentia *R* iudicia *V* 7 et (καὶ λόγου καὶ σιωπῆς) *alt. s. l. R, om. OCv*
 det aliquod de nobis *R* aliquod det nobis *V* aliquid *v* 8 reigionis *O*
 9 appell. (appellationis *C*) et uirtutes hom. f. est *OCv* 10 contemnendi
R contenendi *OC* 13 scissionem (διαιρέσιν)] scisionem *R* sciscionem *C*
 14 uoce profanus *fin. R* ut *om. V* 18 genera *om. V* 19 et qui *V*
 ultra (ὑπὲρ)] extra *OCv* et] aut *OCv* 22 omnia *om. v* sue *C* 23 deo-
 rum suorum *v* 26 et *pr. om. OCv* 27 suadebimus *V* de isdem *C*

3 rursum inter nos uideant certamina commoueri? haec nobis prae-
stat quae inter nos est ista contentio, hoc nobis praestat cer-
tamen pro uerbo aliter quam placet ipsi uerbo prolatum. patimur
quodam modo id quod patiuntur insani, qui domos proprias suis
manibus incendunt uel suos filios iugulant aut parentes repellunt 5
putantes alienos.

7. Quia ergo destruximus ea quae aliena sunt a religione
uerbi dei et in gregem porcorum reiecimus multiformem legionem,
quae et praecipitata est in profundum, nunc quod ad nos ipsos
pertinet uideamus. illud est ergo quod primum considerandum 10
puto, quatenam sit ista tanta erga sola uerba contentio. quae
linguae prurigo est, quae tanta inpatientia? quid est quod manibus
adtractis et conligatis linguae solius opera et arma proferimus?
caritatis studium cessat, castitatis uirginitatis misericordiae aut
deest aut, si et sit in aliquibus, uel rarum est uel minus uiget. 15
2 non est tanta cura psallendi, non uigiliarum, non orationum,
non in obsecrationibus flendi studium, non corpus humiliare
ieiuniis, non per intentam orationem ascendere ad deum — non
quae deteriora sunt melioribus iungimus, limum dico spiritui,
non meditationem mortis habemus in uita, non accendimur ut 20
uitiis dominemur memores supernae cognationis —, non furorem
uincere uel iracundiam cohibere, non adrogantiam deicere uel
inrationabilem tristitiam depellere, non libidinem refrenare, non
risus intemperantiam, non oculorum lasciuiam resecare, non
auditus intemperantiam, non inmoderationem uerbi, non uani- 25
tatem cogitationum retundere uel earum quas nobis suggerit
inimicus uel quas ipse capit ex nobis, ex quibus utique, sicut
scriptura dicit, per corporales sensus tamquam per fenestras

8 cf. Luc. 8, 30—33 28 cf. Hier. 9, 21

1 uideant] debeant Cv, spat. uac. in O 2 hec v 4 domus O 7 di-
struximus O relegione O 8 multiformam O legionem (λεγεῶνα)]
relegionem O religionem Cv 9 ad nos ipsos (πρὸς ἑμᾶς αὐτούς) V ipsos
om. OC 10 est om. V primo V 12 prorigo OC inpatientia est V
13 adtrahitis OC proferitis (mus s. tis) O 15 et siat C adsint O
parum V 17 humilare v 18 ieiuniis O 19 mulieribus O 20 accendimur]
accingimur mauult Engelbrecht 21 cognationis (τῆς ὄνωθεν εὐγενείας)]
cogitationis Vv cogitationes C 28 sensus O

introducitur mortem. sed e contrario his omnibus uitiis libertatem quo uolunt et quomodo uolunt concedimus euagandi et solam in disputationibus et quaestionibus uidemur nobis seruare cautelam.

- 5 8. Et quidem, o loquax dialectice, interrogabo te paululum aliquid, tu mihi responde, ut ait ille qui per turbinem et nubem loquebatur ad Iob. nonne multae sunt mansiones apud deum? puto te non negare quod scriptum est. quid igitur? replei oportebit has omnes an aliquas quidem replei, alias autem non,
 10 ita ut maneant uacuae et uideantur inaniter praeparatae? scio quia concedes hoc quod omnes replendae sint; nihil enim inaniter a deo factum fateberis. hoc ipsum autem quod dicimus 2 mansionem quid putas intellegi debere? nonne requiem et gloriam, quae reposita est beatis? non aliud esse dabis ut opinor.
 15 si ergo de hoc certum est, sequitur ut inquiramus si est aliquid quod istas ipsas unicuique nostrum conciliet mansiones. esse procul dubio necesse est. quid ergo illud erit quod ad diuersas unumquemque prouocat mansiones? nonne gestorum diuersitas et propositi secundum mensuram uniuscuiusque fidei in hac luce
 20 transacta, quas etiam uias appellare mos est scripturae diuinae? quid igitur? per omnes istas uias iter nobis agendum 3 est an per aliquas ex his? si quidem possibile esset, unum per omnes ingredi esset beatum; sin minus, quam potest per plures, certe uel per aliquas; si ne id quidem, per unam saltem recte
 25 tantum et emendate incedere. si ergo audias unam esse uiam

5 cf. Iob 38, 3 7 cf. Ioh. 14, 2 25 cf. Matth. 7, 13

2 et *alt.*] ut *V* 3 uideamur *V* cautellam *O* 5 o loquax dialectice *V* o loquax o dialectice *OCv* interrogabo te paululum aliquid, tu mihi responde (ἑρωτήσω σέ τι μικρόν, σὺ δὲ ἀπάντησαι) *V* interrogabo te, responde paululum (polulum *C*) aliquid tu mihi *OCv* 7 mansiones sunt *V* 8 quid igitur] qui diligitur *V* 9 oportebat *Cv* 10 uacuae] uae uae *C* 11 concedis *V* sunt *V* 16 quod istas] quo discas *O* quod dicas *Cv* conliet *O* conliet *C* celi et *v* 18 prouocat *V* 19 propositi *C* mensuras *v* fide *C* 20 transacta *V* tracta *C* tractata est *O* tractatas *v* uias *om.* *C* 21 istas omnes *V* 22 aliquas] illas alias quas *OCv* est *OCv* 23 si minus *OC* si id minus *v* 24 saltem *v* 25 incederent *V*

et hanc ipsam angustam, quid tibi uidetur indicari? nonne una uia pro unitate uirtutum sentienda est? una etenim est uirtus, etiamsi diuidi uideatur in plures. angusta autem dicitur
 4 propter labores et quia non est multis in promptu. quid ergo, carissime? si multarum uiarum diuisio et rursus unius con- 5 strictio atque congregatio talis est qualem superius diximus, qua tandem uel inperitia uel intemperantia in istas nos angustias coartamus, ut tamquam in summa penuria positi relictis omnibus uiis, quas sermo dei nos edocet, hanc solam urgeamus et in hac una nosmet ipsos coangustemus, quae in disceptatione 10 et sola uerbi disputatione consistit et quae magis, ut mihi uideatur, non tam sapientiae ac scientiae studiis quam uitio loquacitatis expetitur? nonne de his uos increpat beatus apostolus Paulus, qui post enumerationem spiritualium gratiarum repetit et dicit: numquid omnes apostoli? numquid omnes pro- 15 phetae? numquid omnes magistri? et reliqua.

9. Esto tu excelsus aliquis et excelsorum superior et supra
 10 20 25
 2 plasmare? cur et alios sub die uis sanctos
 3 theologos sub momento temporis facis, qui de diuina natura disserant, cum suae adhuc uitae sint penitus ignari, ut putes eos uelut inspiratam a te magis quam elucubratam suscepisse doctrinam, et inperitorum uerbis quam plurimos agis conuentus? ut quid araneis conligas infirmos et

15 I Cor. 12, 29 17 cf. II Cor. 12, 2-4 19 cf. IV Reg. 2, 11
 cf. Ex. 33, 11 20 cf. II Cor. 12, 2

1 qui *OC* nonne *om. C* 3 diuidi uideatur] diuiditur *OCv* angustas *O* 4 promptu *O* 5 karissimae *O* rursus *OCv* 6 qualiter *v* 7 uelim peritia *V* 8 relictus *O* reliquas *C* 9 docet *OCv* 10 coangustamus *C* 11 et *alt. om. V* 12 loquacitatis *OC* 13 expeditur *C* nos *v* increpabat uos *V* 17 aliquis *om. OCv* 18 ascendes *OC* 19 adsummere *C* moysen *C* 21 ad] a *O, om. V* eleuare *v cum cod. Monac. 3787* eleua *C* euade *OV* festigia *O* uastigia *C* dies *O* sanctos (*ἀγίους*) *om. OCv* 24 inspiratam *V* 26 conuentos *OC* araneis *O* conligas *O*

contrahis uelut sapientiae eis aliquid largiturus? ut quid examen
 uesparum aduersum fidem concitas? ut quid dialectica religi-
 onem decorare se credit, ubi magis per dialecticam religio foe-
 datur? illa nobis quodam modo nunc Gigantomachia fabulosa 3
 5 reparatur, dum aduersum deum pugnatur in terris; et dum omnis
 sermo cum quaestione profertur, fit iam lingua bellatrix, uerba
 sunt iacula, sermo est gladius, tota die absque ullo fine pugna-
 tur et interdum mutuis uulneribus inter se uterque proster-
 nitur. sed si tantus est amor huius belli, si tanta cura certa-
 10 minis, si dialectici proelii capere iuuat triumphos, desistamus,
 quaeso, a ciuilibus bellis: externa atque hostilia bella subeamus.

10. Dimicemus aduersum Pythagorica silentia et Orpheicas
 destruamus fabas. confutemus praesumptam illam Pythagori-
 corum de magistro sententiam: αὐτὸς ἔφα. arguamus Platonis
 15 ideas et transfundendae per diuersas corporum species animae
 opinionem, quam μετασχωμάτων uocant, et circuitus quosdam
 per diuersas uitas animarum nostrarum et reminiscentias et
 cetera his similia. inpugnemus Epicurum deum non sentientem 2
 et prouidentiam denegantem; dicamus aduersum atomos eius
 20 et libidinem, quam contra decus philosophiae summum bonum
 esse pronuntiat, et expugnemus. arguamus Aristotelis angustam
 de prouidentia sententiam et artem uerborum eius infidelem et
 rationes, quas de anima protulit, et dogmata humana potius
 quam diuina. inclinemus elatum Stoicorum supercilium, Cyni- 3
 25 corum de triuio uilem et gulae deditum ritum. expugnemus

1 largituros O 2 dialetica O dialecticam V 3 dialecticam OV 4 nunc
 om. V 5 auersum OC dum alt. om. V 6 iam om. OCv 9 amor scđi
 huius heli C belli] prohaeli O prelii v 10 dialetici V 11 haesterna
 (he- C) OC 12 phithagorica O orfeicas codd. 13 distruamus O
 destuamus C fabas (καύμους)] fabulas codd. v pythagorum OC
 14 de] da OC αὐτὸς ἔφα] quod est ipse dixit OC quod et ipse
 dixit v 15 et om. OC transfunde C transfundendas v 16 METEN-
 CΩMATΩC inuocant V esse nocymatos inu. O esenocymatos inu. C esero-
 rymatos inu. v 19 prouidentia denecantem O atomos (ἀτόμους)] uitam
 OCv 21 et om. V aristotilis Vv 25 de tr. uilem] et uilem et publicum
 V gele C gaelae O detitum C

uanitatem ridiculosis fabulis plenam eorum qui multitudines
 adserunt deorum, qui sacrificia simulacris offerunt, qui daemonibus
 malis et bonis libant. moueamur aduersum eos qui diuinationes,
 qui auspicia, qui augurationes, qui inuocationes daemonum
 ceteraque similia portenta mirantur. desudemus aduersum eos, 5
 qui uitas suas astrorum motibus uel cursibus pensant, qui suam
 negligentiam atque desidiam fato et astris deputant et incon-
 prehensibilem diuinæ prouidentiae dispensationem fortunæ casi-
 4 bus caecae, ut aiunt, et ludentis adscribunt. quodsi indigna
 tibi haec uidentur et parua, aduersum quae disputationum tuarum 10
 tela contorqueas uelut a multis saepe conuicta et frequenter
 elisa, et iuuat magis in nostris et propriis exerceri, ego tibi
 etiam in his apertos praeparabo certaminum campos. disputa de
 mundo uel mundis, de materia, disputa de anima, de rationa-
 bilibus naturis, de resurrectionis gloria, de iudicio, de retributione, 15
 5 de passionibus Christi. de his etenim et comprehendere quod
 uerum est inutile non erit et errare in aliquo periculum non
 habet a deo. et in hoc accipiemus gratiam nunc quidem paruam
 pro uiribus, postmodum uero etiam perfectiorem in Christo Iesu
 domino nostro, cui est gloria et potestas in saecula saeculorum. 20
 amen.

2 simulachris *V* 3 et bonis *om. V* 4 demonum *OC* 5 his simi-
 lia *V* 7 negligentiam *C* adque desideriam facto *C* reputant *OC*
 9 cecatę *V* ludentes *V* quod *C* 10 uidetur *OC* 12 et exęeri *C*
 13 de mundo uel mundis (περὶ κόσμου ἢ κόσμων) *cf. p. 30, 14*] de mundis
V de mundo (i s. o) *O* de mundi *Cv* 14 *pr. de om. OCv uoc. anima*
fin. V 15 glorię *C* glorię *O* 16 enim *v* 17 alico *OC* 18 habebit *v*
 accipiemus (ἐντελεζόμεθα)] accipientes *O* accipienter *C* accipiet *v* 19 per-
 fectiorem (τελεώτερον)] perfectionem *OCv* 21 amen] *add. EXPLICIT*
 CONTRA ARRIANOS *C* Explicit liber. B. Gregorii Nazanzeni episcopi
 translatus a quodā Rufino *v*

INDICES.

I. INDEX LOCORUM.

Genes. 1, 1 sqq.	cf. 142, 19	Exod. 16, 23	cf. 143, 2
1, 26	cf. 23, 10	16, 26	cf. 143, 7
2, 3	cf. 143, 2	17, 6	cf. 227, 4
2, 8	cf. 24, 12. 98, 6	17, 11	cf. 66, 9
2, 17	cf. 98, 18. 116, 4	19, 6	cf. 226, 26
3, 5	124, 13. cf. 25, 10	19, 16	cf. 69, 11
3, 24	cf. 25, 2. 129, 4	19, 16 sqq.	cf. 227, 10
4, 10	cf. 254, 19	24, 1—9	cf. 69, 4
4, 15	cf. 144, 16	24, 15. 18	cf. 69, 17
4, 24	cf. 144, 17	25, 37	cf. 145, 16
5, 24	cf. 145, 1	29, 30	cf. 145, 18
11, 7. 8	cf. 161, 14	30, 9	cf. 71, 1
12, 1—4	cf. 145, 1	30, 10	cf. 71, 5
15, 16	cf. 241, 24	30, 25	cf. 71, 1
19, 17. 23	cf. 253, 8	33, 11	cf. 274, 19
19, 26	cf. 253, 11	34, 33	cf. 118, 6
22, 2—13	cf. 203, 17	35, 2	cf. 143, 2
26, 12	cf. 173, 4	35, 31	cf. 157, 17
27, 21—30	cf. 76, 5	Leuitic. 8, 31	cf. 70, 21
29, 20	cf. 168, 16	8, 33	cf. 145, 18
30, 32. 38	cf. 171, 8	10, 1. 2	cf. 70, 1
31, 40	cf. 171, 6	14, 38	cf. 145, 18
Exod. 3, 2	cf. 157, 1	16, 34	cf. 71, 5
3, 14	92, 7	21, 17	cf. 70, 15
cap. 7—11	227, 9	22, 18—20	cf. 70, 15
9, 10 sqq.	cf. 248, 12	23, 16	cf. 143, 11. 146, 13
10, 21	cf. 87, 13	25, 4	cf. 143, 8
13, 21	cf. 87, 14. 130, 3. 227, 2	25, 10	cf. 143, 14
14, 22	cf. 227, 2	26, 27 sq.	249, 1
14, 15	240, 5	Numer. 1, 3	cf. 74, 9
14, 26 sq.	cf. 227, 5	20, 11	cf. 227, 4
16, 14	cf. 227, 3	20, 24—29	cf. 237, 6

Numer. 21, 22	cf. 29, 22	IV Reg. 2, 11	cf. 274, 19
36, 4	cf. 143, 8, 14	II Paralip. 33, 13	cf. 131, 4
Deuteron. 4, 24	cf. 156, 2	Iob 3, 8	cf. 129, 15
6, 7	cf. 269, 9	5, 7	170, 11
7, 6	cf. 167, 8	5, 19	cf. 144, 12
18, 13	cf. 70, 15	10, 9	cf. 57, 11
22, 4	cf. 103, 4	24, 8	181, 9
25, 13	cf. 258, 13	33, 4	158, 12
32, 5	cf. 247, 4	38, 3	cf. 273, 5
32, 9	cf. 226, 26	39, 5. 7	cf. 182, 11
32, 15	cf. 67, 13. 212, 5	39, 9. 10	182, 14
32, 34	cf. 243, 13	Psalms. 1, 2	cf. 210, 16. 269, 6
Iosue 3, 17	cf. 127, 6	2, 1	cf. 24, 21
5, 14	cf. 66, 11	4, 2	cf. 195, 9
6, 3—6	cf. 145, 10	6, 6	cf. 244, 20
6, 20	cf. 227, 8	6, 7	cf. 131, 1
cap. 13—21	cf. 39, 18	7, 13	cf. 244, 5
Iudic. 13, 22	118, 8	9, 28	cf. 62, 1
14, 18	cf. 269, 16	10, 3	cf. 223, 20
I Reg. 1, 24—28	cf. 40, 12	11, 2	48, 11
2, 8	83, 8	11, 7	cf. 72, 16. 144, 11
2, 12 sqq.	cf. 70, 5	11, 9	cf. 58, 1
10, 11. 12	12, 24	13, 3	cf. 62, 2. 250, 5
12, 17. 18	cf. 66, 14	16, 7	cf. 218, 20
16, 11	cf. 159, 4	17, 9	cf. 243, 20
16, 12—23	cf. 159, 1	17, 12	cf. 59, 11. 197, 24
16, 16	cf. 66, 12	17, 33	cf. 66, 13
16, 23	cf. 195, 15	17, 34	cf. 72, 10
17, 14	cf. 83, 10	17, 40	cf. 66, 13
17, 49	cf. 66, 12	17, 46	cf. 247, 5
19, 24	12, 24	18, 11	cf. 60, 12
II Reg. 1, 21	cf. 255, 24	19, 8	cf. 195, 22
6, 6. 7	cf. 70, 10	21, 11	cf. 60, 3
6, 14	cf. 105, 14	22, 2	cf. 219, 16
12, 13	cf. 133, 4	22, 4	cf. 195, 10
19, 24	cf. 12, 12	23, 7—9	cf. 106, 10
III Reg. 6, 7	cf. 186, 1	26, 3	187, 16. cf. 195, 19
6, 38	cf. 145, 19	26, 4	cf. 73, 4
8, 65	cf. 145, 19	28, 3	cf. 185, 9
17, 14	cf. 181, 3	28, 9	cf. 83, 20
18, 19	cf. 174, 23	29, 12	cf. 214, 1
18, 43. 44	cf. 145, 13	32, 6	158, 9. cf. 58, 15
IV Reg. 2, 9 sqq.	cf. 157, 18	33, 2	cf. 269, 7

Psal. 33, 6	111, 15	Psal. 68, 15	177, 1
33, 17	254, 17	68, 22	cf. 182, 2
34, 3	196, 13	68, 32	cf. 214, 10
34, 14	cf. 212, 3	72, 2	cf. 72, 12
35, 7	cf. 240, 12	72, 8	cf. 34, 10
36, 7	7, 3	72, 19	cf. 188, 3
36, 27	16, 21	72, 24	cf. 83, 13
37, 6—7	cf. 131, 2	73, 2	cf. 251, 7
37, 7	cf. 212, 3	73, 13	cf. 129, 15
37, 12	187, 10. 12. 212, 10	73, 21	cf. 218, 19
38, 2	cf. 209, 14	74, 3	cf. 268, 4
38, 3	cf. 210, 3	74, 9	cf. 240, 17
39, 3	cf. 68, 5. 72, 10	75, 8	250, 14
42, 4	186, 7	76, 3	194, 23
43, 7	cf. 195, 21	76, 4	196, 3
43, 15	cf. 217, 21	77, 50	cf. 244, 1
44, 2	cf. 107, 15. 209, 17	77, 70	83, 9
44, 3	180, 7	78, 4	cf. 250, 22
46, 2	88, 1	78, 6	cf. 251, 6
49, 14	cf. 71, 12	78, 12	cf. 144, 19. 241, 23
49, 21	cf. 245, 6	78, 13	cf. 251, 7
49, 23	cf. 238, 1	80, 11	cf. 72, 3
50, 7	cf. 158, 20	81, 1	93, 9
50, 14	cf. 82, 27. 157, 20	81, 5	cf. 200, 18
50, 19	cf. 71, 14. 238, 1	83, 6	cf. 120, 8. 173, 6
51, 6	cf. 162, 3	83, 8	cf. 173, 5
54, 7	194, 12	84, 13	260, 18
54, 8	7, 10	86, 7	cf. 83, 19
54, 9	194, 19	94, 2	252, 20
54, 10	162, 2	94, 6	252, 15
54, 15	cf. 217, 5	95, 1	87, 4
54, 18	cf. 269, 7	95, 11	87, 5
56, 9	cf. 72, 7	100, 1	cf. 81, 6
57, 5 sq.	cf. 21, 21	103, 3	cf. 156, 18
59, 5	cf. 246, 22. 256, 4	103, 6	cf. 59, 11
64, 10	cf. 256, 2	103, 15	cf. 37, 25. 215, 2. 3
65, 12	cf. 195, 18	103, 24	cf. 58, 15. 197, 15
67, 12	83, 11	103, 30	158, 14
67, 34	cf. 123, 20	105, 2	217, 18
67, 36	cf. 83, 16	105, 23. 30	cf. 260, 7
68, 2	176, 21	106, 27	cf. 246, 21
68, 3	177, 2	106, 32	cf. 82, 14
68, 5	cf. 183, 6	106, 40	61, 7

Psalm. 109, 3	cf. 83, 19	Prouerb. 26, 11	cf. 126, 2. 229, 22
110, 10	239, 7	26, 12	cf. 42, 8
117, 15	cf. 121, 1	27, 1	cf. 239, 12
117, 19	cf. 61, 18	27, 23	cf. 30, 3
118, 24	82, 4	30, 15	cf. 258, 23
118, 71	198, 24. 25	Ecclesiastes 1, 18	59, 3
118, 103	cf. 60, 12	3, 1	cf. 209, 20. 269, 16
118, 131	cf. 72, 3. 209, 17	5, 1	57, 8
118, 133	cf. 72, 11	7, 24	59, 1
118, 164	cf. 144, 22	8, 6	cf. 76, 9
125, 2	cf. 72, 6	10, 5	42, 8
125, 5	cf. 253, 5	10, 16	57, 7
128, 3	cf. 64, 11	11, 2	cf. 144, 3
128, 7. 8	242, 21	12, 13	183 14,
131, 14	83, 1	Sapient. 1, 7	cf. 41, 22
136, 4	cf. 270, 8	5, 17	cf. 67, 15
136, 6	cf. 72, 9	7, 26	cf. 11, 16
138, 7. 8	cf. 254, 21. 22	9, 15	cf. 253, 21
139, 4	cf. 62, 2	Ecclesiasticus 3, 9	82, 23
140, 4	cf. 21, 18	11, 30	cf. 239, 11
140, 7	cf. 209, 7	23, 27	cf. 21, 17
142, 5	76, 14	25, 9 (12)	cf. 42, 5. 266, 22
142, 10	157, 20	39, 24	cf. 21, 17
143, 1	cf. 66, 13	Osee 1, 11	cf. 217, 10
148, 4	cf. 156, 19	3, 4	cf. 9, 24
149, 6	cf. 210, 17	4, 6	cf. 80, 21
Prouerb. 1, 3	cf. 197, 10	4, 7	cf. 67, 15
1, 7	117, 10. 183, 13	4, 9	63, 5
2, 3	cf. 60, 13	5, 1	47, 13
3, 12	cf. 254, 6	6, 5	cf. 47, 16
4, 23	120, 7	6, 6	cf. 131, 19. 132, 8. 243, 16
4, 27	cf. 29, 22	7, 7	cf. 47, 17
7, 4	215, 16	8, 4	cf. 47, 19
9, 1	cf. 144, 20	8, 7	cf. 172, 24
9, 2	cf. 216, 11	10, 1	cf. 67, 14
9, 10	117, 10	10, 12	cf. 120, 10
16, 24	cf. 60, 12	13, 7. 8	cf. 244, 8
16, 31	cf. 239, 10	13, 9	188, 6
22, 20	cf. 72, 18	Amos 1, 1	cf. 159, 4
24, 27	cf. 58, 3	2, 7	cf. 257, 20
25, 3	58, 2. cf. 224, 9	4, 7	247, 16
25, 12	cf. 72, 1	4, 9. 10	249, 3
25, 27	cf. 269, 15	5, 10	cf. 22, 5. 200, 4. 257, 21

- Amos 6, 4 cf. 259, 9
 6, 5. 6 cf. 259, 10
 7, 14 cf. 159, 4
 8, 5 258, 11
 9, 13 cf. 255, 22
 Mich. 2, 3 cf. 67, 13
 3, 10 cf. 47, 20
 3, 11 cf. 48, 1
 3, 12 48, 4
 5, 2 cf. 105, 17
 7, 1. 2 cf. 48, 6
 7, 3 cf. 48, 9
 7, 5 187, 15
 Ioel 1, 10 cf. 243, 3
 1, 13 cf. 48, 13. 20
 1, 14 cf. 48, 16. 251, 21
 2, 3 243, 6
 2, 14 252, 21
 2, 17 . 66, 19. 252, 9. cf. 252, 4
 2, 23 cf. 260, 17
 2, 28 157, 22
 3, 11 cf. 222, 1
 3, 18 cf. 255, 22
 Ion. 1, 3 aqq. cf. 77, 5
 1, 12 5, 1
 3, 5 cf. 131, 5
 Nah. 1, 2 cf. 255, 1
 2, 10 cf. 244, 13
 Habac. 1, 2—4 49, 2
 1, 5 49, 10
 1, 15 cf. 257, 23
 2, 15 cf. 49, 15
 Sophon. 1, 13 cf. 256, 11
 3, 6 196, 17
 3, 7 196, 23
 3, 16. 17. 19 197, 2
 Aggaeus 1, 6 cf. 256, 10
 2, 12—14 15, 14
 Zachar. 3, 1 cf. 51, 3
 3, 3—5 cf. 50, 24
 3, 9 cf. 144, 21
 4, 7 cf. 129, 15
 10, 3 51, 23
 Zachar. 11, 2 cf. 259, 16
 11, 3 51, 9
 11, 4—6 51, 15
 11, 5 171, 1. 258, 2
 11, 15 cf. 83, 16. 213, 16
 13, 7 51, 21
 Malach. 1, 6 cf. 49, 23
 1, 6. 7 50, 2
 1, 13 cf. 50, 6
 2, 5—7 50, 8
 2, 13 50, 18
 Esaias 1, 3 cf. 105, 21
 1, 5 255, 7
 1, 6 255, 14. cf. 255, 12
 1, 15 cf. 80, 24
 1, 16. 17 136, 6
 1, 18 136, 10. cf. 136, 9
 1, 22 cf. 37, 24
 1, 25 155, 25
 3, 4 47, 1
 3, 5 cf. 227, 19
 3, 7 cf. 47, 3
 3, 12 cf. 46, 23
 3, 14 cf. 258, 1
 5, 1. 2 cf. 249, 7
 5, 5 cf. 249, 10
 5, 6 cf. 249, 12. 13
 5, 7 cf. 249, 9
 5, 10 256, 12
 6, 2. 3 cf. 94, 22
 6, 6 cf. 47, 8
 6, 10 cf. 72, 1
 8, 14 cf. 149, 20
 8, 18 231, 18
 9, 2 cf. 87, 14
 9, 6 88, 2
 9, 13 254, 12
 9, 15 cf. 47, 4
 9, 16 cf. 46, 23
 10, 3 cf. 245, 3
 11, 2 157, 15. cf. 144, 8
 11, 2. 3 cf. 153, 10
 14, 14 cf. 223, 3

Esaias 19, 11	cf. 46, 22	Hierem. 4, 19	193, 3
24, 2	63, 5	5, 3	254, 10
25, 3	cf. 218, 19	6, 29	248, 7
26, 18	cf. 240, 22	8, 5	254, 13
27, 1	cf. 129, 15	9, 1	cf. 54, 1
28, 11	160, 15	9, 1 sq.	cf. 194, 6
28, 17	cf. 240, 13	9, 21	cf. 272, 28
29, 9	cf. 246, 19	10, 21	54, 7
29, 21	cf. 257, 21	10, 24	cf. 251, 8
30, 15	196, 9	12, 10	54, 10
34, 5	cf. 244, 5	17, 1	cf. 72, 19
35, 3	cf. 195, 17	18, 12	247, 18. cf. 249, 22
35, 10	cf. 213, 7	23, 1. 2	54, 13
37, 16	cf. 156, 12	23, 24	cf. 254, 21
40, 2	cf. 47, 6. 241, 21	25, 11	cf. 145, 20
40, 10	174, 20	27 (50), 31	265, 4
40, 12	58, 11	29, 10	cf. 145, 20
40, 18. 25	cf. 58, 14	32, 20	cf. 54, 18
42, 14	cf. 216, 17	Baruch 2, 12	249, 20
45, 3	cf. 73, 1	Epist. Hier. 6	cf. 38, 10
48, 4	248, 1	Thren. 1, 4	cf. 228, 15
49, 18	239, 22	1, 20	cf. 67, 11
50, 5	82, 6. cf. 71, 22	3, 28	cf. 67, 11
51, 6	cf. 224, 9	4, 2	cf. 228, 14
52, 5	cf. 65, 10	4, 10	cf. 228, 17
53, 4	cf. 46, 9. 132, 5	Ezech. 3, 18	80, 20
53, 7	82, 8	3, 20	cf. 38, 10
58, 5	cf. 48, 19	7, 26	52, 14
58, 7	cf. 257, 13. 260, 1	13, 15	cf. 53, 1
58, 9	196, 12	14, 5	53, 4
60, 4	231, 11	14, 14. 20	cf. 67, 1
61, 1	157, 14	21, 9. 10	cf. 244, 5
63, 14	157, 16	22, 24. 25	52, 17
64, 5	250, 19	22, 25	cf. 169, 21
65, 5	135, 9	22, 26	52, 21
66, 1	cf. 58, 13	23, 33	cf. 240, 18
66, 18	174, 18	33, 2—6	cf. 52, 8
Hierem. 1, 5	cf. 53, 24	33, 3	cf. 256, 17
2, 8	54, 4	33, 8	cf. 38, 10
2, 9	cf. 245, 4	33, 11	cf. 136, 20. 243, 16
2, 21	cf. 67, 14	34, 2—6	cf. 53, 6
2, 27	cf. 212, 6	34, 3	cf. 170, 24
4, 3	cf. 120, 9	34, 8. 10	53, 16

Ezech. 34, 23	cf. 30, 5	Matth. 10, 9. 10	cf. 55, 3
Daniel 3, 22	cf. 270, 14	10, 28	cf. 232, 2
3, 33	cf. 250, 4	10, 34	cf. 128, 9
6, 22	cf. 159, 6	10, 35	cf. 128, 11
7, 9. 10	cf. 246, 4	10, 39	cf. 74, 10
13, 5	52, 4	11, 9	cf. 123, 15
13, 45. 51	cf. 159, 5	11, 11	cf. 127, 13
Matth. 2, 2	cf. 124, 22	12, 7	cf. 132, 8
2, 6	cf. 105, 17	12, 43—45	cf. 119, 19
2, 9—11	cf. 24, 14	12, 45	cf. 120, 7
3, 3	88, 6	13, 5. 6	cf. 57, 2
3, 1—4	cf. 125, 7	13, 8	cf. 172, 26
3, 10	cf. 128, 7	13, 13	cf. 28, 13
3, 11	cf. 125, 13. 130, 8	13, 19	cf. 266, 23
3, 12	cf. 128, 4	13, 31	cf. 129, 13
3, 13—17	cf. 24, 16. 104, 15	13, 45 sq.	cf. 214, 19
3, 14	127, 11. 17. 20	13, 46	cf. 129, 17. 200, 24
3, 15	128, 2	14, 19. 20	cf. 146, 3
3, 16	cf. 129, 2	15, 22—27	cf. 102, 19. 131, 10
3, 17	cf. 129, 6	15, 36—39	cf. 146, 3
4, 1	cf. 104, 21	16, 18	cf. 177, 11
4, 2	cf. 24, 17	16, 24	cf. 74, 10. 180, 21
4, 3—10	cf. 24, 18	18, 6	cf. 8, 14
4, 11	cf. 104, 21	18, 21	cf. 144, 14
4, 18—22	cf. 159, 6	18, 22	cf. 132, 8. 144, 14
5, 15	cf. 56, 14. 219, 6	18, 23—34	cf. 204, 17
5, 16	cf. 65, 16. 172, 5	19, 21	cf. 203, 13
5, 18	cf. 76, 23	20, 12	cf. 240, 15
6, 26	cf. 181, 1	20, 22	130, 17
6, 34	cf. 142, 4	22, 11—13	cf. 59, 23
7, 2	cf. 131, 20. 132, 4	23, 7	cf. 40, 15
7, 6	cf. 34, 17. 61, 14. 148, 11	23, 10	cf. 30, 8
7, 13	cf. 273, 25	23, 12	135, 14
7, 16	cf. 172, 7	23, 27	cf. 238, 19
7, 24	cf. 200, 23	23, 33. 24—28	cf. 55, 12
7, 26. 27	cf. 57, 5	25, 8. 9	cf. 245, 22
8, 5—8	cf. 118, 14	25, 18	cf. 171, 22
8, 8	118, 25	25, 24	cf. 172, 1. 257, 6
8, 10	cf. 118, 17	25, 27	cf. 56, 15. 219, 4
9, 9	cf. 159, 11	25, 33	cf. 185, 18
9, 11	cf. 102, 21	25, 36	cf. 180, 10
9, 13	cf. 132, 7	25, 40	cf. 147, 12. 174, 1. 257, 15
9, 35	cf. 24, 19	26, 15	cf. 186, 17

- Matth. 26, 31 . 187, 13. cf. 51, 21
 26, 70—75 cf. 133, 6
 27, 29—40 cf. 182, 3
 Marc. 1, 3 88, 6
 1, 7 cf. 128, 13
 1, 9—11 cf. 104, 15
 1, 13 cf. 104, 21
 2, 16 cf. 102, 21
 2, 17 cf. 132, 7
 3, 17 cf. 159, 9
 4, 5. 6 cf. 57, 2
 4, 14. 15 cf. 266, 23
 4, 20 cf. 172, 21
 4, 21 cf. 56, 14
 6, 8. 9 cf. 55, 3
 8, 34 cf. 74, 10. 180, 21
 9, 22 81, 17
 9, 42 cf. 8, 14
 10, 38 130, 17
 14, 27 cf. 51, 21
 Luc. 1, 20 cf. 216, 19
 1, 41 cf. 105, 13. 127, 15
 1, 80 cf. 175, 1
 2, 9 cf. 124, 22
 2, 13. 14 cf. 124, 23
 2, 16 cf. 24, 12
 2, 34 cf. 200, 15
 3, 4 88, 6
 3, 16 cf. 128, 13
 3, 21. 22 cf. 104, 15
 3, 22 cf. 129, 7
 3, 23 cf. 126, 13
 3, 23—38 cf. 145, 9
 4, 2 cf. 104, 21
 5, 8 118, 10
 5, 30 cf. 102, 21
 5, 32 cf. 132, 6
 6, 29 cf. 181, 14
 6, 49 cf. 57, 5
 8, 6 cf. 42, 5. 57, 2
 8, 16 cf. 56, 14
 8, 30 cf. 24, 18
 8, 30—33 cf. 272, 8
 Luc. 9, 3 cf. 55, 3
 9, 23. 24 cf. 74, 10. 180, 21
 11, 24—26 cf. 119, 19
 11, 33 cf. 56, 14
 11, 39 cf. 55, 12
 12, 20 cf. 257, 18
 12, 42 cf. 30, 11
 12, 47 cf. 34, 1
 14, 27 cf. 180, 21
 14, 28 cf. 75, 4
 15, 4—6 cf. 102, 2
 15, 6 cf. 169, 7
 15, 8. 9 cf. 102, 6
 16, 24 cf. 174, 8. 245, 24
 16, 26 cf. 157, 9
 17, 2 cf. 8, 14
 17, 33 cf. 74, 10
 18, 13. 14 cf. 131, 6
 19, 2—4 cf. 119, 4
 19, 5 119, 8
 19, 9 119, 11
 19, 20 cf. 171, 22
 19, 23 cf. 56, 15
 22, 12 sqq. cf. 156, 20
 24, 32 cf. 72, 18
 Ioh. 1, 1 cf. 32, 11. 127, 13.
 141, 5. 271, 10
 1, 5 111, 20
 1, 9 111, 8
 1, 11 cf. 125, 1
 1, 12—13 130, 10
 1, 23 cf. 127, 12
 1, 29 104, 18. cf. 129, 16
 1, 33 cf. 130, 9
 2, 21 cf. 103, 16
 3, 5 cf. 127, 10. 158, 17
 3, 8 cf. 147, 23. 153, 9
 3, 10 cf. 185, 21
 3, 29 cf. 127, 13
 4, 23 cf. 123, 13. 146, 16
 5, 29 cf. 246, 6
 5, 35 cf. 127, 12
 6, 18 175, 24

Ioh. 6, 41. 59	cf. 260, 16	Rom. 2, 25. 26	cf. 44, 18
8, 12	111, 14	3, 21	cf. 23, 16
8, 44	203, 2	4, 17	152, 5
8, 48	cf. 181, 18	5, 5	cf. 216, 7
8, 54	cf. 158, 2	5, 12	cf. 203, 4
10, 10	cf. 169, 20	5, 20	89, 21. 218, 22
10, 11	cf. 30. 5. 101, 26	6, 4	cf. 89, 17. 107, 18.
10, 14	cf. 30, 5		127, 8. 248, 21
10, 15	cf. 213, 18	6, 13	cf. 72, 13
11, 52	cf. 217, 4	7, 6	cf. 73, 10
13, 4 sq.	cf. 102, 16	7, 22	cf. 180, 8
13, 6	cf. 127, 19	7, 23	cf. 68, 6
13, 20	cf. 74, 10	7, 24	cf. 68, 2
14, 2	cf. 273, 7	8, 15	cf. 153, 10
14, 6	cf. 135, 15	8, 17	cf. 248, 21
14, 16	cf. 155, 18	9, 3	cf. 46, 3. 11. 151, 23
15, 1. 2	cf. 212, 9	9, 17	cf. 241, 4
15, 26	cf. 32, 12. 122, 16	9, 28	cf. 238, 16. 265, 9
16, 12. 13	cf. 158, 3	9, 33	cf. 149, 20
16, 14	cf. 158, 2	10, 2	cf. 33, 23
17, 12	231, 19. cf. 56, 4.	10, 4	cf. 23, 18
	231, 21. 258, 5	10, 8	cf. 35, 18
19, 24	cf. 209, 10	11, 33	cf. 78, 3. 197, 17
20, 22	155, 3	11, 36	122, 9. cf. 17, 14
21, 15—17	cf. 133, 7	12, 1	cf. 71, 12
Acta 1, 13	cf. 156, 13	12, 2	cf. 57, 15
2, 3	cf. 154, 2. 155, 24.	12, 11	cf. 27, 24
	156, 8. 10	12, 16	cf. 213, 12
2, 4	cf. 160, 12	13, 1	cf. 200, 2
2, 9—11	cf. 162, 7	13, 3	200, 8
2, 11	cf. 160, 18	13, 5	cf. 200, 3
2, 13	cf. 161, 12	13, 13	cf. 90, 16. 213, 13
7, 49	cf. 58, 13	14, 2	cf. 37, 17
8, 3	cf. 159, 12	15, 19	cf. 46, 16. 134, 2
8, 13	cf. 125, 14	15, 33	cf. 83, 6
9, 8	cf. 118, 11	I Cor. 1, 20	183, 17
9, 27. 28	cf. 180, 11	1, 30	cf. 41, 23. 73, 22. 118, 18
13, 9	cf. 159, 13	2, 6	cf. 37, 14. 209, 18. 238, 16
13, 41	49, 10. 246, 23	2, 7	cf. 74, 7. 120, 12
16, 4	cf. 33, 19	2, 9	cf. 194, 1
18, 25	cf. 27, 24	2, 10	cf. 61, 11
Rom. 1, 27	cf. 115, 16	2, 13	cf. 73, 3
2, 24	65, 10	2, 14	cf. 69, 20. 147, 3. 151, 10

- I Cor. 2, 16 cf. 72, 19
 3, 1 sq. cf. 37, 6
 3, 2 cf. 45, 1
 3, 9 cf. 25, 12
 3, 13 cf. 14, 19
 3, 18 cf. 119, 5
 3, 22 cf. 217, 12
 4, 1 cf. 25, 12
 4, 9 cf. 44, 3. 64, 14
 4, 12 cf. 44, 2
 4, 15 cf. 45, 11. 240, 1
 4, 21 . 231, 1. cf. 45, 3. 149, 24
 5, 1 cf. 133, 9
 5, 5 cf. 44, 23
 5, 8 cf. 230, 20
 6, 1. 7 cf. 61, 13
 8, 6 . . . 121, 23. cf. 17, 14
 9, 2 cf. 67, 16
 9, 15 cf. 173, 20
 9, 16 cf. 173, 22
 9, 18 cf. 44, 2. 173, 23
 9, 22 cf. 42, 20
 9, 27 cf. 45, 20
 10, 2. 6 cf. 130, 3
 10, 11 cf. 228, 21
 12, 8 cf. 66, 7
 12, 9 cf. 154, 23
 12, 10 cf. 161, 22
 12, 11 cf. 153, 9
 12, 13 cf. 213, 12
 12, 20 cf. 9, 6
 12, 25 cf. 218, 15
 12, 29 12, 21. 274, 15
 13, 5 45, 10
 13, 11 cf. 74, 8
 13, 12 cf. 45, 19. 197, 26
 14, 2 cf. 72, 4
 14, 19 238, 8
 14, 21 160, 15
 14, 25 cf. 172, 11
 14, 28 cf. 11, 13
 15, 9 cf. 45, 6
 15, 22 cf. 89, 15
- I Cor. 15, 31 167, 5
 15, 33 cf. 83, 6
 15, 41 cf. 17, 18
 15, 50 184, 16
 15, 51 cf. 45, 1
- II Cor. 2, 7 133, 13
 2, 8 cf. 44, 24. 133, 10
 2, 16. 17 37, 23. 24
 3, 3 cf. 69, 21
 3, 6 cf. 39, 15. 227, 12
 3, 6—8 cf. 69, 20
 3, 18 cf. 120, 16
 4, 6 cf. 120, 11
 4, 10 cf. 45, 16
 5, 4 cf. 72, 14
 5, 16 147, 1
 5, 17 87, 15. cf. 238, 3
 6, 7 cf. 35, 18. 216, 5
 6, 16 cf. 73, 6
 8, 9 cf. 183, 23
 10, 12 cf. 17, 12
 11, 16 cf. 184, 15
 11, 21 cf. 46, 2
 11, 23 cf. 43, 18
 11, 25—26 cf. 43, 20—22
 11, 26 cf. 44, 1
 11, 27 cf. 43, 15. 181, 8
 11, 28 cf. 43, 16. 44, 8
 11, 29 171, 3. cf. 44, 9
 11, 33 cf. 43, 19
 12, 2 cf. 274, 20
 12, 2—4 . cf. 46, 17. 133, 18. 274, 17
 12, 5 cf. 46, 19
 12, 9 cf. 45, 15
 12, 10 cf. 185, 5
 12, 14 171, 5
 12, 21 134, 10
 13, 3 cf. 45, 7
- Galat. 2, 21 cf. 101, 23
 3, 3 cf. 44, 21
 3, 13 cf. 46, 8
 3, 24 cf. 23, 16
 4, 26 cf. 186, 11. 217, 11

Galat. 5, 25	cf. 21, 7	Coloss. 1, 18	cf. 74, 2
6, 2	cf. 149, 23. 213, 20	1, 20	cf. 231, 8
6, 14	cf. 46, 14. 203, 15	2, 12	cf. 127, 8
Ephes. 2, 14	83, 6. cf. 217, 19.	2, 19	cf. 37, 20. 213, 22
	222, 28. 231, 8	3, 1	cf. 253, 22
2, 20	cf. 200, 21	3, 3	cf. 246, 7
2, 22	cf. 73, 6	3, 5	cf. 119, 5. 203, 14
3, 7	cf. 66, 8	3, 9. 10	cf. 89, 14
3, 16	cf. 180, 8	3, 11	217, 14
3, 17	cf. 23, 12	3, 16	cf. 151, 21
3, 19	cf. 74, 11	3, 18—22	cf. 44, 15
4, 4	cf. 218, 16	3, 22	cf. 199, 27
4, 6	188, 20	I Thess. 2, 7	45, 5
4, 11	cf. 8, 26	2, 19	cf. 67, 17
4, 13	37, 21. cf. 179, 26	5, 14	cf. 180, 11
4, 14	cf. 35, 5	II Thess. 2, 3	cf. 56, 4. 258, 5
4, 15	cf. 9, 7	I Tim. 2, 5	cf. 44, 4
4, 16	cf. 9, 5	3, 2. 3	cf. 54, 23
4, 18	cf. 58, 4	4, 6	cf. 35, 18
4, 22	cf. 89, 14	5, 10	cf. 173, 12
4, 24	cf. 89, 14. 238, 3	5, 11. 14	cf. 133, 16
5, 5	cf. 135, 3	6, 4	cf. 265, 7
5, 6	cf. 172, 17	6, 16	cf. 10, 15. 59, 12
5, 19	cf. 151, 21	II Tim. 1, 11	cf. 46, 1
5, 27	cf. 83, 17	1, 14	cf. 232, 5
6, 1—9	cf. 44, 15	1, 18	187, 5
6, 5	cf. 199, 27	2, 4	118, 19
6, 11	cf. 66, 8	2, 5	65, 7. 151, 12
6, 12	cf. 19, 15. 64, 16	2, 9	cf. 107, 6
6, 14. 16	cf. 231, 23	2, 12	cf. 202, 12
Philipp. 1, 23. 24	cf. 45, 8	3, 8	cf. 34, 11
1, 27	cf. 231, 21	4, 3	cf. 265, 5
2, 2	cf. 231, 21	Tit. 1, 7. 8	cf. 54, 23
2, 7	cf. 205, 6	3, 5	cf. 158, 21
2, 15. 16	cf. 136, 22	Hebr. 4, 9	cf. 144, 2
3, 7	cf. 17, 2	5, 2	cf. 131, 20
3, 8	cf. 46, 15	5, 12	cf. 37, 6. 148, 13
3, 21	cf. 68, 2. 119, 6. 239, 13	5, 14	37, 15
4, 1	cf. 44, 21	7, 1. 3	cf. 87, 18
4, 3	cf. 134, 7	9, 3	cf. 94, 21. 232, 22
4, 7	233, 6	9, 7	cf. 71, 5
Coloss. 1, 5	cf. 35, 18	9, 14	cf. 100, 19
1, 15	127, 14. cf. 74, 2	10, 8	cf. 186, 5

Hebr. 10, 31	254, 16	I Petr. 2, 8	cf. 200, 17
11, 13	cf. 184, 6	2, 22	cf. 24, 6
12, 2	cf. 23, 18	5, 2	cf. 18, 11
12, 6	254, 6	5, 6	cf. 82, 9
12, 18—20	cf. 69, 14	II Petr. 2, 22	cf. 126, 2. 229, 22
12, 22	cf. 186, 11	I Ioh. 2, 15	cf. 118, 22
12, 23	cf. 83, 2	2, 17	cf. 204, 12
13, 8	88, 11	3, 5	cf. 24, 6
Iacob. 1, 18	cf. 35, 18	4, 8. 16	cf. 222, 27
2, 18	cf. 172, 20	4, 18	80, 15
2, 19	cf. 65, 12	Apoc. 1, 8	cf. 87, 10
2, 20	cf. 172, 16	1, 17	cf. 87, 10
4, 8	cf. 258, 7	14, 14—19	cf. 50, 23
I Petr. 1, 9	cf. 26, 10	22, 13	cf. 87, 10
2, 5	cf. 82, 24		

August. c. Iul. Pel. I 5, 15	cf. 253, 23	August. op. imperf. I 70	cf. 105, 16.
" " "	cf. 89, 15		158, 19
" " "	cf. 105, 16	Cicero in Cat. II 1	cf. 213, 7
" " "	cf. 158, 16	Horat. carm. IV 4, 57—60	cf. 178, 9
" " II 3, 7	cf. 69, 21	Plat. Gorg. 514 E	cf. 38, 22
" de dono perseu.		Plutarch. de adul. et am.	
19, 49	cf. 150, 15	c. 32	cf. 16, 12
" op. imperf. c. Iul. I		Ps.-Hippocrates de flatibus	
52. 53	cf. 105, 16	c. 1	cf. 25, 18
op. imperf. I 67	cf. 68, 1	Rufini Hist. eccles. II 9	cf. 5, 1
" I 69	cf. 68, 6	Uergil. Aeneis III 220	cf. 13. 14

II. INDEX NOMINUM ET RERUM.

Aaron 43, 3. 69, 5. 81, 17. 237, 6.	arborum immortalium colonus 98, 9. Adam et Eua 123, 9.
secundus post Moysen deo honore sacerdotii propinquans 70, 4.	Aegyptii 114, 22. 162, 7. Aegyptiorum flagella 247, 8.
Abel sanguis 254, 20.	Aegyptus 162, 12. 248, 14. 270, 7. iterum tenebris condemnatur 87, 13.
Abiud 69, 22.	Aegypti decem famosissimae plagae 227, 9. Aegypti fornax ferrea 226, 23.
Abraham (<i>gen.</i> Abraham 157, 10. Abrahæ 203, 17): patriarcha uicissimus primus electus est 145, 2. Abrahameum caput 75, 15.	Aggaeus beatus 15, 13. agonotheses 201, 2.
Adam primus 105, 11. nouissimus 145, 6. uetus 25, 8. 124, 16. 127, 7. carneus 124, 14. uirgultorum uel	Ambacum <i>propheta</i> 48, 23. Amorraei 242, 1.

- Amos *propheta* 159, 4. sanctus 259, 10.
 Andreas *apostolus* 159, 9.
 annus remissionis 143, 8.
 Antichristus 120, 1.
 Antiochus *rex: commemoratur captiuitas Iudaeorum sub eo facta* 162, 16.
 apex litterarum 76, 23.
 Apidos uituli praesaepe Memphiticis cultoribus ueneratum 115, 2.
 Apollo *Iudaicus* (cf. *Act. 18, 24*) 217, 13.
 Apronianus *Rufini amicus, appellatur filius* 3, 2. *utriusque linguae (Graecae et Latinae) habuit peritiam* 5, 16.
 Arabes (acc. Arabas) 162, 8.
 arcana obscena et inuerecunda *Cybeles* 113, 5.
 Aristotelis angusta de prouidentia sententia et ars uerborum infidelis 275, 21.
 Arrianus Ualens 4, 15. Arriani 152, 6. 265, 11.
 Arrii uesania 31, 18. 27. separatio 121, 21.
 Assyrius nequitia 244, 10. Assyrii 244, 9. 270, 8.
 Athenae 3, 10. 15. 4, 7.
 athletica ars 65, 9. athleticum certamen 226, 2.
 Baal 258, 17.
 Babylonia 162, 13. Babyloniae captiuitas 145, 21. 227, 22. Babyloniae flammae 270, 14.
 Beseleel architectus arcae testamenti 157, 17.
 Bethleem (*fort. Bethlem*) 24, 12. pusilla et minima 105, 17.
 Cain septemplex poenas parricidii luit 144, 16.
 cantatricum chori 90, 9.
 Cappadoces 162, 9.
 Cappadocia domo oriundus 3, 9.
 caput (*monachi*) hirsutum incomptis et horrentibus comis et quantum sufficit ad tonsis 210, 21.
 Carmeli mons 175, 1.
 Castalii poculi diuinatio 114, 10.
 Cephas (*nomen Petri Aramaicum*) 217, 13.
 ceræ charaxatae 35, 15.
 Chaldaeorum astronomia et natiuitates humanae 114, 13.
 Chananaea anima 102, 19. (*sc. mulier*) 131, 12.
 Cherubin 71, 7. dei sedes dicuntur 156, 12.
 Christus *passim*. Christi appellationes 73, 16—74, 3.
 comoedia 64, 23.
 Constantinopolis 4, 16.
 consules antiqui uini 90, 22.
 Corinthius 134, 8.
 Corinthus 133, 9.
 Corybantes 113, 3.
 Cretenses 112, 21. 162, 8.
 Curetum uoces et cymbala et armorum sonus plorantis dei sui furantia uagitum 112, 22.
 Cynicorum de triuio uilis et gulæ deditus ritus 275, 24.
 Danihel 67, 1. 159, 6. puer prophetars 126, 19. acc. Danihelum 52, 3.
 David beatus 7, 5. 48, 10. 176, 21. 194, 11. 244, 20. magnus ille, uerus dei philosophus 186, 7. cf. 195, 9. ultimus et iunior in filiis Iesse 83, 10. paenitentiam agens 133, 3. aut psallens in cithara aut in fundibulo pugnans 66, 12.
 decades *annorum* 145, 22.
 Delphici tripodes ancipiti elocutione fallentes 114, 10.
 dies sancta 143, 12.

Dionysiae teletae 113, 13.
discipuli duodecim domini 43, 6.
Dodonaeae quercus responsa incerta
nutantibus ramis 114, 9.

Edem 24, 12.

Elamitae 162, 7.

Eleazar *acc.* 237, 6.

Eleusiniaci mystae 113, 11.

Enoch septimus ab Adam a deo trans-
latus est 145, 1.

Epicurus deum non sentiens et prou-
identiam denegans 275, 18. libidinem
summum bonum esse pronuntiat
275, 20.

epiphaniae id est natiuitatis Christi
sollemnitatis 88, 17. e. uel theopha-
nia 89, 8.

Esaias 47, 7 *etc.* sanctus 240, 14. prom-
ptus obtemperat 81, 18. Sodomorum
populum et principes Gomorrae
incusans 255, 5.

Eunomiani 152, 6.

Ezechihelum *acc.* 52, 6.

fabulae uulgi, quibus ex diuersis formis
unum animal adumbratur 31, 16.

funis: ii quibus per districtos in excelso
funes incedere disciplina est 29, 14.

Gelboë 255, 24.

geometres 127, 3.

Gigantomachia fabulosa 275, 4.

Gomorrae principes 255, 6.

Graeci ἐπικανῆνα: nominant adparere
89, 7. Graecum (= Graeca lingua)
5, 13.

Gregorius uir per omnia inconpara-
bilis 3, 5. uerbo et operibus clarus
3, 6. Cappadocia domo episcopo
patre oriundus 3, 9. *eius uita de-*
scribitur 3, 9—5, 2.

Hebraeorum lingua 78, 16. seniores

39, 1. quasdam scripturas nulli ante
uicesimum et quintum annum di-
scere uel etiam scire committunt
39, 10.

Hebraeus sermo 143, 2.

Hecates nocturni silentii terribilse
ululatus 114, 7.

Heli sacerdos pro filiorum iniquitate
damnatur 70, 5.

Helias 43, 3. *acc.* Heliam 157, 18.
Carmeli montis rupe contactus 174,
23. nouus Helias (= Iohannes)
128, 15.

Heliseus 43, 4. 157, 19.

Herodis scelere paruulorum prima mar-
tyria perpetrata 106, 16. cruentus
in pueros furor 147, 7.

Hieremias 53, 26. eximius propheta-
rum 193, 5. iuuenilem formidabat
aetatem 81, 19. Hieremiae Lamen-
tationes 228, 13.

Hiericho murorum fundamenta quati-
untur 145, 11.

Hieroboam 67, 6. 227, 17.

Hierosolymorum ad fundamenta usque
destructio 229, 12.

Hierusalem 46, 16 *passim*. caelestis
urbs 186, 11. H. ac Samaria ad illam
unam quae in supernis est Hierusa-
lem congregantur 217, 10.

Hiesus 43, 3. castrorum dei proba-
bilis militiae princeps 66, 11. Hiesu
Naue septem tubae 145, 10.

histriones turpissimi atque inpudici-
simi 64, 21.

Iambres (*u. l.* mambres) 34, 11.

Iannes (*u. l.* iamnes) 34, 11.

Iesse 83, 11.

Iesus *passim*. agnus et margarita et
aliis huiusmodi exiguis uocabulis
nuncupatus est 129, 16.

Illyricum 46, 16. 134, 3.

- Iob 67, 2. 158, 12. 181, 9. 273, 7.
 Iohannes baptista 43, 5. praecurrens
 lucerna 102, 12. magnus 125, 5.
 habitor heremi, sine cibo uiuens,
 nouus Helias, maior prophetarum
 128, 14. habitans in desertis 175, 1.
 Iohel 157, 22. beatus 48, 13. 243, 3.
 Ionas 77, 5 *passim*. beatus 77, 20.
 Ionae praedicatio 253, 8.
 Ioppe (*acc.* Ioppen) 77, 20. Hebrae-
 orum lingua contemplatio laetitiae
 interpretatur 78, 16.
 Iordanes (*acc.* Iordanem) 39, 19. Ior-
 danis fluentum 104, 15. aquae
 127, 9.
 iota unum otiosum non est *in litteris*
 Christianorum 76, 23.
 Isaac beatus patriarcha 173, 4.
 Isidis error infelix 115, 1.
 Israhel 54, 2. 67, 6. 78, 12. 118, 5.
 paruulus Israhel 214, 14. Israheli
 columna lucis accenditur 87, 14.
 Israheliticus numerus 74, 9.
 ithyphalli 113, 18.
 iubilaeus annus 143, 14.
 Iudaei 104, 3 *passim*. Iudaei ex omni
 gente quae sub caelo sunt 162, 10.
 Iudaeorum captiuitas, quae sub
 Antiocho facta est 162, 16.
 Iudaica paupertas 31, 18. Iudaica
 concilia 43, 18. Iudaice (*opp.* secun-
 dum gentiles) 94, 18. 130, 7.
 Iudas et Israhel 67, 6. ponunt sibi
 principatum unum (*cf.* *Os.* 1, 11)
 217, 10.
 Iuppiter Cretensium tyrannus 112, 21.
 Laban Syrus 168, 16.
 Laconum puerorum flagris productus
 sanguis 114, 2.
 Lamech septuagies septies poenas
 parricidii luit 144, 17.
 Latinum (= sermo Latinus) 3, 5.
- Lazarus pauper 174, 9. esuriens et
 ulceribus squalens 174, 17.
 Leuitae 50, 7.
 Libyci 162, 8.
 Lucifer pro fulgoris claritate, post-
 modum propter superbiam tene-
 brae et factus et dictus est 95, 23.
 Malachias 49, 23.
 Mambres (*u. l.* iambres) 34, 11.
 Manasse conuersio 131, 4.
 Manue unus ex iudicibus 118, 7.
 Marcionis discipuli octauum numerum
 uel tricesimum honorandum credi-
 derunt, quibus numeris totidem
 aeonas uel saecula ac mundos esse
 confirmant 142, 15.
 mater deorum *Cybele* 113, 4. matris
 (*sc.* *Cereris*) error ac planctus 113, 7.
 Matthaeus hesterno publicanus, hodie
 euangelista 159, 11.
 Medi 162, 7.
 medici corporum 25, 17.
 Melchisedech 87, 18.
 Memphitici cultores 115, 2.
 Mendesii hirci praesaepe 115, 1.
 Mesopotameni 162, 8.
 Michaeas beatus 47, 20.
 mimus 64, 22.
 Mithrae cruciatus 114, 20.
 monades *annorum* 145, 22.
 Moyses (*gen.* Moysi 118, 6. 142, 12.
 acc. Moysen 248, 13) 34, 12 *passim*.
 mystae diuinorum 40, 14. m. Eleusi-
 niaci 113, 11. *cf.* 113, 8.
 Nadab 69, 22.
 natiuitates humanae astrorum cursibus
 ponderatae 114, 13.
 Naum propheta 255, 1.
 Nazaraei in terram prostrati 228, 12.
 Nazianzum breue oppidum 4, 15.
 Nilus frugifer *spicis comans et ulnis*

- florentibus inundans uitae suae auctor ac parens putatur* 115, 4.
 Nineue 255, 2.
 Nineuitae (*non* Niniuit.) 77, 9. 253, 6. Nineuitarum humilitas, per quam misericordiam consecuti sunt 131, 5.
 Noë 67, 1. *arca* Noë 220, 10.
 Nouatus non recepit eos qui in persecutione lapsi sunt 134, 17. *paenitentes repudiavit* 135, 1. *fornicationem, non idolatriam condemnauit* 135, 3. Nouati inflatio 132, 2. *καθαρός* non mente, sed nomine 132, 1.
 Olympiacum certamen 179, 21.
 orgia Thracum 114, 16.
 Orphei mysteria et traditiones 114, 17. Orpheicae fabae 275, 12.
 Osee beatus 47, 12.
 Osiris membra discerpta et Aegyptiorum lamentationibus perquisita 114, 22.
 Oza 70, 10.
 Parthi 162, 7.
 Paulus 43, 13 *passim*. beatus apostolus 274, 13.
 pedes (*monachorum*) nudi 211, 1.
 pentecostes dies 143, 19. *cf.* 146, 19.
 Petrus apostolorum maximus 133, 5.
 Petrus et Andreas et filii tonitruii doctrinis spiritalibus intonantes 159, 8.
 phalli 113, 18.
 Pharao durissimus 241, 3.
 Phariseus iactantissimus 131, 9. nouellus 132, 1.
 Phinees 260, 7.
 Phrygum secturae furiosae 113, 2.
 Platonis ideae et transfundendae per diuersas corporum species animae opinio 275, 14.
 praepositionum syllabae 122, 4.
 puellae (*sc. Proserpinae*) raptus 113, 6.
 Pythagorici quartum numerum sibimet sacrationem fecerunt 142, 13. Pythagorica silentia 275, 12. praesumpta Pythagoricorum de magistro sententia 275, 13.
 quinquagesimae sollemnitas 143, 20. 146, 19.
 remissionis annus 143, 8.
 Roboam 67, 6. 227, 18.
 Romani 162, 13. 229, 9.
 Sabaoth dominus 252, 20.
 sabbatum 'requiem' Hebraeo sermone significat 143, 2.
 Sabellii impietas 31, 10. commixtio 121, 20.
 Salomon 42, 8. sapientissimus 117, 9. 183, 15. 197, 10. 209, 20.
 Samaria 67, 7. 217, 11.
 Samaritae 104, 4.
 Samaritanus 181, 18.
 Samuhel 43, 4. orationibus caelum concitans, imbrem eliciens, tonitrua mouens 66, 14. *plur.* 40, 12.
 sapientia *de deo* 118, 18. 24. domus sapientiae 144, 21.
 Sarepta 187, 4.
 Sareptena uidua 181, 3.
 Sarra 75, 16.
 Segor 253, 9.
 Semeles fulmen 113, 16.
 septimana annorum 143, 8. septimanae septimanarum 143, 9.
 Seraphin (*sing.*) 47, 8. (*plur.*) 94, 22.
 Seth 123, 7. 8.
 Simonis discipuli octauum numerum uel tricesimum honorandum crediderunt 142, 15.

- Sion 47, 21. filii Sion 228, 14. uiae Sion 228, 15.
 Sodoma 253, 8. Sodomorum populus 255, 6.
 Sodomitae 253, 6.
 Sophonias 196, 16.
 Stoicorum elatum supercilium 275, 24.
 syllogismi captiosi 238, 7.
 Tanis: principes Taneos 46, 22.
 Taurorum gentis cruenta hospitia 114, 2.
 teletae Dionysiae 113, 13.
 Tharsis (Θαρσεῖς) acc. 77, 21.
 Thebaei insipientes 113, 15.
 theophania 89, 8.
 Thracum orgia 114, 16.
 tractatores antiqui 40, 5.
 Triptolemus 113, 8.
 Trophonii sub terra ludicrae diuinationis incerta 114, 8.
 tropicae leges 193, 7.
 Ualens Arrianus 4, 15.
 Ueneris lupanar 113, 17.
 uentriloqui 38, 4.
 uetustus dierum (cf. Dan. 7, 9) 246, 4.
 uolumina sacra 40, 1.
 Zachaeus beatus 119, 4.
 Zacharias (*propheta*) falcem deferens e caelo 50, 22. Zachariae (*patris Iohannis*) silentium 216, 19.
 Zebedaeus 130, 17.
 zonae cingulum 40, 9. cf. 211, 2.
 Zorobabel lapis 144, 21.

III. INDEX UERBORUM ET ELOCUTIONUM.

1. Uocabula de Hebraea et Graeca lingua petita.

- absinthium (*opp. mel*) 16, 3.4. 199, 25 (*u. l. absenth.*).
 abyssus 59, 11. multa a. 240, 12.
 adamantina duritia 51, 8.
 adyton (*u. l. pro abdit.*): in occultis et adytis 113, 9.
 aenigma (cf. I Cor. 13, 12) 45, 19. 197, 26.
 aeon: quibus numeris totidem aeonas uel saecula ac mundos esse confirmant 142, 16.
 aër: aëris corruptio 241, 13. cf. 14, 25. aëris mugitus 62, 24. acc. aërem 176, 3. 248, 13.
 agon: 125, 18. 151, 11. 201, 1. agones certaminum 19, 15. agones et certamina 44, 5. agones desudare 64, 16. labores agonesque 147, 17.
 agonothetes: acc. agonotheten 201, 2.
 anathema (cf. Rom. 9, 3) 46, 11. 151, 23.
 angelus e caelo terraque commixtus 97, 14. angeli apostatae et refugae 96, 1.
 apologeticus libellus 4, 12.
 apologia 75, 6.
 aporroea (*Christi appellatio*) 73, 19.
 apostatae angeli 96, 1.
 apostolatus 159, 12.
 apostolicus: pedes nudi et apostolicis similes 211, 1.
 apostolus de Paulo κατ' ἐξουχίην 90, 17. 122, 8 etc.
 archangeli 57, 13. 106, 6.
 architectus arcae testamenti 157, 18.
 iniquae constructionis 170, 4.

- astronomia Chaldaeorum 114, 13.
 astrorum cursus 114, 14. motus 276,
 3. negligentiam fato et astris de-
 putare 276, 4.
 athleta 177, 22. dei (*Paulus*) 64, 15.
 athletica ars 65, 9. certamen 266, 2.
 atomi Epicuri 275, 19.
 aula sapientiae 118, 2. aulae domi-
 nicae 40, 1.
 aura eloquentiae 237, 16. aurae fal-
 laces 198, 16.
 baptisma 134, 4. baptismum (*neutr.*)
 147, 8 *etc.* baptismorum diuersitas
 130, 1. lacrimarum 130, 19. 135, 17.
 quo quis sanguine suo per marty-
 rium baptizatur 130, 13. baptismum
 ultimum omnium 135, 18.
 baptista 43, 5. 127, 11. 128, 3.
 baptizare 24, 16. 125, 10 *etc.* (in) igne
 135, 16. martyrio 127, 18.
 blasphemare 65, 19. 104, 14. 160, 2.
 168, 1. 181, 14.
 calamus scribae (*cf. Ps. 44, 2*) 107,
 15. calami uineae 249, 8. calami
 sceptrum 182, 3. calami uel fistulae
 suauitas 13, 20.
 camelum gluttientes (*cf. Matth. 23,*
 24) 55, 13.
 capsaces olei 181, 3.
 cataractae caeli 250, 16.
 cathedra docendi 184, 21. seniorum
 82, 15.
 catholici (= *Katholiken*) 4, 16. 61,
 12. nimis catholici 65, 2. catholica
 fides 220, 26.
 cedrus 259, 16.
 cenodoxia 11, 28.
 chaos ingens 157, 9.
 charaxatae cerae 35, 16.
 chordarum pulsus 114, 19. multarum
 chordarum cithara 32, 25. corda
 distenta 175, 17.
 chorus 106, 5. ebriosorum 113, 14.
 psallentium 210, 15. cantatricum
 90, 10.
 chrismatis olei compositio 71, 1.
 cithara 41, 8. 66, 12 *etc.* multarum
 chordarum 32, 25.
 clamis coccinea 182, 4.
 cocleae (κάρχηες = *Kieselsteinchen*):
 conchae uel cocleae 176, 6.
 colaphus 107, 13.
 comoediae 64, 23.
 concha 176, 6.
 cophinus 146, 5.
 crater: *acc.* craterem 216, 10. 13.
 cymbala Curetum 112, 23.
 cynomia (κυνόμνια) 247, 11.
 daemon 24, 18 *etc.* inuocationes dae-
 monum 276, 1. *acc.* daemones (*u. l.*
 demonas) 104, 5. 25. 159, 2. 195, 16.
 daemonium 134, 6. 181, 19.
 decades *numerorum* 145, 22.
 diabolica pertinacia 150, 20.
 diabolus 51, 4. 66, 9 *etc.*
 diadema decoris 67, 15.
 dialectica *subst.* 275, 2. 3. dialecticus
 (*subst.*) loquax 273, 5. dialecticum
 proelium 275, 10.
 dogma dei antiquum et immobile
 197, 23. *plur.* 30, 13. 33, 19. 35,
 18. 72, 5. 154, 2 *etc.*
 diacones 113, 8.
 dragma 102, 7. 10.
 ecclesia 61, 17. *etc.* primitiuorum
 83, 3.
 ecclesiasticae facultates 186, 14. bella
 185, 8.
 elemosyna: *plur.* 136, 14.
 ἐπιφανῆναι Graeci nominant adparere
 89, 7.
 epiphania *fem.* 88, 17. 89, 8.
 episcopus 54, 22.

- euangelista 159, 11.
 euangelium 44, 2 *etc.*
 euangelizare 134, 1.
 exodium sermonis 83, 6.
 facellatio (σφακελισμός) *loc. bibl.*
 249, 4.
 gehenna 232, 4.
 geometres 127, 3.
 geometrica 269, 20.
 γραμμή 127, 3.
 harmonia omnium uniuersorumque
 conpages 96, 11.
 heremus 125, 7. 128, 14. 174, 23.
 175, 10.
 hereticus *subst.* 4, 19. 5, 10. 88, 13.
 153, 20.
 historia antiquorum 12, 25. ueterum
 142, 10. 227, 22. scripturae 126, 21.
 historica narratio 39, 7.
 holocaustomata 186, 6.
 holocaustum 214, 12. h. sacrificium
 251, 13.
 hydria farinae 181, 4.
 (h)ymnus 106, 5. 124, 23. 156, 19.
 228, 12.
 idiota et simplicior quisque 17, 19.
 idola 24, 16. 100, 8. 102, 2. 106,
 21. 116, 1. 200, 19. 271, 1.
 idolatria 135, 4.
 iota 76, 23.
 ithyphalli 113, 18.
 iubilaeus annus 143, 14.
 καθαρὸς non mente, sed nomine (*de*
 Nouato) 132, 1.
 lampas 245, 23. luminis 74, 23. ue-
 ritatis 34, 8 (*acc.* lampadas).
 leuiathan 129, 15.
 maceria 249, 8. 10.
 magi 24, 15. 114, 12. 147, 6.
 malagma *loc. bibl.* 255, 15.
 manna 130, 5. (227, 4? *ex conl.*).
 margarita 214, 19. lapis 200, 24.
 margaritas in luto spargere 148,
 11. ante porcos mittere 61, 15. *cf.*
 34, 18. *appellatio Christi* 73, 21.
 129, 17.
 martyrium 106, 18. martyrio bapti-
 zari 127, 18. *plur.* 106, 16.
 μετεσσωμάτωσις 275, 16.
 micrologus in rebus magnis 129, 12.
 micrologi quidam 150, 12.
 mimi 64, 22.
 mimicus 154, 5.
 monades *numerorum* 145, 22.
 musici soni 90, 10.
 myrra 106, 4.
 mystae diuinorum 40, 14. Eleusiniaci
 113, 11. talium 113, 8.
 mysterium 9, 22 *etc.* paganorum 112,
 10. Orphei 114, 17. meritorium
 113, 17. secretae increpationis 28, 7.
 mysticus 154, 5.
 nectar stercori infundere 268, 3.
 onagrus 182, 11.
 orgia Thracum 114, 16.
 orphani 136, 18.
 ostreum 177, 4.
 paedagogus lex (*cf. Gal. 3, 24*) 23, 16.
 palaesma 266, 3.
 palma: prunam portamus in palma
 168, 7. *cf.* 181, 15.
 parabola in gentibus (*cf. Ps. 43, 15*)
 217, 21.
 paracletus, id est aduocatus uel con-
 solator 155, 16.
 paradisus 24, 12. 46, 18. *etc.* p. alter
 133, 18.

- paranympus 102, 13.
 parapsides (*cf. Matth. 23, 26*) 55, 14.
 pardalis (*cf. Os. 13, 7*): *acc.* pardin 244, 8.
 patriarcha 145, 2. 173, 4. pastor 171, 7.
 pelagus 105, 2. substantiae 92, 10.
 maeroris ac tristitiae 78, 19. habitationis nostrae 239, 16.
 pentecoste 143, 19. 146, 19.
 petra 130, 6. 149, 20 *etc.*
 phalli et ithyphalli turpes et habitu et actibus 113, 18.
 philosophari 30, 15 *etc.* secundum deum 60, 21. *cf.* 94, 11. 117, 7.
 philosophia 3, 15 *etc.* diuina 10, 2.
 philosophus Christianus 182, 21. 183, 3. Dauid, uerus dei philosophus 186, 7.
 phoenicium 136, 15.
 plaga 255, 12. 13. 14. 17. et uastatio 240, 10. Aegypti decem famosissimae plagae 227, 10.
 plasmare 53, 25. 123, 8. 274, 22.
 plateas et conpita perornare 90, 9.
 pueri in plateis ludentes 112, 17.
 plectrum 33, 1. matutinum 72, 7.
 presbyter 54, 23. 69, 6 *etc.*
 propheta *passim*. prophetae medii legis et Christi 23, 17.
 prophetari 128, 16.
 prophetiae ministerium 81, 19. *cf.* 43, 1.
 propheticus: sermo 4, 23. 53, 16.
 dignitas 77, 12. gratia 78, 13. scientia 78, 2. officium 79, 5. prophetice 127, 20.
 psallere 159, 2. 210, 15. in cithara 66, 12. *cf.* 195, 16.
 psalmista 159, 1.
 psalmus 40, 7. 151, 21.
 psalterium 72, 7.
 rabbi 40, 16.
 romphea ignea 129, 4.
 sabbati appellatio, quae 'requiem' Hebraeo sermone significat 143, 2.
 sabbatismus animarum 144, 2.
 saccus 214, 2.
 scaena 64, 20.
 scandalizare 44, 10. 171, 4.
 scandalum 88, 12. 149, 20 *etc.*
 sceptrum calami 182, 3.
 schola 33, 10.
 scinifes (σκινίφες) 247, 11.
 sicera 246, 19.
 sophista malitiae 170, 5. sophistae in uerbis 265, 14.
 sophistica ars 124, 11.
 stadium 177, 22. 179, 22. 202, 21.
 statera iustitiae 245, 17. *cf.* 240, 13.
 stilus nouae uel ueteris scripturae 40, 3.
 stola uiri 271, 4.
 strabi oculi 152, 9.
 sycamina uellicare 159, 4.
 sycomori arbor 119, 4.
 syllaba 149, 18. 237, 20. praepositum 122, 4.
 syllogismi captiosi 238, 7.
 talentum 171, 22 *etc.*
 tapes: altos toros tapetibus exstruere 90, 20.
 teletae Dionysiae 113, 13.
 thalamus sponsi 59, 23.
 theatrum 167, 19. 179, 22. (= spectaculum, *cf. I Cor. 4, 9*) 44, 3. 64, 14. 17.
 theologus *subst.* 274, 22.
 theophania 89, 8.
 theoria et rationabilis inspectio 117, 12. theoria atque scientia 267, 15.
 thesaurus (thens. *Rm1 ubique*) 3, 13. 150, 9. animae 141, 20. *plur.* 73, 1. 239, 22. 258, (13.) 18. irae dei 243, 13.
 tragoedia: Iohel calamitatem famis ingentibus tragoediis deflet 243, 4.
 tripodes Delphici 114, 10.

tropicae leges 193, 7.
 tus (thus) 106, 4.
 typus 146, 16. 185, 23. salutis nostrae
 205, 12. typus et figura 130, 3.
 tyrannicus 18, 6.
 tyrannis 56, 21. 231, 2.
 tyrannus 168, 23. 202, 26.

zelari: zelatur omnes dei zelo 45,
 25. zelans deus 255, 2.
 zelus 244, 13. dei 33, 23. 45, 25.
 65, 3. 149, 4. fidei 221, 5.
 zona 211, 2. zonae cingulum
 40, 9.

2. Uocabula Latina.

A, ab, abs (ab se 98, 5. ab spiritu
 78, 11. 148, 3 *etc.* ab statutis 270,
 5): ab omnibus nudi 55, 4. a con-
 spectibus latere 193, 10. tremor
 comprehendet a te montes 250, 15.
 periculum non habet a deo 276, 18.
 a consuetis studiis inhibere 3, 4. a
 docendi cathedra excludere 184, 21.
 a distensione laxari 175, 18. a
 magnifico proelio redire 106, 13.
 a se inuicem dissidere 58, 16. —
 a dextris (sinistria) esse, stare 29,
 22. 23. 51, 3. a longe stare 131,
 7. — a ceteris eminentius uiuere
 177, 13. superior a corpore humi-
 litatis huius 119, 6. — ab inuicem
 consumi 63, 1. — abs te 106, 25
 (a te *passim*).

abesse: quorum absit nos experiri
 243, 14. absit a nobis ut 248, 23.
 abiecti 238, 14. abiecti homines (*cf.*
Praef.) et indigni 64, 17.

ablatius: quattuordecim annis ser-
 uiens 168, 15. qui tota die labora-
 uerant 240, 15. *cf.* 7, 11. 275, 7.
 — proferre in medio 54, 25. *cf. s. u.*
in c. abl. — *abl. instr.*: magistra-
 tibus et ducibus agebantur his qui
 agerentur ipsi a deo 227, 1. — *abl.*
absol. pro partic. relat.: se abiecto
 illos pro se introduci orat 46, 5.
 abluere bosor 40, 4. crimen 134, 20.
 abnegat se posse curari 195, 2.
 abscessio 4, 13.

abscisio animae insanabilis 128, 8.
 fratrum 210, 12.

absorberi in temptationibus 197, 13.
 absque 5, 12. 7, 19. 9, 9. 11, 15
passim.

abstracta pro concretis: canities *pro*
 senes 237, 8. caro *pro* carnales 44,
 19. circumcisio *pro* circumcisi 44,
 18. inperitia *pro* inperiti 237, 9.
 iuuentus *pro* iuuenes 237, 8. prae-
 putium *pro* incircumcisi 44, 18.
 sapientia *pro* sapientes 237, 9.
 spiritus *pro* spiritales 44, 19.

abundantia sermonis (pleonasmus) a)
 actus et gesta (πράξεις) 175, 2.
 agones et certamina 44, 5. auulsio
 et abscisio 210, 12. commonitiones
 et cohortationes 231, 3. cor et
 anima 70, 18. cor et mens 72, 17.
 discessio et separatio 151, 5. fla-
 gella et uerba 107, 9. fletus et
 lacrimae 135, 1. mens et animus
 150, 7. nuntius atque index 88, 5.
 remedia ac medellae 247, 3. sermo
 et uox 149, 18. turbae et populi
 175, 2. 5. typus et figura 130, 3.
 uincola ac frena 56, 1. uita et con-
 uersatio 151, 8. — *b)* amplius et
 maius periculum 9, 11. contraria et
 diuersa 31, 23. erecto ac resupino
 pectore et elatis ac sublimibus ocu-
 lis 55, 20. ignarus et inperitus
 77, 14. 78, 4. indiuisibilis et in-
 secabilis 209, 10. lugens et con-

tristatus 131, 3. meticulosus et timidus 251, 16. noua ac recentia 128, 12. parua et exigua 46, 15. *cf.* 96, 6. perenne et perpetuum 141, 20. pusillus et minimus 105, 18. tantus et tam magnus 57, 10. tranquilla et quietiore mente 175, 5. uacui et inanes 35, 8. uetera et antiqua 128, 12. — *c*) abscondere et occultare 99, 14. accendi et inflammari 45, 25. aduersari et resistere 149, 2. auerti et auersari 152, 9. castigare et corripere 44, 20. 51, 8. certum esse nec dubitare 167, 4. confici et consumi 55, 18. confundi et permisceri 103, 25. coniungere et conligare 200, 22. comparans et acquirens 44, 6. constringere et continere ac componere 30, 17. contegere et occultare 21, 11. contingere aut contrectare 70, 20. despicere et contemnere 238, 5. dispergi et dissipari 188, 2. erigere et exaltare 45, 2. extolli et efferri 125, 4. obniti et resistere 177, 9. obtemperare atque oboedire 114, 19. operire et contegere 53, 2. *cf.* 106, 26. pertransire et reticere 103, 22. purgare et emundare 128, 3. recidere ac resecare 200, 12. refugere et timere 149, 15. repellere ac respuere 50, 21. spernere et despicere 215, 12. subicere et subdere 76, 13. trepidare et infirmari (μικρολογεῖσθαι) 150, 8. — *d*) in publico et palam 169, 18. uoluntarie et non ex necessitate 18, 12. — *e*) tum deinde 4, 6. 10, 25. 16, 14. 25, 17. 35, 1 *etc.* etiam quoque 18, 20. 41, 18. et etiam 155, 10. et quoque 13, 11. 55, 8. 142, 17. quoque etiam 188, 12. 194, 11. 214, 3. —

f) omne quidquid 18, 5. 91, 3. 106, 25. 136, 2. omnia quaecumque 25, 23. — *g*) ut sicut (= ut) 29, 13. — *h*) ante praemonuit 29, 24. — *i*) non gloriatur nisi tantum in infirmitatibus 46, 19. — *k*) quae apud illos uocata sancta dies dicitur 143, 12. abuti (= probe uti) 20, 21. 22, 19. 180, 9. 187, 2. accendi acrius (*scil.* desiderio) 11, 5. *cf.* 272, 20. acceptabile bonum 172, 14. accessum habere ad *alqm* 59, 21. accidere *c. infin.* 81, 4. — accidens substantiae malitia 156, 4. *accusatiuus etymologicus*: cantare canticum (*cf.* *Ps.* 136, 4) 270, 8. desperare spem 199, 9. diripere direptionem (ἀρπάζειν ἀπαγμᾶ, *cf.* *Ezech.* 22, 25) 169, 21. excusare excusationes (*cf.* *Ps.* 140, 4) 21, 18. furari furta caritatis 221, 10. peccare peccatum 133, 9. *cf.* polliceri pollicitatione 267, 6. — *acc. Graecus*: cor accendi et mentem 72, 17. aptatus digitos 66, 13. acisculus 186, 1. ad (= *in Hinsicht*): timeo ad posteram, ne quis eam inueniat patentem 169, 22. *cf.* 13, 16. 42, 17. 69, 19, 20. 155, 23. adaperire scripturas 72, 18. adfectare ad officium pastorale 170, 7. afflictiones (θλίψεις) 199, 7. adhuc grauius 229, 20. *a.* nunc 219, 10. *a.* parum (ἔτι μικρόν) 204, 12. adimplere 23, 18. 54, 20. 95, 11. adinuentio (ἐπιτηδεύμα) 250, 9. adinventiones 40, 10. daemonum 112, 11. adiumenta spiritus sancti 194, 15. adleuatio portarum 106, 12. adludit unda litoribus 175, 23. admixtio terrena 11, 15.

- adnumerare inter creaturas 148, 4.
 adnumerari in numero Israhelitico 74, 8.
 adoperire: hamo esca adoperto 124, 14. adoperta mysteria 105, 9. lanis adoperiuntur (pastores) 170, 24.
 adorare idolis 200, 19. *sed* patrem 232, 5.
 adornari totis Christi passionibus 107, 15.
 adpretiatur dominus tringinta argenteis 186, 18.
 adproximare *alicui* 168, 6. 258, 7.
 adproximare et cohaerere deo 223, 12. *trans.* 59, 1.
 adpulsio *maris* 225, 15.
 adquirere *abs.* (= κερδαίνειν) 175, 12. *cf.* 180, 22.
 adsertio uerbi 43, 9. uirilis sensus et perfectae rationis 112, 18.
 adsertor uerbi breuiati 265, 10.
 adsiduitas ueniae 199, 22. commeantium 35, 20.
 adstare eminus 69, 7. procul 69, 15.
 adstipulatione operum fidem uerbi confirmare 239, 1.
 adstringi, ut 4, 7.
 adsumptio boni 15, 22. carnis 23, 19.
 adterere atque eliminare malitiam 100, 3. adtrita et leuigata uia 35, 19.
 adtonsio comis 211, 1.
 adtrahere spiritum 209, 17. adtractis et conligatis manibus 272, 13.
 aduersum 13, 22. 19, 16. 21, 9. 10. 14. 15 *saepissime*. aduersus 218, 11 (245, 15 *RC*) *rarissime*.
 adulationes uitiorum 116, 7.
 adulescentulae uiduae 133, 15.
 adumbrare atque depingere animal 31, 16. in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spirituales 214, 14.
 adunari (*opp.* segregari) 218, 5.
 aedificationis iunctura 217, 6.
 aegritudines 24, 19. 132, 6.
 aequalis cum *alqo* 240, 16.
 aequoris dorsa 175, 22.
 aestimo (= existimo) 16, 16. 222, 25. 230, 9.
 aestus *plur.* 13, 24. solis 57, 4.
 affluenter 225, 15.
 affluentia (*opp.* paupertas Iudaica) diuinitatis 31, 19. (*opp.* penuria) 48, 15.
 agere oculum pudicius 60, 16.
 agrestis et rustica conuersatio 27, 6. *cf.* 225, 21.
 agriculturae (γεωργίαι, agricolae *codd.*) aruerunt 255, 19.
 ait *sine subiecto* 182, 14.
 alioquin 28, 2. 35, 26. 40, 17. 123, 4. 160, 2.
 aliquanti (= aliquot) 23, 3. aliquanta (= quaedam) 230, 11.
 aliquantulum 29, 15. 175, 4. 265, 13.
 aliquatenus 49, 14.
 aliquis: sine aliquo labore atque ullis adminiculis 15, 7. (*nom.* aliqui 10, 22 *RCac.OV.* 184, 21 *Rac.C*)
 alius—alius (= alter—alter) 80, 4. 101, 2. 227, 11.
 alligare (*opp.* dissoluere) *alqd* in quaestionibus 266, 1. sermonem dei (*cf.* *II Tim.* 2, 9) 107, 6.
 alligaturae 188, 7.
 alteruter: inruimus in alterutrum 62, 25. alterutrum (*gen.*) membra (ἀλλήλων μέλη) 230, 27.
 altitudo dei 58, 1. terrae 57, 4.
 altius repetere 142, 8.
 amarius prosequi 51, 14. amarissime increpare 49, 24.
 amatores dei et amatores Christi 212, 12.
 ambitiosius conplecti 4, 1
 amplecti et complexare 231, 5. factum 7, 15.

amplius uero (= *sonst aber*) 200, 13.

anacoluthia 1) *generis*: tristitiae ac laetitiae mensura iustissima uel certe commodissimum ex utroque temperamentum 211, 10. proferendum (est) quae uera sunt 13, 9. — 2) *casuum*: quos uidebam nihil adquisisse, quin immo et nequiores effectos inruentes in sancta et priusquam digni haberentur primo aditu, ad tribunal tendere atque ad sacerdotium festinare et repulsis ceteris ipsi (*pro ipsos*) sacris altaribus incubare 12, 15. nobis, quibus donauit deus labem erroris effugere..., debemus philosophari 117, 3. aliis cum corripuntur septuplum in sinum eorum defundi dicitur ultio 241, 23. in praesenti uita facultas nobis permissa est agendi quae uolumus, ibi uero gestorum reddere rationem 245, 5. — 3) *modorum*: quod nihil tam facile est quam effici malum, rarum autem et perdifficile sit fieri bonum 15, 6. siue appellemus... seu nuncupandi sunt 95, 13. si consistent aduersum nos castra aut si insurgat in nos proelium, si in arcu confidendum est 195, 19. — 4) *numerorum*: postea uero quam aegritudine coepit (*scil.* Israhel) dissensionis urgeri et in partes secti sunt 227, 14. esurit quis: speret a deo pasci... certe uel cum Helia credant se nutriendos 181, 1. ex omni gente quae sub caelo sunt 162, 10. — 5) *temporum*: ascendere iubentur ad templum, ut misericordiam mererentur 48, 18. qualiter agere debeant designabat 55, 2. datur discretionis donum, quo discerni pos-

set (*sic codd.*) 161, 22. — 6) quae magis, ut mihi uidetur, non tam sapientiae ac scientiae studiis quam uitio loquacitatis expetitur 274, 11. angustatur deitas 94, 17.

animal uisibile et inuisibile, temporale et immortale, terrenum et caeleste 58, 18.

animantes (= *Lebewesen*) 9, 9. 18, 19. 225, 20.

animo uelle (ἐννοεῖν) *c. acc. et inf.* 95, 9.

antiquitas: cantare aut antiquitatis aliquid aut amoris 14, 3.

antispiritus 120, 2.

aptare se *alci* 36, 20. 119, 14. aptare se ad *alqd* 183, 4. aptare *alci alqd* 27, 3. 42, 8. 182, 17. aptatus digitos ad proelium 66, 14.

apud Athenas 3, 15. apud Nazianzum breue oppidum 4, 17.

aquarum inundationes 99, 25.

aquatior et frigidior natura 157, 4.

araneum: araneis conligas infirmos 274, 26.

arcana mentis 21, 16. sapientiae 29, 10. arcana uiscera 210, 10.

ardentius et constrictius adunari 218, 5.

ardoribus aer excandescit 226, 8.

argui quia *c. con.* 5, 10.

arma uerborum 34, 13.

armentarius 169, 1.

aruina pinguis 184, 18.

ascensio in caelos 31, 1.

ascensus nobis quidam putandus est uita haec 17, 4. ascensus et perfectas 156, 15. *plur.* 173, 6.

aspectus oculis lenocinantes 90, 11.

aspernanter accipere 266, 18.

aspersiones temporales cinere uitulae respergens 112, 8.

aspidum uenenum 62, 2.

- astutiae diaboli 66, 9. 170, 4.
asyndeton bimembre: ut omittam domus, coniugia 226, 12. uides quod optabas, quod desiderabas 231, 12. *cf.* 211, 4. 215, 13. 221, 12.
 atria sapientiae interiora 118, 2.
attractio relatiui: neque pro his quibus consecutus est gratias retulit neque pro quibus sperabat officiosus inuentus est 257, 11.
 audere *abs.* 145, 5. 205, 5. 237, 9.
 auditus: Paulus auditu uocis diuinae orbatur lumine 118, 11.
 auersio uel immobilitas ad malum 154, 12. horum absentia et auersio 212, 2.
 augmentum fenoris 171, 21.
 augurationes 276, 1.
 auspicia 276, 1. poenarum 243, 21. auspicia uel initia futuri saeculi 11, 17.
 austeriora quaeque frigoris uel caloris 225, 7.
 austeritas (*opp.* lenitas) 44, 13.
 auulsio et abscisio fratrum 210, 12.
 baculus pastoralis (*sacerdotis*) 219, 13. senectutis 75, 18.
 balbutire puerile 39, 25.
 barba *plur.*: antequam genas uestias barbis 126, 16.
 beatificare hominem 239, 11.
 bellatrix lingua 275, 6.
 beluinum ac ferum 20, 16.
 bestiola 36, 9. 27 (*promiscue usurpantur* bestia et bestiola, *cf.* 36, 11. 14. 20. 25. 26).
 blandiri ad perniciem atque interitum 142, 4.
 bos: *gen.* bouum (*loc. bibl.*) 256, 12. *abl.* bubus 247, 12.
 hosor (= caenum, *cf. adnot. crit.*) 40, 4.
 breue oppidum 4, 15. breuis gleba 16, 5. breuis in spiritu 119, 2.
 breuiatum uerbum (*cf. Rom.* 9, 28) 238, 16. 265, 9.
 brutus 38, 24. brutiores mutis animalibus 247, 15.
 caeca caligo 61, 4. caeca et ludens fortuna 276, 6.
 caelus *plur.* 31, 1. 88, 14 *etc.*
 caeni foetores 268, 3.
 caespes (= solum) fructibus fecundus 237, 13. exiguus 74, 17.
 calcare humanam gloriam 60, 17.
 calcitrare 212, 5.
 callere in sermone 265, 3.
 calliditates 154, 3.
 callus iam genibus inerat 210, 8.
 calumniosi (*οἱ συκοφάνται*) 101, 19.
 canales (= *Tröge*) 171, 8.
 canities (= senes) 205, 1. *opp.* iuuentus 237, 8. canities patris in filiorum intercessione profusa 260, 12. sanctorum parentum ueneranda 75, 14.
 cantatur in comoediis Christianus 64, 23.
 cantica 268, 10. graduum 173, 6. spiritalia 151, 21.
 capacitas intelligentiae 39, 14. perfectioris intellectus 99, 2.
 capitulum (= *Schriftstelle*) 54, 25.
 caprarius *subst.* 159, 3.
 caput et principium sollemnitatis 120, 22.
 carbones accensi 243, 22.
 carnaliter: qui se male carnaliter amant 21, 8.
 carneus Adam 124, 15.
 caro *plur.*: 13, 14. 22, 9. 184, 17. usque ad carnes et medullas non parcere 244, 7.
 cartula 179, 13.

castigationes domini 247, 2. 249, 16.
castigatus uentrem gubernare 60, 16.
causa sui 4, 22.

cautela et munimentum futurorum
213, 6. cautela securitasque futura
126, 2.

celare: *pass. c. a et abl.* 60, 18. ob-
scurior et celatior 155, 6.

censeri initio 88, 10. nomine 185, 10.

certus sum quod *c. ind.* 106, 7. 167, 4.

certum est quod *c. ind.* 19, 6.
230, 17. certum est *c. acc. et inf.*
9, 16.

cessare (= desinere) facere 260, 11.
cessare a sermone 212, 5. ab ungen-
dis regibus 47, 17. ut cesset a
nobis uastatio 67, 2.

cetus 77, 7. 78, 21.

cibus solidus 148, 13. cibi excelsiores
ac ualidiores 37, 15.

circa opera uacare 265, 13.

circuitus quidam per diuersas uitas
animarum 275, 16. circuitus (*plur.*)
orbis terrae 43, 21. circuitus in
euangelizando explere 134, 1.

circulus humanarum rerum 197, 14.

circumcisio 106, 24. 147, 8. (= cir-
cumcisi) 44, 18.

circumlambentes omnia flammae 270,
13.

circumspecta cunctatio timoris 81, 15.

circumspectio sedula 20, 15. *c. et*
cautela 170, 22.

clamare uirtutem diei 88, 7.

clamitare (= uocare) *c. dupl. acc.*
201, 4.

clamor nauticus 62, 22.

clangores tubarum 227, 9.

claritates secundae, ministeria primae
claritatis 95, 12.

claudicare poterit omne corpus eccle-
siae 9, 19.

claustra caeli 145, 14.

coaeternus spiritus sanctus patri ac
filio 152, 16.

coalumna simplicitas 266, 11.

coangustare se in uia 274, 10.

coartare se in angustias 274, 8.

coccinea clamis 182, 4.

coccinum 136, 15.

cocorum (coquorum) noua et exquisita
commenta 90, 22.

codicilli et cartulae 179, 13.

cognominatio filii 104, 6.

cohabitare 155, 9.

collocatio uerborum 1) *chiasmus*:

scit quae dico et quae loquor agno-
scit 11, 22. infremescunt gentes
et populi inania meditantur (*cf.*
Ps. 2, 1) 24, 21. sociorum et hostium
agnitio nulla, nulla discretio 62,
19. inpalpabilis atque incontrecta-
bilis contingitur et palpatur 88, 9.
expurgatas mihi adhibete aures et
purificata corda deferte 91, 23.
grauiter fert et dolet plurimum 169,
1. uitae uenia et potestas mortis
202, 13. aetatis praerogatiua uel
priuilegio sacerdotis 205, 20. sup-
plica pro praeteritis malis, pro
futuris interueni 260, 12. — 2) *aliud*
collocationis genus scriptoris pro-
prium: occultatur ueritas et furatur
7, 18. quod ex proposito fit et uolun-
tate 18, 9. curam adhibet ac diligen-
tiam 19, 3. eriguntur aduersum cete-
ros et inflantur 28, 12. conlaudare
conuenit et amplecti 28, 27. ad
superiora spiritus et excelsa 39, 15.
admirationi esse uolumus et laudi
40, 11. erigit humiles et exaltat
45, 2. exultat in spiritalibus et
gloriatur 45, 18. accenditur pro
omnibus et inflammatur 45, 25.
uincula inponit ac frena 56, 1. licet
gladios intentet et bestias 65, 22 *etc.*

- colonus uirgultorum uel arborum 98, 9.
 colorare faciem 40, 10. causam uocabuli specie 64, 3.
 colorum fuci fallentes 90, 16.
 coma: *plur. de segetibus* terra iacet laniatis ac diuulsis comis 243, 2.
 comantes herbis campi 13, 15. Nilus spicis comans 115, 4.
 comessionibus et ebrietatibus uacare 90, 16.
 comminari: desecandos esse malos prophetas comminatur 47, 16. comminatur consummare se parietem 52, 25.
 comminatio et intentatio 243, 22. comminationes 99, 24. 196, 20.
 commixtio dei et hominis 23, 21.
 commodare se ad *alqd* 36, 22.
 commeri 167, 5.
 commotio 5, 2. capitis (*cf. Ps. 43, 15*) 217, 22.
 communicare Christo 74, 5. tecto et hospitio 174, 5.
 communitas dei ad homines 157, 3.
 commutare luctum in gaudium 214, 1.
comparationis gradus: in magnis maximisque periculis 11, 2. omnia magna et summa deputant 25, 23. pusilla et minima 105, 18. — *posit. et compar. promiscue*: tranquilla et quietiore mente 175, 5. quanto difficilem captu corporalem inuenerit medicinam, tanto difficiliorem reperiet animarum 18, 21. — *superlat. et posit. promiscue*: fragrantissimi et decori flores 180, 5. optima et honesta officia 180, 10. non parua non maxima 198, 13. a bono et clementissimo domino 204, 18. urbs praeclara et opinatissima 228, 1.
comparatiui usus rarior: quod solum inter omnes excusationes fortius habemus 79, 10. supra omne excel-
- sior 45, 17. — pinguius quodque 14, 4. simplicior quisque 17, 19. benigniores ac simpliciores quique 41, 1. *cf. 63, 7. 177, 10.* austeriora quaeque 225, 8. — sin minus, quam potest per plures (uias ingredi esset beatum) 273, 23.
 concalescere 16, 2.
 concors et consona diuisio 161, 20.
 concrepat fragor nauium 62, 23.
 concrescere: de seminibus nequam seges criminosa concrescit 90, 20.
 concrucifigi Christo 248, 20.
 conculcare margaritas pedibus 34, 18. sancta 61, 18.
 conculcatio: esse in conculcationem (*cf. Es. 5, 5*) 249, 10.
 concupiscentiae 27, 11.
 conditio (= *Schöpfung*) 98, 8. 224, 17. humana 100, 22.
 condolens et compatiens 195, 4.
 confabulatio dei 136, 10.
 confabulatrix 215, 11.
 confinium nouorum ac ueterum 128, 16.
 confiteri deo filio 232, 8.
 conformari *alci* 129, 20.
 confortare infirmum 53, 9.
 confouere et conplecti nidum 169, 10.
 confundere: in confuso haberi 39, 22.
 confusio (*αἰχλύνη*) 67, 17. 99, 14. (*αἰδώς*) 67, 11. confusio ac permixtio 31, 10. (*opp. discidium*) 121, 19.
 conglorificari cum Christo 248, 21.
 congruentissima tibi uox 231, 19.
 coniugale iugum 26, 26.
coniugatio: *fut.* transies 107, 5. — fui ausus 76, 15. mortui fuimus (*R, sumus cet.*) 89, 16. discessum fuerat 31, 24. *cf. 60, 7. 8. 79, 3. 119, 19 etc.*
coniugatio periphr. pass. cum esse pro inf. fut. pass.: desecandos esse

- malos prophetas comminatur 47, 16. a quo se sperent liberandos 148, 7. *cf.* 158, 2. 4. 181, 3. utile est credere nos poscendos esse rationem 171, 14. *cf.* 259, 6.
- coniugia 26, 25. filiorum 211, 22.
- conlaborare in fide euangelii (*cf. Phil.* 1, 27) 231, 22.
- conlaetari ualentibus 216, 1.
- conlocatio arcae testamenti 105, 14.
- conluctatio adsidua 81, 23.
- conludium luctae 266, 3.
- conpages uniuersorum 96, 12. concordiaque 225, 26.
- conpaginatus et sibi inuicem mixtus 9, 4.
- conpago 101, 4.
- conpastores (συμποιμένες) 82, 18.
- conpati inuicem 213, 20. fratribus 149, 24. infirmis 216, 1. conpatiens 195, 4.
- conpescere maiores 196, 7.
- competenter 250, 2. apte et c. 34, 6.
- conpita perornare 90, 9.
- complexare 231, 6.
- complexiones sermonum (στροφὰὶ λέξεων) 238, 6.
- compositio olei chrismatis 70, 23.
- compositum incensum 214, 12.
- conpunctio domini 252, 12 *etc.*
- computare detrimento 17, 3.
- computrescere 131, 2.
- conregnare Christo 202, 12. *cf.* 107, 19.
- consanguinitas ad uerbum 155, 23.
- conscendere rupis ascensum 15, 10.
- consepeliri Christo 89, 17. 248, 21. cum Christo 107, 18.
- consequenter et rationabiliter ueritatem dogmatum explanare 30, 13. *cf.* 34, 14.
- conseruus 30, 11. conserua fidelis 20, 5.
- consessus dei 136, 9.
- consiliarius *subst.* 38, 15. 195, 3. consiliaria *subst.* 215, 11.
- consolari inediae necessitatem 131, 12.
- consolator 155, 17.
- consolatorius sermo 28, 3.
- consona diuisio 161, 21.
- consonantia fidei 221, 1.
- consonare (*opp.* dissidere) 152, 7.
- conspectus *plur.*: uenter a conspectibus latet 193, 10.
- consternatio mentis 244, 14.
- constituere: alios constituit regi et gubernari 8, 24.
- constrictio atque congregatio unius uiae 274, 5.
- constringere ui 18, 4. constringere et continere diligentes 168, 13. *cf.* 30, 17. constrictius adunari 218, 5.
- constructio humana 99, 9. turris 161, 15.
- consummare manus 71, 20. pedes 72, 10. consummatum et breuiatum uerbum 238, 16.
- consummatio (*opp.* origo) uel uerbi uel operis 7, 8.
- contagiis morbi maculari 233, 4.
- contaminatio peccati 16, 15. 123, 17.
- contemplari *pass.* 14, 16. 92, 12. 16.
- contemplatio laetitiae (= *Ioppe*) 78, 16.
- contemptibilis lapsus 47, 11.
- contemptor 248, 4. contemptores 246, 22.
- contemptus 28, 15. 248, 5. contemptus et neglegentia populi 256, 20.
- contentam et directam incessus lineam tenere 29, 17.
- contentio atque insolentia 64, 1. contentio simulasque 221, 4. contentionibus personare 266, 5.
- conteri et exterminari 254, 15. fratres contriti et humiliati 246, 18.
- continentes (οἱ ἐγκρατεῖς, *opp.* luxuriosi) 44, 17.
- continuo (= statim) *passim.*

- contorquere disputationum tela 276, 8.
 contradictiones inanes 238, 7. malignae 253, 15. *cf.* 153, 20.
 contrarietas 96, 12.
 contrarius: agendo contraria quam docebat 3, 8.
 contremescit auditus 195, 1. *cf.* 65, 13.
 contritio (σύντριμμα) 185, 17. 188, 9.
 conualles nusquam repletae frumento 255, 22.
 conuenire (= *belangen*): conuenti publice inpudentiores fiunt 28, 6.
 conuenticulis separari 152, 7.
 conuersatio 27, 2. 5. 6. 62, 7 *etc.* scholaris 3, 11.
 conuersio (= *Bekehrung*) nostri 251, 21.
 conuiuere et commori 167, 5.
 conuolare ad dei misericordiam 243, 15.
 corda distenta 175, 17.
 cornua caelestis altaris 205, 3.
 corona gloriandi 239, 10. gloriationis 67, 17. gratiarum 215, 18. corona spinea 107, 13. 182, 3.
 correptio (νοθεσία) 133, 14. 199, 14 *etc. plur.* 226, 20. 248, 23.
 corrigere *sensu reflex.*: emendandi aut corrigendi locus 79, 16 (*sed* corrigi et emendari 34, 3. *cf.* 251, 5).
 corruptibilis 124, 5. 214, 21.
 corruptio aëris 241, 13.
 corruptus aër 14, 25.
 coruscus (= *fulgur*): ictus corusci perstringentis 92, 19.
 crassescit sermo (ὁ λόγος παχύνεται) 88, 8.
 crassior auditus 33, 7. caro 99, 12.
 crassior et obscurior nubes 117, 20.
 crassitudo corporis 20, 3. carnis 58, 4. terrae aratro disrupta 209, 8.
 crastino 62, 8. 154, 2. 4.
 creator uerbum 97, 2. creator creatur 101, 4.
- creatura (= rerum creatarum uniuersitas) 158, 11. 224, 11.
 credere deitati 104, 4. credere deum 104, 8. 148, 8. in deo 253, 18.
 credulitas (= *fides*) 149, 26.
 crepido principii dei 94, 1. inter medium crepidinis altaris 252, 4.
 crescere laudabili incremento 37, 20.
 criminare 64, 12. criminatus orabit 181, 14.
 criminosi dii 116, 23.
 culpabilis 16, 18. uel reprehensibilis 64, 10.
 culpae inconstantiae 7, 15.
 cultus ueneratioque dei 106, 21.
 cum: cum eo quod (= *praeterquam quod*) 18, 6. — cum muneribus (principes) iudicabant et sacerdotes cum mercedibus respondebant et prophetae cum pecunia diuinabant 48, 1.
 cumulare mensuras poenarum et cruciatuum 258, 15.
 cura erga hominem 22, 15. erga temporalem materiam 19, 3. (= *Kur*) 220, 23.
 curare (= *kurieren*) uerbi satisfactione 8, 9. aegritudinem animae 21, 23. 24, 19. aegrum pecus palpando 13, 24. animas a languoribus uitiorum 22, 24. *cf.* 34, 5. 62, 6 *etc.*
 curatio (θεραπεία) 25, 12. 48, 17. 251, 22.
 curiosus 156, 14. curiosa examinatione discutere 8, 8.
 cursum uerbi tenere 153, 21.
 damnare aeternis silentiis 212, 23.
 damnosus 237, 12.
 dare: ille (diabolus) primum hominem in has uitae miseras exsulem dedit 203, 2. animarum uitam in interitum damus 38, 9. *c. dupl. acc.*: alios

- pastores dedit 8, 26. *cf.* 38, 12. *c. inf.*: qua Christus nobis uti in ecclesiis dedit 201, 16.
- datiuus*: 1) si lapidandum tibi fuerit = si lapidandus fueris 107, 5. — 2) *pro a c. abl.*: nobis sollemnitas geritur 88, 18. *cf.* 17, 3. 10. 141, 4. haec nobis scripta sunt 76, 18. sermo unicuique audienti intellegebatur 161, 2.
- de (ὅπερ): erubui de quibusdam (ἡ γυνὴν ὅπερ τῶν ἄλλων) 12, 9.
- deambulare 175, 14. 18.
- deceptio mulieris 99, 5.
- declinare impietatem 149, 5. *cf.* 77, 12. 167, 17. directi limitis orbitam 70, 11. declinare *intr.* 29, 14. 19. 31, 11. declinare et refugere 199, 13. declinantes (πίπτοντες, *opp.* proficientes) 26, 23.
- declinatio*: *abl.* laco 159, 6? — *gen.* audientum et loquentum 161, 10. 11? — *abl.* crassiori 99, 12. fusciori 40, 8. hilariori 197, 1. priori 145, 7. — *dat.* solo 31, 19? (*codd. prae-ter R*). soli 11, 13. 29, 21. 71, 5. 6. 98, 24. — qua *neutr. plur.* 17, 9.
- declinatio boni 96, 2.
- decoquere aliquantum tristitiae 194, 8. mitigare et dec. 82, 3.
- dedecorosus 16, 19.
- deducere domus fundamenta ad soliditatem petrae 57, 6.
- deferre nullam ex proprio sensu opinionem 34, 20. deferre dignitati propheticae 77, 13. *cf.* 103, 12.
- defetigare 204, 5.
- deficere: pascua gregibus defecerunt 255, 20.
- deflere *intr.*: defleamus etiam pro uestra infelicitate 135, 12.
- deforis 55, 15.
- defraudare facultatibus 186, 12.
- degrauare *met.*: degrauans materia 68, 16.
- deicere se (= se humiliare) 45, 1.
- deiectio (*opp.* potentia) 28, 27.
- deitas 31, 20. 21. 22. 27. 32, 10. *etc.*
- delectabilis male gustus 107, 12. intuitus 175, 20.
- delectari in uerbo dei 91, 13. *cf.* 268, 10. 13. delectari praeesse populis 34, 10.
- delectatio (τερπνότης) domini 73, 4.
- deliciae et affluentia 48, 15. deliciis luxuriari 124, 21.
- deliciari 91, 13.
- deliciosus (*opp.* agrestis) 91, 21.
- deliquescere toto corpore 55, 20.
- delira commenta paganorum 112, 10.
- deliramenta et somnia 40, 18.
- delubrum sacratissimum 228, 3.
- demetere: uineas atque arbusta segetesque demessui 247, 20.
- demorari 54, 21.
- denudare membra 211, 4.
- depositum restituere 202, 15.
- depraedatio 53, 14.
- deputare (= putare) 25, 23. 61, 11. 218, 13. (= *bestimmen*): quibus propriae festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria 115, 9. *cf.* 106, 2. (= *zuschreiben*): qui suam negligentiam fato et astris deputant 276, 4.
- derisui esse 11, 26.
- deriuare pondus fluminis in praeceptis 16, 6.
- deriuationis secundae splendore gloriantur 95, 21.
- derogare bonis studiis 12, 4. quid hoc derogat? 103, 10.
- desaeuire in *alqm* 22, 8.
- deses: ignauus ac d. 177, 21.
- desinere ab *alqo* 5, 2.

- desperabilis inperitia 42, 3.
 desperare spem 199, 9.
 destrictus: longa et destricta philosophia 68, 11.
 destructio corporis 73, 12. Hierosolymorum 229, 13.
 desudare agones 64, 16. aduersum *alqm* 276, 2.
 detrimenta fidei 222, 2.
 deuerticulum (καταχώριον) 151, 3.
 deuicare 29, 15. a ueri dei cultu 115, 11.
 deuolui ad tristitia 89, 20. in dissensionibus 230, 5.
 deuotionem offerre 160, 7.
 dextera *subst.* 67, 16. 172, 4. 185, 14 (*sed* manus dextera 83, 13).
 dextra laeuaque 3, 16. 182, 5. dextris armis sinistrisque 216, 5.
 dicere: libellum hunc apologeticum dixit in ecclesia 4, 12. hymnum dicere 106, 6. 124, 23. 156, 20.
 dicere quia *c. ind.* 64, 5 *etc.* — dicit *sine subiecto* (= dicitur) 160, 15 (*cf. adn. crit.*). 254, 7.
 die ac nocte 210, 5. 17. 269, 7. die ac noctu 227, 3. die noctuque 68, 2. 231, 13. diebus ac noctibus 55, 17 (nocte ac die 252, 4).
 diffiteri (*opp. confiteri*) 149, 23.
 diffusior materia corporis 180, 12.
 diffusius segregari 218, 4.
 dignus: dignas adrogantiae suae poenas dedit 223, 4. digne et conpetenter dictum 42, 7. digne ac merito 173, 17. dignum est, ut 7, 4. dignum est *c. acc. et inf.* 152, 17. 155, 10.
 dilabi a bono uitae statu 89, 4.
 diluculo 72, 8.
 diluuium mundi 220, 11.
 direptio (= praeda) 249, 11. diripere direptionem 169, 21. direptiones 228, 6.
 diripere direptionem 169, 21.
 disceptatio 4, 22. 274, 10. ac confabulatio dei 136, 9.
 discessio et separatio fratrum 151, 5.
 discidium (*opp. confusio*) 121, 19.
 dissensio ac d. 210, 6. hostile d. 221, 4. discidii (*opp. pax*) differentia 217, 24. discidia 224, 4. 228, 20.
 disciplina: quibus per districtos in excelso funes incedere disciplina est 29, 14. pastoralis 30, 4. 240, 9. diuinarum humanarumque rerum disciplina et scientia 41, 11. *plur.* medicinales disciplinae 21, 4.
 discissio uocis 161, 16.
 discordare 23, 24. ab *alqo* (ἀποστατεῖν τινος, *opp. sociari*) 230, 16.
 discordiae argui 152, 11.
 discretio (= *Unterscheidung*) 161, 22. ueritatis atque mendacii 37, 17. *cf.* 73, 7. inter docere et doceri nulla erit differentia, nulla discretio? 39, 18.
 discussores seuerissimi diuinitatis. 101, 20.
 discutere causas rationesque 88, 22. diuinam naturam 267, 9. *cf.* 28. 11. 200, 26. discutere se ipsum ac uisitare 82, 12. cum a nobis discutimini 174, 14. — idolorum uanitate discussa 106, 21.
 dispensator (οἰκονόμος) alienorum 180, 18. boni dei malus d. 257, 20.
 dispensatores gratiae dei 126, 11.
 dispersio (δυσπορά) populi Israhel 226, 15.
 dirumpere saccum 214, 2. d. et scindere 209, 11.
 dissensio 210, 6 *etc. plur.* 221, 7. 223, 14. 224, 4. 228, 20. 230, 4.
 dissipare (laniare et discerpere) alienos labores 170, 10.

- dissolutio genuum (παράλυσις γονάτων) 244, 15.
- distendere corpora pingui aruina 184, 18. distenta praecordia 268, 16. mens 268, 18. *cf.* 216, 15. distenta corda 175, 17. distentus fraterno affectu 44, 9.
- distensio arcus 175, 18. uentris 91, 10.
- distinctio temporum 154, 20.
- distrahere: distrahi fluctibus huc atque illuc et raptari 177, 5. — (= uendere) 200, 24.
- districtus in excelso funis 29, 13. neruus 175, 16.
- ditari de *re* 101, 10.
- diuinationes 275, 28.
- diuisibiliter 121, 16.
- docere quia *c. ind.* 184, 11. docere quod *c. coni.* 174, 22.
- docibilis 54, 24.
- doctor (= *Lehrmeister*) aliorum 42, 11. 59, 9 *etc.*
- doctrinae spirituales 159, 9.
- dolere oculos 35, 11. aures 35, 12. uentrem (*cf. Hier. 4, 19*) 194, 3.
- dolium 38, 22.
- dominari *c. dat.* 202, 24. 25. 272, 21.
- donare carnem immortalitate 101, 14. *cum inf.*: bene ac recte esse 89, 4. labem erroris effugere 117, 3.
- donaria delubri 228, 3.
- donationes 153, 9.
- dubitare: non dubito quod *c. ind.* 167, 4. *c. coni.* 203, 16.
- ducere festiuitatem 120, 21.
- dulcedo (= mel): nec stillauerunt montes dulcedinem 255, 23.
- dumi ac sentes 107, 14.
- ebrietas legis 49, 17. ebrietatibus uacare 90, 17.
- ebriosorum chorus 113, 14 (*contra* ebrii 154, 6. 161, 12).
- eburnei lecti 259, 9.
- econtra 80, 17 (*sed e contrario* 9, 16. 78, 5. 144, 15. 173, 2. 185, 7 *etc.*)
- edocere quod *c. coni.* 175, 4.
- effeminati nidores 90, 11. effeminatius deam uirginem colere 114, 4.
- effuerescere *de mari* 226, 6.
- efficere sine sumptu euangelium 173, 23. effici in depraedationem 53, 14. *cf.* 29, 21. 74, 11. 188, 3. effectus (= ὦν *uel* γενόμενος) boni dei malus dispensator 257, 20. *cf.* 99, 12. 218, 20. 250, 22. 258, 1.
- effrenatius agere 198, 22.
- effugare daemones de corporibus 104, 8. *cf.* 61, 5. 106, 20. 107, 2. effugatus est timor omnis ex animis 61, 9.
- effugatio daemonum ex hominibus 154, 24.
- effugere a uetustate litterae 73, 10.
- elimare malitiam 100, 3. eliminata eruditio 41, 20.
- ellipsis*: haec antea (πρότερον μὲν ταῦτα) 212, 20. sed haec postmodum (ταῦτα μὲν ὕστερον) 88, 17. sed de his postmodum (ταῦτα μὲν ὕστερον) 246, 17. — solet (*scil.* non perseuerare) enim, quidquid uiolenter adtrahitur, sicut nouellae arboris si quis ui cacumen inclinet, relaxata redit (*sic codd.*) 18, 7. — es *om.* 250, 11. est *om.* 7, 16 *et passim.* esse *om.* 4, 9. 17, 2. 142, 15. sumus *om.* 250, 12. sunt *om.* 32, 24. 178, 12. 239, 21.
- eloquia dei 60, 13. 144, 11.
- elucubrata doctrina 274, 24.
- emendare *sensu reflexiuo* = emendari 220, 21. emendandi aut corrigendi locus 79, 16. *sed* emendari ex emendatione uicina 259, 16. *cf.* 254, 9 *etc.*
- emendatio 252, 12. 254, 3. 259, 17

emissiones sagittarum 175, 17.
 emortua cadauera 242, 19.
 eo—quo: eo amplius concitabar, quo mihi iam uidebar eius ianuam contigisse 11, 3.
 erecti (οἱ ὠψηλοὶ) 45, 5. erecto ac resupino pectore incedere 55, 20.
 erubescere *c. inf.* 28, 16. 106, 24. 113, 9. 203, 24. publicam notam 28, 5. silentium 107, 8. *cf.* 10, 11. de quibusdam 12, 9.
 eructare uerbum bonum (*cf. Ps. 44, 2*) 209, 17.
 eruditio elimata 41, 20.
 eruditor bestiae 36, 21.
 erumpere et eleuari de terra 119, 3.
 esse (τὸ εἶναι): esse enim ipsius totum est 92, 8. (οὐσία): in semet ipso habet esse, quod est, ex quo ceterae creaturae secundo loco esse suscipiunt 222, 15. non est *c. inf.*: in quo non est causas discutere 88, 21. — erit, ut non sit rex 9, 24.
 et (= etiam) 16, 23 *passim*. — et quidem *in initio enuntiatorum* 33, 8. 47, 11. 60, 1. 65, 20 *etc.* — et—quoque: sicut et nunc quoque arbitror 13, 11. *cf.* 55, 8. 142, 17.
 etenim altero sententiae loco positum 7, 4. 8, 19. 12, 7 *etc. tertio loco* 10, 18.
 etiamsi *c. ind.* 13, 5. 26, 4 *etc. c. cons.* 15, 8. 11. 16, 4. 14 *etc.*
 etsi est 135, 10. etsi excludatur 182, 16.
 euacuare gloriam 173, 21. euacuare se a re 101, 8. euacuata diuinitas 23, 19.
 euenit *c. inf.* 33, 4. *c. acc. et inf.* 7, 17.
 euigilare super inpietates 244, 12.
 exactores populos racemantes (*cf. Esai. 3, 12*) 46, 23.

exaltari in ligno 212, 17. *cf.* 88, 3. *transl.* 87, 4.
 exaltationes dei (*cf. Ps. 149, 6*) 210, 17.
 exanima et immobilia 96, 21.
 excandescere: si aer ardoribus excandescat 226, 8.
 excelsius uerbum dei 96, 26. altior et excelsior ratio 143, 3. excelsiores ac ualidiores cibi 37, 15. excelsus et excelsorum superior 274, 17. excelsum (τὸ ὕψος) 34, 10.
 excessus (= digressio) 142, 9.
 excludere *alci alqd*: domos nobis excludent? 186, 19. *cf.* 204, 2. *alqd* ab *alqo*: exclusimus misericordias a nobis 250, 7. ab altaribus 185, 22.
 excusare excusationes (*cf. Ps. 140, 4*) 21, 18.
 excussio et recussio cordis 244, 13.
 exemplaria pessima uirtutis imaginis pictoribus praebentes 16, 11.
 exercitium (= *Handhabung*) aratri 35, 22.
 exhalare internum doloris uulnus 194, 9. luto caeni foetorem uenis exhalante 68, 6.
 exiguus aliquis et indignus 32, 9.
 exinanire se (*de Christo*) 205, 6.
 exorari *c. inf.* 4, 17.
 exordium sumere de re 111, 8. exordium secundi mundi 96, 7.
 experiri *c. gen.*: quorum absit nos experiri 243, 14.
 expertum (ἡ πείρα): ut experti pigeat 212, 24.
 explere maiores circuitus 134, 2. 3.
 expurgare mundum peccatis 102, 7. similia similibus 100, 19. expurgatas adhibere aures et purificata corda deferre 91, 23.
 expurgatio 254, 1.
 execrabilius accipere 64, 12.

- exstare: deus ex nullis exstantibus
 (= θεὸς ἐξ οὐκ ὄντων, ex nulla
 materia) 271, 12.
 exsul agitur Adam 99, 11.
 extenuare ieiuniis diffusio-rem mate-
 riam corporis 180, 12.
 exterminatio 188, 3.
 exulcerare *alqm* asperitate 44, 15. *cf.*
 204, 5.
 fabricare manibus hominem 123, 15.
cf. 47, 20. 170, 12. *sed dep.*: qui
 uerbo fabricatus est hominem 58,
 15. — fabricari *abs.*: qui supra
 dorsum nostrum fabricantur (*cf. Ps.*
 128, 3) 64, 11.
 fabrilis regula 200, 10.
 fabulae, quibus licent omnia 178, 12.
 facere *c. inf.*: quos dudum esse fece-
 rat 89, 3. *cf.* 200, 5. 216, 3.
 factiones et seditiones 227, 18.
 factor caeli 116, 17. factores pessi-
 morum daemonum 91, 11.
 factura (= *Geschöpf*) 97, 16. dei
 136, 2. 156, 5. facturae nostrarum
 manuum 116, 17.
 faenum uiride 256, 2.
 fauorabiliter conlaudari 40, 19.
 fauus mellis 60, 13.
 fecundi ad pabula campi 13, 16.
 fellis gustus et aceti 107, 10.
 fenerare deo misericordiam 204, 6.
 fermento malitiae pollui 230, 20.
 feruentes equi 270, 3.
 feruurae ulcerum (φλυκτιδὲς ἀναζέουσαι)
 248, 12.
 fibrae: in fibris quaesita praescentia
 114, 12.
 fiducialiter agere 180, 11.
 figmentum 112, 12. 16. 178, 24.
 figuraliter mordere 62, 1.
 filiulus (= filius dilectus) 252, 11.
 finalis terminus 39, 20.
 fistulae soni permulcentes 169, 7.
 flagella uastationis 260, 14.
 fletus uestros meis fletibus admi-
 scete 251, 18. *cf.* 135, 1.
 fluctuationes (τὰ πλανώμενα) sensus
 175, 6.
 fluentum Iordanis 104, 15. fluenta
 fluminum 219, 11. 225, 19. 227, 7.
 fluida ac delicata uestium sectari
 258, 18. *cf.* 90, 14.
 foederatissimae leges 224, 11.
 foetor cadaueris 14, 24. caeni 68, 5.
 foetores caeni 268, 2.
 forinsecus 267, 23.
 fortasse *c. ind.* 63, 6. 79, 14. *c. con.*
 32, 16. 42, 19. 96, 22. 256, 7.
 fortassis *c. ind.* 11, 25. 28, 16 *etc.*
c. con. 7, 11. 93, 7.
 fortuita 241, 7.
 fouea uel uorago caeni 103, 2.
 fragrantissimi flores rosarum 180, 5.
 fragor nauium 62, 22. fragores uitae
 11, 8.
 framea 256, 17.
 fructifera uitis 67, 15.
 fructificare (καρποφορεῖν) 266, 24.
 fructum 260, 20.
 fugitiuus patria 184, 4.
 fundibulum 66, 12.
 furare: occultatur ueritas et fu-
 ratur 7, 19. furari ab alterutro
 217, 8. *cf.* 116, 1. 222, 7. fu-
 rari (*dep.*) furta caritatis 221, 10.
 furtiua generatio Iouis 112, 21.
 fuscior uestis 40, 8.
 gaudere in prosperis actibus 201, 10.
 gelu fiigoris 171, 7.
 gemitus *plur.* 196, 11. 210, 9.
 genitiuus *comparationis*: excelsorum
 superior 274, 17. nequius omnium
 100, 8. maior omnium 127, 14.
cf. 211, 19. 246, 15. maior prophete-

- tarum 128, 15. quorum se purgatiorem esse non sentit 68, 20. neque est sermo ullus sermonis antiquior aut ratio rationis anterior 89, 1. neque languoris illius altiores effici quiuimus 220, 13. — *gen. pron. pers. pro possess.*: mei accusator 8, 3. sui exemplo 18, 2. *cf.* 30, 1. 45, 7. 59, 17 *etc.*
genitiuus inhaerentiae: ars artium et disciplina disciplinarum 18, 17. agones certaminum 19, 15.
 gentiles 88, 12. 91, 7. 94, 19 (*sed gentes* 155, 22). gentilis error 111, 4.
 genus: omni genere (= πάντως) 12, 5. 112, 15. nullo genere (= modo) 180, 8. quodam genere 99, 18.
 gerere desiderium *c. infin.* 193, 20. studium gerebatur adterere malitiam 100, 4. *cf.* 60, 19.
 gloriari quod *c. coni.* 170, 17. *c. abl.* 90, 15. de mundi proprietate 184, 8. in infirmitatibus 45, 15. in sollemnitate 106, 8.
 glorificare trinis sanctificationibus 94, 22. *cf.* 158, 2.
 grandines 241, 13.
 gratis mortuus est Christus (*cf. Gal.* 2, 21) 101, 23. oderunt nos (*cf. Ps.* 58, 6) 183, 6.
 gratulari (= χαίρειν) de uictoria 179, 20. dissensionibus gaudentes et perturbationibus gratulantes 223, 15.
 gubernatio 42, 20.
 habitaculum cordis 120, 4. terrenum 253, 20.
 hamus esca adopertus 124, 14.
 harenae 176, 8.
 haustus parricidales parentis 112, 24.
 herba frumenti 74, 17.
 herbida strata 14, 1.
 hesterno 62, 9. 159, 11.
 hic: haec et haec passi sunt 51, 11.
 hinc atque hinc me aequa lance pendens 79, 19.
 hisdem 36, 19.
 holeribus pasci 37, 18.
 homunculus 267, 11.
 honorabilia et ueneranda membra Christi 187, 22.
 hortari *alqm* ad opus pietatis 204, 11.
 huiuscemodi 11, 21. 25. 14, 6. 19, 13 *passim* (huiusmodi 42, 15. 49, 9).
 humiliare corpus ieiuniis 272, 17.
 humiliatio 250, 3.
 iactantissimus Pharisaeus 131, 9.
 iaculari linguas 98, 21.
 idcirco ergo 124, 6. 142, 7.
 idem ipse (ὁ αὐτός) 36, 19. 119, 13. — idem *pro* eidem 114, 5.
 ieiunium *plur.* 180, 12. 272, 18.
 ignifer lapis 34, 6.
 ignis: *abl.* igni 19, 17. 47, 17. 70, 1. 253, 8 (igne 72, 17. 135, 17). ignis incendia (ἐμπρησμοί) 99, 25.
 igniti stimuli corporis 68, 2. ignitum ad pietatem reddere *alqm* 159, 14.
 immo 89, 13 *passim*. immo potius 73, 5. 77, 5 *etc.* immo uero 7, 5. 63, 4. 89, 4 *etc.*
 in *c. acc.*: in Ioppen descendere 77, 20. in Tharsis fugere 77, 21. in publicum mysteria profanare 270, 22. in unum (ἕνα) magnificemus dominum 135, 7. iniquitatem in excelsum loquuntur (*cf. Ps.* 72, 8) 34, 10. — in *c. abl.*: in Corintho 133, 9. in hoc loco 101, 19. *cf.* 64, 18. 160, 17. 193, 7. 194, 21. 202, 20. 254, 4. in publico et palam congregari 169, 18. in medio proferre 54, 25 (in medium proferam 171,

- 15). locuti sumus in aure audientium 266, 22. — in admiratione haberi 62, 11. *cf.* 39, 21. in dolio discere artem figuli 38, 22. in sudario conligare 171, 23. in uirtute superare 55, 10. 11. in uerbo dei fiducialiter agens 180, 11. — in praesenti et in futuro 206, 3. *cf.* 204, 10. 243, 9. in illa die 245, 3. in primis — in nouissimo 57, 1. in septem diebus 145, 18. 19. in septimo 144, 12. in septuagesimo anno 145, 20. in hoc tempore 60, 24. *cf.* 10, 18. 14, 16. 219, 12. semel in anno 71, 6.
- inaccessibilis lux (*cf.* *I Tim.* 6, 16) 10, 15. 59, 12.
- inaccessus pedibus 228, 5.
- inaequalis = iniquus 201, 13.
- inaequalitas 198, 6. 14.
- inaestimabilis spiritus sanctus 153, 1. medicina 218, 1.
- inaniter (μάτην) = frustra 114, 11. 273, 10. 11.
- inauris (ἐνώτιον) 72, 1
- inbecilles oculi 267, 20.
- incantare (ἐπάρχειν) 21, 22.
- incarnatio Christi 30, 23.
- incedere iter 269, 10. *cf.* 35, 19. pelagus pedibus 105, 2.
- incensum altaris 70, 1. compositum 214, 12.
- incessus lenis pedum 175, 19. *cf.* 271, 5. ordinatus 211, 5. incessus lineam tenere 29, 17. incessus atque aditus ad sapientiam 117, 11.
- incircumscribitus in corpore 182, 22.
- inclinare: nullus me timor inclinat 187, 20. inclinemus elatum Stoicorum supercilium 275, 24.
- incommixtus 124, 6. 157, 8.
- incommodus (ὁ κάμνων, *opp.* uegetus) 26, 21.
- inconcessi honores 80, 2.
- inconcussa arca Noë 220, 11. inconcussi et immobiles permanent 177, 14.
- incongruum est mulieri ornamenta uirilia requiri 269, 19.
- incomparabilis per omnia uir 3, 6. incomparabile et singulare munus 220, 8.
- inconposita omnia et confusa 62, 16.
- incomprehensibilis (ἀπερίληπτος) sermo dei 100, 13. spiritus sanctus 153, 1. (ἀναφής) trinitas 232, 17. diuinae prouidentiae dispensatio 276, 7.
- inconstantia 7, 15.
- incontinenter (ἀκρατῶς) 25, 1.
- incontinentia 91, 3.
- incontrectabilis 88, 9.
- inconuertibilis 124, 1. 152, 25.
- increatus spiritus sanctus 149, 1. trinitas 232, 17.
- incredulitas 80, 17. 104, 24. 193, 6.
- incredulus 161, 12. 250, 13.
- increpatio 28, 3. 16. conlaudatione gratiosior 211, 9. secreta 28, 7. *plur.* 246, 25.
- incruentus et inpollutus gladius 202, 16.
- inculpabiliter 160, 5. 239, 15.
- incunabula 40, 13. 60, 7.
- incurrere imagines uerbi 178, 4. temptationes 177, 3.
- incursus (*plur.*) imbrum 57, 6.
- incuruata anima 102, 18. incuruatus et prostratus 131, 9.
- indeclinabilis spes 188, 15.
- indicatiuus in obliq. interrog.*: uideamus quid Paulus dicit de Paulo 43, 13. *cf.* 158, 8. ut scias quis est iste qui baptizatur 125, 11. conueniens puto perquirere, quinam isti sunt et ex qua captiuitate Iudaei 162, 11. requiro ne (= num) quis forte uestrum susceptum talentum

- aut in terram defodit aut in sudario conligauit 171, 21 *etc.*
- indignitas separationis 220, 2.
- indissociabilis comes 10, 25.
- indiuisibilis et insecabilis tunica Christi 209, 10.
- indiuisibiliter (ἀδιαρέτως) 121, 15.
- indocile uulgus 267, 10.
- indumenta nuptialia 59, 25. pellicia 99, 12. sacerdotalia 70, 19. litterae 39, 9.
- inebriatus gladius (*cf. Esai. 34, 5*) 244, 5. inebriati non uino, sed inebriati a fortitudine plagae 246, 19. 20.
- ineffabilis et excelsa dei natura 222, 20. et immensa lux 246, 10. sacramentum 270, 24. ineffabilia 274, 18.
- inexplebiliter 216, 15.
- inexplicabile et infinitum 94, 1.
- infelix (= *unheilvoll*): quod est infelicius omnibus 249, 13.
- infinitiuus ex praepositione aptus*: inter docere et doceri nulla erit differentia? 39, 17. — *pro enuntiato finali*: missae sumus a domino tecum habitare 4, 4. Constantinopolim transire exoratus est 4, 17. qui subintroeunt explorare libertatem nostram 172, 9.
- infirmari (= *erkranken*) 44, 10. 220, 22.
- infirmi profiteri 150, 3.
- infirmitas 150, 4. in infirmitate fortes 211, 21. uitiorum 118, 19. *plur.* 25, 14. 45, 15. 46, 20. 132, 5.
- infirmitates et languores 46, 9. *cf.* 104, 22.
- infirmus ac fragilis cibus 37, 18. infirmi (οἱ ἀσθενεῖς) 180, 10. 216, 1. 274, 26. *dat.* infirmibus 148, 12, *sed* infirmis 216, 1.
- infare: pro quibus unus aduersum alterum infletur pro alio 217, 14. infremere 176, 1.
- infremescere 24, 21.
- infructuosus 128, 7.
- ingenitus (= *innatus*) 123, 5.
- ingerere se et immergere in uacuum possessionem 120, 6. mens non sufficit ingesta suscipere 37, 10.
- ingredi thesauros scientiae 73, 1. mare 78, 5. mulierum conuenticula 266, 10. nubem 69, 18.
- ingruentia mala 194, 18. ingruentes molestiae 177, 6.
- inhibere a studiis 3, 4.
- inhorrescere 255, 8.
- iniquitates 158, 20. 251, 3.
- initiari in *re* 271, 3. *re* 214, 13.
- inlecebrosus mortiferi saporis gustus 99, 8. i. saporis 90, 12.
- inluminare lumen scientiae 120, 11.
- inluminans eos lumine sapientiae 188, 16.
- inluminacionis splendor 154, 11.
- immergere (*refl.*) in profanas aures 270, 24.
- inminutio (*opp.* augmentum) 188, 22.
- inmobili obseruatione custodire 225, 18. immobilis ad malitiam 95, 17. *cf.* 95, 22.
- inmobilitas ad malum 154, 12.
- inmoderationem resecare 269, 15.
- inmoderationem uerbi retundere 272, 25.
- imundis pedibus in sancta intruere 12, 12.
- imunditia ac foetor 238, 21.
- immunis a peccato 132, 10.
- innatus (ἀγέννητος) deus pater 123, 6. 153, 16.
- inoperans spiritus sanctus 154, 18.
- inoperatio spiritus sancti 154, 8. *plur.* 144, 9.
- inpalpabilis 88, 9.

- inparticipata misericordia 157, 8.
 impedimentum ad uirtutem 42, 17.
 inperitus in scientia 45, 19. erga
 sapientiam 101, 22.
 impietates 244, 12.
 impudicitiae 90, 17. 100, 7.
 impulsiones contorum 62, 22. rerum
 176, 20.
 impulsus fluctuum 177, 15.
 inquietudo 218, 14.
 inquisitio quaestionum 117, 14.
 inquit *sine subiecto* 168, 17. 196, 3.
 inrationabilis tristitia 272, 23.
 inrepere in medium recumbentium
 59, 25. *cf.* 213, 3.
 insania et furor 22, 8.
 inscrutabilis 197, 17.
 insectatio maris 77, 6.
 insepire (ἐνθάπτειν) ueterem Adam
 aquis 127, 8.
 insinuare (= *mitteilen*) 268, 7.
 inspectio mentis 92, 14. theoria et i.
 rationabilis 117, 13. prae 10, 4.
 inspirare *alqm* 148, 2. inspirata doc-
 trina 274, 24.
 instabilitas et incertum 176, 18.
 instinctus castitatis 3, 17. boni 172, 15.
 insubstantiua nomina nominare 232,
 10.
 insufflare (*abs.*) in faciem 155, 3.
 insultatio (= *Verhöhnung*) 182, 6.
 insuperabile pelagus 92, 9.
 insurgere ecclesiis 65, 21. parentibus
 128, 11. si insurgat in nos proelium
 (*cf.* Ps. 26, 3) 195, 20.
 integre effugere a re 73, 10. i. cre-
 ditor id quod est 80, 13.
 intellectualis ac spiritalis natura 96,
 18. *cf.* 30, 16. spiritus 95, 13.
 intellegibilis mundus 96, 4.
 intemporalis spiritus sanctus 152, 26.
 intentare multum metum 47, 12.
 intentatio (= *comminatio*) 243, 23.
 intentionem mitigare 76, 6. intentione
 generali obseruare 29, 12.
 intercessio 205, 8. 260, 12.
 interpretari *pass.* 32, 20. 78, 17.
 intersecare dei naturam 31, 17. i.
 terminareque peccatum 99, 16.
 inturbare *abs.* 267, 23.
 interuentio 245, 14.
 intolerabiliter malum proficit 266,
 13.
 intonare doctrinis spiritalibus 159, 9.
 intremescere 51, 9.
 introducere (= *vorführen*) percon-
 tationis imaginem 15, 13. *cf.* 94,
 16. (= *einheimsen*): eiciet multa
 et introducet pauca 256, 10.
 intuitus mentis 92, 13.
 inualescente languore 100, 5.
 inualidissimus ad proelia 67, 9.
 inuenire *c. inf.* 256, 6. deliberandi
 nos necessitas inuenit 77, 1.
 inuestigabilis (ἀπερίληπτος) trinitas
 232, 17. *cf.* 197, 17.
 inuidere boni sermonis gratiam 240, 2.
 inuisibilis 58, 6. 88, 8. 97, 8.
 16 *etc.*
 inuisus (= *non uisus*): inuisa sanc-
 torum oculis fuerant 228, 5.
 inundationes spiritus sancti 219, 16.
 inuocationes daemonum 276, 4.
 is ipse = idem: in unum et id ipsum
 deuerticulum conuenimus 151, 3.
 cf. hoc ipsum 156, 2.
 iaculari linguas 98, 21.
 iudicare (= *ius dicere*) pupillo (*cf.*
 Esai. 1, 17) 136, 8.
 iugis aequalitas 198, 14.
 iugulare deo uictimam 214, 16. iugu-
 lare et occidere 169, 21.
 iunctura aedificationis 217, 6. sub-
 ministrationis 213, 22.
 iungere domum ad domum 257, 2.
 iuramentum 142, 14. 167, 7.

- labes mortalium genus populata grassatur 100, 6. *cf.* 220, 15. 21. labes superstitiosi erroris 117, 3.
- lactantes paruuli 99, 3. 243, 20. 251, 24. *subst.* 148, 13.
- lacus: *abl.* laco 159, 6?
- laetus carnibus grex 13, 14.
- lamentare *trans.*: quis haec digne lamentabit et flebit? 66, 15. lamentare *alqm* 227, 21. lamentari *intr.* 67, 8. 229, 2. 8. 15. *trans.* 194, 10. 210, 13.
- lamentationes 114, 22.
- lana: lanis adoperiri 170, 24.
- languere (= aegrotare) 21, 5.
- languor 42, 13. 100, 5 *etc.* inuidiae 11, 27. l. et infirmitas 104, 22. morbi 170, 20. languores 25, 15. 46, 9. 213, 1. languores uitiorum 22, 24.
- lanx: mala ac bona diuersa lance penduntur 245, 18.
- lapis margarita 200, 24.
- lapsus fluuii 16, 6. lapsum incurrere ruinae excelsioris 97, 22. *plur.* placidis in pulsa lapsibus adludit unda litoribus 175, 23.
- laqueum (*loc. bibl.*) *neutr.* 47, 13.
- lasciue et petulanter 270, 5.
- latenter (*opp.* palam) 68, 3.
- latere apud *alqm* 60, 2. ab *alqo* 21, 18. 136, 13. 254, 20. a conspectibus 193, 10.
- laxare peccata 132, 9. arcum a distensione 175, 18.
- lenocinantes oculis aspectus 90, 11. lenocinari aspectui 142, 2.
- leue et facile putare 126, 18.
- libellus apologeticus 4, 12.
- liberare *re* 105, 17. 148, 7. liberari de necessitatibus 144, 12.
- licere: quibus licent omnia 178, 12.
- licet *c. ind.*: licet gentilibus non placet 112, 22. *sine uerbo* 19, 10 (*scribendum*: anima, quae est diuina et a deo ueniens ac s. nob. consors, ad quem etiam redire festinant, licet socio d. conligata est). 97, 27.
- ligni (= arboris) uetitus gustus 90, 2. lignum uitae 116, 3.
- limpidum uerbum 49, 16. limpidius et purius post fornacem inuenitur aurum 178, 20.
- lineas ac terminos dare diuinitati 160, 8.
- lingua bellatrix 275, 6. polita ac uolubilis 238, 18. *cf.* 265, 11. linguae prurigo 272, 12. linguarum antiqua diuisio 161, 14. linguis uariis et diuersis loqui 160, 12.
- liniamenta uultuum 17, 17.
- loculus: loculorum fraus 186, 16.
- locusta 248, 15.
- longe effici ab ingruentibus malis 194, 17. longe nequius 42, 10.
- lucrifacere 102, 23.
- luctae conludium 266, 2.
- luminare (= *Leuchte*) *plur.*: ut efficiamini luminaria in mundo 136, 23.
- lupanar Ueneris 113, 16.
- lutare uel ungere parietem 53, 1.
- maiores 25, 19. 187, 20. 196, 7.
- magisterium militiae 43, 2. totius exercitus 10, 9. magisterii gradus 74, 13.
- magnalia dei (*cf. Act. 2, 11*) 160, 18.
- magnificentius conligabit 98, 3.
- maius *pro* magis (*μᾶλλον*): quod maius omnibus et supra cuncta deterrebat 13, 7.
- male carnaliter se amare 21, 8. m. delectabilis gustus 107, 12. m. fortis 114, 3. m. memor 258, 2.
- manci et debiles 215, 7.

manifestatio Christi 106, 17.
 manifestum est quia *c. ind.* 142, 19.
 mansio (μονή) 273, 7. 13. 16. 18. ultima in deserto (παραμὸς ἔσχατος) 194, 7.
 manus: festiuitas quae in manibus est 96, 23.
 marcescere 179, 23. 180, 3.
 materialis mundus 96, 8.
 maxilla 181, 15.
 maxime cum (= praesertim cum) *c. coni.* 121, 5. 169, 15. 170, 8. 242, 16. maxime si *c. coni.* 7, 17.
 mediare *intr.*: mediante anima deo et carni 101, 5. *cf.* 23, 22. per mediantem carnem 124, 3.
 mediator populi apud deum 68, 21.
 medicari alienis languoribus 25, 15.
 medicinales disciplinae 21, 4.
 meditatio mortis 272, 20. meditationes 187, 24.
 medius dei et hominum 44, 4. medii legis et Christi prophetae 23, 16.
 medium seruitutis et dominationis, id est inter dominum et seruum 149, 12.
 medullae 55, 18. 244, 7. diuini eloquii 237, 18.
 meminisse quod 202, 22.
 mensura *met.*: pari mensura desiderabar 167, 3.
 mercari alienam famem 258, 9.
 merces: *plur.* mercedes doctoribus praestare 41, 17. *cf.* 48, 2. 172, 19.
 meritorium mysterium 113, 17.
 merum et uehemens 240, 20. mera ira 240, 19.
 messorum 48, 8.
 meticulousus 69, 2. *m.* et timidus 251, 16.
 metiri: *part.* metitus 131, 20.
 ministra materia 20, 4.
 mirari (= *bewundernd verehren*): qui

diuinationes, qui auspicia ceteraque similia portenta mirantur 276, 5.
 mirificare magnificentiam 218, 20.
 miserari *c. acc.* 42, 15. 177, 14. 257, 13. 259, 13. miserans 196, 14.
 misereri *c. acc.* 228, 6.
 misericordiae et opera bona 136, 16. (οἰκτιρμοί) 250, 7.
 mitigare animalia 36, 12. 19. intentionem 76, 7.
 mitti *c. inf.*: missae sumus tecum habitare 4, 4.
 mixtura incensi 71, 1.
 moderare amicitiarum foedera 215, 24 (*sed* moderari mundum 241, 12).
 modicus: uenite modicum 135, 6. transeamus modice (μικρόν) tristiora 49, 13.
modorum usus promiscuus: nihil mirum si unus est affectus et aequa sit caritas 167, 11. *cf. s. u. anacoluthia.*
 molitio opificis uerbi dei 97, 9.
 momentariae mortes 43, 19.
 monile: uelut pretioso monili mortificatione Christi adornatur 45, 16.
 muliebre 269, 20. monilium munera 196, 15.
 mortificatio Christi 45, 16.
 motus et concupiscentiae 27, 11.
 mugitus aëris 62, 24.
 multi ponderis plumbum 56, 24. multa quidem, immo tota fide, maiore uero dei gratia nitendum est 22, 20. multum grauiter (σφόδρα) ferre praesentem plagam 242, 9. *m.* mutabilis uita hominum 239, 13. multus metus 47, 11. multi pretii stercora 90, 23. multum restiterat 81, 18.
 multiformis legio 272, 8.
 multiplicatio faenoris 257, 5.
 multitudines deorum 276, 1.

- namque *altero enuntiati loco* 5, 10.
 7, 7. 13, 3. 19, 2 *etc. quarto loco locatum* 97, 26.
- nasci: fructus et nascentia 143, 17.
- natalibus et industria clarus 178, 23.
- nati mei (τέκνα ἀγαπητά) 251, 17.
- natiuitas Christi 106, 15. 17. natiuitates humanae 114, 13.
- ne (= num) *c. ind.* 171, 21. (= nonne) *c. coni.* 14, 16. ne—quidem (= *auch nicht*) 9, 9. 10, 4.
- nec (= *auch nicht*) 17, 17 (*R, u. l.* ne—quidem *et* nec—quidem). 107, 6. (= ne—quidem) 64, 5. 107, 7. 131, 7. 173, 14 (*sed praefert Rufinus* ne—quidem). nec—quidem 114, 15. nec aliquid 248, 5.
- necessarium est, ut 32, 12. 125, 11.
- necessitates 144, 12.
- necubi 169, 16.
- negatio (= *Verleugnung*) 133, 8.
- neglectus: zona ipso sui neglectu pretiosior 211, 2.
- negotiator regni caelorum 200, 25. 214, 20.
- nemorosa cubilia 13, 18.
- neque (= *auch nicht*) 26, 18.
- nescire quia *c. ind.* 228, 21. 257, 18. nescio si recte adproximamus 168, 6.
- nidor saeuus 14, 25. nidores effeminati 90, 12. tetri 91, 9.
- nimietas correptionis 133, 14. odiorum 217, 24.
- nisi forte *c. ind.* 172, 22. 229, 14. *c. coni.* 102, 24. 197, 26. 204, 10. 212, 23. 222, 13. nisi si forte *c. coni.* 21, 4. 34, 15. 161, 10.
- non *pro* ne 10, 9. 81, 4. 90, 15 *etc.*
- notare stultitiae 44, 21.
- noua scriptura (= nouum testamentum) 40, 2. noua ac recentia 128, 12.
- noualia innouare 120, 9. *cf.* 215, 1.
- nouella arbor 18, 8. congregatio 187, 25. gesta 195, 6. nouellus uitulus 214, 11. *cf.* 132, 1.
- noui quia *c. ind.* 8, 19. 195, 15. noui quod *c. ind.* 131, 19.
- nuditas 43, 16. Christiani philosophi 182, 11.
- nudus ab omnibus 55, 4.
- nullum (= nulla res): nulli natura sua simplicitas est 93, 18. in nullo 104, 3. nullo alio ali possunt 99, 3.
- nummularii 56, 15. 219, 4.
- numquid 112, 7. 9. 115, 10. 182, 2. 3. 4. 5. 186, 10 *etc.* numquidnam 135, 5. numquid non 162, 4. 195, 1.
- nundinari lucri aliquid 38, 3.
- nundinatio 175, 12.
- nuntiare quia *c. ind.* 218, 22.
- nutrire taurinas carnes 184, 17.
- obfuscare imaginem dei 179, 10. *cf.* 245, 11. obfuscato nubibus lunae lumine 62, 19.
- obiectio carnis 124, 14. idolorum 116, 1. obiectiones falsae scientiae 265, 7.
- oblationes (προσφοραί) = *Opfer-spenden* 186, 5. primitiuorum 214, 10.
- obsecrationes 260, 9. 272, 17.
- obsequium: (animalia) hominum patiuntur obsequia 225, 23.
- observatio (νόμος) 39, 2. 143, 18. 225, 18. o. mandatorum 117, 19. *cf.* 185, 17.
- obtrectare de fratribus 61, 22.
- obuiare malis 177, 8.
- occasio in abundantia et securitate uiuendi 12, 17. (= causa, αἰτία): unde uastationis occasio? 256, 14.
- occasus splendoris 123, 22.
- occultare se a deo 99, 14.
- occursus: in occursum uenire 106, 12.

- odientes 22, 5. odientium 183, 12.
 odiorum nimietas 217, 24.
 odoratus (*plur.*) effeminatis nidoribus
 delectare 90, 11.
 offendere ad seniore 227, 19. in
 syllabas 149, 18.
 offendiculum fratribus ponere 8, 13.
 pati 44, 9.
 officinae contentionum 266, 17.
 olim (τὸ πάλαι) = iam pridem 26, 3.
 omnia uniuerſaeque 96, 11.
 omnigenum deorum monstra 115, 7.
 opertorium 59, 11.
 opifex uerbum 97, 9.
 opinatissima urbs 228, 1.
 opus (= opera) 3, 3. opus et labor
 36, 12. *cf.* 43, 11.
 orare *c. acc. et inf. pass.* 46, 6.
 oratio (= *Gebet*) intenta 272, 18.
plur. 210, 8. oratio supplicatioque
 249, 17. orationes et obsecrationes
 260, 9.
 oratoria (= rhetorice) 4, 7.
 ordinare communem luctum 252, 17.
 ostendere quia *c. ind.* 96, 15.
 ostium sermonis aperire 7, 5.
 pabulum *plur.*: pabula uerbi dei
 219, 15.
 pacificare 231, 8.
 paenitere *pers.*: quis umquam paeni-
 tuit qui deo aliquid commendauit?
 204, 7. paenitens 132, 9. 135, 1.
 palpabiles tenebrae 248, 15.
 palpare 13, 24. 88, 9. palpare ac fo-
 uere 36, 18.
 pannulus 183, 25.
 pandere: pansis alis 169, 10.
 parricidales haustus parentis 112, 24.
 pars = portio (μερίς) 56, 22. ruris
 exigui 256, 23.
 particeps in conloquiis et sermone
 93, 7.
 participatio (κοινωνία) 101, 14. lucis
 aeternae 112, 3.
 participium de aeterno lumine sumen-
 tes 137, 2. p. sui praestans, non
 ipse aliunde p. sumens 152, 21.
 parum (μικρόν) aliquid 8, 17. 56, 4.
 184, 15. 202, 21. p. quid 175, 18.
 177, 9. 221, 2. 243, 23. 246, 19.
 adhuc p. (*noch ein kleines Weil-*
chen) 204, 12. p. aliquid temporis
 82, 12. p. absinthii 16, 2. *cf.* 5,
 14. 43, 11. 12.
 parua sentire de *alqo* 184, 4.
 paruulus: in Christo 128, 20. in fide
 37, 8.
 pascua, -ae 251, 8. pascua, -orum
 255, 19.
 passio (= *Leidenschaft*): imago dei-
 tatis rudibus passionis obpressa
 102, 8. passionibus 250, 3 *etc.*
 pastoralis disciplina 170, 8. 201, 9.
 p. officium 170, 7.
 patricida 112, 24 (*sed* parricidium
 144, 17 *et* parricidalis 112, 24).
 pauci temporis regnum 56, 21.
 paulo minus (παρ' ὀλίγον) = *beinahe* 72,
 12. (μικροῦ = *noch ein Weilchen*,
cf. adhuc parum 204, 12) 187, 14.
 paululum aliquid 273, 5.
 paupertas sermonis 5, 15.
 peccare peccatum 133, 9.
 pendere in *re* 115, 15. pendentes
 oculi 210, 14.
 per districtos in excelso funes ince-
 dere 29, 13. per omnia (= *in allen*
Stücken) incomparabilis 3, 5. *cf.*
 100, 19. per scientiam inflari 45,
 23. per terram repentes homunculi
 267, 10. — per *c. acc. loco abla-*
tivi: ne artis disciplina superetur
 per desideria aegrotantium 20, 9.
cf. 9, 18. 22 *passim*. per hoc quod
 103, 11. 129, 8.

- perabsurdum est *c. infin.* 150, 7.
 percarus 38, 18.
 percontari 4, 1. 219, 11. aeger a medicis causas aegritudinis percontatur 213, 3.
 perdurare in iniquitate 248, 5.
 perexiguus 29, 15. lumen 62, 18. inspectio 92, 13.
 perflari locum auris sinere 14, 1.
 perfungi 79, 12.
 permulta differentia 27, 10. *plur.* 27, 11.
 peroptimum est ut 8, 11.
 perornare plateas et compita 90, 9.
 perscrutari *pass.* 70, 16.
 personare *intr.* 111, 14. contentionibus 266, 6.
 perspicaces in scripturis 27, 4.
 perstreperere: tubarum sonus ceteros perstrepebant 69, 13.
 perstringere oculos 92, 19.
 persuadere *c. acc.*: quomodo eos quae nostra sunt suscipere persuadebimus? 271, 27. *pass. pers.*: persuadebantur ex his quae patiebantur 104, 8. *cf.* 114, 21. inaniter persuasa diuinatio 114, 11.
 persuasiones 142, 18. falsae 116, 7.
 persuasoria uerba 169, 17.
 pertransire *intr.* 142, 1. 204, 12. *trans.* (= reticere) 103, 22.
 peruigiles in psalmis noctes 151, 21. *cf.* 210, 10.
 perurguere ineruditam iuuentutem 56, 20. *cf.* 57, 1. 75, 9. 200, 6. 268, 20. 270, 13. *intr.* 62, 21.
 pestes et morbi 241, 14.
 petere *c. acc. et infin. pass.* 3, 5.
 pilus: primi infantiae pili 39, 25.
 placere de infimis 185, 7.
 planctuum uocem eleuamus 252, 18. *cf.* 132, 3.
 plebs (= multitudo) deorum 94, 16. plectere *alqm* minus seuera animaduersione 70, 7.
 pluere pluuiam 249, 13. *perf.* pluuii (*loc. bibl.*) 247, 18.
pluralis usus: unusquisque audiebant linguis suis loquentes 160, 18. *cf. s. u. anacoluthia.* — *plur. pro singulari*: afflictiones 199, 7. diffusis homicidiis adulteriis periuriis impuditiis stupris et cultibus idolorum 100, 7. astutiae 170, 4. aspiciat poena rum 243, 21. barbae 126, 16. carnes 13, 14. 22, 9. 91, 8. 244, 7. omitto persecutiones, Iudaica concilia, carceres, uincula, iudicia, cottidianas et momentarias mortes 43, 17. concupiscentiae 27, 11. ebrietates 90, 17. exaltationes dei 210, 17. excusationes 21, 19. fletus et lacrimae 135, 1. infirmitates ac tribulationes 45, 15. iniquitates 158, 20. 251, 3. initia castigationum 243, 19. impudicitiae 90, 17. maiores 195, 2. 196, 7. miserationes 250, 8. miseriae 43, 16. misericordiae 250, 7. multitudines 4, 19. 105, 1. nequitiae 136, 7. 254, 5. prosperitates 198, 18. putredines 103, 1. sanitates 154, 23. seditiões 227, 18. successus 198, 18. suspensiones 8, 7. 10. taedia 195, 2. terrores 196, 21. timores 80, 2. tragoediae (= *tragisches Pathos*) 243, 4. tristitiae 196, 7.
 polliceri quia *c. ind.* 252, 23. pollicitatione magnifica 267, 6.
polysyndeton: tum deinde opto et caecos et claudos et mancos et debiles reficere 215, 6. omnia pendebunt in statera iustitiae, gesta et uerba et cogitationes 245, 17. *cf.* 24, 17. 32, 19. 69, 17.
 ponere *c. dupl. acc.*: posuit eum

- uirgultorum colonum 98, 9. *cf.* positus.
- populari: mortalium genus labes populata grassatur 100, 6. *pass.* 228, 6.
- populi (= homines) 16, 17. 25, 13. 32, 18 *etc.* turbae populorum 11, 6. *cf.* 175, 2. 5.
- porro: ea quae p. sunt dicere 146, 2.
- portio: dies et nox aequis sibi inuicem portionibus succedentes 225, 12.
- poscere *c. dupl. acc.*: credere nos poscendos esse rationem 171, 14.
- positiui usus rarior: quanto difficilem — tanto difficiliorem 18, 21. *cf. s. u. comparisonis gradus.*
- positus (= ὢν) in agone 201, 1. in angustiis 194, 11. in suspicione peccati 8, 12. in terris 9, 23. 11, 19. hic 58, 8. positi in carne 211, 25. in negotiis 27, 7. in summa penuria 274, 8. in suppliciis 242, 7. longe 59, 1 *etc.*
- posse: quam potest (= quam fieri potest) 273, 23.
- possibile est *c. inf.*: possibile tibi est fieri deum 203, 11. *c. acc. et inf.* 96, 5. 233, 2. 268, 14.
- posteaquam 134, 6. 173, 4. 227, 17. 18. 229, 3. 5. 6. postea uero quam 227, 14.
- postera (ἡ παράδοχος) 170, 1.
- postergum 18, 1.
- postmodum 4, 11. 77, 10. 88, 17. 98, 20. 158, 4. 276, 19.
- potestatibus praesidere 201, 12.
- prae: prae me fero (= mihi praefero) 67, 20.
- praecelesius 182, 8.
- praecipere *c. acc. et inf.* 54, 18.
- praeipitationis uerba (*cf. Ps. 51, 6*) 162, 3.
- praecursor (= *Vorläufer Christi*) 125, 7. 127, 16. uerbi p. et solis 217, 2.
- praedicatio (κήρυγμα) 33, 1. 55, 1. 78, 14. pietatis 221, 9. uerbi 46, 14. magnorum 24, 19.
- praedicator excellentiae conditoris 97, 3. uerbi breuiati 265, 10. fidei 126, 11. legis dei et euangelii Christi 210, 19.
- praefigurare 78, 12.
- praefigurationes (τύποι) et ueritas 30, 22.
- praefinitus locus 70, 23.
- praefulgere pulchritudine 224, 18.
- praefulgidum lumen eloquentiae 5, 13.
- praemeditari *abs.* 183, 11.
- praemonere: sicut prouerbialis ante sermo praemonuit 29, 24.
- praeponderare *de lance* 79, 22. 245, 19.
- praerogatiua aetatis 205, 20.
- praesaepia ouium 169, 19.
- praesagare formam futuri mysterii 77, 8.
- praescientia futurorum 154, 15. *cf.* 114, 13.
- praescriptio (νόμος) 134, 16.
- praesens: quae in praesenti sunt 243, 9. *cf.* 204, 10. 206, 3.
- praesentia corporalis Christi 147, 4.
- praesumere: uidete, quanta fide praesumo mihi affectum uestrum 167, 9.
- praesumpta Pythagoricorum de magistro sententia 275, 13. *c. acc. c. inf.* neque effugere se diuinitatis potentiam praesumebat 78, 10.
- praesumptio falsae gloriae 42, 18.
- praeter: Christianus in omnibus uincitur praeter (πλήν) in animi libertate 183, 1. — ne exiguos nos facias praeter omnes 251, 10.
- praetereo commemorare 53, 6. nihil est quod eos praetereat 25, 22.

- praualere *c. inf.* 209, 12. 220, 15. 248, 11.
 praeuaricatio 203, 3.
 praeueniri odio uel amore 7, 18.
 praeuentio seminis 35, 25.
 prauidere: quoniam praeuidebat id ab spiritu praefigurari 78, 11.
 primatus *plur.* 185, 5. 7.
 primitiui (πρωτότοκοι): primitiuorum ecclesia (*cf.* *Hebr.* 12, 23) 83, 3. interitus 248, 16. oblatio 214, 10.
 principatus (= principium) humani generis 98, 15. (= προσηγορία) populi 82, 7. (= ἀρχή) dedit nobis principatum multo perfectiorem principatibus uestris 202, 2. *cf.* 217, 10.
 pro: pro multitudine peccatorum (ἀντὶ πολλῶν ἁμαρτημάτων) remedia quaerebantur 99, 22. — pro eo quod 27, 22. 37, 15. 39, 3. 53, 13. 65, 16. 89, 9 *passim.* pro eo ut 213, 20. pro eo si 38, 24.
 probabilis nauta 10, 4. militiae princeps 66, 11. gubernator 177, 23. *cf.* probabiliter 10, 5.
 probare: non probauimus seruare mandatum 116, 14.
 procreationes iustitiae 239, 21.
 procul dubio 169, 14. 179, 20. 273, 17.
 proculcare: uia nullis antea uestigiis proculcata 35, 21.
 proditio Christi 186, 16. fidei pietatisque 33, 16.
 profanare mysteria in publicum 270, 23.
 profectus in litteris 4, 7. *cf.* 18, 2. 156, 15.
 proferre in medium 7, 20. 171, 15. in medio 54, 25.
 proficere: per pecuniae cupiditatem ad proditionem proficitur Christi 186, 17.
 prolatio uerbi 271, 7. *cf.* 97, 2.
 proloqui 150, 22.
 pronomen demonstr. post relatiuum *repetitum*: qui sub lingua sua posuerint laborem et uenenum aspidum fuerit sub labiis eorum 62, 2. de quorum numero esse etiam ego opto et desidero unus ex ipsis fieri 63, 17. cuius conputruerunt et exesae sunt cicatrices eius 131, 2. *demonstrat. pro reflex.*: omnibus auferre ei quid uolentibus cedit 183, 2. *reflex. pro demonstr.*: daemones eum, qui se de obsessis corporibus effugabat, deum credebant 104, 7. *cf. etiam s. u.* sui, sibi, se.
 pronuntiatio uocis 150, 1.
 propinare proximis ebrietatem legis 49, 18. mortis poculum 124, 10.
 propitiatorium (ἱλαστήριον) 71, 7.
 proprietas 123, 3. 4. 155, 22. proprietates siue subsistentiae siue personae 121, 11. *cf.* 188, 20.
 prorogare pauperibus bona 203, 14. nummulariis talentum 219, 4.
 prosapia generis 179, 3.
 prosilire: uirtutes, quae pro-iliabant uisibili Adam 111, 22.
 prosperitates humanae 198, 18.
 prospicere profundam futurae dispensationis scientiam 77, 15.
 prostrationes (ὑποτάξεις) 100, 1.
 protensio manuum 227, 5.
 protestari 158, 3. 172, 22.
 prout 36, 14. 15. 96, 5. 215, 17.
 prouerbialis sermo 29, 24.
 prouidentia pro singulis 44, 7.
 proximare huic qui nobis adproximat 258, 7.
 pruna ignea 47, 8.
 prurire auribus et lingua 265, 5. manu 265, 6.
 pullulare peccata 99, 23. arbor pullulat et uirescit 178, 9.

pullus (*de equo*) generosus et feruidus et iugi nouitatis inpatiens 27, 26.
 pulsare (= attingere) alia Christi gesta 125, 2.
 purgatio 155, 24. 25. carnis 117, 19. 22. lanae 136, 18. et effugatio daemonum 154, 24. *plur.* 244, 19.
 purificatio 104, 16. 17.
 purpurantia aequoris dorsa 175, 22.
 pusillitas 125, 5.
 putare (τέμνειν, *cf. Es.* 5, 6) 249, 12.
 puto quia dicat 248, 3. quod dicat 193, 13.
 putredines corporum 103, 1.
 quaerere *c. inf.* 67, 12. 215, 18.
 quaeso te 41, 6. uos 150, 15. 251, 16. 266, 21. 270, 1.
 quam: agendo contraria quam docebat 3, 9.
 quandoque 19, 5. 188, 24.
 quanti (= quot) 239, 22. — in tantum semet punientes, quantum amplius in aduersarios desaeuierint 22, 7. tanto amplius habemus tribulationis, quantum et honoris 252, 10. tanto quis nobilior uel ignobilior erit, quanto aut obfuscauerit aut excoluerit imaginem dei 179, 9. quanto difficilem — tanto difficiliorem 18, 21. quorum utique maiorem curam habere dignum est, quanto ad multorum perniciem pertinet 201, 19.
 qui *indef. post* si 131, 10 (si qui etiam *Ra.c.OC* 19, 13. 177, 17. 21. *Ra.c.OCV* 127, 3. 221, 15), *sed* si quis 11, 21. 15, 1. 18, 8. 122, 8. 127, 4. 178, 21. 201, 1. 2.
 quidem: et quidem cohercuit et quidem corripuit 70, 8.
 quin immo (ἀλλά) 12, 11. 63, 8. 80, 19 *etc.* quin potius 270, 6.

quippe (= γέ): periculum grauius est quippe habentibus intellectum 14, 13. (= scilicet) 99, 12.
 quisque: (= quisquis) 98, 6. 195, 8. 266, 16. — quod rarum quemque inueniat 48, 7. in aliis quibusque studiis 33, 9. certis quibusque indulgetur 70, 22. *cf.* 162, 18. 170, 14. 178, 16. 193, 15. 221, 26. 225, 25 *etc.* — nostris quibusque erroribus uel uerbis fragilibus insidunt 270, 18.
 quisquis: quoquo modo *indef.* 51, 3. 79, 8. *relat. cum coniunct.* 171, 10 (habent cum *RV* scribendum). 194, 2.
 quo mihi *c. inf.*: quo mihi taurinas carnes nutrire? 184, 17. — quo = ut: munera offerunt, quo nemo iam ultra stellas adoraret 24, 15. *cf.* 32, 18. 36, 26. 39, 11. 77, 19 *etc.* — quo per hoc *pleonastice pro* ut per hoc: quo per hoc inuitet errantem 169, 5. *cf.* 92, 20.
 quod, quia, quoniam *pro accus. c. inf.* 64, 5. 69, 9 *etc.* — quod *pro* ut: tantum est, quod exacerbat dominum iniuria sacerdotum. ut sacrificia repellat 50, 20. — quod *abundat*: quod etiam si bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur! 26, 4. quod etiam si nos prohibeant 185, 22. *quare etiam legendum cum optimis codd.*: quod et si est aliquid in uobis puritatis, inpertimini et nobis 135, 10. quod et si holocaustum possem offerre me ipsum sacrificium, non parcerem 251, 13. quodsi minus 240, 3.
 quoniam quidem 8, 11. 27, 10. 31, 12. 36, 15. 37, 6 *etc.*
 quoquolibet modo 10, 14, *sed* quoquolibet 10, 15.

- quotiensque (= quotienscumque) 228, 22.
- radiati diuina luce 120, 15.
- radii sermonis 210, 5.
- raptibus uacare 23, 4.
- rationabilis in fide 27, 3. adsertio 41, 6. grex 219, 13. — rationabiliter 30, 14. discere 33, 20.
- recalcitrare 67, 13.
- recessus caui uulneris suppurati 201, 4.
- recogitare *c. acc. et inf.*: nihil prorsus cogitant se quoque a deo esse iudicandos 259, 5.
- recognoscere quod *c. ind.* 67, 4.
- recondere in *c. acc.* 146, 5. 6. 256, 7. 257, 16; *etiam* 141, 20 in animae thesauros *legendum, sed in c. abl.* 123, 23.
- reconiungere terrenis caelestia 260 17. r. et conglutinare dissidentia 188, 8.
- recussio cordis 244, 14.
- refectio 175, 15. (= cena): refectio-
nis reliquiae 146, 5.
- refestinare 254, 2.
- reformatio ac renouatio 158, 21. *cf.* 30, 21. 90, 6. 105, 10. 111, 18.
- refrigerium 195, 19.
- refugae angeli 96, 1.
- regeneratio humana 158, 16. *cf.* 111, 17.
- regressus ad paradysum 105, 18. *cf.* 147, 8.
- regula spei 28, 25. ueritatis 33, 22. Christi 185, 5.
- reliqui ceteri (οἱ ἄλλοι) 246, 15.
- remetiri *pass.*: sicut metitus fuero
remetietur mihi 131, 21.
- reminiscentiae 275, 17.
- remissio et indulgentia peccatorum 125, 23. remissionis annus 143, 8.
- remunerari 204, 10.
- reparatio status 105, 11.
- repropitiare deum 252, 7. 260, 8.
- reputare *alicui alqd* (ὀνείδισεν) 248, 9.
- requietionis locus (*cf.* *Act.* 7, 49) 58, 13.
- resecare inmoderationem 269, 15.
- risus intemperantiam 272, 24.
- reserare claustra caeli orationum clauibus 145, 16.
- residere sedibus 259, 4.
- resolutio substantiae 271, 13.
- resoluere cataractas caeli 250, 16.
- uerecundiam 10, 24. *alqm* nimia benignitate 44, 15. resolui in eburneis lectis 259, 9. uestibus delicatis 90, 14. resolui et destrui 217, 20.
- respicere ad *alqd* (= *sich worauf beziehen*) 180, 9.
- respirare aërem 225, 4.
- respondere (ὑχσέν) raucum sonum aeris 14, 18.
- restat ostendere 22, 26.
- restitutio (*opp.* deprauatio) 36, 4.
- restringere odiorum insaniam 215, 23.
- retia euangelii 238, 15.
- retexere tristia 212, 21.
- retributio tristium 31, 2. retributionem sperare pro salute 215, 8.
- retundere adrogantiam 198, 2. *cf.* 272, 26.
- reuirescere *met. de uiro* 178, 15.
- ridiculosus 276, 1.
- rigor ferri 201, 5.
- risus dentium 271, 5.
- ros *de maris spumis* 176, 6.
- rudera passionis 102, 8.
- rudimenta prima religionis 37, 7.
- ruminare 105, 23.
- ursum 9, 18. 15, 18. 26, 26. 27, 3 *saepissime.* rursus 98, 3. 152, 12. 270, 7. rursus e contrario 173, 2. rursus e contrario 144, 15.

- rus: *plur.* (= campi) imber rura trahens secum 237, 11.
- saeuus nidor 14, 25.
- sagenae suae sacrificare 257, 23.
- sagittae omne corpus ecclesiae 223, 20.
- salsa amaritudo 176, 18.
- saltim 11, 4. 25, 14. 33, 4. 40, 1. 42, 6 *etc.* non—saltim (= ne—quidem) 211, 4. *cf.* 70, 20.
- sanctificationes (ἁγιασμοί) trinae 94, 23. sanctificatio templi destruitur 228, 2.
- sanguisuga Salomonis 258, 23.
- sanitatum gratiae 154, 23.
- sapores (= *Delikatessen*) 90, 12.
- sardium pretiosum *neutr.* (*sic enim legendum. cf. Praef.*) 72, 1.
- satis (= λίαν, ualde) 3, 10. 16, 4. 2, 5. 30, 9. 38, 23 *passim.*
- satisfactio (= *Rechtfertigung*) 8, 9. 11, 24. 83, 5.
- scholaris conuersatio 3, 11.
- scienter scire (*cf. Prou. 27, 23*) 30, 3.
- scio quia *c. ind.* 135, 11. 252, 23. 259, 7. 273, 10. scio quod 41, 13.
- scio quoniam 174, 13.
- scissio (διαιρέσις) substantiae 271, 13.
- scrupulosiores erga audiendum 33, 14.
- secretius commoneri 28, 4.
- sectio atque scissio 271, 13.
- secturae furiosae Phrygum 113, 2.
- secus infernum (παρὰ τὸν ᾗδην) 209, 8.
- secus sonare 33, 15.
- sed *pro* tamen 81, 6.
- senecta temporum 184, 12.
- sentire (= *gelten lassen*): in pugnum Epicurum deum non sentientem 275, 18. sentire quod *c. coni.* 95, 17.
- separare de ecclesia 44, 23.
- sempliciter 144, 16.
- septimana (ἑβδομάς) 142, 12. 143, 5. 145, 3. 18. septimanae dierum 143, 11. annorum 143, 12. septimanarum 143, 9.
- septuplum in sinum (sinus?) defundi 241, 23. recipere 144, 19.
- sepultura trium dierum ac noctium 77, 8.
- sermo (= uox, uerba) 4, 23. 53, 16.
- sermones diuersi uniuscuiusque linguae 160, 18. *plur.* (= appellationes) 155, 14.
- si = num *c. ind.* 80, 1. 168, 7. 172, 23. 24. 173, 1. 2. 273, 15. *c. coni.* 265, 17. si quidem 9, 12. 19, 1 *etc.*
- sibilus *plur.* 36, 16.
- sic—quemadmodum 132, 4.
- sicubi 13, 23. 33, 15. 40, 4. 41, 18.
- sicut: ita—sicut si 14, 25.
- signaculum castitatis 3, 14. dexterae 67, 16. ueritatis 100, 15.
- significare: uoce tubae, quae non dat significantem uocem 238, 11.
- silere: silui ab omni bono (*cf. Ps. 38, 3*) 210, 3. *cf.* 212, 5.
- sin minus 38, 16. 135, 16. 185, 1. 273, 23 (*nusquam* si minus, *sed* quodsi minus 240, 3).
- sinus (*plur.*) Abraham (κόλποι) 157, 10. *fort. etiam* aliis septuplum in sinus eorum defundi dicitur ultio 241, 23 *legendum, sed cf.* 144, 19 in sinum suum.
- siue—siue 257, 1. siue— siue etiam *c. ind.* 17, 11. 240, 11. *c. coni.* 29, 19. siue—seu 73, 14. siue—seu certe 105, 22. siue—siue—seu *c. coni. et ind.*: siue—siue appellemus—seu nuncupandi sunt 95, 13. — *pro* utrum—an: quod siue rusticitatis siue libertatis meae fuerit uos probate 12, 8.
- solari: malorum praesentium pondus futura beatitudo solatur 216, 8.

- solatium *c. genit. subi. et obi.*: dulce solatium liberorum factum est solatium famis 228, 19.
- soliditas petrae 57, 5.
- sordes (*plur.*) ignorantiae 130, 2.
- sparsim diffundi 14, 25. discere 40, 7.
- sperare *c. inf. praes.*: speret cum uolatilibus caeli a deo pasci 181, 1. *cf.* 239, 17. — spero quod sequamini 152, 13.
- spinae saeculi 184, 1.
- splendores sanctorum (*cf. Ps. 109, 3*) 83, 19.
- sporta 43, 19. 146, 6.
- sputa suscipere 107, 12.
- stare (= manere) 224, 18. stantia (τὰ ἑστῶτα) et inuisibilia 58, 6.
- staticulum salis 253, 11.
- stercus uitiorum 102, 8. stercori nectar infundere 268, 3. stercora multi pretii (*de deliciis maris*) 91, 1.
- stillare: nec stillauerunt montes dulcedinem (*cf. Ioel 3, 18*) 255, 22.
- stipula: omnis anni spes in sola nobis stipula remansit 256, 5. stipulae aridae scintillam ignis inicere 15, 25.
- studium gessimus non satis esse ceteris inferiores 60, 19. adterere atque elimare malitiam studium gerebatur 100, 4.
- suadere *c. inf.* 59, 8. 214, 18. 215, 26.
- subiectio (ἐπιθεσία) 82, 21.
- subintroyre *c. inf.* 172, 9. subintroyendi locum aperire 217, 8.
- subito (= mox) 4, 10 *passim*.
- subministrare *abs.* 173, 13.
- subministrationis iunctura 213, 22.
- subrepticia et persuasoria uerba 169, 17.
- subrogare in sacerdotium 4, 11.
- subsistentia (ὑποστάσις) 31, 6. 232, 13. *plur.* 121, 11.
- substantialis populus 44, 5.
- substantialiter praesto esse 155, 8.
- substantius populus 102, 14. 167, 9.
- subuectio spiritus sancti 11, 21.
- subuersio gregis 188, 5. subuersiones uirorum urbium gentium 100, 2.
- succedere *alicui* in episcopatum 4, 14.
- successio gloriae 116, 10. sanctificationis 127, 10.
- successus *plur.* 198, 18. 228, 25.
- sufficienter 152, 12. 163, 4.
- suffocari (στενοχωρεῖσθαι) *met.* unitate substantiae 156, 7.
- sui, sibi, se *pro* is: 22, 3. 34, 7. 45, 7. 68, 12. 158, 3.
- super: (= de) *semel* 259, 8. — super omnes persecutores crudelior 66, 1. super milia agnorum acceptior 214, 12. super omnia est 88, 22. super *et supra promiscue* 35, 16. 17.
- supercilium: superbo elati supercilio 259, 5. *cf.* 275, 24.
- superducere super 35, 17. superdixi uobis grandinem 247, 19.
- superfluo *adu.* 76, 18.
- superfluous et curiosus in uerbis 265, 9.
- superius (ὑπερφόν): in superiori 156, 13. *cf.* superiora scientiae 156, 18. — superior excelsorum 274, 17.
- superna mens 124, 8. nobilitas 19, 9. s. et caelestis uita 102, 4.
- superuentura (*scil.* dies) 239, 12.
- suppuratum uulnus 201, 3.
- supra omne excelsior 45, 17.
- suspicionum spiculis uulnerati 8, 10.
- tabulae litterae 69, 19.
- tabum infirmitatis 184, 13.
- taedium *plur.*: in taediis et maeroribus 195, 2.
- tantum ut occurras irae domini 260, 10. tantum ut isti salui fiant 46,

11. tantum est (est *uidetur delendum*) ut adesse dignetur sapientia dei 215, 9. tantum ne fermento malitiae polluamur 230, 19.
 taurinas carnes nutrire 184, 17.
 temperamentum corporis 27, 15. ex utroque 44, 14. 211, 11.
 temporini imbres 260, 17.
 temulentia gentilis 111, 5.
 tenax iustitiae 201, 22.
 tenebrosum lutum 68, 13. tenebrosi in luce 101, 22.
 terrestres *mas.* 97, 18.
 tetri nidores 91, 9.
 timere *c. inf.* 50, 17.
 titubatio linguae 33, 16.
 torcular 257, 9.
 totus: totis Christi passionibus adornare 107, 15.
 tractatores antiqui 40, 5.
 traditio Hebraeorum 146, 15. diuinae scripturae 117, 8. traditiones Orphei 114, 18.
 tradunt quod fuerit talis observatio 39, 1.
 tradux: ab aeterno lumine primis claritatis traducibus inlustrati 95, 20.
 tranquillum silentium 175, 21.
 transitorie (παρέργως) legere 122, 8.
 transmouere gregem ad saltus 13, 18.
 tribulatio 195, 13. 252, 11. tribulationes 45. 15. 147, 16 *etc.*
 trina interrogatio 133, 7. negatio 133, 8. trinis sanctificationibus glorificare 94, 22.
 triplicare 145, 2. 3.
 tripudiare in conlocatione arcae testamenti 105, 14.
 triuium: Cynicorum de triuio uilis ritus 275, 25. in triuiis (*opp.* in ecclesiis) 154, 5.
 tum deinde (εἰτα, ἔπειτα) 4, 6. 10, 25. 16, 14. 25, 17. 35, 1. 36, 1 *passim.*
 tumens uulnus 201, 3.
 tumescere: fluctus in aërem superbo uertice tumescentes 176, 3.
 tumor cogitationum 76, 9.
 turpitudines 116, 2.
 ualde malus 33, 21. grauis 186, 20.
 uiriliter audere 145, 5.
 uapor (*appellatio Christi*) 73, 19.
 uastator 248, 17.
 uastus: nobiliores et uastiores 63, 8.
 ubertas uerbi possessionis 215, 8.
 uelle animo (ἐννοεῖν) 95, 9.
 uellicare sycamina 159, 4.
 uelox amaritudo 16, 3. ad uerba 57, 9. in uerbis (*loc. bibl.*) 57, 8.
 uenerare: 172, 13. 188, 19. ueneratur ut deus 103, 25. praesaepe Apidos uituli stulta adulatione ueneratum 115, 3. *sed* uenerari *dep.* 105, 16. 19. 108, 1. 205, 25. 221, 24.
 uenire *c. inf.* 82, 14.
 uentilabrum 128, 4. 5.
 uentriloquus: et sumus uelut uentri loqui quidam, id est de uentre et pro uentre loquentes 38, 4.
 uerbera sermonum 27, 24.
 uergere *intr.* 245, 19. uergi in insaniam 229, 21.
 uernacula et coalumna simplicitas 266, 10.
 uertere in pretium (= uendere) 14, 5.
 uestiri carne 88, 8.
 uetera et antiqua 128, 12. *cf.* 81, 3.
 uexatio 247, 14.
 uibrans (= σιλομένη) framea 244, 5.
 uidere quomodo *c. ind.* 204, 17. uidere si *c. ind.* 172, 23.
 uigor cibi 37, 8.
 uindemiatores 48, 8.
 uiridans et uiuum uerbum dei 219, 15.
 uirilis cibus 37, 8.
 uirulentiora medicamenta 20, 10.

- uiscera arcana 210, 10. miserationum 250, 8.
 uisitatio 199, 15. 256, 3.
 uitalis 151, 6.
 uitula, -ae 112, 9. uitalus 214, 11.
 Apidos uituli praesaepae 115, 2.
 unianimis (*non* unanimis) 226, 23 (*cf. Praef.*). 231, 22.
 unianimitas (*non* unanimitas, *cf. Praef.*) 161, 16. 220, 3. 16. 223, 8. 224, 3. 226, 1.
 unicornis (μονόκερως) 182, 13.
 unicus *subst.* (*scil.* filius) 203, 17.
 unus—alius (ὁ μὲν—ὁ δὲ) 19, 15. 28, 30. 101, 1. unus—alter 217, 13.
 uocum nouitates (= *neue Redekünste*) 265, 6.
 uoluntate (ἐκὼν) 103, 23, *sed* uoluntarie 18, 12.
 uorago caeni 103, 2.
 usque quo *rel. c. coni.*: usque quo raucae fiant fauces 72, 8. usque quo peruenias ad puerum 106, 3. *cf.* 163, 7.
 usturae carniū (κνίσαται) 91, 8.
 ut non (= ne) 72, 11. 120, 9. ut ne 103, 14. uti ne 20, 9. 28, 15. 31, 6. 39, 23 *passim.* — ut quid (= τί) 271, 13. 14. 15. 274, 26. 275, 1. 2. — ut sicut (= ut) 29, 13. — simul ut (= simulatque) 224, 20. 237, 17. *cf.* statim ut 252, 24.
 uterlibet 221, 20.
 utrum *non sequente* an 23, 2. utrumne—an 241, 6. utrum—aut 79, 8.
zeugma: nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes, sed (*scil.* oportet) et praestantiores inserere 16, 22. non sufficit effugere malum, sed (*scil.* oportet) continuo etiam operari bonum (*itaque falso in textu additur* oportet) 120, 2. prope accedere Moyses solus iubetur, nec alius cum eo ullus ascendere (*scil.* sinitur) 69, 8.

INDEX ORATIONUM.

	pag.
Praefatio Rufini ad Apronianum	3
I. Apologeticus (<i>Gregorii or. II = XXXV 407 M</i>)	7
II. De epiphaniis (<i>Greg. or. XXXVIII = XXXVI 311 M</i>)	87
III. De luminibus (<i>Greg. or. XXXIX = XXXVI 335 M</i>)	111
IV. De pentecoste (<i>Greg. or. XLI = XXXVI 427 M</i>)	141
V. In semet ipsum de agro regressus (<i>Greg. or. XXVI = XXXV 1227 M</i>)	167
VI. De Hieremia dicta praesente imperatore (Ad ciues Nazianzenos graui timore percussos <i>Greg. or. XVII = XXXV 963 M</i>)	193
VII. De reconciliatione et unitate monachorum (<i>Greg. or. VI = XXXV 721 M</i>)	209
VIII. De grandinis uastatione (<i>Greg. or. XVI = XXXV 933 M</i>)	237
IX. De Arrianis (<i>Greg. or. XXVII = XXXVI 11 M</i>)	265
